

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

7-8

IZ VSEBINE

Zdravko Mlinar: Zastoj v razvoju: streznitev in spodbuda

France Černe: Združeno delo in tako imenovane »nacionalne ekonomije«

Milenko Marković: Demokratični centralizem v Zvezi komunistov Jugoslavije

Pred kongresom ZSMS: O mladini, njenem položaju v družbi ter njeni organiziranosti so napisali prispevke: Mirjana Nastran-Ule, Jan Makarovič, Savin Jogan, Gojko Bervar, Vlado Gerič, Jože Šter, Emil Rojc, Sonja Kump, Alojzija Židan, Franci Polak in Jadranka Vesel

Dušan Pirec: Raziskovanje socialističnega samoupravljanja

Ernest Petrič: Spoznanja po Falklandih

Stane Južnič: Apartheid v Južnoafriški republiki

Paul Kellerman: Kritična teorija družbe (naš prevod)

TEORIJA IN PRAKSA

1982

7-8

revija za družbena vprašanja, let. XIX, št. 7-8, str. 865-1056,
Ljubljana, julij-avgust 1982, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Milinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne
organizacije 500 din, za tujino 1000 din, cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne
številke 60 din

ZIRO RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recezije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- ZDRAVKO MLINAR: Zastoj v razvoju: streznitev in spodbuda 867

ČLANKI, RAZPRAVE:

- FRANCE ČERNE: Združeno delo in tako imenovane »nacionalne ekonomije« 877
 MILENKO MARKOVIČ: Demokratični centralizem v Zvezi komunistov Jugoslavije 887

MLADINA, DRUŽBA IN POLITIKA:

- MIRJANA NASTRAN-ULE: Mladina in identiteta 901
 JAN MAKAROVIČ: Mladina kot družbena skupina 915
 SAVIN JOGAN: O vlogi in položaju mlade generacije v delegatskem sistemu 924
 GOJKO BERVAR: Ostanki preteklosti v sedanjosti in prihodnosti 927
 VLADO GERIČ: Mesto in vloga ZSMS 932

MLADINA IN IZOBRAŽEVANJE:

- JOŽE ŠTER: Didaktika in marksizem 936
 EMIL ROJC: Zapletena pot do samoupravih družbenoekonomskih odnosov v visokem šolstvu 950
 SONJA KNAP: Položaj študenta v izobraževalnem procesu 957
 ALOJZIJA ŽIDAN: Beležke k ocenjevanju pri predmetu STM 966

ZAPOSLOVANJE MLADIH:

- FRANCI POLAK: Zaposlovanje mladih 975
 JADRANKA VESEL: Nezaposlenost in kadrovska politika 981

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- CIRIL RIBIČIČ: Vprašljivi predlogi (iz razprav na XII. kongresu ZKJ) 984
 JANEZ PERŠIČ: Problem potrošništva 989

DRUŽBA IN ZNANOST:

- DUŠAN PIREC: Raziskovanje socialističnega samoupravljanja 992
 IVAN BERNIK: Družbene neenakosti v socializmu 1001

MEDNARODNI ODNOSI:

- ERNEST PETRIČ: Spoznanja po Falklandih 1008
 STANE JUŽNIČ: Apartheid v Južnoafriški republiki 1020

NAŠ PREVOD:

- PAUL KELLERMAN: Kritična teorija družbe 1029

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

- MARIJA AMBROŽIČ POČKAR: Obnova bolonjske družbe in gospodarstva 1038
 FRANC ŽIŽEK: Zapis s posveta »Sociološki in politični vidiki skladnejšega regionalnega razvoja Slovenije« 1040

PRIKAZI, RECENZIJE:

- JANEZ STANOVNIK: Mednarodni gospodarski sistem (Ivan Hvala) 1043
 Usmerjanje družbenega razvoja (Drago Kos) 1046
 Listamo po tujih revijah 1049
 Med novimi knjigami 1054
 Avtorski sinopsisi 1055

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
 let. XIX, št. 7-8, str. 865-1056
 Ljubljana, julij-avgust 1982

EDITORIAL:

- ZDRAVKO MLINAR: Stagnation in Development: Sobering and Stimulation 867

ARTICLES, STUDIES

- FRANCE ČERNE: Associated Labour and the So-called "National Economies" 877
 MILENKO MARKOVIĆ: Democratic Centralism in the Yugoslav League of Communists 887

YOUTH, SOCIETY AND POLITICS:

- MIRJANA NASTRAN-ULE: The Youth and Identity 901
 JAN MAKAROVIĆ: The Young as a Social Group 915
 SAVIN JOGAN: The Role and Status of the Young Generation in the Delegate System 924
 GOJKO BERVAR: The Remnants of the Past in the Present-day and Future 927
 VLADO GERIĆ: The Position and Role of the Alliance of the Socialist Youth of Slovenia 932

YOUTH AND EDUCATION:

- JOŽE ŠTER: Didactics and Marxism 936
 EMIL ROJC: A Complicated Way to Self-management Socio-economic Relations in High-School Education 950
 SONJA KNAP: The Student's Status in the Process of Education 957
 ALOJZIJA ŽIDAN: Notes on How the Examination Papers on the Subject Self-management and Foundations of Marxism are marked 966

EMPLOYMENT OF THE YOUNG:

- FRANCI POLAK: The Employment of the Young 975
 JADRANKA VESEL: Unemployment and Cadre Policy 981

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- CIRIL RIBIČIĆ: Questionable Proposals (from Discussions on the 12th Congress of the Yugoslav League of Communists) 984
 JANEZ PERŠIĆ: The Problem of Consumptiveness 989

SOCIETY AND SCIENCE:

- DUŠAN PIREC: Research on Socialist Self-management 992
 IVAN BERNIK: Social Inequality in Socialism 989

INTERNATIONAL RELATIONS:

- ERNEST PETRIČ: After the War over the Falkland Islands (An Analysis of the Conflict) 1008
 STANE JUŽNIČ: Apartheid in the South African Republic 1020

THE TRANSLATION:

- PAUL KELLERMAN: Critical Theory of Society 1029

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

- MARIJA AMBROŽIČ POČKAR: The Renewal of the Bologne Society and Economy 1038
 FRANC ŽIŽEK: Notes on the Conference on "Sociological and Political Aspect of a More Harmonious Regional Development of Slovenia" 1040

REVIEWS, NOTES

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ЗДРАВКО МЛИНАР: Застой в развитии: вытрезвление и побуждение 867

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- ФРАНЦ ЧЕРНЕ: Объединенный труд и так называемые „национальные экономики“ 877
 МИЛЕНКО МАРКОВИЧ: Демократический централизм в Союзе Коммунистов Югослави 887

МОЛОДЕЖ, ОБЩЕСТВО И ПОЛИТИКА:

- МИРЯНА НАСТРАН-УЛЕ: Молодеж и подлинность 901
 ЯН МАКАРОВИЧ: Молодые как общественная группа 915
 САВИН ИОГАН: Роль и положение молодой генерации в делегатской системе 924
 ГОЙКО БЕРВАР: Остатки прошлого в современности и будущем 927
 ВЛАДО ГЕРИЧ: Место и роль Союза Социалистической молодежи Словении 932

МОЛОДЕЖ И ОБРАЗОВАНИЕ:

- ИОЖЕ ШТЕР: Дидактика и марксизм 936
 ЭМИЛ РОЙЦ: Сложный путь к общественно-экономическим отношениям основанным на самоуправлении в ВУЗАХ 950
 СОНЯ КНАП: Положение студента в процессе образования 957
 АЛОИЗИЯ ЖИДАН: Как выставляются оценки по предмету „Самоуправление с основами марксизма“ 966

ПРИНИМАНИЕ НА РАБОТУ МОЛОДЫХ:

- ФРАНЦИ ПОЛАК: Принимание на работу молодых 975
 ЯДРАНКА ВЕСЕЛ: Безработица и кадровая политика 981

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Проблематичные предложения (из дискуссий 12. Съезда Союза Коммунистов Югослави) 984
 ЯНЕЗ ПЕРШИЧ: Проблема потребительности 989

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

- ДУШАН ПИРЕЦ: Исследование социалистического самоуправления 992
 ИВАН БЕРНИК: Общественное неравенство в социализме 1001

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- ЕРНЕСТ ПЕТРИЧ: Осознания после Фалклендов (анализ конфликта) 1008
 СТАНЕ ЮЖНИЧ: Апартеид в Южно-Африканской Республике 1020

НАШ ПЕРЕВОД:

- ПАУЛ КЕЛЛЕРМАН: Критическая теория общества 1029

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- МАРИЯ АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Восстановление Болоньского общества и экономики 1038
 ФРАНЦ ЖИЖЕК: Запись со совещания „Социологические и политические аспекты более складного регионального развития Словении“ 1040

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

ZDRAVKO MLINAR

Zastoj v razvoju: streznitev in spodbuda

V zadnjih letih doživljamo v Jugoslaviji velike spremembe, ki se jih zavedamo šele postopoma – po posameznih fragmentih in z večjo ali manjšo zamudo. Od družbe, ki je izstopala z izredno visoko dinamiko svojega družbenoekonomskega razvoja, smo prešli v kategorijo tistih, za katere je značilno, da v najbolj zaostreni obliki kažejo na pojavne oblike zaostajanja in celo nazadovanja (npr. dejanske življenjske ravni prebivalstva). Žarišče tega dogajanja je nedvomno v ekonomski osnovi družbe. V tem smislu je tudi odziv vodilnih subjektivnih sil zasnovan kot akcija in program za »gospodarsko stabilizacijo«.

Ob tem pa so sociologi že opozorili, da je tako določen okvir za obravnavo te problematike – preozek. Vsebinsko se ne moremo omejevati izključno na ekonomsko področje (niti glede na vzroke niti glede na njihove neželjene posledice, s katerimi se danes spopadamo); obenem pa tudi sam pojem stabilizacija nakazuje bolj prizadevanje za vrnitev v nekakšno stanje ravnotežja kot pa ofenzivni program nadaljnega razvoja.

Nasploh se zdi, da je treba konfrontirati in preseči nekakšno delitev vlog, ki se včasih nakazuje v družboslovni literaturi. V filozofskih in občesocioloških marksističnih razpravah namreč obravnavamo predvsem vprašanje revolucije (revolucionarne preobrazbe, razrednega boja ipd.), medtem ko v ekonomskih razpravah pogosteje stopajo v ospredje bolj »praktična« vprašanja, ki zadevajo »gospodarsko reformo«, »gospodarsko stabilizacijo« ipd. Če pristajamo na takšno delitev vlog, s tem tudi že prevzemamo odgovornost za daljnosežne posledice, ki jih ima takšno ločevanje med konkretnimi in splošnimi, dolgoročnimi cilji v razvoju socialistične družbe. Takšna delitev je s svoje strani dodatno zmanjševala vpliv družboslovja na razvojne procese.

Če v današnjih razmerah vidimo le (posamezne) »krizne pojave«, se spet izpostavljamu nevarnosti, da bomo dejansko problematiko upoštevali preveč parcialno (fragmentarno), in da zato tudi ne bomo zasnovali dovolj celovitega in radikalnega programa ukrepov za preseganje sedanjega stanja. Fenomenologija teh »kriznih pojavov« nam kaže, da se ne omeju-

jejo na določen sektor družbenega življenja, in da niso neodvisni eden od drugega. To nekatere navaja k sklepu, da gre za značilno družbeno krizo, in sicer v vsej njeni kompleksnosti.

Vendar kaže pri tem opozoriti na naslednje. Fenomenologija sedanje »krize« nam z vidika materialnega in družbenega razvoja sicer kaže stagnacijo in celo nazadovanje, kljub temu pa nas ne odvrča od temeljnih, dolgoročnih usmeritev in razvojnih ciljev socialistične družbe. Ne gre torej za krizo naše usmeritve k samoupravnemu socializmu, pač pa bi lahko rekli, da gre za krizo načina usmerjanja in mobilizacije človeških in materialnih razvojnih potencialov, ki naj bi zagotovili uresničevanje takšne razvojne usmeritve. Le-ta se kaže v tem, da z dosedanjim načinom delovanja subjektivnih sil: a) pogosto nismo dosegli pričakovanega vpliva na spontani in stihijski tok dogajanja, b) da smo ob uveljavljenih spremembah neposredno ali posredno spodbudili nastanek nepričakovanih negativnih posledic, ki so dosežene spremembe razvrednotile, ali pa c) smo namesto zastavljenih razvojnih ciljev – z izbranimi sredstvi in načinom delovanja – dosegli prav nasprotno učinke.

S tem seveda ne trdimo, da prav iz tega izhaja celotna današnja problematika, saj je očitno, da gre za gospodarsko stagnacijo celo v mednarodnih razsežnostih. Vendar pa je nekaj razlogov za to, da se na tem mestu osredotočimo prav na protislovja in probleme v zvezi z vlogo subjektivnega faktorja, kajti prav pri razreševanju le-teh je mogoče že brez večjih materialnih sredstev doseči največje spremembe v najkrajšem času; ta vprašanja so deležna relativno manjše pozornosti v prevladujočih preokupacijah z ožje ekonomskimi vprašanji in ne nazadnje ker vemo, da prav zavestno usmerjanje v sodobnosti nasploh pridobiva na pomenu, tako da je dinamika družbenoekonomskega razvoja vse bolj izraz učinkovitosti ali neučinkovitosti razvojne politike in mehanizmov družbene regulacije.

Reševanje sedanje problematike v nobenem primeru ne more temeljiti na nekakšni pisarniški manipulaciji, temveč neizogibno zahteva množično mobilizacijo človeških in materialnih razvojnih potencialov. To pa nas spet vrača nazaj k izhodiščnemu vprašanju: kako doseči takšno mobilizacijo za razvojne cilje?

V izhodišču potrebujemo najprej čimbolj poglobljeno, resnično, brez-kompromisno in (samo-)kritično oceno dosedanje prakse. Prav to je že ena od (pogosto) neizpolnjenih zahtev, zaradi katerih dosedaj pričakovanih razvojnih učinkov še nismo dosegli. Soočamo se namreč s težnjo, da bi prikrili ali olupšali dejansko stanje, kar je še zlasti privlačna možnost tedaj, kadar isti subjekt, ki je spodbudil ali uvedel določen razvojni program, ocenjuje tudi njegov uspeh. To pa pomeni, da, tako kot danes govorimo za delovne organizacije – »izgubaše«, prihaja do »podružbljanja« negativnih posledic številnih razvojnih akcij, ne da bi to kakorkoli prizadelo njihove nosilce. Le-ti se, kot najbolj vplivni, praviloma kar »uspešno« izogibajo svoji odgovornosti.

Tako kot lahko prepričljivo razkrivamo določene birokratsko-tehno-kratske interese, ki se zoperstavljaajo poskusom, da bi dobili realno sliko o tem, »kdo pije in kdo plača«, tako gre tudi za čisto spoznavne zmožnosti, da se skozi pristranske in popačene predstave prebijemo do resničnega bistva in protislovnosti pojavov. Dokler ostajamo na površini in le pri posameznih problemih, smo lahko celo zelo »praktični« in bolj operativni, obenem pa zmeraj ostajamo le na ravni nebistvenega, tako da se ukvarjamo s posledicami, ne da bi poznali njihove vzroke.

V zvezi s sedanjim položajem se značilne ocene in reakcije gibljejo med dvema ekstremoma. Na eni strani razkrivamo (občasna) svarila o »dramatičnosti položaja«, brez vsakršnih afirmativnih indikacij o možnostih za preseganje takih razmer. Na drugi strani pa gre za – že obravnavano – težnjo po lepševanju in prikrivanju kritičnosti položaja. Pri tem lahko opredelimo kot sprejemljivo le tisto stališče oz. tisti postopek, ki zagotavlja maksimalno stopnjo mobilizacije razvojnih možnosti. To pa pomeni istočasno:

- povsem razkriti razsežnosti in težo problemov ter (obenem)
- ponuditi čimbolj jasno in spodbudno opredeljen usmeritveni ter mobilizacijski program za preseganje ugotovljenega stanja.

Samo prvo bi lahko ljudi vodilo v frustracijo, zbežnost in celo panično oz. destruktivno obnašanje. Če bi se osredotočili na drugo (program), ob zanemarjanju ali izogibanju poglobljene analize in odkritega prikaza dejanskih razmer ne moremo pričakovati, da bi se ljudje kar najbolj angažirali, pa tudi program bi nujno ostal le polovičarski. Ravno istočasna navzočnost obojega pa, lahko pričakujemo, je tisto dejanje, ki lahko ljudi vznemiri v inertnosti njihovega rutiniziranega življenja, vendar pa istočasno, na podlagi opredeljenega programa, usmeri in mobilizira tudi njihovo energijo.

Ob takšnem povezovanju »zaostritve« in »usmeritve« pridemo do presenetljive ugotovitve, da kritičnost položaja ne vsebuje le negativnih in restriktivnih elementov, temveč pomeni celo nekakšno komparativno prednost v primerjavi z obdobji, ki niso tako izjemna. Dejanske razmere radikalno izpodkopavajo temelje za kakršnekoli iluzije in onemogočajo »nojevsko logiko«. Gre sicer za korak nazaj (v normativnoprogramskem smislu in glede na dejanske razmere), vendar je s tem podana tudi priložnost, da na realnejših temeljih napravimo dva koraka naprej. Takšno zgodovinsko priložnost bomo torej lahko izrabili kot spodbudo za nov polet ali pa jo bomo po določenem času zapravili. Identifikacija temeljnih protislovij v dosedanji praksi usmerjanja in spodbujanja razvoja naj bi vsebinsko obogatila teorijo in prakso samoupravne razvojne mobilizacije. Vsakršen uspeh v tej smeri pa je obenem način preseganja sedanjega kriznega položaja oz. zastoja v razvoju.

Vendar pa zasedaj še nismo dobili zadostnih spodbud (široko zasnovanih programov) za množično vključevanje občanov bodisi v smislu inten-

živiranja njihovega ustvarjalnega delovanja bodisi glede na možnosti za prostovoljno sprejemanje restriktivnih ukrepov (npr. varčevanje).

Če iščemo vire sedanjega zastoja v družbenoekonomskem razvoju, vsekakor kaže izpostaviti tiste primere, ko je iz različnih razlogov (predvsem pa nas zanima, koliko zaradi samega načina usmerjanja razvoja) ustvarjalna moč delovnih ljudi in občanov ostala neizrabljena, pa bodisi v samem produkcijskem procesu bodisi glede na področje pravno-političnega ali kulturnega delovanja. To pa je bilo – na splošno rečeno – vedno takrat, kadar je šlo za omejitve samoupravljanja ali – z drugimi besedami – za omejitve pri samostojnosti in povezovanju (odgovornosti) samoupravnih subjektov.

Delo in ustvarjalnost pomenita temelj uveljavljanja posameznika kot osebnosti in razvoja družbe. V tem pogledu pa razkrivamo naslednje protislovje: deklarativno upoštevamo delo kot najvišjo vrednoto v socialistični družbi, dejansko pa še vedno nismo uveljavili sistema nagrajevanja po rezultatih dela. Razlike v delu in ustvarjalnosti močno odstopajo od razlik v nagrajevanju. Dejansko nagrajujemo tudi nedelo, pa bodisi zaradi t. im. »negativne solidarnosti«, uravnilovke ali drugih razlogov. Večina del na današnji stopnji razvitosti še ni takšne narave, da bi sama nudila možnost za ustvarjalno angažiranje in nudila delavcem zadovoljstvo v delu kot temeljno motivacijo za delo. Zato ostajajo še vedno bistveni stimulacijski mehanizmi, zlasti dohodek, ki pa do sedaj niso bili zadosti učinkoviti. Zlasti v strokovnih službah in upravnih dejavnostih gre za množico zaposlenih, katerih delo je težje merljivo, obenem pa (za razliko od znanstvenih delavcev ali umetnikov) nimajo visoke lastne motiviranosti za delo. Večkratni poskusi za uvajanje variabilnega dela osebnega dohodka so se izrodili.

Tako imamo torej premalo dosledno sprovedenih stimulacijskih in sankcijskih mehanizmov. Obenem pa v nasprotnem smislu ugotavljamo, da kreativno-umsko delo preveč mehanično obravnavamo skupaj z vsemi drugimi vrstami dela, čeprav je znano, da gre v tem primeru za bistveno drugačno hierarhijo motivacijskih dejavnikov. Zato uporaba enakih meril tudi v tem primeru vodi celo do nasprotnih učinkov (zanemarjanje kvalitete zaradi prevlade nagrajevanja po obsegu dela, težnja po komercializaciji ipd.).

Skratka, namesto nagrajevanja dela in ustvarjalnosti je v praksi pogosto nagrajevanje formalnega položaja, nagrajevanje po starosti, nagrajevanje konformnosti, namesto nagrajevanja izvirnosti gre za nagrajevanje kvantitete, neredko pa nagrajujemo celo najbolj parazitsko in ravnodušno »navzočnost« na delu.

Vse to se povezuje s paradoksom, da se navzlic splošno ideološkim poudarkom na pomembnosti človekovega dela in ustvarjanja v praksi relativno dosti več ukvarjamo z delitvijo dohodka kot pa s samim procesom njegovega ustvarjanja. Gre za nekakšen odmik, odtujitev od temelja vsega razvoja. Le-ta se kaže tudi v protislovju, da gre (pri nas) za družbo,

v kateri istočasno najdemo – verjetno kar v svetovnem merilu – največjo politično inovativnost, obenem pa sodimo med tiste družbe, ki imajo (ob podobni stopnji ekonomskega razvoja) relativno najmanjše število tehnoloških inovacij. »Prvenstvo« v prvem smislu kaže tako na naše izvirne rešitve in samostojno pot v družbenopolitičnem razvoju, kot tudi na relativno lahkotno in včasih nedomišljeno »eksperimentiranje« med nenehnim spreminjanjem institucionalno-organizacijske strukture družbe. Vse to pa je v preteklem obdobju še dodatno »vezalo nase« ustvarjalne sile delovnih ljudi in s tem *via facti* postavljalo sam produkcijski proces na drugo mesto.

Tako smo prišli v položaj, ko se v širšem družbenem merilu ukvarjamo s problematiko proizvodnje bolj v smislu gašenja požarov kot pa z vidika kontinuiranega sistematičnega uvajanja novih rešitev in s spodbujanjem množičnega inovativnega delovanja. Ob pomanjkanju bolj ofenzivnega programa smo se bolj ukvarjali z reševanjem zaostankarjev kot pa z najbolj prodornimi inovativnimi nosilci gospodarskega razvoja. Tveganje je bilo v veliki meri »podružbljeno«, podobno kot tudi odgovornost za neuspele rešitve. Konec koncev družba kot celota prevzema – eno za drugo – posledice napačnih odločitev. Četudi načelno poudarjamo ustvarjalnost, pa v praksi bolj prihajajo v ospredje posredniške sposobnosti (vpliv, moč, zveze) izvršno-upravnega in strokovnega aparata kot pa proizvodno-ustvarjalne sposobnosti delovne organizacije.

Vpletanje države in drugih zunanjih dejavnikov je s svoje strani prispevala k temu, da razlike v (osebnih) dohodkih niso niti izražale niti stimulirale produktivnosti dela. Čim večja pa je bila naključnost teh razlik, tem manjša je bila njihova stimulativnost in motivacijska vloga pri delu, kar močno zmanjšuje dejansko produktivnost. Če rezultati dela bistveno ne vplivajo na dohodek, strokovno napredovanje, šolanje ipd., je razumljivo, da upada tudi motivacija za delo. Tako ostaja značilen problem, da: a) nismo zmogli odpraviti razlik v dohodku, ki ne izhajajo iz dela, in b) nismo uvedli učinkovitega sistema diferenciacije oz. delitve po delu. Oboje pa je vzrok za manjšo angažiranost in stagnacijo. Voluntarizem in arbitrarnost seveda nista mogla (uspešno) nadomestiti ekonomskih zakonitosti.

Ob tem ugotavljamo, da bo vzporedno s prizadevanji za preseganje razredne neenakosti potrebno tudi zavestno vzpostavljati in spodbujati medosebno različnost in raznovrstnost, tako v proizvodnji kot v potrošnji. V preteklosti so bile ustvarjalne sile preveč utesnjene v kalupe poprečnosti in pavšalnih obravnav. V osredju sta bili ekstenzivnost zaposlovanja in ekstenzivnost izobraževanja, kar je odrivalo v stran vprašanje kvalitete, izvirnosti in vrhunske ustvarjalnosti. Tudi v družbenopolitičnem delovanju je bil najprej poudarek na množičnosti (npr. »množične organizacije«, »ljudske množice«) in šele pozneje prihaja do elementov diferenciranja (npr. glede na pluralizem samoupravnih interesov, »seksijski način dela« ipd.). Lahko bi rekli, da do sedaj nismo vedno pravilno razumeli dialek-

tike enotnosti nasprotij procesa socializacije in individualizacije. Dejansko smo enega od teh procesov (npr. socializacijo, podružbljanje) obravnavali bolj v smislu nekakšne alternative, ne pa enotnosti nasprotij, v odnosu do drugega. S tega vidika je mogoče razumeti ugovore najsposobnejših in najbolj »mobilizatorskih« posameznikov, da je težko samostojno uveljavljati nove ideje, če že niso splošno sprejete, oz. če v danem okolju ni že podana splošna dispozicija, in da nasploh obstaja nerazpoloženje do vsega, kar odstopa od poprečja.

V marksistični literaturi in v jugoslovanski praksi sicer priznavamo tudi »vlogo velikih osebnosti«, ko gre za globalno-družbeni razvoj. Zlasti v mikrodržbenem kontekstu (OZD, občina ipd.) pa so dejansko velike razlike med posamezniki prikrite v institucionalni strukturi in z normativnim izenačevanjem vseh sodelujočih. Sociološke raziskave že v zadnjih dveh desetletjih ugotavljajo močno neenakomerno porazdelitev dejanskega vpliva pri odločanju. Kljub temu pa najvplivnejši subjekti ostajajo prikriti in niso podvrženi niti ustreznim družbenim kontroli niti ne odgovarjajo za svoj »nelegitimni vpliv«.

Na podlagi takšnega protislovnega položaja si lahko pojasnimo precejšnje število iz množice primerov neodgovornega delovanja tako v gospodarstvu kot na področju družbenih dejavnosti in tudi na ožjem področju političnega usmerjanja razvojnih sprememb. Tu si torej upravičeno zastavimo vprašanje: ali ne bi korak nazaj (v smislu priznavanja dejanskih razmer, ki zaostajajo za normativno-programskimi določili) dejansko pomeni trdnejše možnosti, da bi napravili dva koraka naprej?

Nadaljnji vidik slabitve produktivne sile nosilcev razvoja zadeva razmerje med socializacijo in profesionalizacijo. Namesto da bi to razmerje obravnavali v komplementarnem smislu, ga dostikrat razumemo kot alternativo, npr.: ali strokovnost ali demokratičnost. Takšno razumevanje tega vprašanja pa nas kaj hitro privede do zaostajanja v razvoju. Marksistična teorija nakazuje znanstvena izhodišča usmerjanja socialističnega razvoja. Tako tudi E. Kardelj nenehoma poudarja potrebo po tem, da se opiramo na znanje. Vendar pa je bila v preteklem obdobju v praksi navzoča težnja po razvrednotenju znanja in strokovnosti, kot da bi vse to sodilo v kategorijo tehnokratizem. Tako so, npr., tudi v družbenem planiranju – kot je bilo ugotovljeno v zvezi z odgovornostjo na Zihlerlovih dnevnikih 1981 – močno prevladali interesni vidiki, sporazumevanje, dogovarjanje, odločanje, medtem ko je bil spoznavni vidik potisnjen v ozadje. Na številnih področjih se kaže, da se je skrb za strokovnost celo zmanjšala, da je bilo, npr., zanemarjeno strokovno izpopolnjevanje, da kvaliteta strokovnega delovanja ni našla več ustreznega mesta v nagrajevanju, da se je opustilo spremljanje strokovne literature in razvoja v mednarodnem merilu ipd. Namesto zagnanosti in iskanja novih rešitev prihaja do nekakšnega samozadovoljstva in rutinizacije. Vse to pa seveda nujno vodi v stagnacijo ali celo v nazadovanje.

Nezaupanje v samostojnost in ustvarjalno moč samoupravljalcev se kaže v razraščanju zamotane institucionalne strukture (v hiperinstitucionalizaciji) in v neizmernem povečevanju števila različnih normativnih aktov (hipertrofija norm). Vse to je postalo – kot je bilo že večkrat ugotovljeno – kontraproduktivno, saj ne spodbuja, temveč, nasprotno, prav paralizira ustvarjalno angažiranost ljudi za hitrejši družbeni razvoj. Izredna kompleksnost pravno-politične nadgradnje ter celotne organizacijsko-institucionalne strukture torej že sama zmanjšuje hitrost razvoja, npr., glede na veliko obremenitev, ki jo pomeni za gospodarstvo; zaradi zamotanosti postopkov in togosti, ki onemogoča hitro in sprotno reagiranje na spreminjajiče se razmere, zaradi paternalističnega odnosa do občanov, ki se navajajo na nesamostojnost, tako da se sami ne lotevajo razreševanja novih vprašanj vse dotlej, dokler ne dobijo spodbude ali odobritve od zgoraj ipd.

V zamotanih formalno-organizacijskih okvirih so velike možnosti za to, da se uveljavi birokratska logika poslovanja. Pri tem v bistvu ni važna prava vsebina, temveč stopa v ospredje tisto, s čimer se lahko navzven (in zlasti navzgor) izkazuje učinke delovanja. Na področju raziskovalnega dela je bilo, npr., pomembno, da se zasnuje čim več »makroprojektov«; pri tem se vzame organizacijsko povezanost kot zadosten kazalec združevanja, četudi gre v vsebinskem pogledu za povsem mehanični skupek različnih delov.

Nimamo pa potrebne individualizacije, razen če ta temelji na formalnem položaju. (Ne)zaupanje do znanstvenika, ki je že z vsem svojim delovanjem izpričal svojo ustvarjalnost, je v bistvu enako formalno kot odnos do kateregakoli šarlatana. Obenem pa je tudi odnos do rezultatov duhovnega ustvarjanja močno ne-izdiferenciran. Le težko se prebijamo do resničnega pomena posameznih spoznanj. Zlasti na družboslovnem področju se tudi najpomembnejša, izvirna spoznanja bolj ali manj naključno porazgubijo v neobvladljivem verbalizmu.

Medtem ko za gospodarstvo poudarjamo pomen vključevanja v mednarodno delitev dela, je za »duhovno nadgradnjo« na številnih področjih značilna nekakšna etnocentrična usmeritev. Niti znanost – za katero pravimo, da nima meja – niti kultura se ne vključujeta zadosti v svetovno dogajanje. To pa pomeni, da svojega prispevka ne realizirata (zadosti) kot prispevka v mednarodnem merilu; v ozko nacionalnih okvirih pa ne moreta najti (niti pričakovati) ustrezne materialne podlage. Tudi če smo te vezi navzven že utrdili, je pri tem dostikrat bolj prevladovalo naključje ali interesi drugih, kot pa naša lastna strategija razvoja (ko npr. združujemo takšne vezi z nekaterimi povsem perifernimi znanstvenimi institucijami). To pa pomeni, da je naša pot do novih idej in do uspešnih razvojnih programov toliko daljša, naše zaostajanje v razvoju pa toliko bolj verjetno.

Na tem mestu ne moremo podati izčrpne analize pojavnih oblik in vzrokov zastoja v razvoju jugoslovanske družbe. Ostajamo lahko le na

ravni ilustrativne predstavitve problemov in protislovij. Vendar pa naj – v skladu z našim izhodiščem (zaostritev in usmeritev!) v zaključku podamo vsaj nekatere odgovore tudi na vprašanje – »kaj storiti«. S tem mogoče celo odstopamo od dokaj utrjene prakse, ko družboslovci niti ne poskušajo (nekateri sicer odstopajo od te prakse – zlasti ekonomisti in pravniki) podajati predlogov za prakso. Tukaj ne bomo šli v podrobnosti, vendar pa bomo nakazali vsaj nekatere možne smeri delovanja z mobilizacijo razvojnih potencialov:

– Razkrita problematika in vrednote samoupravnega socializma nam nakazujejo, da ne gre le za ekonomsko vprašanje niti le za stabilizacijo razmer. Sedanji zastoj v razvoju terja in obenem nudi priložnost za opredelitev bolj ofenzivne in bolj celovite strategije razvojne mobilizacije. Temeljni okvir takšne mobilizacije razvojnih potencialov pa predstavlja samoupravljanje kot teorija, samoupravljanje kot praksa in samoupravljanje kot projekt.

– Doslednejše upoštevanje ekonomskih zakonitosti naj bi zmanjšalo obseg voluntarizma in arbitrarnosti. Obenem pa je treba preseči iluzije o tem, da lahko že s spremembami v pravno-politični nadstavbi zagotavljamo preraščanje razredne družbe in preko državnih in drugih organov določamo domet socialnih pravic in socialnega razvoja.

– Istočasno z ukrepi za preseganje razredne neenakosti je treba – bolj kot do sedaj – spodbujati (niti ne-le dopuščati) individualno raznovrstnost delavcev in občanov. To pomeni, da ne sprejemamo nenehno prisotnih teženj k poprečništvu (niveliziranje, pavšalno obravnavanje vseh ljudi ne glede na velike razlike in posebnosti tako v njihovih potrebah kot v njihovih zmožnostih, talentih ipd.). Namesto nediferenciranih oblik delovanja, ki se podaljšujejo kot praksa iz preteklosti (splošni shodi, zbori, sestanki) in utesnjujejo občana v sociološko znanih omejitvah, ki jih predstavlja »publika«, naj bi spodbujali manjše, delovne skupine, v katerih bi se vsak posameznik (skozi daljši čas) lahko aktivneje uveljavljal kot osebnost. Ob tem pa naj bi zagotavljali kontinuirano povezovanje različnega in strokovnega.

– Deetatizacija in decentralizacija naj ne bi predstavljali opravičilo za nedejavnost in neodgovornost državnih organov. Zastajanje v razvoju naj bi preprečili tudi s tem, da presegamo praznino, do katere prihaja v preobrazbi in prehajanju od državnega k samoupravnemu delovanju. Prvi se zlahka otrese odgovornosti, drugi pa se le postopoma vključuje. Takšen vakuum pa ima lahko posledice na številnih področjih, kjer se zaradi izostanka pobude kopičijo nerešeni problemi.

– Povečali naj bi obseg načrtno uvedenih in kontroliranih eksperimentov, s katerimi naj bi dosegli manjšo stopnjo tveganja in potencialne izgube materialnih in človeških sil ob uvajanju pomembnih razvojnih programov na vseh ravneh jugoslovanske družbe. Z večjimi vlaganji v preverjanje inovativnih rešitev, obenem s sistematičnim nudenjem moči

ob uvajanju novega, bi lahko zaostri tudi (strokovno) odgovornost in povečali dinamiko razvoja.

– Namesto, da se osredotočamo na sprejemanje sklepov in deklaracij naj bi postavili v ospredje proces in pogoje njihovega uresničevanja. To pa pomeni tudi prehod od normativnega idealizma k bolj razdelanim analitičnim osnovam opredeljevanja in uresničevanja razvojnih programov.

– Strokovnost in demokratičnost naj bi obravnavali tako, da bi se čim bolj medsebojno dopolnjevali in krepili in tako preprečili, da bi eno uveljavljali na račun druge. Za hitrejši družbeni razvoj potrebujemo še dosti več – tako strokovnosti kot demokratičnosti.

– Družboslovno raziskovanje naj bi določnejše pokazalo, v katerih primerih oz. okoliščinah je potrebno zagotoviti bolj diferencirano delovanje mehanizmov regulacije, tako da bi postali bolj občutljivi za razlike (v potrebah in razvojnih možnostih), kdaj pa bi nasprotno – lahko dosegli poenostavitve ter odpravili ponavljajoče se iskanje (odločanje) rešitve istega problema. V obeh primerih bi lahko povečali razvojne učinke in torej – dinamizirali nadaljnji razvoj. Pri tem gre lahko za razmerje med federacijo in republikami, med republiko in občinami ipd.

– Spremljanje in usmerjanje uresničevanja razvojnih programov ne more temeljiti na subjektivističnih ocenah in bolj ali manj slučajnih in parcialnih opažanjih. Vodilne subjektivne sile bodo lahko uveljavile svojo mobilizacijsko in usmerjevalno vlogo le, če se bodo v svojem delovanju opirale na razčlenjeni sistem razvojnih kazalcev, preko katerih bo mogoče sprotno slediti razvojne spremembe in morebitna odstopanja od zastavljenih smeri in ciljev. Na ta način naj bi tudi presegle črno-bele poenostavitve v ocenjevanju, na katerih so zasnovani grobi posegi, ki tudi sami povečujejo »nestabilnost«, namesto da bi jo zmanjševali. Z razkrivanjem bogatejše vsebine bi obenem izrinili splošno »parolaštvo« in ponavljanje splošnih ciljev, ki sicer postanejo prazne fraze in – namesto da bi mobilizirale – celo kompromitirajo izhodiščno zamisel.

Ob tem pa bi bilo potrebnih še več konkretnih ukrepov, da bi hitreje »prevajali« strokovna in znanstvena spoznanja v mehanizme samoupravnega in političnega odločanja. S tem bi tudi zagotovili možnosti, da se ne bi več toliko opirali na restriktivne ukrepe in negativne sankcije, bolj pa na afirmativne spodbude, vzročne rešitve in sploh bi zagotovili večjo stimulacijo za razvoj.

– Spoznavna relativizacija in politična mobilizacija za razvojne cilje naj bi se dopolnjevali kot dialektična enotnost nasprotij, ne pa se medsebojno izrivali ali onemogočali. Poenostavitve, ki so morebiti potrebne za to, da bi čim lažje mobilizirali širši krog občanov za razvojne cilje, naj ne bi onemogočile iskanja alternativnih možnosti in variantnih rešitev.

– V strategiji razvojne mobilizacije naj bi bolj jasno razločevali in izpostavili – na katerih področjih in v katerih primerih lahko že z

majhnimi sredstvi ali v kratkem času dosežemo velike spremembe, kdaj pa gre za programe, ki terjajo vztrajno in dolgoročno delovanje in/ali velika materialna sredstva. Na ta način bi lahko bolj osredotočili vse sile tako, da bi zagotovili največje razvojne učinke in s praktičnim zgledom podkrepili tudi moralne spodbude za razvojno angažiranost in preseganje sedanjega zastoja v družbenem razvoju.

FRANCE ČERNE

Združeno delo in tako imenovane »nacionalne ekonomije«

Nekaj uvodnih vprašanj

V slovarju *jugoslovanske samoupravne družbe* se je rodila skovanka »nacionalna ekonomija«, na naš jezik prevedena kot »narodno gospodarstvo«. Navidezno je skovanka v skladu z ustavnim jezikom oziroma z ustavno idejo o federaciji kot enakopravni družbi jugoslovanskih narodov. Predno izrečemo svoje mnenje, pa si zastavimo nekaj vprašanj.

Najprej se vprašajmo, če se ta »narodna gospodarstva« skladajo s prostori, kjer prebivajo naši narodi ali z republiškiimi oziroma pokrajinskimi mejami. Republik je šest, pokrajini sta dve. Ali gre potemtakem za šest, osem ali za kakšno drugo število »narodnih gospodarstev«? Drugače vprašamo, ali se meje republiških gospodarstev pokrivajo z mejami »nacionalnih ekonomij«¹? Ali sta gospodarstvi obeh pokrajin tudi »nacionalni ekonomiji«? Katera »nacija« prevladuje v republici Bosni in Hercegovini? Ali je morda prebivalstvo posameznih republik ali celo pokrajin postalo »nova nacija«? In še bi lahko spraševali v tej zvezi.

Toda, pojdimo raje z razmišljanjem v drugo smer.

Če enačimo gospodarstvo (ekonomijo) z združenim delom, potem moramo govoriti o »nacionalno združenih delavcih«, o »nacionalnem delavskem razredu« in dalje o »nacionalnem družbenem produktu«, o »nacionalni presežni vrednosti«, o »nacionalni delitvi dohodka« itd. znotraj federativno združenega (ali skupnega?), »nacionalnega« dela itd.

S tem pa dobijo tako razumljene »nacionalne ekonomije« posamezne lastnosti tako nacionalnih kot državnih gospodarstev, družbene politične skupnosti (republike oziroma pokrajine) pa lastnosti nacionalne države. Kar postavi na dnevni red novo vprašanje: na podlagi katerih kriterijev se potem te »nacionalne ekonomije« združujejo v enotno (ali skupno!) jugoslovansko gospodarstvo oziroma v jugoslovansko gospodarsko skupnost? Ali ne gre v tem primeru že za konfederativno obliko gospodarske

¹ Znano je, da je nekaj republik (Slovenija, Črna gora, pa tudi Makedonija) (skoraj) enonacionalnih, druge (Hrvatska, Srbija, še posebej pa Bosna in Hercegovina) so pa mnogonacionalne.

in politične ureditve, za skupnost jugoslovanskih narodnih gospodarstev, podobno EGS? Kar bi v končni posledici pomenilo, da ne more biti niti enotnega jugoslovanskega gospodarskega sistema, trga in politike; da so lahko jugoslovanski gospodarski sistem, trg, politika samo skupno dogovorjene institucije.

Poskušajmo razvozlati ta vozle vprašanj teoretično in zgodovinsko.

Narodno in nacionalistično (nekaj tez)

Kot nam je znano, je *narod* tvorba meščanske družbe. *Kapital* je potreboval »nacionalni prostor«, nacionalno (meščansko) državo, da je po eni strani dokončal boj s fevdalno državo in dobil tako po drugi strani oporo (nacionalno državno oblast) za svojo nadaljnjo ekspanzijo. Čeprav je bil kapital od vsega začetka po svojem bistvu anacionalen v tem pomenu, da se je širil kamorkoli – tja, kjer je bila stopnja presežne vrednosti največja (danes se ta anacionalnost ali transnacionalnost najbolj očitno kaže v obliki tki. transnacionalnih korporacij ali podjetij).

Če pristanemo na misel, da je nacionalna družba rezultat prevladanja meščanskega (kapitalističnega) načina produciranja, pa to še ne pomeni, da v *narodu* ne zasledimo *tudi določene kontinuitete* kot etnične – antropološke geneze različnih ljudstev (npr. rodovnih skupnosti (združb)), ki so se ozemeljsko razmestila po Evropi in drugod po velikih selitvah. Zato je narod potrebno obravnavati tudi evolucijsko – genetično.

Mogoče pa je še *tretje dialektično-razvojno pojmovanje naroda*. Narodi so večje družbe ljudi z nekaterimi sorodnimi lastnostmi, strnjeno naseljene na določenem zgodovinsko – geografskem prostoru. Kot *združba narodov* (ponekod še ljudstev, primitivnih združb, kot so plemena, rodovi) *živi* namreč *človeštvo* kot dialektična enotnost različnosti, kar omogoča boj nasprotij (tekmovanje) med narodi (v zli ali napredni obliki), ki je še vedno tudi vir razvojne energije (zgodovine).

Takšna ugotovitev seveda ne pomeni, da bodo sedanje oblike narodov za vedno ostale enake. Tudi narodi so se in se bodo razvijali. Čeprav bo določena delitev človeštva na posamezne, različne dele (delne) družbe vedno ostala, ker bi sicer izginil eden od pomembnih razvojnih dejavnikov, o katerem smo že govorili.²

To pa je tudi za našo razpravo zelo pomembna ugotovitev, saj bi lahko postavili *hipotezo*, da se z republiškimi ali pokrajinskimi skupnostmi pojavlja pri nas nekakšna kombinirana oblika narodnostne, ljudske in pa decentralizirane državne skupnosti (v okviru SFRJ).³

² Zanimivi sta etimološka različnost pa tudi podobnost med besedama *narod* v slovenskem in v srbohrvaškem jeziku (prevedeno kot ljudstvo). Lahko bi rekli, da gre za začetek zgodovinske preobrazbe naroda v neko novo obliko osamostaljene »ljudske združbe«.

³ Navedimo primer Vojvodine. Čeprav ni vojvodinskega naroda, se prebivalstvo te pokrajine – z različno narodnostno sestavo – postopoma pričinja istovetiti s pokrajino Vojvodino kot svojo temeljno organizacijsko, teritorialno ljudsko združbo (družbeno obliko življenja) v okviru jugoslovanske federacije.

In še nekaj. Tudi države – vsaj večje – so redko čisto unitarno urejene; so bolj ali manj federativno urejene (npr. v obliki dežel, (po)krajnih, deželnih držav, departmajev itd. – npr. Italija, Zahodna Nemčija, Francija pa tudi ZDA, Brazilija).

Ugotoviti moramo zgodovinsko dejstvo, da so danes vsepovsod v svetu močne težnje po narodni identiteti. So narodi, na primer v Italiji, Španiji, Franciji, Veliki Britaniji pa tudi drugod, o katerih smo pred nekaj desetletji menili, da so izginili ali so se asimilirali, danes pa so ustvarili močna gibanja za nacionalno pa celo državno osamosvojitve (v Španiji npr. Katalonci, Baski). Iz tega razloga ne smemo istovetiti vseh zahtev po nacionalni (gospodarski, politični, kulturni itd.) samostojnosti z nacionalizmom. Če gre v kakem geografskem prostoru za večinski narod, ki živi skupaj z drugimi, manjšimi narodnostnimi skupnostmi ali z nacionalnimi manjšinami, je lahko njegov boj za večjo narodno samostojnost prav tako v korist poslednjih, ker le tako tudi oni dobijo s soživečim, večinskim narodom večjo samostojnost zase, seveda, kolikor ima dotično narodno gibanje samo progresivno in demokratično vsebino.

Le tedaj, kadar se kako gibanje za narodno identiteto bori za osamosvojitve kot za prevlado enega naroda nad drugim, kot revanšistično in šovinistično gibanje, se takšno narodno gibanje mora spremeniti v nacionalistično (v ozadju katerega so vedno partikularistični – egoistični interesi ali kapitalističnega razreda dotičnega naroda ali drugih vodilnih slojev, tudi lokalne birokracije). Le v tem poslednjem pomenu lahko razumemo naš republiški ali pokrajinski nacionalizem kot negativen pojav.

Narodno in nacionalistično v okviru sistema združenega dela

Po znanstvenem pojmovanju *narodno gibanje* ni v prvi vrsti kulturno ali politično, ampak je *družbeno-ekonomsko* gibanje. Poskušajmo razložiti to tezo.

Kapitalistični model družbe je *dvorazredni model*: s kapitalističnim in delavskim razredom; na enem polu je združeni kapital, na drugem polu pa (združeno) delo – delavci (kot lastniki delovne sile), ki so brez kapitala (produkcijskih sredstev), organizirani v razrednih (protikapitalističnih) sindikatih.

Kapital (kapitalist) nastopa proti delavskemu razredu svoje države ali celotnega sveta kot izkoriščevalsko združenje (kapitala). V tem pomenu kapital nima »nacionalne« domovine; kapital mora rušiti (preiti) nacionalne meje (danes je odkrito geslo kapitala: kapitalisti vsega sveta, združite se!). Toda kolikor nastopa kot nacionalni kapital⁴, to je kot kapital kake države, je tudi v nasprotju z nacionalnim kapitalom drugih

⁴ V tem primeru razumemo z nacionalnim kapitalom celokupni privatni kapital pa tudi sredstva, ki jih poseduje, ali ki jih nacionalizira država.

držav. Od tod možnost in nujnost konfliktov med različnimi, sicer kapitalističnimi državami, vključno z možnostjo svetovne (medkapitalistične, imperialistične) vojne.

Nasproti kapitala je v tem kapitalističnem modelu družbe *delavec, delavski razred*, ki »tudi« nima domovine, ki je po razrednem bistvu internacionalen, v boju tako proti izkoriščanju nacionalnega kot internacionalnega kapitala.⁵

Kaj bi se moralo dogoditi, ko *delavec oziroma delavski razred postane vodilni subjekt družbe* – lastnik produkcijskih sredstev, organizator proizvodnje in hkrati osebno svoboden delavec; ki se svobodno, po sposobnosti združuje z drugimi delavci in s sredstvi v družbeni lasti.

V čistem modelu preneha obstajati razredna družba; je le »delavski razred«, ki tudi ni več razred v starem pomenu besede in (p)ostane le še združeno delo posameznih delavcev v obliki različnih organizacij in skupnosti, na različnih ravneh, torej združeno delo, ki upravlja s skupnimi, to je družbenimi sredstvi, ki niso več kapital (kot izkoriščevalski odnos), ki so samo materialni vrednostni pogoj za opravljanje združene delovne funkcije.⁶

V tem *delavsko-samoupravnem socialističnem modelu* bi se moral vsak delavec, vsaka organizacija združenega dela, ves delavski razred in s tem celotna družba obnašati kjerkoli – v okviru svojega naroda in mednacionalno-neizkoriščevalsko, opravljajoč delovno-proizvodno funkcijo vedno v skupno (nacionalno-družbeno in splošno človeško) korist.

Kaj je sedaj tisto, kar je povzročilo, da se delavski razred ne obnaša tako vedno in povsod, morda se tako ne more obnašati; zakaj pride do *deformacij* tako zasnovanega humanističnega, internacionalno socialističnega modela, katere posledice se kažejo tudi pri nas.

Zato navajam za naše razmere več vzrokov: eni so povezani z našim delavcem kot zgodovinskim nosilcem produkcijske funkcije, drugi so povezani z našim gospodarsko-političnim sistemom.

1. *Najprej* moramo ugotoviti, da je *življenjska raven našega delavca* (ki pa pozna življenjsko raven delavcev na Zahodu) primerjalno še relativno nizka, zaradi česar so materialne dobrine v očeh večine delavcev še zelo visoko cenjene. To spodbuja v njem močan gon po prisvajanju materialnih dobrin: osebno – družinsko in v okviru organizacije ali skupnosti, v okviru katere deluje ali živi. To pomeni, prevedeno v

⁵ Danes smo v reformiranem kapitalizmu pogosto priča temu, da delavski razred pogojno podpira nacionalno državo pa tudi nacionalni kapital na mednarodnem prizorišču. Ta »nacionalizem« delavskega razreda oziroma točneje vrhnjega dela delavskega razreda (še posebej vodstva sindikatov in »delavskih« političnih strank) je nastal zaradi novega mehanizma prečrpavanja dela presežne vrednosti v korist razvitejših nacionalnih držav, pri čemer je udeležen tudi del delavskega razreda. To tudi za razumevanje nacionalizma dela delavcev pri nas ni nepomembno spoznanje.

⁶ Ne bomo posebej razpravljali o tem, ali je »nacionalno«, recimo, pri nas federativno, združeno delo, še vedno navzven, proti drugim narodom ali državam, nacionalna »privatna« lastnina ali kapital, konkretno jugoslovanske družbe, čeprav ni nujno, da se delavski razred obnaša navzven enako kot privatni kapital v spredaj opredeljenem pomenu. To je zelo pomembno vprašanje, saj lahko edino tako razumemo, zakaj nastajajo nasprotja, celo vojne, med državami, ki so »socialistične«, z »delavskim razredom na oblasti« (kasneje bom govoril o tem, da morda le ne gre kriviti delavstva »na oblasti« v teh državah).

vrednost ali v dohodek, da nastopa pri delavcih močna težnja po osebnem, skupinskem, lokalnem in republiškem prisvajanju vrednosti.

Nadalje, delavci še *niso osvobojeni preteklosti*. Nekateri so še z miselnostjo drubnega proizvajalca, drugi so pod vplivom socialno-demokratske (sindikalistične) itd. miselnosti, kar podpira prejšnje težnje oziroma nadalje deformira postulirane odnose. Poleg vsega tega so delavci po teritorialno-stanovanjskem načelu tudi krajani, občani, to je prebivalci določene teritorialne družbenopolitične skupnosti, s pripadnostjo določenemu narodu, kar seveda lahko zbuja pri nekaterih delavcih močno nacionalno-republiško (pokrajinsko) čustvo.

2. Da delavčevo obnašanje ni takšno, kot je zamišljeno v samoupravnem socialističnem modelu, pa je *kriv tudi gospodarsko-politični sistem*, v okviru katerega delavec deluje.

– *Najprej omenjamo nezadostno in neustrezno gospodarsko in pravno operacionalizacijo družbene lastnine* (ki ni dovolj sankcionirana za slabo gospodarjenje), zaradi česar je možno skupinsko ali celo zasebno prisvajanje, večkrat celo legalno, v okviru republiško-pokrajinske zakonodaje (v nasprotju z zvezno ustavo in zakonodajo).

– *Drugo, gre za deformiranje blagovne (tržne) samostojnosti OZD*, ki nekaterim OZD oziroma skupinam ali celo panogam (v okviru republike oziroma pokrajine) omogoča, zopet ob zaščiti republiško-pokrajinske politike, deformirano tržno, celo (republiško) monopolno obnašanje z namenom, da bi presežna vrednost ostala v čim večji meri v republiki oziroma pokrajini, ali pa da bi se v čim večji meri prečrpala od drugje.

– *Tretjič, gre za zvezno državo, ki je še vedno zelo močna na fiskalnem področju* pa tudi pri uravnavanju in usmerjanju razvoja gospodarstva kot celote, ki je v očeh tako »republiško« *organiziranega združenega dela prevelik ali celo nepotreben prisvajalec presežnega dela, zato od tod težnja po čim večjem ohranjanju vrednosti (dohodka) »doma«, če ne v OZD, pa vsaj v občini ali republiki.*

Tako se v očeh delavcev, organizacij združenega dela pokrajinska ali republiška uprava kaže kot zaščitnik združenega dela v pokrajini ali republiki v odnosu do zvezne države ali tudi do drugih republik in pokrajin, po drugi strani pa tudi kot edini uspešni pospeševalec razvoja proizvodjalnih sil v posamezni republiki ali pokrajini. Ni torej nič čudnega, če dobivajo take »nacionalne ekonomije« *vse večjo domovinsko pravico v delavčevi zavesti.*

Pri tem ne mislimo na tisto funkcijo koordinacije in usmerjanja republik in pokrajin, ki jim pripada ne le formalnopravno, po ustavi, ampak smiselno v demokratsko samoupravno, mnogonacionalno urejeni družbi, ampak na druge funkcije, to je tiste, ki izraščajo iz stare delitve dela med produktivno in neproduktivno sfero, med materialno bazo in družbenopolitično nadstavbo, ki se sedaj vse bolj razvijajo vzporedno kot osamostaljena zvezna in republiška oziroma pokrajinska nadstavba.

Tako se dogaja, da namesto tega, da bi *zdrženo delo* (gospodarstvo) samo našlo na podlagi splošno sistemskih kriterijev *integracijske mehanizme* za povezovanje OZD do zveznega gospodarstva, se pojavljajo v vse širšem obsegu različne »višje« političnobiurokratske strukture, ki prevzemajo to funkcijo koordinacije integracije kot »zaščitniki« svojega gospodarstva.

V samem zdrženem delu se tako v okviru posamezne republike ali pokrajine razvija mnenje (tudi pod različno obliko indokrinacije), da je dohodek, da je standard posamezne OZD ali delavca bolj odvisen od republiškega narodnega dohodka, od njegove prerazdelitve, od republiške zaščitne intervencije itd., kot pa od produktivnosti dela, dohodkovno realiziranega na jugoslovanskem ali celo svetovnem trgu. *Delavec živi tako v nekakšnem blagovno-distribucijskem fetišu*, da mu republika ali pokrajina ustvarja (večji) dohodek ter standard, kolikor bolj je samostojna ali neodvisna (od federacije).⁷

Dejal bi, da s tega vidika nekatere sistemske institucije celo prekinjajo napredno logiko kapitala (ki je v tem, da ne pozna meja); da deluje v smeri avtarkije in dezintegracije (in ne potrebne integracije) zdrženega dela, kar mora zavirati hitrejši in učinkovitejši razvoj produktivnih sil celotne družbe pa konec koncev (povratno) tudi razvoj gospodarstva posameznih republik in pokrajin.⁸

Posledica vsega tega je, da so sredstva v *družbeni lasti ozdovsko* (poslovodno) *republikanizirana ali komunizirana* in seveda s tem zakovana v republiške, pokrajinske ali celo komunalne meje, ne da bi se alocirala in kombinirala ekonomsko najučinkoviteje. Mnogi politični ukrepi republik in pokrajin neposredno ali posredno spodbujajo OZD, da investirajo čim več sredstev »doma«, za oplajanje z »lastnim« delom, in da ne gredo prek teh meja. *Družbena lastnina v tem pomenu dejansko ni niti družbeni »kapital«* (kot jo nekateri imenujejo), ker se ta ne preliva po vsej Jugoslaviji indiferentno, to je, ne glede na lokalne občinske, pokrajinske ali republiške meje – samo glede na največjo oploditev –, s čimer se prekinja progresivni napredni proces, ki ga je že zdavnaj pričel privatni kapital.

Ekonomska misel – boter napačnega razvoja »nacionalnih ekonomij«

K napačnemu razvoju »nacionalnih ekonomij« pa je *prispevala tudi »uradna« politično-ekonomska misel*, ki je napačno razumela Marxov

⁷ Za globlje razumevanje tega interesa je potrebno ugotoviti, da je naše gospodarstvo še vedno dvojno: bolj in pa manj razvito. Pomembna je v tej zvezi misel, da težijo delavci v manj razvitih območjih k večji vlogi pokrajinskega ali republiškega pa tudi federalnega državnega reguliranja, medtem ko v bolj razvitih območjih zavračajo krepitev federacije in se zavzemajo za bolj samoupravno blagovno integriranje zdrženega dela.

⁸ Ko govorimo v tem primeru o zdrženem delu in njegovih interesih, to kategorijo zopet zelo poenostavljamo. Zdrženo delo je po organizacijski, upravljalskovodstveni funkciji sestavljeno iz delaške baze – neposrednih proizvajalcev ter iz vodstvene strukture. Za tako funkcionalno razčlenjeno zdrženo delo moramo ugotoviti, da gre pogosto za pogovarjanje ali dogovarjanje le političnih struktur, družbenopolitičnih skupnosti ter poslovnih struktur zdrženega dela, ne pa neposredne delavske baze.

ekonomski sistem. Uradna ekonomska misel je pri snovanju samoupravnega socialističnega modela izhajala iz Marxovega enostavno blagovnega, delovno vrednostnega sistema, z mešanjem nekaterih elementov iz Marxove naturalne (neblagovne) asociacije neposrednih proizvajalcev (npr. delitev po delu). Marx pa enostavno blagovni sistem utemeljuje na abstraktni domnevi, da je cena enaka vrednosti, da je vrednost določena z družbeno potrebnim delom, da je torej novo ustvarjena vrednost vedno enaka delovnemu dohodku, pri čemer naj bi to pravilo veljalo tako za posamezne celice kot za celotno gospodarstvo. Tako ustava kot zakon o združenem delu govorita (na podlagi tako razumljenega Marxovega sistema), da je dohodek delavca oziroma OZD novoustvarjena vrednost (za družbo), da je dohodek enak delu, ki ga delavec prispeva... itd.

Tako v teoriji vrednosti (kot prvi, zelo aproksimativni razlagi funkcioniranja trga)! Kako pa je v vsakdanji stvarnosti?

V stvarnosti za vsakega proizvajalca pa s tem tudi za porabnika ni tako; večkrat je dokaj različno. Prvič, že Marx je opozoril na to, da v kateremkoli tipu blagovne produkcije individualno vloženo delo (individualna vrednost) posameznega producenta ni (praviloma) enako družbeno (splošno, v panogi) potrebnemu delu za produkt (družbeni vrednosti). Drugič, ko delovno vrednost spremenimo v denarno vrednost ter upoštevamo različno spreminjanje ponudbe in povpraševanja, se delovna vrednost nadalje spremeni v prodajno ali nabavno (tržno) ceno (v kapitalističnem blagovnem sistemu prek produkcijske cene), na katero konkretno vplivajo (prek profitne mere) množina in organska sestava kapitala, nadalje tržna konjunktura, stopnja monopolizacije prodaje (nabave), pa tudi različna politika države (zlasti cenovna, davčna itd. politika), vključno z morebitnim administrativnim določanjem višine cen.

Ne glede na to, da naša teorija še ni razrešila vprašanja, v kakšno »normalno« (reprodukcijsko) ceno je preobrazena vrednost v našem samoupravnem sistemu, je jasno, da se blago ne prodaja po delovni vrednosti, ampak po zelo deformiranih cenah, zaradi česar se tudi dohodek ne deli (primarno) med panoge, skupine ali posamezne OZD po družbeni produkcijski vrednosti (ali po vrednostnih cenah), še manj pa po individualni delovni vrednosti; da torej knjigovodsko evidentirani (prigospodarjeni) prihodek ni enak vrednosti produkcije OZD, da knjigovodski dohodek ni enak novoustvarjeni vrednosti oziroma ne individualno porabljenemu ne družbeno poprečno priznanemu (potrebnemu) delu. Zaradi tega tudi ne moremo (objektivno) uresničiti delitve po delu, če sta prisvajanje in delitev dohodka prosta.

Na podlagi takšnih proklamiranih zakonitosti, ki so za Marxa le analitični razlagalni pripomoček, ne pa stvarni kavzalni zakoni produkcije in delitve, se ustvarja *pri delavcih prepričanje (zavest, ideologija)*, da je vse, kar se knjigovodsko izraža v kategoriji dohodek, novoustvarjena vrednost, ki so jo ustvarili le oni, pa so jo torej tudi upravičeni sami

razdeliti. Kakršenkoli odvzem tega dohodka pomeni neekvivalentni odvzem presežnega dela, torej napad na socialistično načelo delitve po delu.⁹

Sklepno razmišljanje

Če bo bralec prebral razpravo »obratno« ali »vmes, med vrsticami«, bo sam prišel do nekaterih sklepnih misli. Naj mu pomagam pri tem.

Zgodovinske rešitve za določeno družbo (še posebej na kratki rok) niso enovariantne; so praviloma variantne. *Naloga politično-ekonomskega analitika* ni, da daje politične rešitve. S svojo *ex post* pa tudi *ex ante* analizo lahko le opozarja, kaj rešuje ali česa ne rešuje posamezna izbrana varianta. Pod pogojem, da je tudi njegovo sklepanje podvrženo političnemu in še drugačnemu testiranju.

Če smo si, recimo, *edini v izhodiščni preferenci*, da bomo v prihodnje uspešneje gospodarili, da bomo stabilizirali naš celokupni gospodarski in družbeni razvoj, potem sem mnenja, da bomo lahko tudi sprejeli *sklep*, da moramo napraviti smelejše korake v smeri enotnejšega (ne unitarističnega, centralističnega) gospodarskega sistema in gospodarske politike, s tem pa tudi enotnejšega jugoslovanskega trga in gospodarstva. To je za nas *edino zagotovilo*, da bomo lahko nadalje preobražali »nacionalne ekonomije«, ki so bile sicer v splošni teritorialni decentralizaciji gospodarskega in političnega sistema nujne. Preobražali pa jih bomo tako, da se bo krepila skupna samoupravna komponenta v njih, kar ekonomske, politične in druge samoupravne enakopravnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, ne glede na to, ali gre za velike ali za majhne narode, ne bo zmanjšalo, ampak nasprotno – krepilo. Le takšen nadaljnji razvoj naše mnogonacionalne družbe bo razvijal pri vseh delovnih ljudeh tudi zavest in odgovornost za skupno »jugoslovansko domovino« (tkim. zgodovinsko usodno »zajedništvo«). Zato s tega vidika »jugoslovansko« ni preprosto vsota nacionalnega, ampak je eno kot drugo posebna kvaliteta, ki dialektično preraščata druga v drugo.

Ta *misel – vodilja* bi nam morala biti izhodišče za *druga, podrobna spoznanja in dejanja*, med drugim:

1. Doumeti bi morali, da se *procesi* (ekonomske, tehnične itd.) *integracije* nadaljujejo v svetu z nesluteno močjo, zato te zakonitosti industrijske družbe naša družba ne more prezreti ali celo dovoliti nadaljnjo dezintegracijo ali pa atomizacijo našega gospodarstva.

2. Seveda morajo imeti integracijski procesi pri nas tudi *ново vsebino*, razvijati morajo samoupravne demokratične procese in krepiti vpliv združenega dela na razdelitev in uporabo presežnega produkta oziroma celotnega družbenega produkta.

⁹ V tem gmu tiči tudi drugi zajec, namreč, da 18. ustavni člen, ki govori o delu dohodka kot rezultatu v izjemnih razmerah, ki torej ni rezultat dela, in ki ga zato ni mogoče razdeliti med posamezne delavce, še ni zaživel.

3. To pa hkrati pomeni, da je potrebno *zmanjšati etatizacijo (birokratizacijo)* in *politizacijo* upravljanja z gospodarstvom (na katerikoli ravni) ter *okrepiti ekonomske kriterije* (ki se navezujejo na ekonomske zakonitosti) *samoupravnega sistema*, ki ima v mnogočem še neogibno zgodovinsko obliko blagovno-denarnega sistema. Tako da bo zakon vrednosti kot zakon objektivnega ekonomskega in socialnega vrednotenja gospodarskih procesov še vedno temeljni usmerjevalec razvoja in selektor.

4. Kar nadalje pomeni *priznati znanosti* (ne le ekonomski) položaj enakopravnega partnerja (s politiko) v fazi pripravljavanja ukrepov, akcij itd. na podlagi enakopravnega boja mnenj, idej, zamisli.

5. *Okrepiti je potrebno enotnost gospodarskega sistema* (kar je nasprotno kakršnemukoli unitarizmu – zveznemu ali republiškem), se pravi izoblikovati enotnejše temeljne sistemske kategorije ter kriterije ekonomske politike kot neogibne (vgrajene) parametre za racionalno odločanje o učinkovitem zaposlovanju oziroma uporabi sredstev v družbeni lastnini, ne glede na panogo ali na republiko – pač tam, kjer bodo ekonomski, pa tudi planirani socialni učinki največji.

6. Kar nadalje pomeni *ukinitev različnega dinarja*, bodisi kot investicijskega, potrošniškega itd., bodisi kot občinskega, pokrajinskega, republiškega in zveznega ter ga preoblikovati v enotno jugoslovansko mero vrednotenja produkcije, porabe, investiranja, izvoza in uvoza.

7. Za to pa je zopet potrebno *sprostiti prosto tekmovanje* – s prostim pretokom blaga, tehnike in tehnologije, znanja itd. – posameznih »delov«
zdrženega dela na celotnem jugoslovanskem prostoru ter tako omogočiti učinkovito diferenciacijo in selekcijo na podlagi pluralizma interesov in sposobnosti, kar bo končno odpravilo strogo klasično, do določene mere birokratsko delitev Jugoslavije na razvita in nerazvita področja.

8. Hkrati pa neogibno *okrepilo* (glede na višji razvoj produktivnih sil) *tisto enotno, bolj znanstveno in upravičeno družbeno samoupravno planiranje* na podlagi demokratičnega mehanizma dogovarjanja, ki bi dokončno nadomestilo dosedanje voluntaristično, centralistično administriranje; s tem je dokončno potrebno zavreči idejo o centralističnem planiranju kot rešitvi za našo družbo, ki je danes vsepovsod že preživelo ali pa se je celo pokazalo kot vir družbenih nemirov.

9. Le tako bo mogoče snovati tudi *ново jugoslovansko skupno in v določenih elementih enotno gospodarsko pa tudi drugo politiko*. Le-ta bo morala biti pod nadzorom zdrženega dela zasnovana tako, da bo pospeševala razvoj uspešnih delov jugoslovanskega zdrženega dela – pa tudi posameznih teritorialnih skupnosti (od občine navzgor), na podlagi objektivnih kazalcev, v prid hitrejšemu in učinkovitejšemu razvoju produktivnih sil na celotnem prostoru Jugoslavije ter izvajala negativne reakcije oziroma sankcije na tisti del zdrženega dela, ki zaradi svojega nezadostnega angažiranja, slabega dela itd. ne ustvarja niti poprečne zadovoljive rezultate. Zato pa mora politika kar najbolj poenotiti razmere za gospodarjenje vseh in kjerkoli, s tem da tistim dejavnostim, ki vidno zaostajajo

v razvoju – ne po svoji krivdi –, omogoča iz družbenih sredstev ali kako drugače hitrejši razvoj (seveda ob nekaterih čisto določenih pogojih in za omejen čas).

10. V takšnem, bolj enotnem gospodarskem sistemu *ne bo mesta za »nacionalne ekonomije« kot avtarkična narodna gospodarstva*, ki zanikajo sodobni industrijski zakon delitve dela (po primerjalnih prednostih) ter zakon množične produkcije oziroma zakon zniževanja stroškov na enoto produkta (s tega vidika je že jugoslovansko gospodarstvo majhno gospodarstvo). Zato je lahko nadaljnja republikanizacija ali »pokrajinizacija« lahko le udarec po stabilizacijski politiki, eden od pglavnitnih razlogov za manjšo učinkovitost celotnega gospodarstva.

11. *To nacionalistično-republiško ali pokrajinsko evforijo pa bomo uspešno prebrodili*, če nam bo uspelo oblikovati sto ali dvesto jugoslovanskih »transnacionalnih« ali mednacionalnih delovnih organizacij oziroma velikih OZD ali gospodarskih kombinatov (združenj), ki bodo imeli TOZD po vseh republikah, pokrajinah ali občinah, 2. če bomo zvezno ali republiško, pokrajinsko, občinsko nadstavbo podredili gospodarski bazi, gospodarskim zakonitostim.

12. *Takšen nadaljnji razvoj različnih družbenopolitičnih skupnosti seveda ne zanika njihove ustavno zagotovljene samoupravnosti kot avtonomno razvite funkcije ljudstva, naroda (narodov) in narodnosti*, ki prebivajo na območju kake teritorialne skupnosti. Nasprotno, njihova avtonomija in suverenost je v njihovi zgodovinski pravici in odgovornosti za skupno ustvarjanje razmer za normalno razširjeno reprodukcijo produktivnih sil ter socialnega, kulturnega in drugega napredka vseh na celotnem jugoslovanskem prostoru (kot prispevek k bogatitvi enakopravnosti vsakega našega občana na temelju dela). Vsaka drugačna funkcija republik ali pokrajin je v nasprotju z našo ustavo in socialistično etiko.

13. *Tej akciji pa bomo kos, če bomo spodrezali korenine, ki napajajo te »nacionalne ekonomije«*, ki so v pretežni meri izoblikovane pod taktirko birokratskih struktur republik in pokrajin, ni pa jih zasnovalo delavstvo samo (čeprav je deloma danes tudi to inficirano s to idejo). In sicer v obliki težnje, da se osamosvoji proti drugi birokratski strukturfederacije, pa tudi izpod kontrole združenega dela (čeprav ga skuša indoktrinirati z nekaterimi zavajajočimi gesli). Zato je zopet potrebno, prvič, spodrezati materialno-finančni temelj za razvoj te birokratske strukture, ki se kaže po eni strani v podrejanju birokraciji bančnega in trgovinskega sektorja ter po drugi strani v vse večjem prisvajanju presežne vrednosti od združenega dela pod njeno upravo. Drugič, potreben pa je tudi ideološki boj proti birokratsko deformirani »napačni zavesti«, ki je deloma okužila in blokirala razredno zavest delavskega razreda (kjer bi morala odigrati odločilno vlogo ZKJ).

Ves ta proces prav gotovo ne bo opravljen čez noč. Procesi, ki se dolgo rojevajo, tudi le postopoma odmirajo. Toda boj je potrebno pričeti čimprej. K temu nas zavezuje naša zgodovina.

Demokratski centralizem v Zvezi komunistov Jugoslavije

*(o nekaterih teoretičnih in idejnopolitičnih vprašanjih)**

Pobude za nenehno problematiziranje vloge ZK in demokratskih odnosov v njej imajo dva glavna, lahko bi rekli, trajna vira: socialistično samoupravljanje in pa, glede na to da smo večnacionalna skupnost, enakopravne nacionalne odnose in razvijanje jugoslovanske povezanosti. Ta vprašanja imajo torej razredno in nacionalno razsežnost, zastavljajo se v zvezi z odnosom ZK do delavskega razreda in v zvezi z njenim odnosom do naroda in jugoslovanske povezanosti.

Gre pravzaprav za velika in med seboj povezana osvojevalna tokova: svobodno združevanje dela in svobodno združevanje narodov in narodnosti. Zveza komunistov zavzema že več kot tri desetletja – seveda na svojo pobudo – tak položaj, da ta osvobojevalna tokova, ki preobražata tako bit dela kakor bit naroda, spodbuja, usmerja in povezuje v skladno celoto občečloveške emancipacije. Zaradi tega sta tako za teorijo kakor za politiko najpomembnejši vprašanja, v kolikšni meri zveza komunistov ne le s svojim načinom delovanja, temveč tudi z notranjo zgradbo odnosov in organiziranja ustreza vsemu, kar se dogaja v proizvodnih odnosih, v biti dela in biti naroda, v kolikšni meri s temi svojimi lastnosti služi najbolj bistveni družbeni težnji – samoupravnemu združevanju družbenega dela »od spodaj« kot predhodniku Marxove asociacije svobodnih proizvajalcev.

V tem smislu je posebne vrste izziv tudi sedanji zgodovinski trenutek. Skoraj vse analize konkretnega zgodovinskega položaja se strinjajo v sodbi, da vsebuje ta položaj tudi prvine kriznega stanja, ki praktično posegajo na posamezna pomembna področja družbenega življenja. Nekdo je posrečeno ugotovil, da je razumevanje vzrokov in značaja kriznega položaja bistveni pogoj, da se ta položaj odpravi. Zdaj se zastavljajo vprašanja, kolikšen delež odgovornosti za ta položaj ima tudi zveza komunistov, ker je prešibko usmerjala reševanje nasprotij in konfliktnih stanj, do kolikšne mere je sama podlegla različnim pritiskom delnih interesov, do katere mere je bila akcijsko neustrezno organizirana in koliko premalo je uveljavljala demokratski centralizem.

* Tekst je avtor pripravil za znanstveno posvetovanje o demokratskem centralizmu, ki je bilo maja 1982 v Hercegovini. Objavljamo ga v nekoliko skrajšani obliki.

Vse naše dosedanje izkušnje potrjujejo, da sta demokratizacija v družbi in demokratizacija zveze komunistov odvisni druga od druge, da ene brez druge ni. Napredek in zastoji demokratizacije ZK so povezani z napredkom in zastoji pri razvijanju socialističnega samoupravljanja. Gre za medsebojno učinkovanje z vzajemnim povratnim delovanjem, in to v pozitivnem in negativnem smislu.

Zaradi tega je treba zahteve po demokratizaciji ZK, ki se postavljajo danes, spraviti v zvezo z nasprotji, ki so spremljala in še spremljajo razvoj samoupravljanja. Pri tem je treba imeti v mislih dve vrsti nasprotij: z dolgoročnim in kratkoročnim učinkovanjem, tj., nasprotja, ki bodo spremljala razvoj samoupravljanja ves čas njegovega oblikovanja v splošni družbeni sistem, in nasprotja, ki so pomembna samo v nekaterih zgodovinskih situacijah.

Eno od teh nasprotij z daljšim zgodovinskim trajanjem je posledica dejstva, da se samoupravljanje kot nova politična struktura razvija iz politične oblike in splošne organizacije meščanske družbe. Samoupravljanje, politična oblika osvobajanja dela, se uveljavlja, če pomaga odpravljati razhajanja na relaciji družba-država, delo-rezultati dela, gospodarsko-politično področje itd., se pravi, razhajanja, ki izvirajo iz meščanskega načina funkcioniranja politike.¹ Protislovnost tega procesa pa je v tem, da se samoupravljanje, hoteč postati celovit sistem in proizvodni odnos, ne more odpovedati določenemu vplivu države, partije, tehnostrukture, ne more brez blagovne proizvodnje in trga. Zato je ključni, in rekli bi, dolgoročni problem, kako ločevati tiste učinke omenjenih dejavnikov, ki so v prid razvoju samoupravljanja, od teženj, da bi se ti dejavnosti osamosvojili in spremenili v oblast nad delom (etatizem, neoetatizem, tehnokratizem, meščanski liberalizem, skupinskolastniški odnos in podobno).²

Zapletenost tega problema je posledica izrednega pomena, ki ga ima preobrazba državnocentralistične organizacije družbenega dela in vse družbe v samoupravno. Preobrazba, ki ji v dosedanji praksi socializma zagotovo ni enake in ki v teoretski dediščini marksizma razen v načelnih stališčih ni podrobneje obdelana in nima natančnejših vodil. Vsekakor prehod iz enega tipa političnega sistema, tj., sistema, v katerem se sklepi, pomembni za vso družbeno skupnost, sprejemajo v enem središču (zvezna država), v korenito drugačen tip političnega sistema, za katerega je

1. Vse to je še bolj zapleteno, če vemo, da se je samoupravljanje začelo na podlagi nedokončane meščanske revolucije, ki se na področju ekonomije, politične demokracije in narodnostnega vprašanja ni do konca uresničila. Odtod tudi težnje, da bi se v procese demokratizacije družbe in reševanja narodnostnega vprašanja vnašale vsebine in oblike novomeščanske, neoliberalistične demokracije (težnje po političnem pluralizmu, krepitvi nacionalnih držav ipd.)

2. Samoupravljanje torej nenehno meri svoje moči z neoetatističnimi in novomeščanskimi težnjami, ki se kažejo glede na konkretne zgodovinske razmere in razmerje moči v družbi z različno močjo in v različnih oblikah. Te težnje, lahko rečemo, ne delujejo ločeno in v nekakšni »čisti« obliki. Prej bi lahko rekli, da sklepajo med seboj nekakšen »zgodovinski kompromis«, katerega smisel je odreči samoupravljanju zgodovinsko pravico do družbene totalitete.

značilen pluralizem odločujočih subjektov, ne more biti preprost in miniti brez hudega odpora. V nasprotju z državnocentralističnim sistemom, v katerem je vrh družbene skupnosti hkrati tudi najvišja instanca politične oblasti in v katerem se splošni interes konstituira od zgoraj, se v samoupravnem sistemu to razmerje bistveno spremeni, in sicer tako, da se kažejo razlike med družbeno bazo in vrhom vse bolj kot razlike v področju in obsegu delovanja, ne pa v obsegu politične oblasti. V samoupravni družbi imajo svoj interes v lasti vse njene celice, vsi njeni deli, pri tem pa nima nihče monopola na splošni interes. Ta interes se lahko konstituira samo od spodaj, v procesu demokratičnega spopadanja množice posebnih samoupravnih interesov. Pravica do avtonomnosti pri izražanju posebnih interesov je torej prvi pogoj in podmena za demokratično sintezo splošnih interesov in povezavo družbe, ne da bi posredoval državni centralizem.

Vendar pa samoupravna družba, s tem ko razbija centralistično povezanost, centralistično enotnost političnega sistema in centralistično enotnost delavskega razreda, ne zanika dejstva, da se mora, seveda na kvalitetno drugačni podlagi, tudi sama konstituirati kot enoten politični sistem, kot nova oblika družbenega združevanja dela in enotnosti delavskega razreda.

Drugače povedano, pravica do avtonomnosti posebnih interesov temelji na podmeni, da imajo ti interesi delavsko razredno substanco in da so demokratično odprti do vseh drugih posebnih interesov, da so odprti do življenja v skupnosti. Tako kot ni sprejemljivo nedemokratično vsiljevanje splošnega interesa, tako tudi ni sprejemljivo nedemokratično vsiljevanje posebnega interesa interesom celotne družbe. Odgovornost vsake družbene celice, dela družbe mora vsebovati tudi odgovornost za vso družbo. Alternativa centralistične enotnosti in povezanosti ne more biti mehanična vsota razdrobljenih in med seboj nepovezanih delov družbene skupnosti. Tako kot celota ni nadomestilo za dele, tako tudi deli niso nadomestilo za celotno družbeno skupnost. Avtonomnost delov, ki je sama sebi namen, poraja razdruževalne težnje, pelje v negacijo celote. Resnična avtonomija je izraz notranje potrebe vsake celice, vsakega dela družbe, da bi živeli in se potrjevali v skupnosti.

Avtonomija delov ter enotnost in povezanost sistema si torej ne nasprotujejo. Nezdružljive so bodisi za birokratsko-etatično zamisel avtonomije ali za birokratsko-etatično zamisel enotnosti in povezanosti. Nobenih dvomov ni o tem, da brez avtonomije delov tudi ni demokratične enotnosti in povezanosti sistema. Zatorej ne gre za katerokoli demokracijo, temveč za demokracijo, v kateri daje tako funkcioniranju in avtonomiji delov kakor enotnosti vse družbene skupnosti temeljno barvo in podobo delavski razred z združenim delom.

Zaradi oživljanja etatizma v novejšem času ima ta problem tudi aktualno razsežnost. Etatizem je, če že ne edini, potem pa gotovo eden izmed glavnih povzročiteljev stagnacije samoupravljanja, pa tudi gospo-

darskih težav, s katerimi se spoprijemamo. Inhibitorna stanja prizadevajo nekatere vitalne funkcije samoupravnega sistema: območje delavskorazredne sinteze pluralizma samoupravnih interesov, samoupravnega združevanja družbe in družbene reprodukcije na enotnem državnem gospodarskem, področju. V zvezi s tem se znova aktualizira problem države, njene dejanske vloge in njenega odmiranja. Ali imamo preveč države tam, kjer je zgodovinsko res še neogibno potrebna? Pri tem seveda nista sprejemljiva ne nihilistični odnos do države ne absolutizacija njene vloge. V prvem pojmovanju je čutiti tezo o spontanem avtoreproduciranju samoupravljanja, ki ne potrebuje ne države ne partije, v drugem pa tezo, da ostaja samoupravljanje samo v mejah posamičnega in posebnega in da mu ni lasten tudi vidik občega, vidik celote. Drugače rečeno, socialistična družba se lahko konstituira kot celota samo s posredovanjem politične sfere oziroma države in partije, glede na to da je njim dan vidik celote. S takšnim pojmovanjem ostajamo v mejah meščanskega funkcioniranja politike, za katero je značilna ločitev dela in delovnih proizvodov, gospodarskega in političnega družbenega področja, javnega in zasebnega človekovega področja. Še več, lahko je tudi posebna ideološka racionalizacija neke, čeprav še tako prosvetljene, pa vendarle etatistične inačice socializma. Kajti to, kar trdi teorija, da namreč samoupravljanje ne more doseči vidika celote, vsak dan v praksi trdijo birokratsko-tehnokratske sile, ko dokazujejo, da so neizogibno potrebne in nenadomestljive posrednice in razlagalke splošnih interesov delavskega razreda in vse družbe.

Vprašanja zgodovinskih in socialno-razrednih podmen odmiranja države, in to ne le v epohalnem, ampak tudi konkretnem zgodovinskem smislu, so pravzaprav vprašanja podmen in možnosti, da se ukine »dvovladje« pri obvladovanju presežnega dela oziroma da samoupravljanje prease v celovit sistem. V bistvu je to vprašanje možnosti, da bi združeno delo vse bolj avtonomno dosegalo obče, vidik celote, ne pa da lahko samo čaka, da mu bo to navrženo izključno s strani – od države in partije. Količina avtonomnosti združenega dela pri doseganju vidika celote je zmeraj konkretni izraz stopnje, ki jo je delavski razred dosegel pri uresničevanju neposredne oblasti. S to avtonomnostjo izraža delavski razred razredno in občečloveško motiviranost, da gre čez svojo posebnost in da s sebi primernimi institucionalnimi oblikami nadomesti državo kot predstavnico družbene celote in integracijski dejavnik družbenega dela. Možnost, da se samoupravljanje konstituira kot družbena totaliteta, ne da bi pri tem posredoval državni centralizem, zveni nemara utopično. Vendar pa je to, kot se nam zdi, tista vrsta konkretne utopije, brez katere ni mogoče razmišljati o uresničenju Marxove asociacije svobodnih proizvajalcev in delati zanjo.

Problem demokratičnega centralizma je tako zapleten zaradi protislovnega položaja in vloge zveze komunistov: ZK je na eni strani dejavnik sistema, odgovorna je za pridobitve revolucije in ureditev, na drugi strani pa je spodbujevalka spreminjanja obstoječega, moč gibanja; po tem se

tudi bistveno razlikuje od meščanskih strank in partij v etatističnih socialističnih sistemih. Združuje torej funkciji, ki ju v večpartijskih sistemih opravljata vladajoča in opozicijske stanke, medtem ko sta v enopartijskih etatističnih sistemih skrčeni na funkcijo oblasti, ohranjanja ureditve. Odtod tudi vprašanje, kako naj se s svojim delovanjem vse bolj uveljavlja kot zveza in vse manj kot partija v klasičnem pomenu. Ta zunanja dialektična napetost ima tudi svojo notranjo razsežnost. Zveza komunistov namreč lahko pomaga ukinjati dominacijske in hierarhične odnose v družbi, samo če tudi v svojih notranjih odnosih odpravlja možnosti za hierarhijo in nadrejenost. Pri tem zmeraj nastopa problem, kako naj združuje dve svoji bistveni potrebi: poglobljati in širiti znotrajpartijsko demokracijo ter ohranjati miselno in akcijsko enotnost. Apriorno zavračanje ene ali druge ali pretirano poudarjanje ene na račun druge pelje bodisi h krepitvi birokratsko-avtoritarnih značilnosti partije ali pa k temu, da se obstoju revolucionarne partije oporeka politični in zgodovinski smisel.

Uresničevanje družbene vloge ZK kot notranje sile delavskega razreda in socialističnega samoupravljanja je nedvomno pomemben korak k ukinjanju politično-predstavniške funkcije, ki jo ima partija v imenu razreda. To pa spet deluje nazaj na znotrajpartijske odnose, predvsem na predstavniško sestavino v odnosih med člani in vodstvu. S tem pa nastajajo nove možnosti in nove razsežnosti demokratičnega centralizma.

Vendar pa ta »selitev« ZK z nadsistemskega položaja na znotrajstemskega, njeno »ponotranjenje« ne poteka brez nasprotij, oscilacij in najrazličnejših oblik odpora; te težave je čutiti tako v samoupravljanju kakor v zvezi komunistov. Če ne razumemo teh nasprotij, ne moremo priti do natančnejših spoznanj o tem, zakaj se načelno jasno opredeljena vloga ZK ne uresničuje, kot smo pričakovali, zakaj odstopanja in omahovanja v vsakdanji praksi. Veliko namreč pove to, da se ZK nikakor ne more rešiti zadrege, ki jo spremlja tako rekoč od trenutka, ko je zapustila »prijetni« položaj oblasti.

Težava je namreč v tem, kako naj najde pravi način delovanja od znotraj, tako da to ne bo niti birokratsko »vmešavanje« niti liberalistično »nevmešavanje« v zadeve in pristojnosti samoupravnih delegatskih teles. Zdi se, da je težko najti mejo med potrebo po jasnih opredelitvah ne le načelnih, ampak tudi konkretnih vprašanj družbenega razvoja in birokratskim prevzemanjem stvari v svoje roke, med ustavno odgovornostjo samoupravnih subjektov političnega sistema ter politično in zgodovinsko odgovornostjo avantgarde za socialistično perspektivo socialističnega razvoja.

Ali je mogoče to zadrego odpraviti samo z izboljšanjem delovnih metod, kot se dostikrat misli, ali pa gre še za kaj drugega? S tem ko je ustava vključila ZK v sistem, pa naj je to samo po sebi še tako pomembno, še ni rečeno, da so s tem odstranjeni vsi vzroki za delovanje po starem oziroma možnosti za obnavljanje zveze med ZK in državo ali tehnokracijo

v kakšni drugi formalni ali neformalni obliki. Zaradi tega je nujno potrebno razločevati med »ponotranjenjem«, tj., delovanjem ZK v institucijah samoupravnega sistema, in »zraščanjem« s sistemom. Zveza komunistov je imanentni dejavnik samoupravnega sistema, vendar to ne pomeni, da s tem, ko se »vrašča« v sistem, izgublja identiteto revolucionarne avantgarde ali kritičnost do samoupravnega sistema. Delovanje od znotraj ne pomeni tudi pristajanja na vse, kar se ponuja pod plaščem samoupravljanja, niti sprijaznjenja z že doseženim. S tem ko se ZK odreka nadsistemskemu položaju, se ne odreka tudi vlogi spodbujevalke družbenih sprememb, vodilni teoretični funkciji in neposrednem idejno-političnemu usmerjanju.

II

Razprave o demokratičnem centralizmu znova aktualizirajo vprašanja, ali je mogoče združiti načelo odločanja v samoupravnem sistemu in načelo odločanja v zvezi komunistov, družbeno dogovarjanje in demokratični centralizem ali ne. Ta vprašanja se ne zastavljajo samo na relaciji ZK–samoupravni odnos in v družbi, temveč tudi na relaciji ZK–federalni ustroj države (slednje zlasti po reformi federacije v sedemdesetih letih).

Če izhajamo iz tega, in takšna izhodišča srečamo, da sta ti načeli *nezdružljivi*, potem sta možni dve rešitvi: ali v politični sistem znova uvesti demokratični centralizem ali pa v ZK uvesti načelo *družbenega dogovarjanja*. Jasno je, da prva rešitev implicira ponovno uveljavitev državnega centralizma, zato se tudi ne predlaga v kakšni odkritejši obliki. Vendar pa bi se slepili, če bi menili, da zaradi tega takšne birokratske zahteve ni, da ne čaka na svojo priložnost. Druga rešitev, ki je videti na prvi pogled privlačnejša s svojim videzom »demokratične« alternative, pa nastopa v dveh oblikah: medtem ko imajo eni, ki jo predlagajo, v mislih »osamosvojitve«, merijo drugi na »federalizacijo« zveze komunistov. Prvi, ki jim gre za *samoupravno demokracijo*, zagovarjajo popolno opustitev demokratičnega centralizma v zvezi komunistov, drugi pa, ki se sklicujejo na odnose v federaciji in ustavni položaj republik in pokrajin, zagovarjajo delno ukinitve demokratičnega centralizma, tj., samo na *ravni centralnih organov ZKJ*. Skratka, eni zahtevajo, da naj ZK organizira svoje notranje življenje po vzoru *samoupravljanja*, drugi pa, naj bo to po vzoru ustroja federalne države. Kaj implicira eno in kaj drugo stališče?

Samoupravljanje nedvomno nenehoma spodbuja demokratizacijo notranjih odnosov in načina delovanja ZK. Zgodovinski in politični smisel obstoja ZK je, da s svojim načinom delovanja, notranjimi odnosi in organizacijsko strukturo omogoča kar najbolj nemoten razvoj socialističnega samoupravljanja. Vendar pa v upravičenih zahtevah po nenehni demokratizaciji notranjih odnosov v ZK ni mogoče spregledovati razlik med odnosi, ki se oblikujejo v družbi, in odnosi, ki se oblikujejo v

revolucionarni partiji. Drugače rečeno, če se ZK bojuje za uresničevanje neposredne demokracije v družbi, to ne pomeni, da se je dolžna tudi sama organizirati kot samoupravna organizacija. Svoje posebnosti, ki jo ima kot politična partija revolucionarne avantgarde, ne bo odpravila, s tem, da bo svoj sistem organiziranja in odločanja izenačila z družbeno organizacijo neposredne demokracije. Če nam demokratizacija ZK pomeni, da mora ZK svoj notranji sistem odnosov utemeljevati na istih načelih, na katerih delujejo tudi organi neposredne demokracije, potem se resnično zastavlja vprašanje, čemu je tedaj potrebna posebna revolucionarna partija delavskega razreda.

Večkrat je bilo povedano in ponovimo to tudi ob tej priložnosti, da se v samoupravne odnose ne vstopa prostovoljno, da so ti odnosi nekaj, kar je že zatečeno. Odnosi v ZK imajo v nasprotju s samoupravnimi odnosi instrumentalni značaj. ZK je prostovoljna revolucionarna organizacija, ki združuje politične in idejne somišljenike. Tisti, ki prostovoljno vstopi v ZK, se s tem tudi zavestno odloči, da bo svojo osebno voljo združeval z občo voljo kot sintezo posamičnih volj. To združevanje poteka s posredovanjem demokratičnega centralizma, ta pa v nekem smislu vsebuje tudi omejitve demokracije, le da se ta omejitve zaradi prostovoljnosti vključevanja ne izraža kot prisila, kot vsiljevanje tuje volje. V samoupravljanju postane sklep veljaven, šele ko se z njim strinjajo vsi delovni ljudje, na katere se nanaša, na širšem področju pa, ko se z njim strinjajo subjekti samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. V ZK sklep večine zavezuje tudi manjšino, čeprav se z njim ne strinja. Tako kot je demokratični centralizem ključno načelo, ki revolucionarni partiji, vse dokler se kaže potreba po njej, omogoča dosegati miselno in akcijsko enotnost v boju za razvoj samoupravljanja, tako je na drugi strani načelo samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja bistveni izraz preraščanja politično-predstaviške demokracije v sistem neposredne demokracije. In tako kot bi uvedba načela dogovarjanja v zvezo komunistov vzbudila dvom o smiselnosti njenega obstoja kot posebne revolucionarne partije, tako bi tudi obnovitev demokratičnega centralizma v političnem sistemu vzbudila dvom o samoupravljanju kot novem družbenem odnosu in novi obliki demokracije.

Vprašanje je: kakšno je medsebojno razmerje med tema načeloma, ki delujeta vsako na svojem področju. Se izključujeta ali pa je eno pogoj za drugo? Brez vsakega dvoma je, da ne gre za idilično razmerje brez nasprotij in napetosti. Vseeno pa so v zvezi s tem nesporejmljive tako apriorne trditve, da sta nezdržljivi, kakor da sta združljivi. Pravilno se je vprašati, kdaj sta ti načeli pogoj drugo za drugo in kdaj se lahko tudi izključujeta. Kajti v resničnem življenju se dogaja eno in drugo, pač odvisno od konkretnih procesov in razmerij sil v samoupravljanju in zvezi komunistov.

Konkretna zgodovinska dialektika razmerja med tema načeloma je bistveno odvisna od tega, kako natančno razmejuje zveza komunistov

svoje pristojnosti od pristojnosti, ki jih imajo organi neposredne demokracije, v kolikšni meri ji uspeva s svojim delovanjem od znotraj zagotavljati hkrati avtonomnost in suverenost osnovnih celic neposredne demokracije in pa enotnost samoupravnega sistema, tj., v kolikšni meri ji uspeva, da se izogne skrajnostma: delovanju od zunaj in identificiranju s sistemom. Kadarkoli ZK prevzema stvari v svoje roke in zamenjuje organe neposredne demokracije pri njihovem delu, je zmeraj jasno, da ZK s svojim načinom odločanja odriva, ali še natančneje, razveljavlja način odločanja v organih neposredne demokracije. Vendar pa se takrat spopadata – ne demokratični, temveč birokratski centralizem in načelo samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. Vračanje k staremu načinu delovanja kaže, da ZK še ni pretrgala popkovine, ki jo povezuje s položajem oblasti (tj., položajem državne partije) oziroma tradicionalnim delovanjem v imenu delavskega razreda. V takšnih primerih se jasno pokaže povezanost med zoženim demokratizmom v znotrajpartijskem sistemu odločanja in politično-predstavniškim odnosom ZK do delavskega razreda in organov neposredne demokracije.

Na drugi stani pa je dialektika razmerja med načeloma družbenega dogovarjanja in demokratičnega centralizma odvisna tudi od tega, kako se pojmuje in izvaja načelo samoupravnega sporazumevanja, koliko združeno delo dejansko vpliva na sporazumevanje in dogovarjanje in v kolikšni meri se dogovori in sporazumi opirajo na delovanje ekonomskih zakonitosti. Z drugimi besedami, vprašanje se zastavlja zmeraj na konkreten zgodovinski način, namreč, v kolikšni meri načelo družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja res služi razvoju neposredne demokracije in združevanju dela v širše integracijske celote.

Kajti če se razvoj neposredne demokracije enači z decentralizacijo državne oblasti, drobljenjem družbenega dela in fragmentacijo delavskega razreda, potem lahko tudi družbeno dogovarjanje, ki rase na tej podlagi, služi kot kritje absolutizaciji posebnih interesov, različnim oblikam zapiranja, dezintegracijskim procesom in podobno.

Decentralizacija, ki je ne spremlja deetatizacija, zavira proces koncentracije proizvodnje in združevanja družbenega dela na samoupravni podlagi ter se spreminja v svoje nasprotje, v birokratsko-etatično obstrukcijo produktivnosti dela in neposredne demokracije (odpravljanja odtujenosti področja dela). V tem primeru si prideta samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje ter demokratični centralizem neizbežno navzkriž. Vendar tudi tokrat demokratični centralizem ni v sporu z demokratičnim bistvom samoupravnega dogovarjanja in sporazumevanja, temveč z načinom in značajem njegovega izvajanja v življenjski praksi.

Če se ZK prilagaja takšnim težnjam v političnem sistemu in proizvodnem odnosu, se njena družbena vloga in znotrajpartijski odnosi ne demokratizirajo, temveč razpada njena idejnopolitična, akcijska in organizacijska enotnost. Položaj, ki ga ima ZK kot notranja sila sistema, se spreminja v nezaželeno nasprotje: namesto da bi ZK delovala kot notranji dejavnik,

ki spodbuja integracijske procese in združevanje delavskega razreda, pristaja na zapiranje, dezintegracijo in razdruževanje delavskega razreda. Namesto da bi delovala kot sila, ki uveljavlja avtonomnost tako posamičnih delov združenega dela kakor družbene skupnosti, hkrati pa spodbuja nosilce posamičnih samoupravnih interesov, da dosegajo raven občin interesov, vidik celote, postaja neredko žrtev tehnokratske absolutizacije posebnih interesov.

Če torej samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje temelji na avtonomnosti subjektov samoupravnega odločanja, pa tudi na njihovi pripravljenosti za demokratično združevanje družbenega dela, če se sprejeti dogovori povsod odgovorno izvajajo, potem si omenjeni načeli ne le nista navzkriž, nista drugo drugemu v napoto, ampak sta eno za drugo pogoj. Kajti tudi demokratični centralizem je samo sredstvo, ki zvezi komunistov omogoča, da s svojo enotno akcijo spodbuja tako avtonomnost delov kakor njihovo demokratično združevanje v enotno samoupravno družbeno skupnost. Zaradi tega ni pravo vprašanje in ni resnična zadrega v tem, ali je treba uvesti načelo dogovarjanja v ZK (v imenu samoupravne demokracije) ali pa znova uveljaviti načelo demokratičnega centralizma v političnem sistemu (v imenu učinkovitosti in smotrnosti upravljanja).

Tako kot načelo družbenega dogovarjanja ni a priori demokratično, tudi načelo demokratičnega centralizma ni a priori nedemokratično, in birokratsko. Problem nadaljnje demokratizacije tako enega kot drugega v sistemu odločanja, kolikor ne gre za medsebojno substitucijo, pa nedvomno obstaja še naprej.

III

Ukinitev centralistične strukture federacije in korenito spremenjeni ustavni položaj republik in pokrajin sta dala ZK novo zgodovinsko pobudo, da je svoj način delovanja in notranjega organiziranja prilagajala ne le suverenemu položaju združenega dela v samoupravnih odnosih, temveč tudi suvereni pravici republik in pokrajin, da same neposredno urejajo svoje odnose v federaciji. Tako kot lahko govorimo o novem tipu federacije, ki za zdaj nima primerjave v sodobnem svetu, tako lahko govorimo tudi o novem načinu delovanja in organiziranja revolucionarne partije, načinu, ki mu prav tako ni primerjave v delavskem gibanju. Po dosedanjih svetovnih in tudi svojih lastnih izkušnjah iz nedavne preteklosti smo poznali samo tip nadnacionalne centralistične federacije in tip nadnacionalne centralistične partije, ki sta utemeljevali svojo enotnost na izključevanju nacionalne avtonomije njenih delov.

S tem ko se je teža odločanja prenesla na republike in pokrajini, so se bistveno spremenili tudi odnosi v ZKJ – predvsem se je krepila samostojnost republiških in pokrajinskih ZK pri partijskem odločanju. Delujoč kot

notranja samoupravna sila, ZKJ ni mogla ostati zunanja nacionalna sila, ohraniti strukturo nadnacionalne, nadrepubliške organizacije. No, takoj je nastalo tudi vprašanje, kako naj se preobrazi, ne da bi se identificirala s federalno državno strukturo. Kajti če ni nujno, da v boju za samoupravljanje tudi sama postane samoupravna organizacija, zakaj bi bilo tedaj nujno, da bi se morala zato, ker se bojuje za nove odnose v federaciji, tudi sama organizirati po federalnem načelu. Do kolikšne mere se lahko ZKJ prilagaja federalni državni strukturi, ne da bi izgubila identiteto enotne revolucionarne organizacije delavskega razreda? Ali je pravi smisel demokratizacije v tem, da se ukine demokratični centralizem v centralnih organih in forumih ZKJ, ohrani pa v republiških in pokrajinskih ZK? Ali so misel o izvajanju teh dveh načel v ZKJ spodbudile potrebe po demokratizaciji, ki bi okrepila vlogo partijskega članstva in osnovnih organizacij? Ali se ne bi s tem, namesto da bi okrepili enotnost ZKJ, bolj približali neki obliki večstrankarstva na nacionalni podlagi?

Na kratko, ZK se že dalj časa spoprijema z razmeroma jasno izoblikovanim problemom: kako krepiti razredno enotni značaj avantgarde, pri tem pa se odločno upirati težnjam po obnavljanju centralistično-unitarnega nadnacionalnega tipa organizacije, ali drugače, kako razvijati samostojnost nacionalnih republiških in pokrajinskih zvez komunistov, pri tem pa se nič manj odločno postavljati po robu težnjam po lastni federalizaciji.

Ne da bi zanemarjali možnost ponovnega oživljanja federalnega partijskega centralizma, lahko vendarle rečemo, da se je po »razoblastitvi« zvezne države partijsko življenje v zadnjih letih bolj ukvarjalo s problemom federalizma oziroma ohranjanja enotnosti ZKJ. S tem nimamo namena zmanjševati drugih nevarnosti, temveč hočemo samo pokazati, kaj je glavni problem v nekem zgodovinskem trenutku. Za raziskovanje tega problema in njegovih vzrokov je zelo važno strogo ločevati med nujnostjo, da se razvija samostojnost republiških in pokrajinskih ZK, in težnjami, da bi to samostojnost izrabili proti enotnosti ZKJ. Ravno tako je treba razlikovati tudi razredno-demokratično vsebino enotnosti ZKJ od birokratskocentralistične in unitarne. Drugače povedano, treba je potegniti jasno ločnico proti birokratsko-dogmatičnim pojmovanjem, ki samostojnost zveze komunistov apriorno enačijo s federalizmom oziroma enotnost ZKJ z nadnacionalnim centralizmom. Torej ne gre in ne more iti za izbiro: ali samostojnost republiških in pokrajinskih ZK ali enotnost ZKJ, ali avtonomija ali enotnost. Resnično konkretno zgodovinsko vprašanje za nas je: kaj je vzrok, da prihaja do navzkrižja med avtonomijo in enotnostjo oziroma kdaj je avtonomija pogoj enotnosti in enotnost pogoj avtonomije? Vsekakor je to zelo zapletena naloga tako za teorijo kot za politično prakso, vendar pa tudi edina prava pot, ki ustreza duhu in opredelitvam naše revolucije.

Nobenega dvoma ni, da vsebuje ta problem vse prvine neke nove zgodovinske izkušnje z delovanjem federalizma in revolucionarne partije. Gre namreč za dva sistema odločanja: enega v federaciji, kjer se sklepi, ki

se nanašajo na skupni interes, sprejemajo z družbenim dogovarjanjem, in drugega v ZKJ, kjer se odloča po načelu demokratičnega centralizma. Družbeno dogovarjanje, kot vemo, zahteva soglasnost odločanja (konsenz) in tako izključuje načelo odločanja večine. To je v skladu z našo politiko nacionalne enakopravnosti, ki v mednacionalnih odnosih ne priznava odnosa večine in manjšine. Zato je suverena pravica vsake republike in pokrajine, da ne sprejme predloga za kak sklep, če meni, da bi bil v nasprotju z njenimi življenjskimi interesi. Narobe pa v ZKJ sklepi večine po načelu demokratičnega centralizma zavezujejo tudi manjšino. Vprašanje je, ali je večinsko načelo samo po sebi takšne narave, da ovira samostojnost in enakopravnost republik in pokrajin. Kako naj demokratični centralizem deluje, da ne bo ogrožal niti ustavne suverenosti republik in pokrajin ter v zvezi s tem samostojnosti republiških in pokrajinskih ZK niti enotnosti ZKJ in v zvezi s tem interesa celotnega revolucionarnega gibanja.

Načelno vzeto, je te odnose razmeroma jasno opredelil deseti kongres ZKJ. Bistvo njegovih stališč je, da je zaradi novih odnosov v federaciji nadnacionalni in nadrepubliški tip centralistične organizacije zgodovinsko anahronističen. Vendar pa pri tem novi odnosi v federaciji ne morejo biti pretveza, da bi se ZKJ organizirala kot »federalna koalicija« republiških in pokrajinskih organizacij. Novim odnosom v federaciji ustreza takšno organiziranje ZKJ, ki vsebuje dialektično enotnost delov in celote, ki temelji na medsebojni odvisnosti med enotnostjo ZKJ in samostojnostjo republiških in pokrajinskih ZK, na dialektični enotnosti delov in celote. Če tako razumemo odnos med deli in celoto, potem vprašanje samostojnosti in enakopravnosti narodov in narodnosti ni samo skrb republiških in pokrajinskih ZK, temveč tudi ZKJ, in narobe, interes celotnega delavskega razreda in povezanosti ni samo skrb ZKJ, temveč tudi republiških in pokrajinskih ZK. Deli ne morejo nadomestiti celote, pa tudi celota ni zunaj delov ali nad njimi. ZKJ torej lahko deluje kot zagovornica interesov delavskega razreda in povezanosti enakopravnih narodov in narodnosti, če izhaja iz enotnosti delov in celote, če se deli ne razblinjajo v abstraktno celoto in če se celota ne skrči na drug od drugega osamosvojene ali med seboj slabo povezane dele.

Glede na to da statut ZKJ opredeljuje dve vrsti odgovornosti: odgovornost republiških in pokrajinskih ZK in odgovornost ZKJ, se postavlja vprašanje, ali si med seboj nasprotujeta ali izhajata druga iz druge. Zdi se nam, da gre za slednje, pa naj gre za normativno ali stvarno plat zadeve. Republiške in pokrajinske ZK namreč niso goli prevodniki direktiv od zgoraj, temveč subjekti skupne politike ZKJ. Zaradi tega so odgovorne za politiko, ki so jo same oblikovale. V tem smislu se kaže njihova odgovornost za razvoj republik in pokrajin ter Jugoslavije v celoti kot nekakšna samo odgovornost.

Hkrati pa odgovornost centralnih organov in forumov ZKJ za skupno politiko in njeno enotno izvajanje ni izraz nadnacionalnega, nadrepubli-

škega položaja ZKJ. Temelji na skupnih opredelitvah, družbenih temeljih in samostojnosti republiških in pokrajinskih ZK znotraj enotne ZKJ. Če vemo, da o skupni politiki ne odloča nihče drug kakor republiške in pokrajinske ZK in da o sestavi centralnih teles ZKJ odločajo izključno partijski forumi republik in pokrajin, potem je jasno, da ne more biti govora o nedemokratičnem položaju organov in forumov ZKJ. Odgovornost ZKJ za enotno politiko ni torej nič drugega kot preobrazena odgovornost republiških in pokrajinskih ZK, odgovornost, ki je izražena v drugačni obliki in prenesena na celoto. Zaradi tega ti obliki odgovornosti – odgovornost ZKJ na eni strani in odgovornost republiških in pokrajinskih ZK na drugi – ne izključujeta druga druge, čeprav je možno, da pride do navzkrižja, in sicer v naslednjih dveh primerih: kadar si ZKJ ustvarja svojo enotnost na račun samostojnosti republiških in pokrajinskih ZK in kadar republiške in pokrajinske ZK uveljavljajo svojo samostojnost na račun enotnosti ZKJ. Vendar pa tedaj ustvarjajo ta navzkrižja povsem konkretni vzroki.

Za odnose v ZKJ je značilno tudi načelo dvojne odgovornosti republiških in pokrajinskih ZK: pred članstvom svoje republike ali pokrajine in pred članstvom ZKJ (član republiške ali pokrajinske ZK je hkrati član ZKJ) oziroma forumi in organi ZKJ. Ta dvojna odgovornost republiških in pokrajinskih ZK je bistvena za značaj ZKJ kot enotne organizacije vseh članov in njihovih organizacij na področju SFRJ. Če bi ukinili eno ali drugo od teh oblik odgovornosti, bi bila posledica bodisi ponovna uveljavitev centralistično-nadnacionalnega značaja enotnosti ZKJ ali pa neka oblika federalne, če ne celo konfederalne koalicije samostojnih nacionalnih partij.

V zvezi s tem se zastavlja vprašanje, ali sedanji način volitev članov v organe in forume ZKJ (kongres jih ne voli, ampak samo verificira) ne spodbuja odgovornosti samo v eni smeri, tj., do svoje nacionalne volilne baze, ne pa tudi do vsega partijskega članstva ter organov in forumov ZKJ. Ali ta način volitev ne omogoča, da se predstavniki republiških in pokrajinskih ZK vedejo kakor nacionalne delegacije oziroma menijo, da je njihova glavna naloga in tudi izključna pravica predstavljati interese »svojega« delavskega razreda v centralnih vodstvih ZKJ. Koliko možnosti imajo v tem primeru organi in forumi ZKJ za oblikovanje politike, ki bi zavezovala vse njene dele, ne da bi bilo to »vmešavanje«, »majorizacija« ipd. Kako naj deluje demokratični centralizem, če vlada mnenje, da večinsko načelo odločanja in nacionalna suverenost ne gresta skupaj, da prvo krši drugo?

Delovanje demokratičnega centralizma je nedvomno zapleteno: ne sme ovirati samostojnosti republiških in pokrajinskih ZK, ne sme se izrabljati za nedemokratično vsiljevanje večinske volje, majorizacijo posameznih delov ZKJ; po drugi strani pa mora kot izraz dejanske volje večine in ne le vodilnih struktur preprečevati, da bi se samostojnost spremenila v ločevanje posameznih delov od enotne ZKJ in da bi kak del

nedemokratsko vsiljeval ozko pojmovane interese vsej ZKJ. Vendar pa zapleteno delovanje demokratičnega centralizma še ne more biti dokaz, da je načelo slabo. Tako kot zapleteno delovanje načela družbenega dogovarjanja v federaciji ne more biti dokaz za nesmotrnost tega načela. V skladu s tem torej ne gre za vprašanje, ali je eno ali drugo načelo zgodovinsko in politično upravičeno, tako kot ni prav nič potrebno, da bi eno načelo nadomeščali z drugim, pač pa gre v resnici za nadaljnjo demokratizacijo obeh načel v skladu s potrebami in strateškimi opredelitvami osvobajanja dela in narodnostne enakopravnosti.

Pri pripravljanju tematske številke na temo »mladina in družba« smo izhajali zlasti iz predpostavk o izrazito prevladujoči samoupravni vrednostni orientaciji mladine, ki je prišla do izraza v daljši družbeni praksi, potrjujejo pa jo tudi raziskave. Samoupravna usmerjenost mladine izhaja iz njenih lastnih in širših družbenih izkušenj o delovanju družbenoekonomskega in političnega sistema. Ustrezen položaj mladih v tem sistemu se oblikuje v času šolanja, proizvodnega dela in prostočasnih dejavnosti. Oblikuje se v procesu politične socializacije in v sodelovanju mladih pri samoupravnem odločanju, vendar pa različni položaji mladih pogojujejo tudi različne stopnje sprejemanja samoupravne usmeritve. Boljši položaj mladih pogojuje praviloma tudi večje sprejemanja samoupravne usmeritve in obratno. Prav tako tudi večja vključitev mladih v procese družbenega odločanja pomeni večje sprejemanje samoupravne usmeritve. V isti smeri deluje tudi politična socializacija. Zadnja predpostavka je posebej zanimiva, ker jo na svojski način potrjujejo raziskovalni rezultati o razlikah med šolajočo se in delavsko mladino. Šola namreč vpliva na širše sprejemanje samoupravne usmeritve, čeprav je predvsem verbalna, obenem pa takšna socializacija in vrednostna usmeritev, zlasti če traja dalj časa, potem, ko je preverjena in korigirana v praksi, zmanjšuje obseg samoupravne usmerjenosti. O tem govore podatki o odnosu zaposlene mladine do samoupravljanja kot vrednostne usmeritve. Te izkušnje nam odpirajo vprašanja o protislovnosti družbene prakse zlasti v prihajajočem obdobju, o tem, koliko in v čem dejanska praksa podpira samoupravno opredelitev mladih.

Od povabljenih k razpravi smo želeli tudi odgovore na vprašanja, v kolikšni meri je mladina subjekt na osnovnih področjih svojega lastnega življenja: v delovnem procesu, izobraževanju in v prostem času. V kolikšni meri je subjekt v družbenopolitičnih organizacijah in v samoupravljanju. Sklepali smo v naslednji smeri: v tisti meri, v kateri mladina je, oziroma postaja subjekt v družbenopolitičnih in samoupravnih odnosih, bo svoj aktivizem nujno usmerjala tudi k spreminjanju svojega lastnega položaja v procesu dela, izobraževanja in svojega prostega časa. To pa bi pomenilo tudi večjo samoupravno usmerjenost.

Zanimale so nas tudi programske naloge mladinske organizacije, posebej glede na napovedan kongres Zveze socialistične mladine Slovenije. Ali obstoje večje razlike med programskimi nalogami in dejansko vsebino dela mladinske organizacije? Kakšen je odnos mladine do programskih nalog, do dejanskih vsebin dela mladine, možnih sprememb

enega in drugega in še naprej, koliko se glede na programske naloge in dejansko vsebino dela v mladinski organizaciji spreminja tudi mladinska organizacija sama? Ali članstvo v organizaciji oz. njena številčnost že pomeni, da je organizacija boljša ali slabša, da je v njej in preko nje prostor za dialog v družbi, za uveljavljanje interesov mladih? Na ta vprašanja je treba temeljito odgovarjati iz več razlogov: zaposlovanje, reforma izobraževanja, socialni položaj mladega človeka, boljše osmišljanje dela v prostem času, postajajo problemi in naloge, ki mlade in vso družbo življenjsko zadevajo z vidika nalog, pred katerimi je družba v svojem prihodnjem razvoju. Zanimanje za mladinsko organizacijo kot možnost sporazumevanja o teh vprašanih v zadnjem času ponovno raste, ker odpira tudi nove perspektive organizacije.

O teh vprašanih bomo na straneh naše revije še naprej razpravljali.

MIRJANA NASTRAN-ULE

Mladina in identiteta

Glavni namen sestavka je opozoriti na dejstvo, da mladina v sodobnem svetu postaja vedno bolj specifična družbena skupina s sebi lastnimi lastnostmi doživljanja in delovanja. Iz raznih oblik odvisnosti se prebija v svojske, vse bolj izrazite in tudi za ostalo družbo pomembne oblike avtonomnih socialnih povezav, ki v marsičem nasprotujejo obstoječim družbenim odnosom, obenem pa so napoved drugačnega življenja, drugačnega sistema potreb, dela, kulture itd. Zaradi tega je mladina pomemben dejavnik družbenih preobražanj, delno celo dejavnik družbene dezintegracije. Mladina doživlja in izraža družbene krize ne le kot ekonomske in politične krize. Doživlja jih bolj celovito: kot krizo kulture, civilizacije, kot krizo prevladujočih vrednot in potreb.

Zavestni in avantgardni del mladine ne išče rešitev kriz v obnovi danih družbenih, kulturnih civilizacijskih razmer v novi obliki, temveč v novem organiziranju družbe, predvsem v povezavi zavestne družbene dejavnosti in ustvarjalne spontanosti delovanja, torej kot posebno revolucionarno preobrazbo družbe in življenja. Ob tem se značaj mladine in vsebina pojma mladosti spreminjata iz pretežno generacijskega pojava v družbenokulturni subjekt.

V družbo odraslih se mladina vključuje s podobo o družbi, ki ni neposredno zavezana nekaterim omejujočim delnim interesom, celo razredna nasprotja v nji do neke mere zbledijo. Dogajanja znotraj mladine pa velikokrat anticipirajo alternative bodočega razvoja.

Razmišljanja o »mladini« označujeta danes že načelna nejasnost in neopredeljenost izhodišč in osnovnih konceptov. Ta konceptualna nejasnost in neopredeljenost (protislovnost) pa je po svoje spet izraz dejanske razpršenosti družbenih skupin oz. življenjske dobe, ki jo poskušamo zajeti s terminoma »mladina« oz. »mladost«.

Nobena od tradicionalnih, navidezno utemeljenih opredelitev mladine ni povsem ustrezna. Bodisi da aprioristično tlačijo v isto socialno skupino ljudi zelo različnih družbenih izvorov in položajev (šolajoča se, zaposlena mladina) ali pa se zadovoljujejo s postavljanjem spodnje in zgornje starostne meje. Tudi opredelitve, ki poskušajo določiti obdobje z družbenoekonomskim položajem (npr. z dobo šolanja kot obdobjem mladosti) ali psihološkim stanjem (telesnim in duševnim odraščanjem), so enako nepopolne in enostranske. Vidimo, da ni objektivnih, vse zavezujočih opredelitev mladine zunaj družbe in zgodovinske družbene situacije. Opredelitve določa vsakokratna družba v skladu s svojimi družbenimi značilnostmi, ideologijo in potrebami.

Kot piše H. Kreutz, je mladost na eni strani določena s koncem otroštva, to je, tesne in enostranske odvisnosti od staršev in njihove družine, na drugi strani pa od nekaterih storitev, ki jih družba nalaga mlademu človeku in jih mora ta dokončati ali prekiniti, da postane »odrasel«.

»Kolikor bolj so življenjske možnosti mladih odvisne od njihovih lastnih dejanj in kolikor manj vpliva imajo starši in drugi nanje, toliko bolj samostojna postane ta faza in toliko jasneje se loči od otroštva.« (H. Kreutz, 1976, 156).

Medtem ko otrok še ne more zavriniti odvisnosti od staršev in drugih institucij (šole), lahko mladinec odkloni to odvisnost in se poskuša osamosvojiti. S tem tako rekoč odkloni vlogo mladince, ker ta pretežno pomeni nezaposlenost in materialno odvisnost. Torej označuje vlogo mladince ravno to, da je odvisna tudi od subjekta samega, da jo ta lahko sprejme ali odkloni, medtem ko za otroštvo to ni mogoče (prav tam, 157). Obdobje mladosti ni definirano samo z od subjekta neodvisnimi znaki, npr., starostjo, ampak tudi s tem, ali se ta subjekt ukvarja z dejavnostmi, značilnimi za mladino. Po mnenju H. Kreutza spada mednje šolanje in vsaka dejavnost, ki ni trajnega proizvodnega značaja.

Seveda prej opisana »odločitev« ni povsem avtonomna. To, ali nekdo hoče nadaljevati šolanje ali ne, ali ga bo moral prekiniti in se zaposliti in s tem »predčasno« stopiti v svet odraslih, je odvisno od mnogih objektivnih okoliščin, kot družine, socialnega izvora, učnih uspehov itd. Če nekdo ne more dokončati šolanja ali se mora preusmeriti drugam, kot je hotel, ima to odločilne posledice za njegovo nadaljnje življenje. Velikokrat se pomembno zmanjšajo njegove poklicne in življenjske možnosti. Stanje

»mladosti« zaradi tega vsebuje neki storilnostni pritisk, ki se mu sicer da izogniti, toda le s posledicami za nadaljnje življenje.

Ta primerjava kaže izrazito razdvojenost obdobja mladosti. Na eni strani to obdobje ni pod pritiskom trajne zaposlenosti, je pa pod pritiskom nekaterih storilnostnih zahtev, ki opredeljujejo uspešen iztek mladosti. Ravno tako je šolajoča se mladina na eni strani privilegirana, če jo primerjamo z zaposlenimi vrstniki, po drugi strani pa podprivilegirana, ker nima lastnih dohodkov, oz. dohodkov od lastnega družbeno priznane dela. Očitno je, da je vsaj s tega vidika obdobje mladosti izrazito družbeno relativno, ali kot piše H. Kreutz:

»Splošne definicije mladine glede na objektivne kriterije vedenja ali storilnosti se ne da dati zaradi tega, ker dokončno priznanje statusa odraslosti sloni na kooptaciji in ker v to kooptacijo vstopajo svojevolsjni elementi... To pomeni, da so storitve sicer nujne, toda ne zadostne, da bi se dosegel status odraslega. Odločujoče je, kako odrasli presojujejo storitve, premoč oz. podvrženost, ne izhaja neposredno iz konkurence z vrstniki.« (str. 158).

Tu smo sicer izhajali iz enostranske opredelitve mladosti in odraslosti glede na zaposlenost ali nezaposlenost (šolanje) mladih. Mislim pa, da bi se tudi pri drugih (delnih) merilih mladosti oz. odraslosti pokazalo, da so za to opredeljevanje bistveni družbeni in ideološki kriteriji, ne pa neko povsem objektivno stanje.

II.

Mladost je tudi zgodovinsko relativen pojav. V arhaičnih skupnostih je socialni prehod od otroštva v zrelost hkraten s človekovim biološkim in duševnim razvojem, zgodi se, ko se človek razvije v spolno zrelo bitje in se začne zavedati samega sebe kot subjekta svojih dejanj in motivov (prvotne oblike jaza). Ta prehod označujejo različni obredi in preizkušnje (iniciacijski obredi), katerih bistvo je nemara v tem, da se posameznik zave prestopa iz prejšnje popolne odvisnosti od ožje družinske skupnosti v bolj avtonomno odvisnost od družbe, prestopa po katerem postane nosilec nekih družbenih vlog in zavzame neki družbeni status. Že v teh oblikah je vidna značilna povezava dveh procesov; družbenega identificiranja mladega človeka ter notranjega identificiranja posameznika s svojo družbeno vlogo in neko individualno podobo samega sebe, ki ga loči od drugih ljudi in ga dela subjektivno in objektivno neponovljivega.

Že arhaične skupnosti so poznale tudi »preskusne dobe«, vmesno obdobje med otroštvom in odraslostjo, ko so se mladi pripravljali na iniciacije. To ni bila več doba otroške odvisnosti in spontanosti, ni pa še tudi vsebovala pravic in odgovornosti, značilnih za odrasle. Ena najpomembnejših zahtev je bila spolna vzdržnost. To vmesno obdobje imamo lahko za eno prvobitnih oblik »mladine«, in že tu se kaže, kako močno je bila ta opredelitev odvisna od družbene skupnosti in njene ideologije.

V bolj razvitih družbenih ureditvah npr. v antični družbi, je doživljala »mladina« prav tako zelo različno usodo. Ponekod je bila močno podrejen del družbe (npr. v despotskih državah), v drugih je bila idealizirana (npr. v atenski državi; spomnimo se, npr. na kult olimpijskih bojev, ki so po vsej verjetnosti nasledili še starejše iniciacijske obrede).

V srednjem veku praktično ni bilo prostora za daljše vmesno obdobje med otroštvom in odraslostjo (vsaj za deprivilegirani del prebivalstva ne). Ekonomski pritisk je bil prevelik, zahteval je čim hitrejšo vključevanje posameznikov v različne oblike produkcije in reprodukcije. Cerkev je sicer z vrsto obredov skrbela za neke vrste iniciacijo (npr. birma). Oblike »pripravnštva« in svojevrstnih iniciacijskih obredov so obstajale v obrtniških cehih. Doba in status mladine sta bila bolj cenjena le med fevdalci zaradi daljšega procesa izobraževanja ter učenja različnih spretnosti in vedenjskih pravil, ki si jih je moral prisvojiti bodoči fevdalec, če je želel doseči svojemu stanu primerno in ugledno mesto v družbi.

Meščanstvo je prineslo vrsto revolucij tudi v pojmovanje otroštva, mladosti in odraslosti. Čeprav je sprva širilo ideologijo enakosti vseh ljudi, so se že zgodaj izoblikovale velike razlike v življenjskih biografijah proletarcev in meščanov. Medtem ko je bil proletarski otrok prisiljen, da je, brž ko je bilo mogoče, vstopil v delovni proces in poskrbel za svoje življenje, je bilo meščanskemu otroku omogočeno daljše obdobje šolanja in vzgoje, ki je segalo čez otroštvo.

Značilno je, da se je idealizacija mladosti kot navidezne prostosti, spontanosti, idealizma razvila ravno v obdobju romantike, v času vzpona meščanstva in paradoksalnega mešanja fevdalne tradicije in nove meščanske ideologije. Na eni strani je meščanska družba ukinila pri proletarcih zadnjo sled posvečenosti in idealizacije otroštva in mladine, s tem ko jih je surovo silila, da so prodajali svojo delovno zmožnost, na drugi strani pa je znotraj sebe širila nov kult mladosti, ki so ga označevali podaljšano šolanje in višje oblike izobrazbe, stremljenje po posameznikovi duhovni avtonomiji in po relativni osvobojenosti od tradicije in pritiskov ekonomske stvarnosti. Ni čudno torej, da je vrsta najpomembnejših mislecev in revolucionarjev izšla prav iz tega novo nastalega sloja meščansko izobrazene mladine (vštevši Marxa in Engelsa), ki je tako rekoč od zunaj prinašal kritično in razvito razredno zavest tudi drugim razredom meščanske družbe.

Obenem s procesi diferenciacije mladih proletarcev in meščanov se je dogajal tudi proces enotenja znotraj mladih. Na to sta vplivali posebno uvedba obveznega splošnega šolanja in vojaške obveznosti v razvitejših državah Evrope. Tako je imel posebno moški del mladine vsaj v nekem življenjskem obdobju do neke mere enak življenjski položaj, to pa je pripeljalo tudi do prvih masovnejših oblik različnih »mladinskih gibanj« v Evropi.

Najnaprednejši kritični mladi intelektualci in z revolucionarno energijo nabita delavska mladina so sestavljali večino revolucionarnih jeder

socialističnih in komunističnih partij tja do začetka druge svetovne vojne. Tako oblikovanega amalgama revolucionarne mladine, ki je igrala odločilno vlogo tudi v naši revoluciji, ni ustvarila naravna danost, temveč predvsem vrsta zgodovinsko in družbeno nastalih družbenih pritiskov, ki so usmerjali nove generacije v radikalizacijo. Ob tem pa se je treba zavedati, da ni obstajala in ne obstaja le revolucionarna radikalizacija mladih, ampak tudi izrazito reakcionarna, npr., fašistična radikalizacija. Proces konstitucije mladine ni nikoli potekal in tudi danes ne poteka le v eni smeri, narobe med mladino je celo bolj kot pri drugih slojih izoblikovana polarizacija na nasprotujoče si sile in družbena gibanja.

Tudi danes velja, da se družbena nasprotja radikalizirajo običajno najprej v mladi generaciji. Znamenja, ki jih kažejo gibanja med mladimi, običajno napovedujejo široka družbena gibanja, ki jih sproža nastopajoča družbena kriza. Vzrok za to je prav družbenozgodovinski položaj mladih, ki ga spremlja sistem identifikacije, vrednot. Ta položaj pa je, kot smo že dejali, izrazito ambivalenten, določen na eni strani z odvisnostjo od družbe, na drugi strani pa s potrebo po neodvisnosti in avtonomnosti. Zaradi tega mladi ljudje nemara bolj kot drugi čutijo ostrino družbenih in osebnih kriz, so bolj kritični v odnosu do sebe in do drugih.

III.

Posebni družbeni položaj mladega človeka pa ima vendarle svoje vzroke tudi v posebnem psihološkem stanju oz. duševnem razvoju. Gre za intenzivno dograjevanje psihičnih »mehanizmov« ter kognitivnih, emocionalnih in voljnih struktur, ki naj mlademu človeku omogočajo avtonomno nastopanje v družbi, predvsem v neposrednih interakcijah z drugimi ljudmi. Pri tem je obračunavanje s ponotranjenimi oblikami prisile in moči, ki si jih je mladi človek prisvojil v otroštvu, eno bistvenih gonil in tudi smotrov njegovega duševnega razvoja. Paradoks, ki ga ob tem preživlja, je, da mora doseči neko avtonomnost, ki mu bo omogočila samostojno socialno in ekonomsko vlogo, toda obenem so te vloge tako strukturirane, da se v njih na drug način zopet ponavljajo odnosi odvisnosti, ki zahtevajo ponotranjenje mehanizmov moči. Tako se nazadnje vse posameznikovo prizadevanje za avtonomnost reducira na paradoksalno »samostojno odločitev« o tem, kakšno obliko odvisnosti bo sprejel. Tako so številni mladi ljudje navsezadnje »ogoljufani« v svojem boju, in to celo tedaj, ko dosežejo navidezno »dober« družbeni položaj. Plačati ga morajo s tem, da se odpovedo svojemu temeljnemu osebnemu prizadevanju po avtonomnosti in emancipaciji. Zato pri odraslih pogosto srečamo konformizem ali cinizem, v katerih se izraža nekakšna »zavest poraza«.

Prizadevanja mladega človeka za osebno avtonomijo in emancipacijo se v modernih teorijah razvoja osebnosti največkrat obravnavajo kot »kriza identitete« v adolescenci. Te teorije skušajo s pojmom identitete

zajeti sečišče individualnosti in družbenosti v človeku. Ker je po večini teh teorij ravno doba mladosti odločilna za formiranje identitete, vsebujejo pravzaprav socialno-psihološko teorijo mladine kot temeljnega antropološkega dejstva. Mladina prav zaradi svoje psihosocialne situacije postane tisto družbeno jedro, na katerem tudi družba gradi svojo identiteto. Odpor mladine proti gladkemu včlanjanju v obstoječi tek stvari tudi odraslim retrogradno osvetljuje vprašljivost in relativnost njihove lastne identitete.

To je ugotovil že Erikson, eden vodilnih teoretikov razvoja identitete. »V mladosti se sekata življenjska zgodovina posameznika s celotno zgodovino (družbe); tu se posamezniki potrjujejo v svojih identitetah in se družba obnavlja v svojem življenjskem stilu.« (Erikson, 1976).

Do danes je bilo izdelanih že veliko študij in razprav o razvoju identitete mladega človeka. Njihov skupni cilj je teoretično osvetliti »samoiskanje« mladega človeka, to je pridobivanje novega, koherentnega osebnega jedra, ki bi bilo podlaga tako za osebno biografsko kontinuiteto kot tudi za posameznikovo socialno angažiranje navzven. To novo jedro je jaz-identiteta, kot jo po Eriksonu imenuje večina avtorjev. V teh procesih lahko opazimo nekakšno analogijo z iniciacijskimi procesi v arhajskih družbah. V obeh primerih gre za proces zamenjave prejšnje odvisnosti od družinske ali katere druge primarne skupnosti z bolj avtonomnim osrediščenjem posameznika v sebi, vendar »jaz« lahko obstaja le v družbi, ki ga potrjuje in mu odgovarja. Vsak dan bolj se tudi praktično potrjuje izkušnja, da lahko človek realizira avtonomnost le v resnično demokratičnih medosebnih in družbenih odnosih. Meščanske družbe poznajo le parcialno avtonomnost človeka, saj lahko posameznik »realizira« sebe le v raznih oblikah konkurenčnih bojev. S tem se iskanje lastne identitete spremeni iz smotra za sebe v sredstvo za doseganje tej identiteti tujih ciljev. Tako se meščanski individualizem, ki ga je idealizirala romantika v podobi nekonformističnega mladeniča, izkaže kot iluzoren poskus doseči dejansko avtonomnost človeka.

Temeljni problem koherentne identitete je namreč uskladitev in uravnoteženje njenih glavnih polov, »socialne identitete«, to je, celote sprejetih in ponotranjenih socialnih vlog, po katerih družba oz. drugi ljudje motrijo vedenje in delovanje posameznika, in »osebne identitete« – osebne biografske kontinuitete, ki poudarja posebnost vsakega posameznika tako nasproti družbi kot samemu sebi. Po mnenju zagovornikov teorije simboličnega interakcionizma sta obe identiteti družbenega izvora in nastaneta v spletu medosebnih, predvsem jezikovnih interakcij med ljudmi.¹

1. Utemeljitelj teorije identitete kot notranje socialne konstrukcije osebnosti sta tvorec simboličnega interakcionizma G. H. Mead in pa Freud. Mead je v človeški identiteti (self) ločil dva pola, pol spontanega jaza, ki je subjektivni izvor vseh dejanj in obenem odgovarja na reakcije okolja (drugih ljudi na dejanja posameznika), in pol socialnega jaza, »mene« (Me), ki je celota ponotranjenih socialnih vlog (pričakovanih drugih ljudi glede vedenja posameznika). Me je nakakšen cenzor in usmerjevalec subjektivnih dejanj, jaz pa njihovi spontani in zato vedno nekako neulovljivi, necenzurirani vir. Vendar sta oba pola socialnega izvora, nastaneta s posameznikovo socializacijo in vedno večjo sposobnostjo za enakopravno sodelovanje v socialnih interakcijah. Pri tem je jezik poglavito sredstvo posameznikovega razvoja in obenem izraz

Problem »identitetnega ravnotežja« je podlaga tim. »identitetne politike«, ki si jo mora prisvojiti mlad človek, če naj doseže osebno integriteto in pa socialno potrditev s strani drugih ljudi. Tako pojmovana teorija identitete v simboličnem interakcionizmu dopolnjuje Eriksonov koncept »krize identitete«, ki je predvsem biološko in psihoanalitično utemeljen, in s tem mu daje novo družbeno dimenzijo. Erikson je videl glavni problem adolescenčne krize v posamezniku, ki ni prilagojen družbi, ki v njej ne najde svoje identitete. Razloge za to je iskal v vzgoji v primarnih skupnostih (družini), v »nagonski zgodovini« posameznika, ne pa v družbi (Erikson, 1973, str. 140).

Novější interakcionistično usmerjeni avtorji, posebno tisti, ki povezujejo teorijo simboličnega interakcionizma z marksizmom in psihoanalizo, so v mnogočem korigirali Eriksonov koncept, vendar koncept ustvarjanja identitete v povezavi z oblikovanjem novih družbenih razmerij še ni dokončno neambivalentno formuliran. Zgolj ravnotežje med momenti identitete še ni izraz avtonomne identitete kot ustvarjalne sinteze vseh notranjih in zunanjih potenc človeka, temveč je le drug izraz za negacijo dveh enostranosti: podrejanja socialne identitete osebni (avtoritarnost, narcisoidnost, asocialnost), ali narobe, osebne identitete socialni (konformizem, nemoč itd.) Cilj je namreč ustvarjalna sinteza osebne in socialne identitete, ki je obenem tudi njuno preoblikovanje.²

V vseh teh konceptih se kaže težnja, da bi mladi sami vzeli v roke oblike svoje družbene integracije in jo privedli do kraja. Po drugi strani pa predpostavljajo dokaj izgotovljeno strukturo vlog, ki jih lahko izbere mlad človek (od poklicnih vlog, spolnih, političnega delovanja, družinskega življenja itd.). Posamezniku je potemtakem omogočena le svobodna izbira poti v odraslost, ne pa tudi svobodno oblikovanje same odraslosti. Scenarij te poti je še vedno napisan vnaprej, posameznik lahko svojo

njegove bistveno družbene narave, kajti šele s posredstvom razumljenega odgovora drugih ljudi na lastna dejanja se pri posamezniku razvije zavest, sposobnost zavestnega nanašanja na sebe in na druge ljudi in stvari (gl. Mead, 1980, pos. str. 216-221).

Freud je s svojo koncepcijo dinamične strukture duševnosti, Esa, Ega in Superega, prav tako predstavnik pomembne teorije osebne identitete, ki se deloma pokriva z Meadovo, posebno v koncepciji superega (ki ustreza Meadovemu Me), vendar je Freudova teorija duševnosti konfliktna, medtem ko se Mead nagiblje k harmonični podobi osebnosti. Freud pa ni tako dosledno kot Mead izdelal socialne geneze osebnostnih instanc, zato ostaja razmerje »narava-družba« aprioren in nerešljiv konflikt.

Sodobne teorije identitete združujejo interakcionizem s psihoanalizo in marksizmom, zato so obenem socioološke, antropološke in psihološke. Vidna je tendenca, da bi postale izvor nove, skupne paradigme družbenih ved in psihologije. V ameriški sociologiji je pomembna Goffmanova teorija identitete (predvsem Goffman, 1967), v evropski sociologiji in socialni psihologiji pa Habermas (predvsem Habermas 1976), Krappmann (1969), Dreitzel (1972), Döober in Nunner-Winkler (1979), v psihoanalitični teoriji identitete pa je najznačilnejša Eriksonova teorija (Erikson, 1973, 1976, idr.) kriznega razvoja identitete.

2. Uspeh »identitetne politike« (Goffman) je po Krappmannu v naslednjem: v sposobnosti za *distanco do aktualnih socialnih vlog*, tj. družbenih pričakovanj in norm o vedenju posameznika, v *empatiji*, s katero se posameznik lahko postavi v vlogo drugega in opazuje sebe skozi oči drugih ljudi, v *toleranci ambiguitete*, tj., v sposobnosti za prenašanje nezadovoljnosti v interakcijah brez agresivnosti ali potiskanja konfliktov v podzavest, ter v *primernem predstavljanju lastne identitete* drugim ljudem (niti vsiljevanje drugim, niti konformizem) (Krappmann, 1969, str. 133-173). S tem se posameznik izogne dvema nevarnostima, da se bodisi pretirano identificira s svojo vlogo in izgubi osebno specifičnost ali pa da se preveč loči od svoje vloge in poudarja zgolj svojo osebnost in individualne potrebe ali posebnosti. V obeh primerih pride do motenj v komunikaciji in tudi v notranji zgradbi človeške identitete.

vlogo v njem igra edino bolje ali slabše. Po mnenju avtorjev velike empirične študije o sodobni nemški mladini (Jugend 81) je za današnjo mladino značilno, da zavrača tudi scenarij poti, ne le predpisovanje poti vnaprej. »Interpreti interpretirajo pot na svoj način, včasih tudi sami sestavijo svoj scenarij.« (Jugend 81, str. 131)³

IV.

Iz tega kratkega orisa sodobnih teorij oblikovanja identitete mladega človeka lahko povzamemo, da sodobna družba sama postavlja mladega človeka v konflikt, v »krizo«. Sili ga v razvoj lastne iniciativnosti, emancipacije od zunanjih avtoritet, ker je le takšen subjekt lahko produktiven v sodobnih oblikah proizvodnje, obenem pa skuša mladega človeka pripraviti do sprejemanja družbene fakticite, predvsem temeljnega razmerja moči znotraj razredne delitve dela in lastnine, in podobno tudi do sprejemanja takšnih spolnih in vzgojnih vlog, ki ustrezajo mikrokozmosu samozadovoljne potrošniške malodružinske skupnosti, ta se zdi namreč idealen reprezentant delitve na javno in zasebno sfero, na odtujeno delo in prav tako odtujeni prosti čas (čas zadovoljevanja svojih potreb).

To protislovje motivacij, ki jih pred mladega človeka postavlja sodobna družba, in to ne le na zahodu, temveč podobno, čeprav z drugimi ideološkimi opravičili tudi na vzhodu in pri nas, vzbuja v mladih ljudeh dokaj širok odpor ali vsaj pasivnost glede sprejemanja bodočih družbenih vlog. Zaradi tega sodobna mladina noče posnemati staršev, tj., biti čimprej odrasla (kot je to hotela včasih), temveč želi biti predvsem *drugačna* od njih, temu pa ustreza tudi drugačna podoba družbe, kulture in načina življenja.

»Generacijski konflikt se nanaša na pubertetni Ojdipov konflikt. V njegovi osnovi leži zavestna ali nezavedna želja mladih, da bi zasedli očetovo mesto... Na kratko, mladenič želi postati takšen kot njegov oče. V generacijskem konfliktu mladenič ne zavrača dediščine; hoče jo takoj

3. Avtorji te zanimive in napredne Shellove študije kritično obravnavajo tri poglavitne smeri v proučevanju mladine. Prva je sociološka, ki ima družbo razdeljeno po starostnih skupinah, pri čemer si predstavlja življenjski potek kot zaporedno prehajanje iz ene v drugo starostno skupino, katerih ima vsaka svoj specifičen sistem norm, dejavnosti, oblik združevanja in ideologije. Človek ne more preskočiti ene dobe na račun druge ali jo zamuditi, upor posameznika proti temu je jasno sankcioniran (Shell, 1981, Bd. 1, str. 125).

Drugi model, ki ga zavračajo, je psihološki in razume potek človeškega razpada na določene faze, začenši z otroštvom prek mladosti in zrelosti, ki je življenjski vrhunec, do starosti, ki pomeni padajoči del življenjske krivulje. Z odraslanjem se vedno bolj dokončno oblikuje struktura osebnosti, ožijo se možnosti nadaljnega razvoja (str. 126). Mladost je doba med začetkom življenja in življenjskim vrhom.

Tretji model je kombinacija obeh prejšnjih in združuje v glavnem različne teorije razvoja identitete mladega človeka. Ta model je bolj odprt, ker mlademu človeku dopušča oblikovanje samega sebe, oblikuje si lahko lastno pot do odraslosti. Rezultat tega procesa je bolj v rokah mladega človeka kot posledica objektivnih vplivov socializacijskih dejavnikov (razen nemara vpliva vrstnikov, ki je po teh teorijah za mlade najpomembnejši). Toda tudi ta model pozna že izdelano osnovno strukturo vlog, norm in vrednot odraslih, ki jih mora izbrati doraščajoči mladenec, če naj bo družbeno sprejet. Avtonomnost se kaže le kot sredstvo, kot pomočnik socialne strukture, ki se hoče obdržati na oblasti (Shell, str. 127).

Avtorji ugotavljajo, da ob teh konceptih še ni nobenega novega, alternativnega, čeprav sedanjim upravičeno ugovarjajo (Shell, str. 131).

podedovati. Danes vendarle ugotavljamo, da se mladenič upira identificiranju z modelom, ki mu ga predlagajo njegov oče, odrasli in družba. Predvsem noče biti to, kar so oni, odklanja dediščino ali tisto, kar je od nje preostalo... Gre za povsem različen proces od generacijskega konflikta, ki ga želimo imenovati generacijska kriza.« (cit. iz Mandela: Theorie des Spätkapitalismus, 1972, povzet po T. Ziehe, 1975, str. 138.) Ziehe ob tem dodaja, da vendarle ne gre le za prelom med generacijami, za njihovo odtujevanje, temveč tudi za nezmožnost, da bi odkrile globljo povezanost med seboj in postale subjektivno dorasle družbenim protislovjem. Te skupne poteze vidi (grobno orisano) Ziehe med drugim v propadu klasične meščanske ideologije poštene tržne menjave, pravičnosti itd., kar je oslabilo sekundarno socializacijsko moč dela in trga. Starši se pri prenašanju socializacijskih idealov na otroke ne morejo nasloniti na nič »objektivnega«, zato so bolj ali manj nemočni in otroci to vedno bolj jasno zaznavajo. Poleg tega so tudi mediji polni poročil o nemoči staršev, propadu avtoritet itd. Starši ne reprezentirajo več prihodnosti otrok, ker si tudi sami niso na jasnem o lastni prihodnosti (Ziehe, pr. tam, str. 140).

Zato pridobi modus sedanosti najpomembnejšo vlogo nasproti prihodnosti in preteklosti, in to tako za otroke kot starše. Orientacijski okvir življenjske in kognitivno-interpretacijske usmeritve je postal difuzen. Življenjski slog je vse bolj odvisen od aktualnih impulzov iz sveta potrošnih dobrin. Definicija sebe je tedaj definicija favoriziranega stila potrošnih objektov. »Pridobivanje« je postalo dominantno v življenju (vseh) ljudi.

V nasprotju s to tendenco se posebno med mladimi uveljavlja njej komplementarna potreba po novih oblikah združevanja in komunikacije med ljudmi, težnja, da izboljšanje življenjskih razmer ne bi bilo več v zvezi samo s povišanjem zasebne porabe, temveč tudi z izpopolnjenimi komunikativnimi zmožnostmi, ki so marsikdaj inherentne blagu samemu (sodobna industrija je že zdavnaj zaznala ta trend »mladostništva« med ljudmi in množično proizvaja produkte, ki ustrezajo tej »potrebi«).

Razcep med strogo disciplinirano izrabo delovnega časa in manipulativno zahtevane sproščenosti na področju porabe pri odraslih vse bolj ustreza razcepu med poostrenim storilnostnim pritiskom v šolah in hedonistično »obarvanim« normativnim sistemom zunaj šole pri mladih ljudeh, (prav tam, str. 139–142).

Tako sicer lahko potrdimo spremembo generacijskega odnosa v tem, da se mladina v obdobju »eksperimentalne prehodne faze« mladosti, ne upira le kvaziuporniško, temveč se, kot kaže splošna težnja, ne more več identificirati z generacijo staršev in z njeno dediščino. Na drugi strani pa tega razmerja tudi ni mogoče razumeti kot spopad »reakcionarnih« odraslih in »revolucionarnih« otrok in mladine, saj se tudi »odrasli« ne znajdejo v svojem svetu in so se prav tako vse manj sposobni identificirati z vladajočo družbeno realnostjo (prav tam, str. 143).

To Ziehejevo mnenje potrjuje tudi našo domnevo, da so sodobni upori mladine in njeno sedanje iskanje avtonomne identitete, ki se hoče realizirati zunaj obstoječih razmerij, le eden od vidikov vsečloveške krize, ki pa jo mladina zaradi svojega specifičnega položaja najostreje ali vsaj najbolj osebno občuti. Mladina je iz obdobja »eksperimentalne navidezne svobode«, ki ji ga je dodelila sodobna družba, postopoma napravila celico za neke vrste »primarno revolucionarno socializacijo«. Tu se vse bolj oblikuje v zavesten družbeni subjekt, ki s svojo spontano kritiko obstoječega in zavračanjem sebi dodeljenih bodočih vlog pretresa vso družbo, saj opozarja na včasih le slabo prikrito nezadovoljstvo večine ljudi z danim stanjem, nezadovoljstvo, ki ga v kapitalističnem svetu prikriva lesk porabništva, v t. im. socialističnem svetu pa državna in ideološka represija. »Upori« mladine torej niso več generacijski konflikt, temveč del revolucionarnega gibanja modernih družb.

»Razčlenjevanje pojasnil in pogojev izkustva, ki je varovalo identiteto, torej v enaki meri zadeva odrasle in mladino. Če je bilo do sedaj to stanje življenjsko zgodovinska značilnost adolescenčne krize, je sedaj značilnost vse kulture. V tem pogledu lahko vsekakor govorimo o približanju kvalitete izkustva mladih ljudi in odraslih. Narobe pa so posledice in predelava teh izkustev, če že ne brezpogojno različne, vendar različne pri starših in mladini.« (Prav tam, str. 143). To razliko povzroča družbeno organizirana disociacija odraslih in mladih. Zato stojijo sicer analogna izkustva »paralelizirana«, ne pridejo v stik.

Kot pišeta Negt in Kluge (*Öffentlichkeit und Erfahrung*, 1972) je to izkustvo porazdeljeno med otroke, doraščajoče v šoli, in odrasle v produkcijskem procesu.

»Vsak od teh ciklov izkustva je ločen od drugega. V določenem smislu šolsko izkustvo negira tiste izkušnje, ki jih je imel otrok v družini, in jih osvobodi njihove zasidranosti; za odraslega je zopet travma šola, padec nazaj v otroško življenje je prepovedan. Izkustva, ki so se dejansko akumulirala v celotnem življenjskem procesu se tako ne dajo obseči v svoji kontinuiteti.« (Negt/Kluge, 1972, str. 64, cit. po Ziehe, 1972, str. 143).

Identitetni problem je sedaj znatno težavnejši, gre za to, da je mlad človek nesposoben za identifikacijo z ravno *takšnimi* starši, ti pa se spet s *svoje strani* niso sposobni identificirati s socialno realnostjo (Ziehe, pr. tam, str. 144).⁴

Sodobni adolescent ne more ne idealno, ne praktično rešiti svoje »identitetne krize« z neko stabilno identiteto, ki bi odražala »dano«

4. Ziehe potegne iz svojih ugotovitev o spremenjenem smislu generacijskega konflikta daljnosežne sklepe; predvsem ugotavlja, da se nujno pojavlja »nov socializacijski tip«, tj., nov tipičen osebnostni profil ljudi, posebno mladih. Na hitro ga lahko označimo kot »narcisoidno osebnost«, ki ima po Zieheju naslednje značilnosti:

- simbiotičen odnos do matere, kar vodi do »konzerviranja« arhaičnih reprezentantov matere v otrokovi podzavesti;
- stremljenje po zadovoljitvi, ki je ne posredujejo predvsem objektni odnosi, temveč jo daje doživljanje narcističnega stanja duševnega ravnotežja;
- difuzni, v kozmično razširjeni, na vsemogočnost usmerjeni arhaični ideal jaza;

družbo oz. ustrezala neki trdni vlogi posameznika v njej. Lahko jo rešuje le tako, da *reflektira implicitno* negacijo obstoječih razmer in da svojo osebno življenjsko usodo poveže s splošnim družbenim bojem za nove družbene odnose in kulturo, torej z bojem za novo »identiteto družbe«. Na ta način dejansko zavzame položaj proletariata kot družbenega subjekta revolucionarnih sprememb. Že Marx in Engels sta pisala, da mora proletarec postati revolucionar tudi zato, da lahko reši svojo osebnost, torej pomeni revolucija tudi spreminjanje osebnosti, ne le zunanjih socialnih in političnih razmer (Marx, Engels, MEID II 1971, 303–5). Podobno je pisal Marx v tezah o Feuerbachu, namreč, da je »revolucionarna praksa« »sovpadanje spreminjanja okoliščin in človeške dejavnosti ali samospreminjanje« (Marx, MEID II, 1971, str. 357).

Ravno zaradi podaljšanja mladosti (podaljšano šolanje) je mladini dana možnost, da se sama organizira kot relativno enotna socialna skupina, ki ima lastne interese in oblike kulturnega in političnega življenja ter ki živi razmeroma samostojno življenje. Tisto, kar vznemirja vladajoče kroge in javnost po svetu, je predvsem dejstvo, da mladina ni več družbeni objekt, ni več zgolj skupina ljudi v nesamostojnem prehodnem obdobju, ampak vse bolj postaja tvoren subjekt družbenega dogajanja, pri čemer ravna pogosto na »svojo roko«. S tem pa mladina spodbuja tudi vse druge tlačene sloje, ki so še v položaju objekta, naj spremenijo svoj položaj. V tem smislu so lahko mladinska gibanja netivo širših družbenih spopadov in bojev za demokratizacijo.

V.

Tudi pri nas se mlad čovek srečuje z vrsto negativnih pojavov v družbi. Krog ljudi z dejanskim političnim vplivom je še vedno relativno majhen. Mladi ljudje le težko prodrejo do t. im. centrov odločanja, še težje dosežejo njihovo demokratizacijo. Realno družbeno, kulturno in tudi politično življenje mladih ljudi poteka navkljub vsem proklamacijam, delovnim akcijam in družbeni skrbi za mlade na robu sistemsko organiziranih družbenih sil in pobud.

Ob tem čutijo mladi velik odpor do »družbe«, ki od zunaj išče zvezo z njimi in zahteva njihovo sodelovanje. Nastopanje v imenu mladih ali v imenu družbe je med mladimi enako nezaželeno. Če pogledamo večino naših dokumentov, resolucij, razprav, govorov, ki se tičejo mladine, opazimo, da prevladuje takšen odnos, ki mladino postavlja v objekt

– šibka identifikacija z postojdipalnimi prezentacijami staršev in zaradi tega odprt, nezaključen Ojdipski konflikt;
– strog nadjaz, ki se konstituira iz arhaičnih projekcij na fantazme staršev, s katerimi pa se vendarle ne more več identificirati;

– potiskanje občutkov krivde, ki rezultirajo iz poostrenih konfliktov z nadjazom;
– narcistična obolenja, ki temeljijo na odklanjanju spoprijemanja z realnostjo in njenimi riziki, kar služi predvsem utrditvi izredno občutljivega občutka za vrednost samega sebe (Ziehe, 1975, str. 163). Očitno so te poteze narcisoidne identitete rezultat izgubljene bitke za dejansko avtonomno identiteto mladega človeka.

družbene skrbi in naporov. Mladina je nenehno deležna različnih reform, posebno izobraževanja, usmerjanj ipd. Nič ne rečemo proti pobudam za te skrbi, reforme, usmerjanja. Lahko so izredno pozitivne. Toda mladina je pri njih dejansko le objekt »družbe« to je, sistema institucij (vključno z lastno politično organizacijo ZSMS, ki nastopa pretežno institucionalno). Pri tem se malo resnične pozornosti, razen v obliki skrbi in kazanja na ekscese, posveča procesu preraščanja mladine v avtonomni družbeni subjekt, ki prebija objektivizirajoče generacijske meje in socializacijske pogoje, vsiljene s strani družbe (saj mlad človek nima nobene izbire, to velja tako za našo družbo kot za ves svet).

Tako prihaja do precejšnjih neskladij med idealiziranimi pričakovanji v zvezi s stopnjo integriranosti in identifikacije mladih ljudi z družbo ter njihovim realnim življenjem in doživljanjem te družbe. To seveda posebej občutimo vzgojitelji (in starši). Tudi pri nas kljub množici pedagoških modelov, uvedbi samoupravljanja v šole, aktivizaciji mladih pri družbenih akcijah nismo našli pravega stika z mladino, zato v marsičem tudi za nas veljajo naslednje Kupferjeve ugotovitve:

»Diskrepanca med oficialno pedagogiko in dejanskostjo, ki jo izkuša mlad človek, postaja vedno večja. Zanesljivo računamo s tem, da se govorjenje o vzgoji pogloblja in razširja; da je vedno več življenjskih področij zasedenih s pedagogiko; da vse vedno več ljudi obvezuje vzgajati druge ljudi; da se didaktični programi in učne metode dalje diferencirajo. Toda vse to bo vedno jasneje privzemalo značaj v sebi zaključene igre. Dejanskega življenja in mišljenja mladih ljudi kot tudi večine odraslih se to sploh več ne dotika.« (Kupfer, 1974, *Jugend und Herrschaft*, str. 177, cit. po Ziehe, 1975, str. 1.)

Pod »pedagogiko« se tu razumejo vsa prizadevanja institucij neke družbe, da bi s pozicije nadrejenega vzgojitelja vplivala na mlade, zato, da bi se brezkonfliktno integrirali v dano družbo, tj. da bi, predvsem sprejeli ideološko in politično identiteto svoje družbe kot bistven moment svoje lastne socialne identitete. Bistveno za tak tip »vzgajanja« je ravno hierarhična razlika med vzgojiteljem in vzgajancem, ki je obenem tudi izraz družbene premoči »odrasle« družbe nad »mladino«.

Vse svetovne družbe so v krizi. Ne gre la za ekonomsko krizo, temveč dejansko za krizo politično oblikovanih družb, ki postavljajo nad družbo močne, vendar parcialne sisteme upravljanja, moči, dela itd. Samoupravljanje je sicer eden od izhodov iz te krize, toda obenem tudi pogloblja to krizo, ker vedno jasnejše postavlja ljudi pred izbiro: ali radikalna krepitev resnično samoupravne bazične demokracije (demokracije »od spodaj navzgor«) ali pa nadaljevanje starih vzorcev družbene delitve dela, lastnine, moči itd.

Mladi delujejo v tej situaciji nujno kot »dezintegracijski faktor« družbe, ali bolje, različnih sistemov, ki se kot psevdotalitete navidez dvigajo nad njo. Toda ravno ta dezintegracija je pogoj za resnično integracijo z družbo in v njej. Tudi naša družba pozna dezintegracijo kot

izraz družbene krize in mladi pri nas vnašajo čedalje več elementov dezintegracije, namreč dezintegracije »družbenih nadomestkov« (podobno velja za nadomestke kulture, iskrenega druženja ipd.). Res pa je tudi, da so oblike mladinskega protesta pogostoma površne ravno zaradi tega, ker ne rastejo iz izkušnje ekonomsko vrednotenega dela in z njim povezane politične dejavnosti t. im. odraslih.

Umetno siljenje mladih v proizvodni proces, umetno brisanje razlik med umskim in fizičnim delom ne prispeva ničesar k pozitivni integraciji mladih v družbo. Prej jo otežuje, ker predstavlja le posebno afektiran in poudarjen »pedagoški odnos« t. im. družbe do mladine.

Mladina ni zadovoljna le s tem, da dobi v bistvu stransko in pasivno vlogo, npr. s tem, da se posameznim mladincem dodeljujejo razne politične funkcije ali se vključuje v različne posebne delovne akcije mladih, toda vse v okviru že znanega, doseženega in preseženega. Vsaj za najbolj osveščene pripadnike mlade generacije, ki so družbeno aktivni in kritični, to ne more biti perspektiva. Ena od oblik nezadovoljstva, ki ga pri mladih povzročajo težnje po obrambi sedanjega družbenega ravnotežja i struktur pri nas, je tudi pogostoma kritizirani politični pasivizem velikega dela mladih.

Edina resnično uspešna pot k povezovanju generacij je v tem, da vidimo v problemu preloma med generacijami in krizi mladine občečloveško krizo, ki zadeva vsakogar od nas in vso družbo. Torej se moramo znati spreminjati vsi, vsi moramo težiti k resnični avtonomnosti, se bojevati za resnično demokratične družbene odnose (ne le v politiki in ekonomiji, temveč tudi v vsakdanjem življenju). Če bi se pri nas razvilo množično družbeno gibanje za realizacijo resničnega samoupravljanja na vseh področjih življenja, bi se vanj zagotovo naravno »integrirala« tudi mladina z vsem svojim žarom in inovativnostjo (tako je vendar bilo med NOB in povojno graditvijo). To se mi zdi edini način prave družbene integracije mladih, takšne, ki ne bi bila le manipulacija ali navidezna integracija.

»Križa adolescence«, ki je do sedaj označevala tako rekoč naravno krizo mladega človeka, ko se srečuje s potrebo po čim bolj celostnem in zavestnem oblikovanju svojega življenja, se je danes dejansko izkazala kot kriza družbe oz. vseh ljudi. Ni v krizi le identiteta mladih, temveč vseh ljudi, čeprav se tega odrasli ne zavedajo ali le malo zavedajo. Razdeljenost življenja na ločene enote otroštva, mladosti, odraslosti, starosti omejuje refleksijo o lastni identiteti kot procesu, ki traja vse življenje, zato se zadovoljimo z vsakokratnim stanjem ali rezultatom in upamo, da bomo pač preživeli eno od »kriz rasti«. Podobno sodobni življenjski proces razločuje človeka in njegovo identiteto tudi na sinhroni ravni. Na eni strani nastopa kot proizvajalec, na drugi strani kot konzument, na eni strani kot upravljalec in apologet družbe, na drugi strani kot kritik in zbolj izvrševalec, ne da bi ob tem bil sposoben spregledati protislovno enotnost lastne identitete in njenih momentov. Šele posebna kritična refleksija lastnih družbenih in osebnih življenjskih razmer ter nastajanja samega

sebe bi posameznika usposobila, da bi se dvignil nad to zmanipulirano parcialnost, tako, da bi povezal težnjo po resnični integriranosti svoje identitete s hotenjem po novi identiteti vse družbe, tj., po novem, nemanipulativnem in nerepresivnem integriranju družbe v življenjsko družbeno skupnost oseb.*

Sodobna mladina je izkoristila svoj trenutni družbeni položaj in naivno, silovito, toda obenem skrajno resno opozorila vse ljudi na nujnost, da se spremenijo načini oblikovanja in vzdrževanja vseh oblik družbenega življenja, in to v takšni smeri, da bi se našla možnost neantagonističnega integriranja individualnih in socialnih dimenzij osebnosti v novih oblikah človeške identitete, ki jih s klasičnimi predstavami o osebnosti ali o človeku ne moremo več razumeti. Navidezno zgolj parcialni psihološki vidik družbenih sprememb se je tako vsaj kot tendenca prebil v ospredje in se ne da več izriniti od tod. Ko mladina postavlja to zahtevo, tega (kljub siceršnjim proklamacijam nekaterih »mladinskih ideologov«) ne počne kot »mladina« in zgolj za sebe, temveč kot obče relevanten družbeni subjekt; če postavlja »osebno dimenzijo« revolucije v ospredje, to prav tako ni znak odtrganosti mladih od produkcijske sfere in njenih iluzij, kot se včasih razlaga, temveč izraz zgodovinsko in družbeno nujne faze v razvoju koncepta revolucije, kakor hitro ne zajame le materialne produkcije, lastninskih in političnih odnosov, temveč tudi razvoj osebnosti, za katerega je Marx v Grundrisse napisal, da je najpomembnejša produkcijska sila. Jasno pa je, da ta moment ne more nastopati sam za sebe ali namesto drugih. V tem primeru bi se razmerja ideološko sprevrgla (družbena revolucija bi se skrčila nazadnje na etične proklamacije ipd.) Kriza identitete že po svojem konceptualnem zasnutku predstavlja sečišče družbene in individualne krize, zato se ne more rešiti le z rešitvijo individualne krize ali z zamenjavo ene z drugo.

Literatura:

1. E. Erikson, *Identität und Lebenszyklus*, Frankfurt/M, 1973
2. E. Erikson, *Omladina, kriza, identifikacija*, Titograd, 1976
3. R. Döobert, G. Nunner-Winkler, *doleszenzkrise und Identitätsbildung*, Frankfurt/M, 1979
4. R. Döobert, J. Habermas, G. N. Winkler (izd.), *Entwicklung des Ichs*
5. H. P. Dreitzel, *Die gesellschaftlichen Leiden und das Leiden an der Gesellschaft*, Stuttgart, 1972
6. E. Goffman, *Stigma*, Frankfurt/M, 1967
7. J. Habermas, *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt/M, 1976
8. G. H. Mead, *Geist, Identität und Gesellschaft*, Frankfurt/M, 1980
9. H. Kreuz, *Soziale Bedingungen der Sozialisation Jugendlicher in industriellen Gesellschaften*, v: K. Hurrellmann (izd.), *Sozialisation und Lebenslauf*, Hamburg, 1976
10. L. Krappmann, *Soziologische Dimensionen der Identität*, Stuttgart, 1969
11. *Jugend 81*, Ed. 1, *Jugendwerk der Deutschen Shell*, Frankfurt/M, Hamburg, 1981
12. T. Ziehe, *Pubertät und Narzismus*, Frankfurt/M, 1975
13. K. Marx F. Engels, *Izbrana dela*, II, CZ, 1971

Mladi kot družbena skupina

Beseda »mladost« in beseda »mladina« sodita med tiste nesrečne izraze, ki v bralcu in poslušalcu nehote vzbudijo močne čustvene reakcije; te reakcije seveda niso vedno v prid treznemu in objektivnemu poznavanju dejanskega stanja stvari.* Da bi bila stvar še bolj zapletena, pa so reakcije, ki jih vzbujata gornja dva izraza, lahko diametralno nasprotni. Nekomu vzbujata ta dva izraza predvsem predstave fizičnih odlik, ki so privilegij mladosti: hitrosti, moči, lepote. Nekdo drug se bo spomnil na elan, pogum in požrtvovalnost, s katero so se odlikovali mladi v naši revoluciji in mnogih drugih, na romantično ljubezen in podobno. Tem izrazito pozitivnim reakcijam pa stoje nasproti druge, izrazito negativne, ki povezujejo pojem mladine predvsem z narkomanijo, nasilništvom, kriminalom, spolno razpuščenostjo in političnim terorizmom. Toda že različnost obeh reakcij govori za to, kakor sta obe ekstremni reakciji enostranski in tudi krivični, če ju hočemo raztegniti na vso mladino ter vse mladince tako ali drugače etiketirati. Mladina je očitno zapleten in protisloven družbeni pojav, ki ga ni mogoče odpraviti z nekakšnimi šablonami.

Mladina? Toda ali mladina sploh obstaja? Če označim celoto mladih ljudi s tem edninskim samostalnikom, sem namreč že ne glede na vse okoliščine izrekel o njih pravzaprav nekakšno silo pomembno sodbo. Če označim na primer celoto delavcev z besedo »proletariat« ali »delavski razred«, sem s tem že izrazil prepričanje, da delavci niso samo vsota posameznikov z določenimi značilnostmi, temveč družbena skupina, ki ima kot celota, svoje lastne, skupne interese, in ki v družbi nastopa kot celota, kot neke vrste družbeni subjekt. Podobno je tudi z mladino. Če govorimo o mladih ljudeh kot o mladini, jim s tem priznavamo, da niso le vsota posameznikov, temveč skupnost ljudi s skupnimi, specifičnimi interesi.

Zanimivo je pri tem, da nobene druge starostne kategorije, niti otrok niti odraslih, niti starejših oseb ne označujemo na tak način. Mladostniki so torej edina starostna kategorija, ki ji že naprej priznavamo, da niso samo kategorija, samo vsota ljudi z določenimi značilnostmi, temveč zaključena družbena skupina, ki jo vežejo skupni interesi.

Dejansko opažamo v najrazličnejših družbenih sistemih, od najprvo-bitnejših do najsodobnejših, da se med vsemi starostnimi kategorijami predvsem adolescenti družijo v vrstniške skupine, pri katerih je glavni kriterij pripadnosti enaka ali podobna starost. Zasluge za razjasnitev te

* Pričujoči prispevek je nekoliko predelan tekst referata, ki ga je imel pisec na srečanju slovenskih psihologov v Otočcu pri Novem mestu, jeseni 1981.

sociološke lastnosti ima predvsem izraelski sociolog Shumuel N. Eisendstad, ki opozarja, da pomeni obdobje mladosti hkrati prehod iz ožjega družinskega okolja v okolje širše družbe. Družbene norme, ki vladajo v širši družbi, so namreč lahko povsem drugačne od tistih, ki vladajo v družini.

Za družbene vloge v družini so značilne tri posebnosti. Prvič so te vloge pripisane, kar pomeni, da so že naprej dane na podlagi starosti in spola, ter jih ni treba šele doseči z lastno prizadevnostjo. Drugič so te vloge difuzne, kar pomeni, da se ne omejujejo le na področje nekaterih specifičnih opravil, kot recimo poklicne vloge, in tretjič, so partikularistične, kar pomeni, da je obnašanje do vsakega člana družine drugačno.

V družbi kot celoti pa se posamezne vloge nasprotno pogosto dodeljujejo na podlagi dosežka, so specifične (t. j. se omejujejo le na določeno področje opravil) in hkrati univerzalistične (t. j. implicirajo enako ravnanje do vseh oseb).

Zaradi lažjega prehoda iz enega sistema vlog v drugega so potrebne starostne skupine, kjer pripadnost še vedno temelji na pripisanosti, se pravi na starosti, in je odnos do vrstnikov hkrati difuzen – po drugi strani pa je ravno zaradi tega, ker med člani ni razlik v starosti, omogočen znotraj skupine *univerzalističen*, do vseh članov enak odnos.

Družba vrstnikov pomeni torej pripravo za prevzemanje univerzalističnih vlog v družbi odraslih. Seveda se to neskladje vlog ne pojavlja v vseh družbah, zato tudi ne poznajo vse družbe vrstniških skupin mladih. Tudi ni izvor vseh vrstniških skupin mladih enak, vendar se v te podrobnosti v tem trenutku ne utegnemo spuščati. Jugoslovanski psiholog Velimir Tomanović pa je opozoril še na neko drugo plat zadeve. V sodobni družbi, kjer imamo opravka z ekspanzijo izobraževanja, se vse večji del mladih vključuje po osnovni šoli v srednje, višje ali visoko izobraževanje. Ti mladi imajo poseben ekonomski položaj, ker za svoje delo, se pravi študij, ne prejemajo neposredne nagrade temveč delajo v pričakovanju nagrade, ki jo bodo dobili potem, ko se bodo zaposlili. Po Tomanoviću sestavlja samo tisti del mladih, ki se šolajo, v sociološkem smislu nujno socialno skupino mladine. Vse druge skupine mladih imajo sicer lahko nekatere značilnosti mladine, nikoli pa nimajo vseh – posebej še zato, ker jim manjka bistvena, konstituirajoča značilnost mladine: odložena nagrada za delo (Tomanović: 19).

Paradoksalno pomeni torej nastanek mladine kot zaključene družbene skupine, vključene v proces šolanja, razcep mladine same na tisto, ki se šola, in na tisto, ki se ne. Po Tomanoviću je samo prva mladina v prvem in polnem pomenu besede. To pa seveda še ni vse. Vemo namreč, da se šola predvsem mladina iz višjih družbenih slojev, in da je posledica šolanja običajno pridobitev ugodnejšega položaja v družbi. Razlika med mladino v polnem pomenu besede in drugimi mladimi ljudmi je torej hkrati razredna oziroma vsaj slojevska razlika. Problem mladine se tako neposredno povezuje s problemom družbene neenakosti.

Glede na vse, kar smo zgoraj povedali, si lahko postavimo dvoje vprašanj. Prvič, koliko sestavljajo mladi v naši družbi zaključeno skupino, skupino s svojimi lastnimi interesi? Drugič, koliko so mladi sami razredno in slojevsko razcepljeni med seboj?

Na ti dve vprašanji smo skušali odgovoriti v raziskavi, ki smo jo izvedli v letu 1981. Podrobnosti so razvidne iz članka, ki ga navajamo v literaturi, zato se bomo na tem mestu omejili le na najnujnejša pojasnila. Anketirali smo skupno 736 fantov in deklet iz vseh krajev Slovenije, v starosti približno 23 let. Med drugim smo jih prosili, naj navedejo, kaj so počeli, odkar so končali osnovno šolo in koliko časa. Tako so lahko navedli, da so se ves ta čas, oz. nekaj tega časa šolali, bili zaposleni, brezposelni, delali doma na kmetiji ipd. Skica 1 nam kaže položaj teh dejavnosti v prostoru dveh faktorjev. Prvi, horizontalni faktor, ki razloži 75,6% skupne variance, je očitno faktor zaposlitve-šolanja, pri čemer je položaj šolanja diametralno nasproten položaju zaposlitve. Korelacija med trajanjem zaposlitve in trajanjem šolanja je $r = 0,70$. Drugi faktor, ki razloži preostalo četrtino variance, pa bi morda lahko imenovali faktor vključenosti v družbene dejavnosti. Na pozitivnem polu tega faktorja srečamo brezposelnost, delo na kmetiji in ukvarjanje z gospodinjstvom. Tako šolanje kot tudi redna zaposlitev sta bližje negativnemu kot pozitivnemu polu tega faktorja, kar kaže njuna situiranost v spodnjih dveh kvadrantih.

SKICA 1: Elementi poklicne kariere v faktorsem prostoru

	· BREZPOSELNI
GOSPODINJSTVO ·	· KMETIJA
HONORARNA ZAPOSILITEV ·	ŠOLANJE OB DELU · VOJAŠČINA
· ŠOLANJE	REDNA · ZAPOSILITEV

Ni torej čisto točno, če pravimo, da lahko mladino delimo na tisto, ki se šola, ter na tisto, ki je zaposlena. Poleg teh dveh skupin moramo namreč upoštevati še neko tretjo, to je tisto mladino, ki se niti ne šola niti ne zaposli, temveč ostaja doma na kmetiji, dela v gospodinjstvu, ali pa je brezposelna. Glede na različnost svojega objektivnega položaja se torej mladina razlikuje še bolj, kot pa smo sprva pričakovali.

V nadaljnjih izvajanjih se bomo omejili na skupino 514 mladincev in mladink, ki so redno zaposleni. Videli bomo, da se tudi oni izrazito razlikujejo med seboj.

Vse zaposlene mladince in mladinke smo razdelili na štiri skupine, glede na to, ali je delovno mesto, ki ga zasedajo, sistemizirano za:

- nekvalificiranega ali polkvalificiranega delavca (ozki profil);
- kvalificiranega ali visokokvalificiranega delavca (široki profil);
- uslužbenca z nižjo ali srednjo izobrazbo;
- uslužbenca z višjo ali visoko izobrazbo.

Ko smo te mlade zaposlene vprašali, s čim se trenutno ukvarjajo, se je pokazalo, da se dvojnost med šolanjem in zaposlitvijo ohrani tudi znotraj skupine zaposlenih.

Precej naših mladih delavcev namreč študira ob delu; ta odstotek znaša pri delavcih ozkega profila 12,5%, pri višjih uslužbencih pa kar 20%. Ravno nasprotno pa velja za delo na kmetiji: s tem se namreč poleg zaposlitve ukvarja 12,5% delavcev ozkega profila, a le 4,4% višjih uslužbencev. Čeprav zveza tokrat statistično ni pomembna, je tendenca jasna. Tisti, ki imajo več šol in se zato kasneje vključijo v zaposlitev, se tudi pogosteje ob delu šolajo še naprej – tisti pa, ki imajo manj šol, so pogosteje obremenjeni še z delom na kmetiji.

Delovne organizacije, kjer delajo anketiranci iz posameznih podskupin, se razlikujejo med seboj. Med delavci ozkega profila je kar polovica takih, ki delajo v delovnih organizacijah z nad tisoč člani, medtem ko dela v tako velikih delovnih organizacijah le četrtnina višjih uslužbencev. Slaba polovica višjih uslužbencev dela v delovnih organizacijah z manj kot sto člani, hkrati pa te majhne organizacije zaposlijo le dobro desetino delavcev ozkega profila. Že iz tega lahko sklepamo na različen položaj teh delavcev: v manjših organizacijah namreč lažje pride do izraza osebnost posameznika.

Pomemben pokazatelj položaja delavca v delovni organizaciji so tudi njegovo članstvo in funkcije v samoupravnih organih, sindikatu, ZK itd. Značilno je, da članstvo in funkcije v takih organih in organizacijah izrazito naraščajo od delavcev ozkega profila proti višjim uslužbencem, pa čeprav imajo prvi, kot smo videli, izrazito daljši delovni staž kot drugi. Med delavci ozkega profila je 14,7% članov delavskih svetov, med višjimi uslužbenci pa 33,3%; 3% članov ZK, med višjimi uslužbenci pa 23,3%; 5,3% funkcionarjev ZSMS, med višjimi uslužbenci pa 20,9%. Tudi razlike v dohodkih so precejšnje. Med delavci ozkega profila ima le 15% dohodke, višje od 8000, din mesečno, med višjimi uslužbenci pa kar 59,1%, in to kljub temu, da so se največkrat prvič zaposlili šele lansko leto.

Možnosti za odločanje v delovni organizaciji so običajno tem manjše, čim nižje je sistemizirano delovno mesto. Med delavci ozkega profila se jih je kar 30,6% »zelo« strinjalo z izjavo: »Samoupravljanje je v večini naših delovnih organizacij le prazna beseda, saj o vsem odloča le peščica ljudi«, nadaljnjih 21,1% pa se je z izjavo »v glavnem« strinjalo. V celoti se je torej s to izjavo strinjala kar polovica delavcev ozkega profila. Med delavci širokega profila se je strinjalo z njo celo 60,4%. Nasprotno pa se

je med višjimi uslužbenci strinjalo le 40,9%, izrazito strinjalo pa 13,6%. Manjše možnosti za sodelovanje v samoupravljanju se izražajo tudi v dejanski manjši stopnji participacije. Kljub svojemu razmeroma dolgemu stažu je doslej le 10% delavcev ozkega profila dalo kdaj kak predlog za uvedbo kakšne novosti v delovni organizaciji, medtem ko znaša ustrezni odstotek pri višjih uslužbencih 24,4%.

Manjša participacija v obliki dajanja predlogov je nedvomno tudi izraz manjše strokovne razgledanosti delavcev ozkega profila, vendar najbrž ni samo to. Na vprašanje, kaj bi storil njihov nadrejeni, če bi mu predlagali kaj pametnega, kar pa ne bi bilo v skladu z obstoječimi navadami in načini dela, je namreč 60% delavcev ozkega profila, a 75,6% višjih uslužbencev izjavilo, da bi zamisel verjetno sprejel. Zveza statistično ni pomembna, vendar je trend očiten: predlogi nižje kvalificiranega delavca so manj upoštevani.

Vse te razlike, ki jim moramo dodati še razlike v delovnih razmerah in podobno, vplivajo seveda, kot že rečeno, tudi na stališča posameznika. Že zgoraj smo videli, da mnenje anketiranih delavcev ozkega profila o uresničevanju samoupravljanja ni posebno laskavo. Oglejmo si še nekatera druga stališča mladih zaposlenih!

Med skupinami so izrazite razlike glede zadovoljstva v poklicu. Le 17,5% delavcev ozkega profila, a kar 62,2% višjih uslužbencev je izjavilo, da so dosegli tisti poklic, ki so si ga najbolj želeli. Pri tem je navedlo 27,5% delavcev ozkega profila kot oviro denarne težave, 30% pa težave v šoli. Na vprašanje, kolikšne možnosti jim daje njihovo delo za uveljavljanje njihovih sposobnosti, je 72,5% delavcev ozkega profila, a le 11,1% višjih uslužbencev odgovorilo, da so te možnosti majhne ali zelo majhne. Kar 30% delavcev ozkega profila, a le 4,4% višjih uslužbencev je izjavilo, da so v poklicu nezadovoljni. Nasprotno pa je samo 10% iz prve skupine, a kar 48,4% iz druge v poklicu zelo zadovoljnih ali celo srečnih.

Na prvi pogled presenetljive so razlike med našimi podskupinami pri ocenjevanju pravičnosti nagrajevanja v delovnih organizacijah. Kar 60% delavcev ozkega profila, a le 37,2% višjih uslužbencev je namreč izjavilo, da so v njihovi delovni organizaciji glavni kriterij nagrajevanja »sposobnost in delovni rezultati«. Iz tega bi lahko sklepali, da so delavci ozkega profila do sistema nagrajevanja manj kritični, čeprav so pri tem sami prikrajšani. Vendar ta domneva ni posebno verjetna. Upoštevati moramo namreč, da je delitev po delu običajno tem bolj dosledna, čim nižja je kvalifikacija delavca. Delo na tekočem traku je natančno normirano in nadzirano, delo uslužbencev in strokovnjakov pa le okvirno. Zato domnevamo, da izražajo razlike med odgovori anketirancev predvsem različnost dejanskega položaja, ne pa različne stopnje kritičnosti delavcev. Značilno je, da višji uslužbenci dokaj pogosto navajajo kot glavni kriterij delitve izobrazbo (32,6%), ki jo navaja le 17,5% delavcev ozkega profila. Po prvi od obeh hipotez bi kazalo to dejstvo na večjo kritičnost višjih uslužbencev; po drugi hipotezi, ki se nam zdi verjetnejša, pa kaže preprosto na

njihovo *samokritičnost*. Z drugimi besedami: višji uslužbenci priznavajo, da se njihovo nagrajevanje ne ravna samo po njihovih sposobnostih in delu, ampak je v veliki meri odvisno tudi od izobrazbe, ki so jo prinesli iz šole.

Sicer pa se razlike v stališčih in vrednostnih orientacijah delavcev različnih profilov nikakor ne kažejo samo v odnosu do delovne organizacije, ampak tudi v širših stališčih do raznih življenjskih problemov. Upoštevati moramo namreč, kot že rečeno, da izhajajo ti delavci iz različnih družbenih okolij; razlike med njimi pa se še stopnjujejo zaradi različnih delovnih razmer. Tako se oblikujejo celovite osebnostne strukture, ki so značilne za posamezne družbene sloje. Oglejmo si nekatera stališča, s katerimi se delavci različnih profilov strinjajo v statistično pomembni različni meri! Pri vsakem stališču je naveden najprej odstotek strinjanja pri delavcih ozkega profila, nato pa še za višje uslužbence.

1. »Ko je človek rojen, mu je že usojeno, kakšen bo njegov uspeh v življenju, zato lahko to sprejme in naj se raje ne bori proti temu.«: 15,8% – 2,5%.

2. »Samoupravljanje je v večini naših delovnih organizacij le prazna beseda, saj o vsem odloča le peščica ljudi.«: 52,7% – 40,9%.

3. »Visok življenjski standard mora biti najvažnejši in končni cilj družbe«: 43,6% – 20,5%.

4. »Otroku ne smemo dovoliti, da odgovarja svojim staršem, sicer bo izgubil spoštovanje do njih«: 43,5% – 31,8%.

5. »Bolj cenim tisto, kar je že preskušeno in ustaljeno, kot pa novo in nepričakovano«: 53,8% – 29,6%.

6. »Izobrazba je zame nekaj vredna tudi v primeru, ko mi ne pomaga najti zaposlitve«: 76,9% – 93,2%.

Gornji podatki nedvomno kažejo, da imajo mladi zaposleni o marsikaterem vprašanju precej enotna stališča.

Že pri prvi od navedenih postavk naletimo na značilni aktivizem in optimizem mladih: le majhen odstotek jih misli da igra v njihovem življenju odločilno vlogo usoda. Značilen je tudi njihov idealizem: z izjavo, da mora biti visok življenjski standard najvažnejši in končni cilj družbe, se strinja le manjšina, čeprav je ravno ta ideja močno v ospredju pri starejših delavcih in tudi pri jugoslovanski ekonomski in politični eliti. Njihovo zavračanje zgolj materialnih vrednot je razvidno tudi iz tega, da večinoma cenijo izobrazbo zaradi nje same, ne le zaradi koristi, ki jo imajo od nje. Optimizmu, aktivizmu in idealizmu se pridružuje pri mladih še demokratizem, saj se večina med njimi ne strinja s stališčem, da otrok ne bi smel ugovarjati staršem. Domnevamo lahko, da so orientirani demokratično tudi v odnosu do družbe kot celote, čeprav so mnogi med njimi skeptični glede uveljavljanja samoupravljanja. Toda ta skepsa je prej izraz zdravega, kritičnega odnosa do problemov, kot pa izraz nasprotovanja samoupravljanju.

Vseeno pa kažejo navedeni odstotki tudi precejšnje razlike med različnimi profili delavcev. Delavci ozkega profila so v primerjavi z višjimi uslužbenci usmerjeni bolj fatalistično (vprašanje 1), bolj materialistično (3 in 6), bolj avtoritarno (4) in bolj tradicionalistično (5). Lahko bi rekli, da so pri njih manj izrazite ravno tiste lastnosti, ki so tipične za mlade. Ti delavci so ne glede na svojo biološko mladost nekako bolj »stari« ali, recimo bolj »zreli« kot drugi. Življenje jih je v večji meri »izučilo«! S tem je kajpada povezano tudi dejstvo, da so razmeroma skeptični tudi do uresničevanja samoupravljanja.

Doslej smo analizirali razlike v objektivnem položaju in subjektivnih stališčih posameznih kategorij mladih delavcev. Toda, kot rečeno, te razlike še niso »sociologija« v pravem in polnem pomenu besede. Sociologija se namreč pojavi šele tedaj, ko je govor o součinkovanju posameznih socialnih skupin ter posameznikov. Za analizo tega vidika položaja mladih smo si izposodili serijo vprašanj iz Arzenškove preliminarne raziskave o interesih delavcev.

To raziskavo je izvedel Arzenšek v dveh večjih delovnih organizacijah. Od delavcev je med drugim zahteval, da povedo, koliko so njihovi interesi enaki, drugačni ali celo nasprotni interesom posameznih socialnih kategorij v delovni organizaciji. Ta vprašanja smo vključili tudi v naš vprašalnik, dodali pa smo še dve posebni kategoriji: »mlajši člani delovnega kolektiva« in »starejši člani delovnega kolektiva«. S tem smo želeli ugotoviti, kakšna je v delovni organizaciji vloga generacijskih vezi ali konfliktov v primerjavi s slojevskimi oziroma razrednimi.

Trije različni odgovori, ki jih je izbral Arzenšek, ustrezajo trem različnim teoretskim modelom pri obravnavanju socialne neenakosti. Podobni interesi različnih skupin bi ustrezali *funkcionalnemu* modelu, kakršnega srečamo, recimo, pri Davisu in Mooru. Različni interesi bi ustrezali *stratifikacijskemu* (slojevskemu) modelu, po katerem je družba sicer razcepljena na skupine z različnimi interesi, vrednotami itd., vendar te skupine med seboj niso v antagonističnem odnosu. Nasprotni interesi pa bi ustrezali *razrednemu*, zlasti marksističnemu modelu, po katerem nastopajo med socialnimi skupinami nepomirljivi, antagonistični konflikti.

Tako v Arzenškovi kot tudi v naši raziskavi je le malo vprašanih navedlo, da so njihovi interesi v nasprotju z interesi drugih skupin. Alternativa, ki se postavlja pred nas, je torej predvsem alternativa med funkcionalnim in slojevskim modelom.

Tabela 1 nam prikazuje odstotek tistih, ki so izjavili, da so njihovi interesi podobni interesom posameznih skupin v delovni organizaciji, in sicer najprej za našo populacijo mladih, nato pa za Arzenškovo populacijo odraslih. Kategorije anketirancev niso v obeh primerih povsem identične, vendar omogočajo grobo primerjavo. Te kategorije so navedene v *glavi* tabele, medtem ko so v čelu tabele navedene posamezne skupine, s katerimi se anketiranci primerjajo.

Vse tiste odstotke v tabeli, ki izstopajo v primerjavi z drugimi, smo uokvirili. Tako lahko že na prvi pogled vidimo, da se tako mladi kot tudi starejši delavci identificirajo predvsem s tistimi kategorijami, ki so jim statusno najbližje, z drugimi pa mnogo manj. Tako med mladimi kot tudi med starejšimi delavci naletimo torej na slojevsko razcepljenost. Zanimivo je tudi dejstvo, da se tako s člani delavskih svetov kot tudi s funkcionarji ZK identificirajo predvsem delavci z najvišjim statusom, od koder se te skupine v največji meri rekrutirajo. Mladi delavci se identificirajo z mladimi precej neodvisno od svojega statusa, nasprotno pa se s starejšimi identificirajo predvsem delavci z najnižjim statusom. Toda o tem kasneje.

Predvsem nas zanima, kaj nam pove naša tabela o razlikah med mladimi in starejšimi zaposlenimi. Primerjavo moramo vzeti seveda z rezervo, ker je Arzenškov vzorec priložnosten in tudi naš ni reprezentativen. Toda približna, bolj ali manj verjetna primerjava, ki nam omogoči formuliranje delovnih hipotez, je pač še vedno boljša kot nobena.

TABELA 1: Odstotki zaposlenih, ki imajo podobne interese kot različne skupine v delovni organizaciji

	ZAPOSLENI							
	Mladi				Odrasli			
	ozki prof.	šir. prof.	niž. usl.	viš. usl.	del-avci	usl.	strok.	vod.
REFERENČNA SKUPINA:								
a. višje vodilne osebe	24%	34%	42%	68%	21%	19%	52%	61%
b. srednje vodilne osebe	44%	60%	66%	64%	36%	53%	62%	72%
c. strokovnjaki	38%	41%	69%	79%	31%	36%	74%	70%
d. pisarniški uslužbenci	45%	38%	68%	48%	48%	78%	69%	37%
e. KV in VKV delavci	65%	87%	73%	54%	65%	65%	65%	57%
f. NK in PK delavci	79%	78%	56%	44%	65%	62%	59%	56%
g. člani delavskega sveta	70%	72%	72%	82%	53%	69%	74%	85%
h. funkcionarji ZK	59%	60%	62%	81%	40%	38%	65%	72%
i. mlajši člani kolektiva	82%	82%	88%	87%	–	–	–	–
j. starejši člani kolektiva	82%	79%	44%	51%	–	–	–	–

Zanimata nas dva problema. Prvič, kako močno so mladi povezani z drugimi skupinami v delovni organizaciji, in drugič, koliko sestavljajo sami enotno interesno skupino. Odgovor na prvo vprašanje bo zavisel od tega, kako pogosto mladi čutijo, da imajo podobne interese kot druge skupine; odgovor na drugo vprašanje pa bo zavisel od razlik v interesnih opredelitvah med mladimi samimi.

Povprečna višina odstotka tistih, ki so izjavili, da imajo podobne interese kot neka posebna skupina v delovni organizaciji, znaša pri mladih 48,0%, pri starejših delavcih iz Arzenškove raziskave pa 43,7%. Vidimo torej, da mladi pogosteje izjavljajo, da imajo podobne interese z drugimi, kot pa odrasli sami. So torej morda celo bolj integrirani v delovno organizacijo kot drugi. Vendar pa ta večja integriranost ne velja za vse kategorije mladih enako. Povprečni odstotek podobnih interesov znaša pri mladih delavcih ozkega profila 42,4%, pri delavcih širokega profila 47,0%, pri nižjih uslužbencih 50,8% in pri višjih uslužbencih 52,0%. Stopnja integracije torej s kvalifikacijo raste, vendar razlike niso preveč velike. Pri odraslih delavcih je podoba precej drugačna. Pri manualnih delavcih znaša povprečni odstotek 35,9%, pri pisarniških uslužbencih 36,1%, pri strokovnjakih 52,0% in pri vodilnih 51,0%. Odrasli delavci in pisarniški uslužbenci imajo torej dokaj bolj specifične interese kot strokovnjaki in vodilni, medtem ko pri mladih delavcih in uslužbencih tega pojava ne srečamo.

Notranjo diferenciranost interesov mladih pa nam nakazujejo razlike v odstotkih, ki jih dobimo pri posameznih kategorijah. Povprečna razlika med kategorijama z najvišjim in najnižjim odstotkom znaša 30,0. Primerjava z odraslimi je tvegana, ker tu ni razlike med delavci ozkega in širokega profila; vendar pa sestavljajo tu zato posebno skupino vodilni. Vrh tega pa je zanimivo, da je tudi tu povprečna razlika skoraj docela enaka: 29,1. Ni torej videti, da bi bili mladi interesno kaj bolj homogeni kot odrasli. Nasprotno. Že na prvi pogled se lahko prepričamo, da so v odnosu do delavcev, tako kvalificiranih in visokokvalificiranih, kot tudi pokvalificiranih in nekvalificiranih, mladi precej bolj diferencirani kot odrasli. Razlaga najbrž ni težavna. Videli smo namreč, da se mladi z različnimi kvalifikacijami močno razlikujejo po svojem stažu v delovnih organizacijah. Mladi strokovnjaki zato verjetno težko najdejo stik z mladimi delavci, ki imajo več prakse in drugačne izkušnje kot oni.

Vendar pa dejstvo, da imajo mladi skupne interese z drugimi člani kolektiva, nikakor ne izključuje njihove povezanosti z drugimi mladimi. Vidimo namreč, da velika večina mladih v vseh štirih kategorijah izjavlja, da imajo podobne interese kot drugi mlajši člani kolektiva. Pri podobnosti interesov s starejšimi člani kolektiva pa je zadeva bolj zapletena. Mladi delavci ozkega profila se čutijo enako pogosto povezane z mlajšimi in s starejšimi člani kolektiva, z višanjem kvalifikacije pa ta občutek povezanosti naglo upade. Ob tem se nehote spomnimo na našo gornjo ugotovitev, da so mladi delavci po svojih stališčih nekako »starejši« od mladih strokovnjakov. Njihov staž v delovni organizaciji je daljši, zato so imeli tudi več možnosti najti skupne interese s starejšimi. Ravno nasprotno pa velja za mlade strokovnjake, ki so novinci v delovni organizaciji in se najbrž pogosto soočajo z neskladjem med tem, kar so se naučili v šoli, ter tradicionalnimi, utečenimi načini dela, ki se jih oklepajo starejši delavci. Vidimo torej, da je vprašanje, ali se interesi mladih in odraslih v naši

družbi skladajo med seboj ali ne, že od kraja napačno postavljeno. Pravilneje bi bilo vprašati, pri katerih kategorijah mladih, kdaj in v kakšnih okoliščinah se pojavljajo ta neskladja.

Literatura:

- Arzenšek V. (1978): *Interesne strukture zaposlenih v delovnih organizacijah I*. Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana.
- Eisenstadt S.N. (1966): *From Generation to Generation*, The Free Press, New York.
- Makarovič J. (1979): *Generacije*, v: *Uvod v sociologijo II: Oblike združevanja in kulture*, Univerzum, Ljubljana.
- Makarovič J. (1981): *Vpliv družbene neenakosti na realizacijo intelektualnih potencialov*, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana.
- Makarovič J. (1982): *Interesna struktura mladih zaposlenih*, v: *Preseki slovenske družbe*, izd. Društvo sociologov Slovenije, Novo mesto.
- Tomanović V. (1977): *Omladina i socijalizam*, Mladost, Beograd.

SAVIN JOGAN

O vlogi in položaju mlade generacije v delegatskem sistemu

Ob uvedbi delegatskega sistema je bilo dokaj razširjeno prepričanje, da bo v njegovem okviru mogoče mnogo bolj celovito in učinkovito izražati ter uresničevati specifične interese posameznih družbenih skupin in med njimi posebej mlade generacije. Ta je namreč v prejšnjem, poslansko odborniškem obdobju, v katerem je generacija, ki je izvojevala oboroženo zmago, obdržala vse pomembnejše družbene funkcije tudi v svoja zrela leta, pravzaprav v veliki meri ostala ob robu političnega dogajanja in ni imela ne pravih poti ne vpliva na organizirano uresničenje svojih specifičnih interesov.

K takemu pričakovanju je nedvomno prispevala tudi ustavna zahteva, da mora sestava delegacij ustrezati socialni strukturi temeljne samoupravne organizacije oziroma skupnosti. Ta zahteva sicer le delno in posredno zadeva zastopanost posameznih delov starostne strukture, vendar pa je bila izrecna zahteva v tem smislu že zgodaj vključena v programirano aktivnost družbenopolitičnih organizacij, ki so bile opredeljene kot nosilke procesa kandidiranja in političnih priprav na volitve.

Rezultati glede sestave delegacij v tem pogledu so bili razmeroma ugodni, zlasti če jih primerjamo s prejšnjim stanjem. Na prvih volitvah delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti je bilo v celotni državi izvoljenih 18,2% mladih. (V Sloveniji 18,6%; med člani delegacij za skupščine SIS celo 27,6%; na volitvah leta 1978 je znašala udeležba mladih 18,8% (v naši republiki 21%), na zadnjih volitvah se je ta odstotek

ustalil (V Sloveniji okrog 21%, za celotno državo podatki še niso zbrani),¹ medtem ko je bilo v zadnjem »nedelegatskem« mandatnem obdobju med odborniki le okrog 10, med poslanci republiških in zvezne skupščine pa 2 do 5% mladih do 27 let.²

Ta, vsekakor pomemben premik v smislu ustrežnejšega vključevanja mladih je bilo seveda treba šele vsebinsko utrditi, najprej pa preizkusiti in preveriti v praksi. Prvo vprašanje v tem okviru se nanaša na dejansko udeležbo mladih med delegati, ki so bili delegirani oziroma izvoljeni za zasedanje skupščin družbenopolitičnih in interesnih skupnosti. V naši republiki iz zbranih podatkov in analiz sicer izhaja, da je bila na vseh ravneh uveljavljena zamenljivost delegatov, vendar ni točnih podatkov o starostni strukturi delegatov, ki so se udeleževali zasedanj delegatskih skupščin. V drugih republikah je to lažje ugotoviti iz sestave (stalno) izvoljenih delegatov skupščin posameznih družbenopolitičnih skupnosti.

Po teh podatkih³ je bilo v prvem delegatskem obdobju med delegati občinskih skupščin 15,6%, v drugem (1978–1982) pa je bil ta odstotek celo nižji, le 14,3. V obeh primerih je bil precej nižji tudi v primerjavi z deležem mladih med vsemi člani delegacij, ki je v teh obdobjih znašal, kot smo videli, 18,2 oz 18,8%. Verjetno je možno domnevati, da so bili podobni razmiki uresničeni tudi v naši republiki. Če primerjamo udeležbo mladih med delegati družbenopolitičnih zborov občinskih skupščin, je možno iz istih virov ugotoviti, da je bila ta v naši republiki nekoliko nad jugoslovanskim povprečjem (19,2% : 18,8%), po volitvah leta 1978 pa je bila nižje (SRS 15,2% SFRJ – 17,6%); to kaže, da se odmiki kažejo v istem obsegu, vendar je pri drugih volitvah (podatki za letošnje še niso obdelani) težko oceniti, ali gre za naključno, ali za sistematično težnjo po »staranju« sestave teh zborov (in celotnih delegatskih skupščin) v naši republiki.⁴

Bolj kot te, globalne statistične primerjave bi bila za oceno uveljavljanja interesov mladih v delegatskem in skupščinskem sistemu pomembna podoba aktivnosti mladih delegatov in njihove prodornosti. O tem v glavnem ni nobenih zanesljivih podatkov. Prav tako je težko ugotoviti, v kakšni meri se razprave, predlogi in pripombe delegatov te starosti pokrivajo z resničnimi življenjskimi interesi in potrebami njihovih vrstnikov.

Ni nobenih preverljivih ocen tega, kako mladi vplivajo na oblikovanje programov dela delegatskih skupščin in na kakšen način ter v kakšni meri se nekateri specifični interesi in potrebe mladih (npr. glede kvalitete, usmeritve in razvoja izobraževanja, politike štipendiranja, problemov

¹ Vir: Jugoslovanski pregled, št. 10–11/74 ter št. 3/79;

² Vir: Bilten RK SZDL Volitve 1974, št. 10; Delo, 3. 6. 1982. Skupštinski izbori 1969, Beograd 1970.

³ Prim. Jugoslovanski pregled, cit. številki.

⁴ V tem okviru utegnejo biti zanimivi tudi podatki o starostni strukturi delegatov republiških in pokrajinskih skupščin (brez Slovenije) ter delegatov v DPZ teh v skupščinah; leta 1974 je bilo med prvimi v posameznih republikah od 5,5 do 18,4%, leta 1978 pa od 2,8 do 14,7%; med delegati DPZ pa od 3,3 do 20% (1974) oziroma od 4 do 14,3% (1978); v Sloveniji 16 in 4%.

zaposlovanja, kadrovske in stanovanjske politike idr.) uresničujejo v zapletnih procesih delegatskega odločanja, še bolj pa v procesu uresničevanja tako sprejetih odločitev. Pri tem seveda ni mogoče izhajati iz podmene o homogenosti in neprotislovnosti interesov mladih, vendar pa omenjena in morda še druga življenjska vprašanja nedvomno kažejo na mnoge sorodne interese te generacije ne glede na njeno poklicno, socialno in siceršnje družbeno razslojenost.

Vprašanje je, kako take interese organizirati in jasno izraziti, ter kako jih v kompleksnem mehanizmu pluralizma samoupravnih interesov uveljavljati. Pot, ki bi vodila v politizacijo takih interesov ter v cepitev družbe na tej podlagi, gotovo ne more pripeljati do trajnih premikov. Ustrezna pot pelje le skozi številne organizacije in društva, v katerih se mladi zbirajo in delujejo; tu je treba organizirano in z argumenti opozarjati na posamezna nerešena vprašanja »generacijske« narave (mnoga se kažejo kot taka predvsem zaradi tega, ker smo jih za cele generacije dolgo zanemarjali). V okviru ZSMS bi moralo prihajati do usklajevanja takih razprav in do pobud za njihovo celovitejšo, strokovno in znanstveno osvetlitev. Na tej podlagi oblikovana in zavzeta stališča naj bi služila za podlago delegatom ZSM v frontnih organih socialistične zveze in po uskladitvi v njej tudi v družbenopolitičnih zborih. Vendar so ta vprašanja povečini učinkoviteje rešljiva že kar v »bazi«: na zborih delavcev ter v delavskih svetih in skupščinah KS, v procesu življenjskega izpopolnjevanja planov organizacij združenega dela, KS in SIS; večjo težo bi morale v teh razpravah izoblikovane zahteve in predlogi dobiti tudi v delu in sklepih osnovnih in drugih organizacij sindikatov.

Vse to v prvi vrsti pomeni, da bo treba v veliki meri oceniti in spremeniti metode in vsebino političnega dela mladinske in ne v manjši meri tudi drugih družbenopolitičnih organizacij, če bomo hoteli taka vprašanja resnično objektivno zaznati, jih resno proučiti, ter uskladiti na tej podlagi stališča za njihovo učinkovito in trajno razreševanje. Brez te razsežnosti, za katero je naznačena usmeritev v političnem delu nujni pogoj, pa je težko govoriti o celovitem uveljavljanju delegatskega in celotnega političnega sistema, v katerem naj bi prevajali in uresničevali vitalne interese vseh socialnih in drugih plasti delovnih ljudi in občanov.

Ostanki preteklosti v sedanjosti in prihodnosti

Ko se je leta 1948 SKOJ zlil v enotno Ljudsko mladino Jugoslavije, je bilo to preudarno dejanje. Danes je kljub nekaterim teoretičnim razlagam težko ugotoviti, ali je razpust organizacije izbranih mladincev narekoval spor z Informburojem, ali pa je morda že obstajala slutnja, da v novih okoliščinah nekdanja selekcija zavzetih mladincev, pripravljenih na žrtve, lahko pomeni tudi oblikovanje nove »mladinske elite«, nekakšnega jugoslovanskega Komsomola, »male partije« s posebnimi privilegiji, odmaknjeni od množice mladincev. Strah ni bil namišljen, kajti po v boju prekaljenih skojevcih, je v organizacijo prihajalo po osvoboditvi vse več »novih« skojevcev, mladih ljudi, ki se v vojni niso »preizkusili« – tudi zato, ker jim nova ureditev še ni ponudila ustreznega prostora organiziranja. Toda SKOJ je tedaj svoj čas že preživel, opravil je sicer neprecenljivo delo, njegova organiziranost je bila za ilegalne in vojne razmere primerna, v mirnem času pa je njegova stroga, »selekcionišna kadrovska politika« počasi postajala ovira širšemu angažiranju mladinskih množic. Nova Jugoslavija je potrebovala prostor, v katerem bi se slišali glasovi vse mladine, ne le njenih zastopnikov. Če je torej SKOJ usahnil, je torej treba njegovo odmiranje videti zunaj sentimentalnih pojmovanj, kako koristno vlogo je imel v NOB in kaj bi še utegnil s svojo disciplino in zavestjo ukreniti, ampak je bolje, če to znamo presojeti skozi zgodovinski razvoj naše družbe – razvoj, ki je vodil k razvijanju samoupravnih odnosov v Jugoslaviji.

Mladinska organizacija se SKOJA ni nikoli povsem otrsela

Če torej z vsem razumom ugotavljamo, da SKOJ v novih pogojih ni mogel več opraviti vloge množične organizacije mladih (kar mu konec koncev tudi ni dopuščala njegova prejšnja organiziranost), tudi zato, ker naj bi se v novo Ljudsko mladino Jugoslavije vključili mladi ljudje ne glede na svetovni nazor, moramo hkrati ugotoviti, da bistva nove vloge mladinske organizacije mladinski aktivisti niso povsem dojeli. Namesto, da bi dojeli vsebinski pomen medvojnega organiziranja SKOJ, so v novi organiziranosti mladinske organizacije vztrajali na zunanjih, vidnih oblikah skojevskega organiziranja. Poskusimo slediti njihovemu razmišljanju:

a) SKOJ je bil večidel kadrovska baza Komunistične partije Jugoslavije. Logični sklep: tudi mladinska organizacija je kadrovska baza družbenopolitičnih organizacij. Kakor je bilo kadrovanje skojevcev v partijo

razumljiv proces, postaja ob delegatskem sistemu kadrovanje mladinskih aktivistov v institucije družbenopolitičnih organizacij anahronizem, da ne rečemo znak lene politike v njih.

Težko pa bi bilo naprtiti vso krivdo mladinskim aktivistom, ki da prek mladinske organizacije gradijo stopničke svojega prihodnjega političnega-karierizma, ko hkrati ugotavljamo, da nam kadrovska politika šepa na vseh področjih. Mimogrede naj omenimo »razreze« ob vsakičnih volitvah, ko nam je pomembneje, da je med kandidati zadostni delež žensk in mladine; kakšni kandidati pa so med njimi, spoznavamo praviloma prepozno. Tako kadrovanje (ki naj bi pomenilo tudi uveljavljanje mladih ljudi) torej žal ostaja še vedno na ravni formalizma – ki preveden v drug jezik pomeni še vedno presneto pomanjkljivo kadrovsko politiko – hkrati pa hote ali nehote potrjuje tisto prvo zmoto – da je mladinska organizacija naslednica »prekaljenih« skojevskih kadrov in tako nekakšna avtomatična potomka bojevnikov za nove odnose.

b) Če bi ta formulacija pomenila dejansko delo, bi za očitek pravzaprav ne bilo mesta. Je pa takšna politika omogočila razmišljanje, da je mladinska organizacija, po vzoru na SKOJ »kovačnica političnih kadrov« in je torej v marsikatero mladinsko glavo vnesla misel, da je delo v mladinski organizaciji ovinek k boljši življenjski prihodnosti. Tako torej ni iz trte izvit očitek, da je marsikateri od mladinskih funkcionarjev videl v delu v organizaciji lažjo pot do višjega statusa v družbi – in je to pot tudi izrabil. V petdesetih, celo šestdesetih letih so bili mnogi od mladinskih funkcionarjev »izbrani«, za njih niso veljala pravila izobraževanja, postajali so torej »elita«, ki ji vrstniki niso hoteli slediti.

c) Kako težko je slediti vzorom, ki so nastajali v drugem času, v drugačnih razmerah, se je pokazalo še v neki drugi dilemi. Danes jo pogosto omenjamo kot reakcijo mladega rodu: »Vi ste imeli priložnost, kaj imamo pa mi.« Čeprav je bilo o vsem že pred časom izrečenih veliko besed – zlasti te, da priložnosti za junaštva ne manjka tudi v miru, je bila tudi mladinska organizacija s to »priložnostjo« ves čas obremenjena. »Junakom vojne naj sledijo junaki dela«. Še eno od gesel, ki je mladinskim aktivistom narekovalo, da se mladinska organizacija pred svetlimi vzori SKOJ ne sme blamirati. Mladinsko prostovoljno delo je ponudilo vsaj del tega primerjanja – zato se je organizacija zagrizla vanj z vso močjo. Z vso – kajti odločanju in dogovarjanju še ni bila dorasla. In ko je v šestdesetih letih ostala tudi brez mladinskih delovnih akcij, se je nenadoma znašla praznih rok.

Kako težko breme, množičnost

Iz organizacije izbranih je bilo torej mladinski organizaciji naloženo ustvariti organizacijo množic. Naloga, ki je pravzaprav nikoli ni uspela izpolniti. Lahko se je postavljala z desetisoči na mladinskih delovnih

akcijah (med njimi je organizacija najpogosteje kadrovala nove funkcionarje), s prireditvami, na katerih so mladi pokazali, kaj so se naučili v šoli, mladinskem klubu ali v športnem društvu – zataknilo pa se je, ko naj bi organizacija v politiki enakopravno z drugimi odločala o razvoju družbe. Gledano s časovnim odmikom se zdi, kot da so mladinski aktivisti v takem položaju zavzemali na sestankih za vrsto »mladinskih pravic«, ne da bi upoštevali položaj, v katerem je bila družba takrat – pač zato, da bi vendarle nastopali v imenu interesov mladine – interesov, ki jih pravzaprav niso poznali. Tako so zahtevali več postelj v dijaških domovih, ureditev štipendijske politike, reformo izobraževanja, toda večidel s pozicije foruma, za katerega njegova »baza« pravzaprav niti ne ve, kaj hoče. Pomislil sem že, da bi bržkone, če bi bile tisti hip zahteve mladinskih forumov izpolnjene, organizacija ne imela več pravega razloga za obstoj in bi je danes sploh ne bilo več.

Tako se torej množičnost organizacije tradicionalno pogojuje z nečim, kar imenujemo »zadovoljevanje interesov mlade generacije«.

Organizacija jih je poskušala zadovoljiti oziroma jih upoštevati predvsem v dveh smereh:

– v animaciji mladinskih množic za velike akcije (brigade, proslave, pohodi, ki obujajo tradicije NOB),

– v nekakšnem vase zaprtem boju za »pravice mladine«. Na določen način se je torej izločila iz družbe, gledala vase. To, kar se je dogajalo zunaj nje, je ni nič zanimalo preveč, kajti to je samo potrjevala.

Pri tem pa je spregledala dejstvo, da natanko definiranega interesa mladine sploh ni, ali bolje, da ta ni dokončno izoblikovan in ga je torej treba najprej izluščiti.

To tipanje interesa mladine je mladinsko organizacijo pogosto zapejlalo v iskanja, ki z mladinskimi interesi niso imela prave zveze. Morebiti ostaja najbolj v spominu podpora akciji 25 poslancev, kjer je mladinska organizacija poskušala z opozicijo »uradni politiki« dokazovati, da je še vedno revolucionarna, avtonomna. Pa je ta podpora ostala le v ozkih krogih; druga mladina ji v ničemer ni sledila. Napačno bi bilo v tem iskati izdelano zavest mlade populacije, ki da je reagirala bolje od svojega »vrha«; v resnici lahko v tem najdemo samo dokaz, da organizacija v tem času prave povezave z »bazo« sploh ni imela. Tako se seveda tudi druge, sicer dobro zasnovane akcije – za boljšo štipendijsko politiko, za odpravljanje socialnega razlikovanja, za intenzivnejšo gradnjo dijaških domov –, ki so potekale v tem času, izkažejo kot akcije »republiškega mladinskega vodstva«, nikakor pa ne kot akcije mlade generacije.

Ne moremo reči, da se mladinski aktivisti tega pretrganega stika niso zavedali, žal pa so iskali rešitve na napačnem koncu.

V preteklosti, pa tudi zdaj je iskala, oziroma še išče mladinska organizacija rešitev predvsem v organizacijskih spremembah. Ko so padali očitki, da v organizaciji ni ne kmečke ne delavske mladine, jim je ZSM ponudila nove organizacijske oblike: konferenco mladih delavcev, konferenco mladih v kmetijstvu, konferenco mladih iz krajevnih skupnosti in konferenco mladih v izobraževanju. Namesto ene oblike organiziranja je torej ponudila drugo in pri tem pričakovala, da je dovolj, če je posameznim slojem ponudila formalni prostor za izražanje interesov. Pozabila pa je, da *mladi preprosto odklanjajo formo*, da jih ne moreš vkalupiti v sistem dogovarjanja in dejavnosti, ki jim ni blizu.

Novo napako, ki znova diši po želji, naj bi se organizacija znova izkazovala predvsem s številčnostjo, delajo v ZSM zdaj, ko hočejo nekdanji sistem kolektivnega članstva društev in družbenih organizacij, ki vključujejo mladino, zamenjati z novo formulacijo o frontnosti mladinske organizacije. ZSM naj bi torej po zgledu SZDL postala nekakšna fronta mladega rodu – odprt prostor, ki bi zbral in usmerjal razprave in dejavnosti mladine. Ne prva ne druga rešitev ne moreta živeti, če ostajata samo pri odpiranju novih organizacijskih oblik.

Kako naprej?

Pred 11. kongresom slovenske mladinske organizacije se pojavlja nekaj novih teženj, ki vendarle nakazujejo izhode iz labirinta, v katerem se je organizacija sukala vsa ta leta.

Najpomembnejši je gotovo ta, da se je organizacija nehala ukvarjati s seboj kot otočkom sredi samoupravne socialistične družbe. Potihnila so iskanja te vrste: »poglejmo, kaj v dokumentih zadeva mladino in potem vzdignimo hrup«. Tako se počasi nehuje obdobje »cehovskega« bojevanja za mladinske pravice – zamenjuje ga zanimanje za položaj vse družbe.

Organizacija (tudi ob nekaterih tavanjih) spoznava, da je položaj mladine povezan s položajem vsega delavskega razreda in delovnih ljudi in torej ne more svoje politične akcije temeljiti na zahtevah zunaj položaja, v katerem je delavski razred.

Tako se torej ne bojuje za »svoje pravice« zunaj materialnega položaja naše družbe, pa vendarle hkrati zahteva, naj sredstva v naši družbi ustrezneje prerazporedimo.

Ne zavzema se za reformo izobraževanja po nekdanjih zgledih: »treba je čimprej izpeljati reformo«, ampak zahteva naj programe temeljito pretresemo – da ne bi služili potrebam sedanjega narazvitega, marveč prihodnjega prestrukturiranega gospodarstva.

Ne govori, da imamo pri nas preveč nezaposlenih, marveč predlaga, kje in kako te nezaposlene vključiti v delovni proces, kajti nezaposleni so

pri nas ljudje, ki nimajo nikakršnih samoupravnih pravic. In hkrati spoznava svoje zmote, ko je mislila, da bo omejevanje honorarnega in pogodbenega dela rešilo ta problem.

Skratka, mladinska organizacija se iz nekdanje parolarske skupnosti spreminja v življenjsko telo, sposobno dialoga v družbi. Pravega dialoga pa še vedno ni. Nekdanja maksima: množična podpora organizaciji je še vedno utvara.

Vse bi torej moralo biti tako kot se spodobi, politična izhodišča so dobra, stvari pa še vedno ne tečejo. Kje je napaka? Napaka je v metodologiji!

Mladinska organizacija se mora preprosto otresti prepričanja, da je dober mladinec samo tisti, ki ima v žepu vseskozi izkaznico ZSM. Članstvo v organizaciji oziroma njena številčnost še ne pomenita, da je organizacija boljša ali slabša.

Namesto tega bi bilo smotrnejše spodbujanje ob nekaterih članih, predvsem neformalna akcijska jedra – skupin, ki izpeljejo določeno akcijo in se po njej lahko tudi razidejo. Jasno bi moralo postati, da pri tem ni pomembno, ali imajo vsi člani te skupine člansko izkaznico!

Celoviteje je treba izdelati sistem izobraževanja mladine. Bedeti nad tem, kaj mladi ljudje dobijo v šoli in potem graditi naprej. Izkazalo se je, da so dosedanje oblike izobraževanja mlademu človeku v roke potisnile le nekaj pragmatičnih spoznanj o funkcioniranju samoupravnega in delegatskega sistema v naši družbi, pojasnjevale gospodarski in politični položaj v družbi – vse to pa odrezano od teoretičnih izhodišč. Večina mladih ljudi danes ne ve, da obstajajo v razvoju družbe »zakonitosti«, marksistično izobraževanje pa pogosto opravijo zgolj s shematičnim prikazom programov Zveze komunistov. Nov sistem družboslovnega izobraževanja mladine mora torej oblikovati celovito, s poglobljenimi znanji podkovo mlado osebnost, ki zaradi teoretičnega neznanja za procese v družbi ne bo iskala parcialnih, pragmatičnih rešitev (naj za primer navedem močno razširjeno prepričanje, da bo naše gospodarske težave rešilo zmanjševanje administracije in omejevanje zaposlovanja).

Ne smemo tudi pozabiti, da je večina mladinskih aktivistov pravzaprav začetnikov v dejavnosti, ki ji pravimo »aktivno vključevanje mladine v družbene procese.« Kljub izobraževanju (o katerem smo že povedali svoje) so na tem področju improvizatorji, ljudje, ki o tem nimajo strokovnih znanj. Tako se ob vrsti institucij, ki pa se s položajem in življenjem mladega človeka ukvarjajo strokovno (socialne, kulturne, športne ustanove, raziskovalci na inštitutih in na Univerzi), mladinski aktivisti se še vedno zatekajo k tradicionalnim oblikam dela z mladino – oblikam, ki jih je rodil drugačen čas, pa se v skoraj štiridesetih letih niso bistveno spremenile. Govorimo seveda o mladinskih delovnih akcijah, pa še o drugih oblikah, ki se jih že krepko drži patina časa. Strokovnost dela z mladino je torej naslednja zahteva razvoja mladinske organizacije.

Družbeno veljavo Zveze socialistične mladine tudi mladinci pogosto označujejo kot »drugorazredno«. Prav gotovo je prvi razlog za to ta, da je mladinska organizacija dolgo veljala za transmisijo drugih družbenopolitičnih organizacij – seveda predvsem partije. »Mali CK« so v ljudski govoricu dolgo označevali republiško ali zvezno vodstvo mladinske organizacije. Na ta način so bili tudi mladinski funkcionarji »pripravniki velike politike« in so še tudi po tem, ko se je prostor pluralizmu interesov že odprl, najpogosteje prepisovali dokumente drugih organizacij. Tako zastavljena mladinska organizacija, ki v dialog ni vnesla nič bistveno novega, seveda ni mogla doživljati podpore svojega članstva. Njena »drugorazrednost« je torej dejansko obstajala. Res pa je tudi, da je tak položaj mladinske organizacije trenutni politiki tudi ustrezal, kar se je pogosto izkazovalo zlasti na občinskih ravneh dogovarjanja, kjer pritiski nanjo niso bili ravno redki.

Malodušje mladine ob spoznanju, da njihova organizacija v bistvu ni prostor za dialog v družbi, je počasi pripeljalo do politične abstinenca mladih, do preusmerjanja interesov v dejavnosti, ki prinesejo trenutne rezultate (ali pa trenutno ugodje). Tako so se tudi dejanski in eksistenčni interesi mlade generacije preoblekli v plašč interesov vrste »kruha in iger« – plašč, ki so ga dejanski interesi prebijali samo v življenjsko najtežjih obdobjih.

Zaostrene gospodarske razmere so zdaj te interese razkrile, jim odprle pot v novi dialog in zdaj se mladinska organizacija vendarle počasi spreminja v mesto, na katerem naj se ta dialog razčisti. Zaposlovanje, reforma izobraževanja, socialni položaj mladega človeka, smotrna prostočasna dejavnost postajajo problemi, ki mlade ljudi življenjsko zadevajo. Da o njih razpravljajo v kontekstu reševanja celovitega družbenega položaja, je znak, da je formo zamenjala vsebina. Čeprav je to šele začetek, pa vendarle pomeni, da zanimanje za mladinsko organizacijo kot možnost sporazumevanja vendarle raste, da to počasi krpa pretrgane vertikalne vezi med množico mladih in organizacijo. Perspektiva organizacije je, da se ta proces nadaljuje.

VLADO GERIČ

Mesto in vloga ZSMS

Nadaljnji razvoj ZSMS ponovno postavlja v ospredje vprašanja mesta in vloge te družbenopolitične organizacije. Da je to vprašanje še kako pomembno, kažejo ugotovitve, da ZSMS še ni uspelo v zadostni meri uresničiti svoje političnovzgojne vloge, saj v družbenopolitični sistem še niso vključene široke množice mladih.

ZSMS glede na svoje mesto in vlogo dejansko nima prave primerjave v zgodovini mladinskih organizacij. Svoj koncept organizacijsko-političnega razvoja je zato lahko črpala predvsem iz svoje predhodnice in iz izkušenj drugih DPO. To pa ni pomenilo le prenašanja organizacijskega koncepta, ki ustreza političnim organizacijam v boju za oblast, ampak pravzaprav nekritično posnemanje, ki ni dovolj upoštevalo spreminjajočih se razmer in se je zadovoljevalo z razglašanjem želja po spreminjanju oblik delovanja. (Tudi frontnost in množičnost sta formalni zahtevi, ki morata šele dobiti pravo vsebino. To pa ni le stvar svojevoljnega razumevanja in razvojne stopnje. Proces je treba opreti tudi na organizacijsko strukturo in ga utrditi). Vse to je pripeljalo do neskladja med položajem in vlogo ZSMS ter potrebo po tem, da ZSMS deluje v delegatskem sistemu socialističnega samoupravljanja.

Mesto in vloga ZSMS sta določena z delegatskim sistemom socialističnega samoupravljanja, ki omogoča in zahteva, da se vsi interesi neposredno izražajo, ter da odločanje poteka pod neposrednim vplivom in kontrolo delovnih ljudi in občanov. To od ZSMS zahteva, da deluje tako, da omogoča razmere, v katerih so množice mladih povezane z delegatskim sistemom do te mere, da so lahko enakopravno in neposredno udeležene v celotnem procesu odločanja. Kardelj je v »Smereh razvoja...« zapisal, da bi zveza socialistične mladine morala delovati podobno kot socialistična zveza. Poleg delegatskega sistema bi morala mladinska organizacija biti mladim ljudem najbolj odprt demokratični prostor za osredotočanje njihovih interesov, prostor, kjer se ti lahko izražajo, uveljavljajo in usklajujejo in je potem na tej podlagi mogoče samoupravno oblikovati dogovor o skupnem prizadevanju za uveljavljanje skupno opredeljenih interesov s pomočjo delegatskega sistema. S tem tudi krepimo povezovalno moč mladinske organizacije. Na ta način (poleg tega, da se aktivira mlade komuniste) mora prihajati do uresničevanja praktičnega pomena zavesti množic kot načela, ki neposredno vpliva na ravnanja vsakega posameznika po eni strani, po drugi pa v istem hipu deluje kot dejavnik, ki zavestno določa zgodovinski razvoj.

Neposredni živi interesi se morajo ravno tu obogatiti z zavestjo o skupnih in dolgoročnih družbenozgodovinskih interesih. ZSMS je lahko povezovalna sila, če je sposobna oblikovati in kazati cilje ter odpirati poti za razreševanje protislovnosti interesov. Zato se mora uveljaviti povezovanje teoretičnega dela s prakso, idejne vizije z izkušnjami.

Pri oblikovanju politične akcije je prav mladinska organizacija občutljiva in mnogokrat preveč pripravljena nekritično povzemanje že uveljavljeno prakso političnega dela. Tudi zaradi tega nima dovolj moči, da bi jo spreminjala korenito. Praksa, da neposredne interese najprej spreminja v politične formule, ki jih forumi organizacije zatem izrabljajo za pritisk, kar lahko označimo kot inačico načina delovanja klasičnih političnih organizacij, ni posebnost ZSMS. Pogosta je praksa, začeni s temeljnimi oblikami organiziranja ZSMS, da vodstva mladinske organizacije, njeni

politični-izvršilni organi, zasnujejo politično akcijo, npr. za zagotavljanje udeležbe mladih v brigadah, predvsem kot neposredni pritisk na poslovodne strukture, strokovne službe in izvršilne organe. Rezultat tega so koncesije, ki postavljajo (tudi in še zlasti) mladinsko organizacijo, njeno moč, v krepko odvisnost. Hkrati se na ta način krepijo druge sile.

Razvijanje delegatskega sistema, povezovanje s problemi, ki jih obravnavajo delegati in delegacije, pa je uveljavljeno predvsem v tistih delih delegatskega sistema, kjer je mogoče, da forumi in vodstva neposredno in tudi uspešno vplivajo na odločanje. S takim načinom delovanja je mogoče hitreje in lažje doseči posamezne rešitve. Težave nastopijo tedaj, kadar v ta proces oblikovanja odločitve množice niso dovolj aktivno vključene. Posledica tega je, da se stališča, sklepi in resolucije ne uresničujejo. Ne nazadnje takšen način delovanja izpodkopava pomen in smoter delegatskega početja.

Da bi ZSMS pritegovala v politični sistem socialističnega samoupravljanja široke množice mladih, mora organizirati takšne načine dela, da se bodo vsi interesi lahko neposredno izražali, in da se bo oblika izražanja naravno stekala v delegatski sistem.

Če sta mesto in vloga (način delovanja) ZSMS določena z delegatskim sistemom socialističnega samoupravljanja, potem mora biti skladna s tem tudi funkcija njenih organov in organizacij. Pri tem ni moč zaobiti vprašanja organiziranosti in metod dela kot spoznanih in zavestno vodenih postopkov. Če je poglobitna naloga ZSMS pritegniti v politični sistem socialističnega samoupravljanja najširše množice mladih, potem mora npr., osnovna organizacija ZSMS postajati temeljna oblika družbenopolitičnega samoorganiziranja mladih ljudi, opredeljenih za socialistično samoupravljanje. Že institucija članstva v organizaciji pravzaprav ustvarja možnosti za diskriminacijo vsakega, ki se aktivnosti ne udeležuje stalno in neposredno. Še globlji prepad pa, kot kaže praksa, lahko nastane med vodstvom in članstvom. Političnoizvršilna funkcija teh organov je pretežno zasnovana tako, da lahko ti organi v veliki meri samostojno, neodvisno delujejo in odločajo za in v imenu članstva. Vloga teh organov bi čedalje bolj moralo postajati koordiniranje oblik dela mladih, ki morajo povezavo z delegatskim sistemom ustvarjati predvsem prek mladih delegatov.

Če hočemo, da bo organizacija svojo vlogo izpolnjevala, potem bomo morali sicer postopno, a nujno začeti z bolečim prilagajanjem razmeram, v katerih se na samoupravni način urejajo družbeni odnosi. Pri tem ne moremo mimo metod dela, ki so v določeni meri pogojene z organizacijsko strukturo in za katere vztrajno zapisujemo, da morajo biti demokratičnejše. Več pozornosti velja nameniti sekcijškemu načinu dela, ki v razmerah, ko si ZSMS ponovno prizadeva doseči frontnost in množičnost, pomeni lahko bistveno uspešnejši način političnega delovanja. Pri uvajanju te metode dela pa bo gotovo treba upoštevati celoto političnega sistema. Ta metoda dela ZSMS nikakor ne bi smela postati nekakšno

podvajanje s takšnim načinom dela socialistične zveze. Prav tako ne bi smela postati nekakšen nadomestek za širše soočanje, kjer bi le opozarjali na probleme, morda celo oblikovali rešitve, vse pa bi zopet ostalo le znotraj mladinske organizacije. Sekcijski način dela ZSMS mora postati način demokratičnega izražanja in soočanja specifičnih interesov mladih, kjer bi prihajalo do povezovanja vseh delov mlade generacije. Ob posameznem problemu bi se morali dogovoriti za poenoteno nastopanje mladih v političnem sistemu, za uresničevanje skupnega interesa.

Vsekakor se bo treba tudi v ZSMS sprijazniti s tem, da se bo pri oblikovanju dogovorov za politično akcijo ob vsakem vprašanju znova pojavljala večina in manjšina. Kompromisarstvo, ki naj bi ustvarjalo določeno akcijsko enotnost mlade generacije, že dolgo mrtviči to organizacijo. Ravno tako pa mrtviči tudi toliko povzdigovani mladinski elan.

Če hočemo, da ZSMS resnično postane organizacija množic mladih ljudi, bo potrebno ne le temeljito pregledati lasten organizacijski ustroj, temveč se bo treba tudi v veliko večji meri usmeriti na vsa področja samoupravne demokracije. Tako je npr., življenjski interes ZSMS, da se v socialistični zvezi kot enem najpomembnejših mest demokratičnega družbenega dialoga poleg delegatskega sistema na vseh ravneh njene organiziranosti razvijejo demokratičnejši načini dela. Le tako bomo lahko omejevali prostor spretni kombinatoriki ozkih (vodilnih) skupin, ki z zaščitno znamko javnosti, množičnosti (v glavnem vselej istih udeležencev) ščitijo svojo demokracijo, svojo vlogo.

JOŠE ŠTER

Didaktika in marksizem

Smotri in učinki

Didaktike ali metodike marksističnega izobraževanja in vzgoje (pouka marksizma) – ki sploh niso tako redke, kot se pogosto zatrjuje – se najprej ukvarjajo s cilji oziroma smotri tega predmeta. To je razumljivo, saj izbira smotrov v precejšnji meri določa tudi že odgovor na vprašanje, kako?

Če se didaktike marksizma lotijo pedagogi (kar je tudi precej normalno, potem so smotri brž določeni. In sicer so to trije cilji: idejni, izobraževalni in praktični,¹ oziroma tri funkcije: idejno-vzgojna, spoznavno-izobraževalna in praktično-politična;² ali tri naloge: razvijanje znanja, razvijanje stališč in prepričanj, usposabljanje za politično aktivnost.³ Skratka, kljub vsem razlikam v finesah so smotri pouka marksizma opredeljeni enako kot pri kateremkoli drugem učnem predmetu: izobraževalni, vzgojni, praktični. Nekateri avtorji bi za vsako ceno radi povedali *specifične* smotre pouka marksizma, pa zato naštevajo posamezne vsebine kot smoter (v stilu: »Učenci spoznavajo pozitiven odnos do samoupravljanja, spoznavajo dialektične zakonitosti...« itd.). Toda to je le *videz* specifičnosti smotrov. S takim naštevanjem ne povedo nobene specifične vrste smotra, ampak naštevajo le podrobnejše vsebine, s katerimi naj se realizira, na primer, izobraževalno-spoznavni smoter. (To sicer še ni nič tragičnega, če se s tem didaktiki ne bi spuščali na področje moralnih in drugih vrednot ter pri tem nehote izražali svoje neznanje o teh področjih.)

Če se istega vprašanja lotevajo drugi, zlasti filozofi ali sociologi, tedaj se stvari naenkrat zapletejo: ali se je marksizma sploh mogoča naučiti? Če ne, potem ga tudi ni mogoče poučevati. Kako se potem postane marksist in ali je to sploh mogoče?

To niso zgolj teoretična vprašanja. Ne samo med filozofi, sociologi in drugi teoretiki, temveč tudi med prosvetnimi delavci in prosvetnimi funkcionarji ni tako redko odklonilno stališče do pouka marksizma. Tako so, recimo, vseskozi leteli (in še letijo) na učni predmet »Družbeno-

¹ Metodika društveno-političnega odgoja i obrazovanja, str. 113.

² Stojakov S.: Efikasnost marksističnega obrazovanja, str. 65...

³ Mrmak I.: Osnove metodike družbenopolitičnega izobraževanja odraslih, str. 41, 43, 44.

moralna vzgoja« v osnovni šoli očitki, da je odveč, ker da mora vsak učitelj moralno vzgajati, da socialistične morale ni mogoče učiti, ker da je tako početje v najboljšem primeru le slab veronauk, da marksistične etike sploh ni in tudi ni možna itd.⁴ Prav tako slišimo danes zagotavljanja nekaterih, da se marksizma ni moč naučiti (in da ga je torej tudi nesmiselno poučevati), ker da je marksizem odnos in metoda mišljenja, ne pa kakšen dokončno izoblikovan nauk.⁵ Marksizem ni preprosto znanost, ampak več kot to.

Takšno stališče do poučevanja marksizma je mogoče utemeljevati – in to oni temeljitejši tudi počno – tudi s samim Marxom. Ali ni dovolj znano, da je Marx rekel, da ni marksist? Marx je zapisal tudi tolikokrat citirano enajsto tezo o Feuerbachu:

Filozofi so svet samo različno razlagali, gre pa za to, da ga sprememimo. Torej teorija (kajti filozofije tu Marx ni razumel v 'današnjem ozkem pomenu besede), je bila razlagalka obstoječega sveta, in prav zato, ker je bila le razlagalka, jo je bilo mogoče tudi poučevati in se je naučiti: marksizem pa je revolucionarna teorija, filozofija spreminjanja sveta; bistvo marksizma ni razlaga obstoječega, ampak zrušenje tega obstoječega. Če je torej srž marksizma ravno v kritiki vse dotedanje znanosti, potem ne more samega sebe razglasiti za znanost, ker bi s tem zanimal smiselnost vsega svojega bistva. Tako pojmovanje je potrdil tudi sam Marx z neko »obrobno podrobnostjo«. Svojega temeljnega dela, *Kapitala*, ni podnaslovil, npr. z oznako marksistična politekonomija, ali proletarska politekonomija, ali pa materialistična politekonomija, ampak z besedami »kritika politične ekonomije«. Podobno velja za Anti-Dühring. Skratka, marksizem je kritika obstoječega, ne pa postavljanje novih resnic, novih dogem o svetu, ki naj nadomestijo vse dosedanje – seveda zmotne – dogme o svetu.

Če je tako, potem se nam mora zastaviti tudi vprašanje, čemu ves ogromen študijski napor Marxa in Engelsa, zakaj se nista lotila kar spreminjanja sveta, kar praktične kritike obstoječega, t. j. njegovega rušenja – kot so to počeli vseh sort zarotniki in anarhisti? Če naj bo rušenje smiselno početje, če naj bo revolucionarna praksa smotrna, potem ni dovolj le volja, potrebno je tudi znanje, najprej znanje o obstoječem. Ni dovolj le *kritika znanosti*, ampak sta nujni *kritična znanost in znanost kritike*. Marksizem ni le »filozofija« (*znanost*) *revolucije*, ampak tudi *revolucionarna znanost* (»filozofija«). Engels (povsem v soglasju z Marxom) ni kar tja v en dan zapisal, da je socializem, odkar je postal *znanost*, treba *študirati*.⁶

Marksizem je torej mogoče tudi *poučevati*. Tako meni tudi večina (tistih, ki so se ukvarjali s tem problemom). Torej v tej večini nekateri

⁴ Glej npr. J. Potrč: *O socialistični morali in etiki*, str. 101; J. Pihler: *Oblikovanje socialistične osebnosti v osnovni šoli*, str. 50–62; *Pedagogija* 1–2/1968, str. 49; *Komunist*, 30/6–1973, str. 3; A. Vukosavić: *Moralni odgoj*, str. 334.

⁵ Glej npr. *Komunist*, 28/2–1980, str. 23–24.

⁶ MEW 18, S. 517; MEID III, str. 197.

sodijo: poučevati da, toda ne na šolski način. To je preživeto. Še več, na tak način je to počela druga internacionala (kam se je to izteklo, pa je dobro znano).

Odtod tudi modni izraz »razšolati šolo«? Šolsko pomeni, najkrajše rečeno, *didaktično*, t. j. poučevanje v skladu z didaktičnimi načeli (zakoni, principi ipd.). »Razšolati šolo« tedaj lahko pomeni le pouk, ki ni didaktičen. Ali ni to preveč drzna trditev? Morda celo neresna? »Imamo stališča in pojmovanja, da je marksizem nujen v didaktiki, toda didaktika ni nujna v marksizmu. Po njihovem je marksizem kot učni predmet nad vsako didaktiko; je nekaj, kar presega druge oblike znanja in se kot znanje ne more niti predavati.«⁷ »Če zavržemo možnost didaktike pri pouku marksizma, potem ne samo marksizem, ampak celo njegovo razlago zreduciramo na vsebino, ki po svoji naravi nima več realne zveze z znanostjo in tudi ne z znano izkustveno stvarnostjo. Marksizem tedaj postane nekaj nad empiričnim izkustvom, nekaj nedostopnega profani kritični znanstveni misli.«⁸ Vse to seveda tudi pomeni, da je marksizem dostopen samo *posvečeni* eliti. Tako smo že zelo blizu tistemu pojmovanju marksizma, ki je bilo značilno za večino v drugi internacionali: elita edina lahko *vnese* marksizem v množice! Zanikanje možnosti proučevanja marksizma na šolski način se je torej izteklo prav tja, odkoder je bežalo.

Šola se najbrž ne more lotevati stvari drugače kot na šolski način. Gotovo je upravičena zahteva, da marksizma ni mogoče učiti na *klasičen, star šolski način*.⁹ V naših šolah je tega starega sploh ogromno, pri družboslovju še posebej. Pogosto srečamo pravcato sholastiko, sholastičnost, to, da vsak učitelj ponuja svojo absolutno resnico, mimo programa in učbenikov (kot smo lahko brali tožbo neke dijakinje v *Delu*). Toda, ali smo ugotovili kaj novega, če vemo, da marksizma ni moč poučevati na klasičen šolski način? Mar to ne velja tudi za vsak drug učni predmet? Didaktika je tudi *živa* znanost, znanost, ki se *razvija*. In najbrž je jasno, da kdor stoji na ravni sodobne didaktike, stoji tudi na ravni učenca kot *subjekta* učnega procesa. Biti subjekt, tudi subjekt delovnega procesa (in tudi učenja kot posebne vrste dela), pa je hkrati eno temeljnih spoznanj in zahtev marksizma. Marksizem je tedaj v sodobni didaktiki že navzoč. Gre pa za to, da uveljavimo tudi mesto didaktike v pouku marksizma.

Ampak, če pokopavamo klasično didaktiko, ne pokopavamo *vsake* didaktike. Če je star način pouka preživeti, ni preživeto *prav vse* v starem načinu poučevanja. Če je v klasični šoli elita *vnašala* v učence natančno definirane, absolutne in *dokončne resnice*, potem najbrž ne gre iskati izhoda v drugi skrajnosti: plavati se je mogoče naučiti le, če skočimo v vodo, ali, marksizma se je mogoče naučiti le s prakso, le v revolucionarnem spreminjanju sveta. Če se gremo organizirano usposabljanje, potem

⁷ Marinković J.: *Metodika nastave osnova marksizma*, Zagreb 199, str. 5.

⁸ Prav tam, stran 6.

⁹ Primerjaj tudi: Okrogla miza Komunisti o političnih šolah ZKJ. *Komunist*, 1/12-1978, str. 18-19 in 8/12-1978, str. 18-19.

moramo imeti tudi učne načrte, predavatelje, slušatelje, prostore itn., pa naj bo to še tako starošolsko.¹⁰

Marx in poučevanje marksizma

Že, že... revolucionarna praksa. Toda revolucionarne prakse ni brez *revolucionarnega subjekta*. In če se človek ne rodi kot revolucionar, potem se pač mora šele izoblikovati v revolucionarni subjekt. A kje vzeti vzgojitelje za to delo? Če je le revolucionarna praksa tista, ki lahko oblikuje revolucionarni subjekt, kako je ona možna, če ni možna brez revolucionarnega subjekta?

Da bi se dokopali do Marx-Engelsove rešitve iz tega začaranega kroga, se je treba najprej spomniti pojmovanj o teh vprašanih v tedanjem delavskem gibanju in sočasnih teorijah. Tako razsvetljenci kot utopični socialisti so svoje upe polagali v dobre vzgojitelje in še boljše zglede; mladoheglovci so bili zelo vzvišeni do množic kot nekakšne pasivne gmote svoje kritične kritike; tudi Lassallu ta drža ni bila čisto tuja; v internacionalo so Parižani vnesli polemiko o članstvu ali izključitvi umskih delavcev (v nasprotju z ročnimi) iz internacionalne in drugih organizacij;¹¹ pa odnos tradeunionov in drugih do nekvalificiranih delavcev; tu so bile tudi še razne zarotniške grupe, ki so se razglašale za obrtnike revolucije; končno pa sta imela Marx in Engels tudi slabe izkušnje z raznimi intelektualci in polintelektualci – tako glede njihovih teoretičnih nazorov kot glede njihove podkupljivosti in karierizma; torej dovolj dobrih razlogov, da sta bila pri razčlenjevanju te problematike zelo previdna.

Gotovo je »dejanska praksa pogoj pozitivne teorije«, toda prava zavest *ne bo nastala avtomatsko*. Teorija spontanizma je doživela praktični polom že v prejšnjem stoletju. Marx-Engels se v njenem zavračanju sklicujeta ravno na dogajanje v Angliji. Materialni pogoji so bili izpolnjeni, družbena bit je bila zrela za revolucijo, vendar angleški proletariati ni prevzel oblasti zaradi pomanjkanja »revolucionarne strasti« in »mlačnega odnosa do vse teorije«. Če bi bila zavest avtomatsko posledica družbene biti, potem bi v kapitalistično najrazvitejših deželah morala biti tudi najrazvitejša proletarska zavest.

Pripisovanje spontanizma klasikoma tudi pozablja na njuno nedvomno »antisponantistično« prakso, ki pa ni bila le nekakšna njuna postranska dejavnost, temveč aktivnost, kateri sta se predajala z dušo in srcem, četudi sta zaradi tega prignala do roba propada lastno existenco. Marx pa v *Kapitalu* ravno ugotavlja, da bi bila znanost odveč, če bi se pojav in bistvo skladala. Ker se bistvo in pojav ne skladata, je znanost potrebna; tedaj so potrebni tudi ljudje, ki se bodo ukvarjali z znanostjo.

¹⁰ Še zlasti so se jim zdeli nevarni učenjaki (t. j. Marx in Engels).

¹¹ Primerjaj H. Lefebvre: *Misel K. Marxa*, str. 305.

Teza o bistvu in pojavu ni zgolj nekakšna fraza, pa tudi ne le nekakšna obča opomba, temveč ima zelo bistven pomen prav v zvezi z obravnavano tematiko. Marx namreč obravnava srž razrednih odnosov v kapitalizmu. »Zato razumemo«, piše Marx, »kako odločilnega pomena je, če se *spremenita* vrednost in cene delovne sile v *obliko mezde* ali v vrednost in ceno dela samega. Na tej *pojavnih obliki*, ki dejanski odnos zakriva in ga celo kaže ravno nasprotno, temeljijo vse pravne predstave tako delavca kakor kapitalista, vse mistifikacije kapitalističnega načina produkcije, vse njegove iluzije o svobodi, vse apologetične čenče vulgarne ekonomije«. (MEW 23, S. 562; *Kapital* I., str. 607). »Skrivnost blagovne oblike tiči tedaj kratko malo v tem, da zrcali ljudem družbene značaje njihovega lastnega dela kot družbene značaje produktov dela samih, kot družbene naravne lastnosti teh stvari, in zato tudi družbeni odnos producentov do skupnega dela kot družbeni odnos med predmeti, ki obstoji izven producentov.« (MEW 23, S. 86; *Kapital* I., str. 84.) »Z druge strani je ravno tako naravno, da se dejanski produkcijski agenti počutijo popolnoma doma v teh odtujenih in iracionalnih oblikah kapital-obresti, zemlja-renta, delo-mezda, kajti ravno v teh oblikah videza se gibljejo in imajo z njimi vsak dan opraviti. (...) Ta formula ustreza hkrati interesom vladajočih razredov, saj razglša naravno nujnost in večno upravičenost virov njihovih dohodkov in jo povzdiguje v dogmo.« (MEW 25, S. 838; *Kapital* III., str. 925).

Izkoriščanje v kapitalistični blagovni produkciji ni očitno (kot na primer v suženjstvu in fevdalizmu); nasprotno, *pojavnih oblike* kapitalističnega produkcijskega načina *zakrivajo njegovo bistvo*, so le *videzi* bistva, so *mistifikacija*, so na glavo postavljeni, so narobe svet, so popredmetenje družbenih odnosov, so religija vsakdanjega življenja, začarani narobe svet, so fantazmagorične, *varajoč videz*, fetišizem, odtujitev itn., itn. Tako se *torej kažejo*, tako *vidijo* te odnose njihovi agenti, torej enako delavci kot kapitalisti. Ti videzi tudi razglšajo *naravno nujnost* in *večnost* teh odnosov (ker so pač lastnosti samih stvari). Z druge strani pa ti isti videzi ustvarjajo tudi iluzije o svobodi. »Sfera *circulacije ali menjave blaga*, v katere mejah se gibljeta nakup in prodaja delovne sile, je bila v resnici pravi *zemeljski raj prirojenih človeških pravic*. V njej vladajo le *svoboda, enakost, lastnina in Bentham*. *Svoboda!* kajti kupec in prodajalec blaga, npr. *delovne sile*, se ravnata samo po svobodni volji. Pogodbo sklejata kot svobodni, enakopravni *osebi*. *Pogodba* je končni rezultat, v katerem dobi njuna volja *skupen* praven izraz. Enakost! kajti v medsebojnih odnosih sta samo *posestnika* blaga in menjata ekvivalent. *Lastnina!* kajti vsak razpolaga samo s tem, kar je njegovo. *Bentham!* kajti vsak misli samo nase.« (MEW 23, S. 189; *Kapital* I., str. 189–200.)

Kapitalizem torej producira močno težnjo po zakrivanju razredno-izkoriščevalskih odnosov in ustvarja videz svobode, enakosti... Iz tega gotovo *ne more spontano* nastati razredna, proletarska zavest. Nasprotno,

Marx poudarja, da je *naravno*, če se delavci počutijo *popolnoma doma* v odtujenih in iracionalnih odnosih!

Karakteristično je, da prav tisti, ki jahajo Rosinanto odtujitve kot glavno ali celo edino pravo marksistično temo in povsod vidijo strahove alienacije, gladko prihajajo do zahteve po spontanizmu, kot da sta si to logično povsem združljivi, ne pa protislovni stvári.

Marx pa jasno poudarja, da je prav ta sfera pojava, videza tista mlaka, kjer se napaja *apologetika* in čenče vulgarne ekonomije. Iz tega smemo sklepati – čeprav tega Marx ni zapisal – da delavca ti videzi, s katerimi ima vsak dan opraviti, lahko pripeljejo le do vulgarne zavesti.

Iz enakih virov se napaja tudi vulgarno naziranje Bakunina – in ne samo njegovo. Tudi tu gre za zdravorazumsko zamenjavo pojava in bistva, države in privatne lastnine. (Primerjaj MEW 33, S. 329, 388–9.)

Toda to je *le ena naravna tendenca* kapitalizma. Kapitalizem ustvarja tudi subjekte revolucije. (Primerjaj MEW 4, S. 470; MEID II., str. 598). Sam »mehanizem kapitalističnega produkcijskega procesa« številčno krepi delavski razred, »ga izobražuje, združuje in organizira« (MEW 23, S. 790–1; *Kapital* I., str. 859). Z druge strani imamo tudi tu spet *protitendenca*: konkurenco med samimi delavci in nasprotja med različnimi sloji v delavskem razredu.¹² Prav tako so močne zavestne akcije vladajočega razreda, ki ne izbira sredstev za razbitje in dezorganizacijo proletariata.

Gre torej za dve vrsti tendenc, ki jih kapitalistični način produkcije *stalno poraja*, četudi ti dve vrsti tendenc *nista enako močni v vseh fazah* kapitalističnega ekonomskega ciklusa (prosperitete in kriz). Avtomatizem ekonomske baze zatorej ne more izoblikovati komunistične zavesti. Za to so potrebni še drugi dejavniki.

Da bi »množice razumele, kaj je treba storiti, je potrebno *dolgo, vztrajno delo*, prav to delo pa zdaj opravljamo, in sicer z uspehom, ki spravlja nasprotnike v obup« (MEW 22, S. 523; MEID III., str. 26 – podčrtal J. Š.). »Dognati njegove (dejanja osvoboditve – J. Š.) zgodovinske pogoje in s tem njegovo naravo samo in tako tistemu razredu, ki je danes zatiran in katerega poslanstvo je akcija, spraviti do zavesti pogoje in naravo njegove lastne akcije, to je naloga teoretičnega izraza proletarskega gibanja, znanstvenega socializma.« (MEW 20, 3. 265; *Anti-Dühring*, str. 321.) Seveda bi bilo to vztrajno in dolgotrajno delo brezkoristno, če bi »delavci ne imeli smisla za teorijo«, saj bi »jim ta znanstveni socializem ne bi prešel tako zelo v meso in kri, kakor se je zgodilo« (MEW 18, S. 516; MEID III., str. 196). Znanstveni socializem jim seveda ni prišel sam od sebe v meso in kri, temveč je plod dolgotrajnega dela. »Zlasti je dolžnost voditeljev, da bodo čedalje bolj obvladovali vsa teoretična vprašanja, da se bodo vse bolj otresli vpliva starih prevzetih fraz, ki pripadajo staremu svetovnemu naziranju, in da *nikdar ne bodo pozabili*, da je treba ravnati s socializmom, odkar je postal znanost, kakor

¹² To se je kazalo očitno že v tedanjem angleškem delavskem gibanju, z vso dramatičnostjo pa v XX. stoletju.

z znanostjo, to se pravi, *da je treba študirati*. Tako pridobljeno, čedalje bolj izkoriščeno spoznanje je treba razširjati z vse večjo vneto v delavskih množicah ter čedalje bolj utrjevati organizacijo stranke in strokovnih zvez.« (Podčrtal J. Š. – MEW 18, S. 517; MEID III., str. 197).

To je en del vzgoje, ne pa vsa. »Delavski razred ve: če hoče doseči svojo osvoboditev in z njo tisto višjo življenjsko obliko, za katero sedanja družba nezadržno teži zaradi svojega ekonomskega razvoja, bo moral on, delavski razred, prebiti dolge boje in celo vrsto zgodovinskih procesov, ki bodo docela spremenili tako ljudi kakor razmere.« (MEW 17, S. 343; MEID IV., str. 302–3.) Torej *praksa, razredni boj*, je druga vrsta vzgoje marksizma. Marksizem delavcem ne bi prišel »tako zelo v meso in kri«, če njihove praktične izkušnje ne bi potrjevale te teorije. Vsakdo je pač najbolj dojemljiv za tisto teorijo, ki se sklada z *njegovo prakso*.

Marx in Engels torej *ne zagovarjata niti avtomatizma niti elitizma*. Engels je 1890. zelo jasen: »Za končno zmago tez, postavljenih v 'Manifestu', se je Marx zanašal izključno in edino na intelektualni razvoj delavskega razreda, kot je nujno moral iziti iz združene akcije in diskusije. Zgode in nezgode v boju proti kapitalu, porazi še bolj od uspehov, so neogibno morali bojujočim se razodeti nezadostnost njihovih dotedanjih univerzalnih zdravil in narediti njihove glave sprejemljivejše za temeljitejši vpogled v resnične pogoje delavske emancipacije. In Marx je imel prav.« (MEW 22, S. 57; MEID II., str. 575.)

Torej potrebna je *praksa*, tudi *neuspešna praksa*, toda potrebna je tudi *znanost*, potrebno je *izobraževanje* in vztrajna *propaganda*.

Dejstvo je, da marksizem v delavskem gibanju ni nikdar povsem prevladoval (mnogim – zlasti Engelsovim – optimističnim ocenam navkljub). Ob tem so kaj paradoksalne visoko doneče filozofske razprave o vsemogočnosti prakse v marksizmu; tudi če se zdaj sklicujejo na zbirokratizirana vodstva delavskih strank kot krivce za napačno zavest in neuspešno prakso proletariata, s tem sami po ovinkih priznavajo pomen zavestne vzgoje revolucionarnih subjektov. Prav tako je surovo dejstvo, da so se posamezne teorije pokazale kot močna tradicija (npr. prudonizem v Franciji, lasalizem v Nemčiji, sindikalizem v Angliji itn.) in z velikim vplivom na prakso delavskega gibanja; dejstvo je tudi, da je te teorije spodnesla šele praktična revolucionarna praksa, tod iz teh razvalin in iz te praktične revolucionarne dejavnosti *nikdar* ni samo po sebi, spontano prišlo do oblikovanja prave razredne zavesti!

Pri takem makrodejanju, kakršno je revolucija, je tudi očitno, da vsi subjekti ne bodo imeli – in tudi *ni možno*, da bi imeli – *enakega znanja in zavesti*. Toda prevladujoča večina mora imeti znanje o moralni vrednosti delovanja, znanje, ki bo zagotavljalo tudi enotnost akcije. To ni lahko delo, kajti posamezni delavec »ni svoboden v svojih postopkih. V mnogih primerih je celo preveč neveden, da bi razumel interese svojega otroka ali normalne pogoje človeškega življenja. Pa vendar, najbolj prosvetljeni del delavskega razreda zelo dobro ve, da prihodnost njegovega razreda, in

torej človeštva, povsem zavisi od vzgoje podmladka delavskega pokolenja. Oni vedo, da morajo biti predvsem otroci in podmladek zaščiteni pred kvarnim delovanjem sodobnega sistema. To se lahko doseže le s pretvarjanjem družbenega spoznanja v družbeno silo...» (MEW 16, S. 194).

Ne gre tedaj samo za zavest, za pozitivno znanje, ampak tudi že za *samo sposobnost mišljenja*. Zlasti je pomembna najvišja sposobnost mišljenja, dialektično mišljenje, ta sposobnost pa »ni prirojena in tudi ne dana z običajno vsakdanjo zavestjo, temveč terja dejansko mišljenje« (MEW 20, S. 14; *Anti-Dühring*, str. 50). Dvigniti se do dialektičnega mišljenja ni lahko, zlasti še, ker v vsakodnevni odnosih zaradi nujne racionalizacije vsako stvar poimenujemo z njenim osnovnim namenom, pa nam to nehote vsiljuje okostenele metafizične nazore o »enodimenzionalnosti« stvari. Toliko težji je ta dvig k dialektiki pri delavcih, saj mnogi nimajo ne možnosti in ne hotenja za študij, ki lahko ta vzpon olajša.

Dejanskost sama mora gnati k misli (MEW 1, S. 386; MEID I., str. 202). In k dialektičnemu mišljenju ter spoznavanju narave zgodovinskega gibanja najbolj ženejo gotovo *krizne razmere*. V njih se z *vso jasnostjo in ostrino pokaže alternativnost zgodovine in potreba po odločitvi*. V nasprotju z monotonim vsakdanom in »vdanostjo« vanj se v kriznih razmerah tudi dialektika neposredneje izraža.

Krizne razmere pa niso pomembne le za oblikovanje dialektičnega mišljenja in komunistične zavesti, temveč so tudi izvor *čustveno-voljne energije*. Krizne razmere naredijo človeka junaka!

Za spoznanja so poleg krize ugodna pobuda tudi vsi družbeni procesi, v katerih se bistvo in pojav čimbolj pokrivata. Tako Engels npr. govori o trustih, s pojavom katerih »postane izkoriščanje tako nazorno, da se mora zlomiti« (MEW 20, S. 259; *Anti-Dühring*, str. 314).

Vprašanje, ali je gibanje pred zavestjo ali zavest pred gibanjem, je torej napačno vprašanje in zato tudi nerešljivo. Tu se namreč najprej ustvari abstrakcija o zavesti nasploh in o gibanju nasploh, iz česar je mogoče rešitev najti le s sofističnimi izvijanji. Tudi če odgovorimo *je in ni* ter se sklicujemo na »*Nemško ideologijo*« in »*Teze o Feuerbachu*«, da spreminjanje okoliščin in ljudi v revolucionarni praksi sovпада, še zdaleč ni izčrpano bogastvo tega zapletenega procesa med gibanjem in zavestjo. V tem pogledu je najbolj konkreten Engels. »Brez predhodne nemške filozofije, zlasti Heglove, ne bi nikdar bilo nemškega znanstvenega socializma (...). Kakor nemški teoretični socializem ne bo nikdar pozabil, da stoji na ramah Saint-Simona, Fouriera, Owena (...), tako tudi nemško praktično delavsko gibanje ne sme pozabiti, da se je razvilo na ramenih angleškega in francoskega gibanja, da se je okoristilo z njunimi drago plačanimi izkušnjami in se zato lahko izognilo njunim napakam, ki so bile tedaj večinoma neizogibne. Kje bi bili zdaj brez angleških traudeunionov in političnih bojov francoskih delavcev, brez silne pobude, ki jo je dala zlasti pariška komuna?« (MEW 18, S. 516; MEID III., str. 196).

Ne gre torej niti za avtomatizem niti za apriorizem, temveč iz praktičnega gibanja raste znanost, ki se navezuje tudi na poprejšnjo teorijo, pa izobraževanje in praksa. Praktični pobudi sledi osmišljanje in izčiščevanje ter ponovno praktično preverjanje. Nobenega gibanja ni brez vizije, četudi še tako skope, meglene in kratkoročne. Tej praktični pobudi teoretična analiza dà znanstveno utemeljitev in občo vizijo gibanja. Ta zavest o »splošnih pogojih, naravi in smotrih gibanja« je samo del zavesti, drugi, konkretni del pa mora nastajati sproti, na podlagi spreminjajočih se konkretnih razmer v posamezni deželi in v celotnem svetu. Sliši se paradoksalno, a je vendarle živa dialektika, da v tem procesu izčiščevanja zavesti često *iz napačne prakse raste prava zavest*; to nam pričajo ludizem, sindikalizem, reformizem, stalinizem ipd. Ta napačna praksa producira napačno zavest, toda prav tako kaže (nezaslepljenim) slepo ulico ter daje pobudo za nova, drugačna iskanja poti osvoboditve. Zapleteno dialektiko protislovnosti oblikovanja moralnih subjektov je zelo drastično pokazala tudi Komuna. Nastanek Komune ni bil rezultat zavestnih bojev, temveč ji je oblast takorekoč sama padla v naročje. Brez bojev pa tudi ni prave zavesti; praksa je prisilila tako blankiste kot prudoniste, da so počeli ravno nasprotno od svojih teorij; in končno je bila prav neprava zavest in taktika eden od glavnih vzrokov za poraz Komune.

Ne oblikujejo le okoliščine ljudi in ljudje okoliščine, temveč tudi ljudje neposredno soljudi. Oblikovanje revolucionarnih subjektov je plod zavestne vzgoje in vpliva razmer, je rezultat spontanosti *in* organizacije. Ti dve vrsti vzgoje se *dopolnjujeta*, poleg tega pa si tudi *nasprotujeta*. Če Marx in Engels nasproti moralizmu poudarjata, da zavest določa družbena bit, je iz dosedanje analize vendar dovolj očitno, da *tudi zavest določa zavest*. Očitno je, da na oblikovanje zavesti (in čustev in volje) ne vpliva le ekonomska baza, temveč tudi država, politični boj, znanost, ideologija, religija, propaganda, filozofija... *Vsak posamezni teh elementov pa nosi v sebi protislovne tendence in zato protislovno učinkuje na oblikovanje zavesti*; tako delujejo na zavest odtujenost in razredni boj, moralizatorski *in* znanstveni socializem, buržoazna in proletarska propaganda, država *in* proletarska organizacija... Vso protislovnost teh tendenc je nedvomno dokazala – in dokazuje – praksa delavskega gibanja. Tudi naša družbena stvarnost je polna teh protislovj, zato je sklicevanje na samoupravni socializem, ki da je na edini pravi in zadostni oblikovalec komunistične zavesti, precej dvorezen meč.

Restavriranje smotrov

Marx in Engels torej ne zanikata vloge prakse pri oblikovanju komunistične zavesti, a je tudi ne absolutizirata; jasno se zavedata tudi potrebe po izobraževanju in propagandi. Tule nam seveda gre le za to, kako naj v tej celoti izgleda *pouk* marksizma. Če je njuno stališče, da je treba

marksizem *študirati*, s tem še ni rečeno, *kako*. Ali je to mogoče »skozi« učbenike, priročnike, stripe in podobne popularno pisane tekste, ali pa le s študijem originalnih tekstov?

S t. i. »učbeniškim marksizmom«¹³ imamo gotovo slabe izkušnje. Tako je tak poizkus v drugi internacionali zreduciral marksizem na materialistično pojmovanje zgodovine (seveda poleg politične ekonomije), stalinizem je priznaval dialektični in historični materializem, toda antropološko-etična problematika je bila pozabljena, abstraktni humanizem (katerega eden od centrov je bil tudi pri nas) pa je naposled marksizem omejil le na humanistično problematiko; v kaj so se praktično iztekla taka pojmovanja marksizma, je dobro znano. Toda ne gre samo za to, kaj je ta ali oni »učbeniški marksizem« izpustil, temveč (vsaj s tegale našega didaktičnega vidika) predvsem za to, *kako* se je loteval poučevanja marksizma. To je bil način *klasične šolske*, včasih celo sholastične (npr. v stalinizmu) obravnave učne snovi. Tak način gotovo ni primeren, ne samo zaradi narave marksizma samega, ampak prav tako zaradi sodobne didaktike.

Če je klasično izobraževanje bolehalo za definicijami dokončnih resnic in če se sodobni pozitivistični pouk zgublja v dejstvih in v podajanju golih rezultatov, najbrž ne gre pretiravati v drugo skrajnost in zožiti pouk marksizma le na *spodbujanje* k študiju ali pa na *kramljanje* o vsem mogočem in nemogočem, kar temu, na novo ustoličenemu subjektu-učencu pač ravno zdaj pride na pamet. Slej ko prej bodo tudi poslej nujna *točna* dejstva, *stroge definicije* in *jasni pojmi*. In nobeno sklicevanje na živo dušo marksizma ali na dialektiko nas ne more odvezati od zahteve, da se morajo učenci vse to *naučiti*, če hočejo dojeti in razumeti marksizem. To, česar se je moč naučiti, je mogoče tudi *preveriti in oceniti*.

Brez poznavanja *temeljnih* pojavov, opredelitev in dejstev se bo vsako poučevanje marksizma kaj hitro spremenilo v banalno *apologetiko* in ceneno ideološko *propagando*, v *dogmatizem*, kjer namesto moči argumenta vlada *argument moči* (avtoritete učitelja, partije, itd.). Verjetno je dovolj zgovoren dokaz pomembnosti točnih opredelitev to, da je Marx porabil kakšnih 20 let hudičevo trdega dela, da je razkril skrivnosti presežne vrednosti in izkoriščanja, ko se je dokopal do navidezno nepomembnega spoznanja, da kapitalist ne kupuje in ne plača delo, ampak delovno silo.

Seveda se lahko, v imenu relativnosti in zgodovinskosti vsake resnice, odpovemo učenju dejstev in definicij, samo zavedati se je tudi treba, da se bo to slej ali prej končalo v relativizmu in sramežljivem revizionizmu.

Seveda tičijo mnoge nevarnosti tudi v *vsakem* šolskem lotevanju marksizma. Tu se ne bomo soočali le z učenjem dejstev in definicij, ampak tudi s sistematiko, z učbeniki, priročniki ipd. Ob tem je nevarnost shema-

¹³ Njegovo ostro kritiko glej npr. B. Debenjak: *Marksizem in poučevanje marksizma. Teoretična priloga Komunist*, 30/5-1980, str. 24-26. Glej tudi *Komunist*, 31/10-1981, str. 1 idr.

tizma, metafizičnosti, pozitivizma ipd. velika in stalna. Nekaterim je vsak učbenik, priročnik, skratka vsako *sistematično in poljudno* razlaganje marksizma v najboljšem primeru nujno zlo (kar je samo prikrito izražanje teze, da je marksizem nad vsako didaktiko), ker je vedno že takšna ali drugačna *interpretacija* marksizma, ne pa marksizem sam. Zdravilo za vse te bolezni zato vidijo v uporabi izključno *originalnih tekstov*. Marinković na take zahteve duhovito odgovarja: »Pouk ni znanstveno raziskovanje, ampak pedagoško delo«. ¹⁴ So pa še čisto banalni razlogi, ki ne govorijo v prid predlaganemu zdravilu. Najbrž ne bo kakšnega posebnega haska, če bomo nagnali trinajst ali sedemnajstletnika brat *Kapital*. Še več, pozabljamo preprosto dejstvo (že spet smo pri dejstvih), da je učencu marksizem pač le eden od desetih, petnajstih predmetov, da je delavcu, ki je prišel od stroja, učenje marksizma samo ena od dejavnosti poleg osemurnega garanja, poleg družine in poleg njegove družbenopolitične aktivnosti. Gotovo tudi še ni preživeto didaktično načelo, da je treba snov in način posredovanja znanja prilagoditi učenčevim, slušateljevim psihičnim sposobnostim in ne obratno. Zdi se, da so nasprotniki vsakršnih učbenikov in priročnikov često ravno tisti, ki se sami niso sposobni spustiti na raven spoznavanja in doživljanja učencev (slušateljev, študentov itd.).

Seveda so fakti, definicije, pojmi itn. *rezultat*, rezultat določenih problemov in mukotrpnega iskanja njihove rešitve. Pouk marksizma (in ne samo marksizma) pa danes največkrat poteka tako, da pač učitelj te rezultate, te rešitve, te odgovore *odpredava*. Ampak: »Kaj bi rekli o matematiku, ki bo svoje učence silil, da se na pamet gulijo odgovore, natisnjene na koncu zbirke nalog, ne da bi jim pri tem pokazal naloge same in način njihovega reševanja? Dejansko pa zemljepis, botaniko, kemijo, fiziko in zgodovino otrokom posredujemo prav na ta odvraten način. Dajemo jim odgovore, ki jih je človeštvo našlo pogosto, ne da bi sploh poizkušali pojasniti, na katera vprašanja so dani, najdeni, razkriti ti odgovori...«. ¹⁵

Pouk res ni raziskovalna dejavnost, toda pouk mora na določen način simulirati prav to dejavnost. Če naj bo učenec (slušatelj ipd.) zares *subjekt*, potem je treba pri pouku vedno izhajati iz njegovega znanja in védenja. To pa je največkrat prav *zdravorazumsko* pojmovanje sveta. Učitelj mora z metodo razgovora – diskusije najprej identificirati učenčeva stališča, nato pa ga z argumentirano (samo) kritiko peljati do *reflektiranega* mišljenja in marksističnega znanja.

Pridobivanje spoznanj (o zakonitostih, pojmi, vrednotah itd.) torej ostaja smoter pouka marksizma. Toda izobraževalni smoter je treba dopolniti. Cilj niso gola spoznanja, ampak nujno tudi *družbene potrebe in zgodovinske teoretične postavke*, ki so pogojevale ta spoznanja (saj so šele tako ta spoznanja sploh razumljiva). V zvezi z izobraževalnim smo-

¹⁴ J. Marinković: *Metodika nastave osnova marksizma*, str. 40.

¹⁵ Iljenkov E. V.: *O idolima i idealima*, str. 112.

trom je treba posebej poudariti še en element, to je razvijanje *spособnosti kritičnega in argumentiranega mišljenja*. Dogmatsko razumevanje marksizma, ali celo sholastično dogmatsko, je izredno nevarno; je kot naročeno za manipulacijo. Kako nevarno je tako nekritično, močno čustveno obarvano naziranje, verjetno dovolj prepričljivo (in tragično) kaže stalinizem.

Nevarnost nekritičnosti je še posebej močna v vseh oblikah idejnopolitičnega usposabljanja odraslih. Udeleženci, ki prihajajo v te oblike usposabljanja, imajo večinoma zelo dogmatske nazore.

Tako jih, na primer, lahko vprašate, kakšna bo prihodnost človeške družbe, pa vam bodo zagotovili, da je komunizem neizbežnost (kot da zgodovina ni alternativna). In če vas bo zanimalo, zakaj ravno komunizem, vam bodo navajali same utopičnosocialistične argumente, to je, da je to pač človečno, da je v interesu delavcev, da je to pač najbolj pravična družba ipd. Tako so pri njih tudi zelo pogoste idealistične razlage zgodovine, namreč, da so razna znanstvena odkritja gibal zgodovine; če jih potem vprašate, zakaj je bilo teh odkritij v dobi fevdalizma tako malo, v kapitalizmu pa ogromno, vam bodo dejali (tako kot nekoč razsvetljenci), da je temu pač kriva Cerkev. Hkrati bodo seveda odločno trdili, da so prepričani materialisti. Lahko jih, recimo, vprašate, ali je bolje, če o pomembnih stvareh odločajo strokovnjaki ali laiki, pa vam bodo seveda odločno zatrdili, da je za dobro odločitev in uspeh nujno znanje. Toda, če jim zdaj rečete, da bi bilo potem vendarle dobro samoupravljanje odpraviti, ker imajo tu avtomatično večino nestrokovnjaki, vas bodo prestrašeno gledali.

V politični šoli¹⁶ zato ne more biti edini cilj pridobivanje novih spoznanj (saj teh končno udeleženci že precej imajo), temveč je eden pglavitnih ciljev *dvigniti udeležence od mnenja k znanju, od prepričanja k argumentiranemu stališču, od nekritičnosti h kritičnemu prepričanju*. Sicer pa je dogmatsko, parolarsko, emotivno znanje ter enačenja normativnega z dejanskim sploh zelo razširjeno.¹⁷ Drugo je vprašanje, kaj je vzrok temu; ali ni eden pomembnih vzrokov tudi šola oziroma določena vrsta pouka?

Znanje ni samo sebi namen. Znanje je osnova vzgoji, »služi« vzgojnim smotrom. »Višji«, kvalitetnejši cilj pouka marksizma je torej razvijanje določenih *stališč (vesti, vrednostne, normativne zavesti, ipd.)*. Gre za to, da pridobljena znanja postanejo tudi *intimna prepričanja*. Stališče vsebuje vse psihične prvine:

- spoznavno (kognitivno)
- čustveno (emocionalno, afektivno) in
- voljno (konativno).

Pri stališču gre torej za določen odnos, naravnost do nečesa, zato

¹⁶ S terminom PŠ razumem usposabljanje, ki traja več kot 50 ur in katerega smoter ni usposabljanje za neko čisto določeno akcijo, ampak za družbenopolitično aktivnost sploh.

¹⁷ *Pitanja* 23/1971, str. 299. *Zbornik* 9, str. 103; P. Klínar: Socializacijski procesi in pojavi družbene neodgovornosti. Referat na Ziherlovih dnevih 1981.

človek ravna, postopa v konkretnih razmerah v skladu s svojim stališčem. Konkretnije gre za oblikovanje *socialistično vrednostno* naravnane osebnosti.

Očitno so torej vzgojni smotri bolj komplicirani od spoznavnih. Oblikovanje *motivov* in *potreb* za določeno delovanje bo zato tudi težja naloga kot pa posredovanje znanj. Očitno je ljudi mnogo lažje nekaj naučiti, kot pa jih oblikovati v odločne osebnosti, ki bodo v vsakodnevni praksi hotele uresničevati tisto, kar vedo, da je vredno. To, kar je težje, kar zahteva dolgotrajnejše delo, temu bi morali že s programom odmeriti tudi več časa pri pouku. Pa je tako? Nikakor! Morda pa ni tako zato, ker oblikovanje stališč (potreb, motivov, itd.) le ni tako težko in komplicirano, kot to zgleda teoretično? Pameten človek bo pač sprejel za svoje stališče tisto, kar je tudi (znanstveno) dokazano, saj ga bodo v nasprotnem vsi imeli za ... – ve se, kakšnega. To se zdi prepričljivo, ampak ali je tako tudi v dejanskosti?

Tako, na primer, lahko navedete slušateljem v kakšni politični šoli poljubno število dokazov za absolut, ki jih slušatelji ne znajo ovreči, vendar vam bodo v isti sapi zatrjevali, da oni pač ne verjamejo v obstoj boga. Ali, je komu že uspelo s kakršnikoli dokazom prepričati zaljubljenca, da so njegova stališča napačna? Lahko vzamemo tudi dokaze iz vsakodnevnega izkustvenega sveta. Vsakdo ve, koliko egoizma (lokalizma, itd.) je v teh odnosih (zlasti v gospodarstvu); ker to vsi vemo, tega ne bo nihče hotel zanikati, pač pa bo trdil, da so to pač deformacije, vpliv »Zahoda«, da to počno le tisti, ki niso iskreno za socialistično moralo ipd. Če jim boste resno dokazovali, da ta egoistična morala raste iz naših lastnih (sistemskih) tal, se vam lahko zgodi, da vas razglase za svoražnika samoupravljanja. Ali, zakaj še niste nehali kaditi? itn.

Sicer pa vemo, kako so se končali poizkusi utopičnih socialistov. Oni so tudi smatrali, da bodo pametni ljudje (in le kdo se nima za pametnega) pač sprejeli za svoje stališče to, kar se dokaže kot pravično, dobro, človeško itd. Očitno se teh utopičnih nazorov tudi danes še nismo otresli (celo tisti ne, ki se imajo za marksiste).

Ali odraslega človeka sploh lahko vzgajamo? Ali lahko spremenimo stališča trideset ali štiridesetletnika (s kakršnimi imamo, recimo, opravka v različnih političnih šolah)? In to v sto ali dvesto urah pouka? Ali ni to nerealen cilj?! Pa tudi, ali šola oziroma pouk sploh lahko odločilno vplivata na oblikovanje človekovih stališč?

Zdi se torej, da možno moč vzgojnega procesa pogosto zelo *precenjujemo*. Še ostreje bi lahko rekli, da imamo opravka z bolj ali manj idealističnimi nazori: ljudi je treba le izobraziti, vzgojiti, treba jim je spremeniti zavest, stališča, pa bodo delovali vredno. In če se to ne zgodi, potem mislimo, da je vzrok temu nezadostna ali pomanjkljiva vzgoja, torej da vzgoje ni bilo toliko in take, kot bi je moralo biti, skratka, *da pouk ni bil dovolj učinkovit*. Toda, če hodi skupina učencev osem, deset ali celo več let skupaj v enako šolo, ali celo v isti razred, pa bodo na koncu

imeli različne svetovne nazore, potem očitno tega ni mogoče razložiti s šolo. Skratka, bolj malo ima skupnega z marksizmom pojmovanje, da šola odločujoče vpliva na oblikovanje človekovega svetovnega nazora. Odločilen je način dela in mesto, ki ga ima človek v družbenih (zlasti proizvodnih) odnosih. Tehnokrat nekdo ni postal zaradi šolske ali družinske vzgoje, temveč zaradi načina dela in položaja, ki ga ima strokovnjak v procesu dela.

Kot tretji smoter pouka marksizma postavljajo didaktiki usposabljanje za *praktično delovanje*. Je ta smoter realen ali le prazna iluzija? Ali res pouk v šolskih klopih lahko usposobi človeka za družbenopolitično aktivnost? V šolah se pač uči, ne pa praktično izvaja naučeno. Vemo pa tudi, da odličen učenec ni nujno tudi dober praktik, da je učenec s slabim učnim uspehom lahko odličen v praksi. Skratka, očitno je, da sta učenje in praksa dve različni stvari, ki imata različne zakonitosti ter za uspeh terjata različne človekove sposobnosti. To je zelo očitno prav pri pedagoškem delu; odličnjak ali tisti, ki le hodi v službo, bo zagotovo imel manjši uspeh od učitelja, ki ima tudi »pedagoško srce«.

V šoli imamo predmete, ki vključujejo tudi ure praktičnega dela. Pri marksizmu nimamo praktičnega pouka (kot, na primer, pri gospodinjstvu ali tehnični vzgoji); ni »manevrov«, s katerimi bi se praktično usposabljali za uporabo pridobljenih znanj. Če je družbeno delovanje bolj zapleteno kot katerakoli druga praksa, potem bi pač toliko večjo skrb morali nameniti vadbi tega praktičnega delovanja. Gotovo bi lahko tudi pri marksizmu uvedli nekakšne vaje, kjer bi simulirali prakso.

Ali ni to seminar, seminarsko delo? Lahko, toda odvisno je od tega, koliko časa od celotnega pouka je odmerjenega seminarskemu delu, in kaj se v njem počne. Zdi se, da je samo v politični šoli seminarju odmerjenega dovolj časa (tretjino ali celo več). Vendar se v seminarju (če ga predavatelj sam ne ukine in porabi za povečanje fonda ur predavanj) v glavnem povsod »trenira« le teoretiziranje. Posamezni slušatelji (ali skupinice) pripravljajo t. i. referate, to je teoretično obdelajo določen problem. To pa ni vaja praktičnega delovanja. Seminar torej zares usposablja za prakso, toda samo delno, samo za en *element* prakse. V tem smislu je tudi vsako pridobivanje novih spoznanj usposabljanje za prakso, saj brez znanja ni nobenega smotrnega delovanja. Poznati je treba potrebo v konkretnih razmerah, vedeti za smoter in to, kako ga uresničiti. Da bi to dosegli, je spet treba poznati možnosti in zakonitosti teh konkretnih razmer.

Vendar je vse to usposabljanje za *eno* sestavino praktičnega delovanja. Praksa pa je vedno *sinteza* znati, hoteti, môči. Prav za to *sintezo*, ki ni preprost seštevek posameznih sestavin, pa pouk marksizma – vsaj oblike, kakršne imamo – še ne usposablja. Prav za ta, najvažnejši smoter marksističnega izobraževanja pouk najmanj usposablja; pa ne zaradi pomanjkljivosti pri izvajanju pouka, ampak zato, ker v šolskih formah drugače ni mogoče.

Če hočemo uresničevati tudi ta smoter, je treba preseči tipično šolski način dela; potrebne so praktične vaje – obiski, ekskurzije, razgovori ipd. v delovnih organizacijah, krajevnih skupnostih, občinskih skupščinah; nekateri ponosno navajajo, da je v tej in tej politični šoli tudi do četrtrine celotnega fonda ur namenjenih tem oblikam.¹⁸ Toda, ali ni to tipično šolski način gledanja, tipično šolsko preseganje šolskih oblik dela? Je to res praksa, vaja, ali pa le oblika nazornosti pouka? Ali ni to tipično *funkcionarsko* videnje stika s prakso? Je slušatelj na takih »izletih« kaj drugega kot gledalec, dogajanje pa gledališka predstava? Če imejo te ekskurzije v rednem šolstvu še določen smisel, pa ga povsem izgubijo, kadar se to počne v političnih šolah, kjer so slušatelji sami odrasli ljudje iz prakse – te iste prakse.

Ta smoter – usposabljanje za praktično aktivnost – se lahko realizira *le s prakso samo*. To pa pomeni, da bi morali usposabljanje nadaljevati tudi zunaj šolskih klopi – individualno in s pomočjo mentorjev. To pa bi morala biti naloga političnih organizacij. Jo tudi izvajajo?

Nekateri, ki hočejo biti pri določanju smotrov »konkretnejši«, dodajajo, da je cilj marksistične vzgoje oblikovanje *pozitivnega* odnosa do naše stvarnosti.¹⁹ Je to res lahko cilj? Naj vzgajamo *apologete*, ljudi, ki bodo nekritično sprejemali vse, kar nastane v tej družbi? Mar ni tu polno negativnosti, ki jih je ravno treba razkrivati in odpravljati?

EMIL ROJC

Zapletena pot do samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v visokem šolstvu

Načrtovalci razvoja sodobnih družb dajejo zadnje čase vse večji pomen surovinam, energiji in znanju. Naše morebitne prednosti lahko uveljavimo edinole pri znanju. Zato mora biti tudi smoter visokošolskih organizacij združenega dela, da bi vzgajale in oblikovale ustvarjalnega človeka, ki bo skušal izboljševati svojo storilnost v skladu s sposobnostmi svojega intelekta in ki bo zavzeto sodeloval pri razvojnem, inovacijskem in raziskovalnem delu drugih delavcev v združenem delu.

Usoda reforme usmerjenega izobraževanja in še posebej samoupravne preobrazbe visokega šolstva je zato močan izziv, še več, preizkušnja

¹⁸ Svetovanje o idejno-političkom osposobljavanju SKJ, str. 73, 102.

¹⁹ Metodika društveno-političkok odgoja i obrazovanja, str. 99.

samoupravne zrelosti in odgovornosti celotnega združenega dela. 9. kongres ZKS je v svojih dokumentih in številnih razpravah pozval delavce v združenem delu k popolni mobilizaciji znanja in znanosti v bitki za družbenogospodarsko stabilizacijo. Vlogi strokovno usposobljenih kadrov in samoupravnemu planiranju njihovega razvoja je ta dogovor slovenskih komunistov pripisal osrednji pomen v okviru temeljnih razvojnih dejavnikov naše družbe. Zavzel se je za ustrežnejše mesto in vlogo kadrovske izobraževalne politike in dejavnosti v odnosih razširjene reprodukcije, kot integralne sestavine procesov združevanja dela in sredstev ter poslovne politike. Postavil je zahtevo, da naj postanejo naložbe v razvoj kadrov in izobraževanja vrednotene kot proizvodna investicija.

Omenjene kvalitetne spremembe v odnosu združenega dela do izobraževanja pa je mogoče uresničiti samo preko novih samoupravnih družbeno ekonomskih odnosov. Zato bo treba v neposrednih odnosih svobodne menjave in znotraj samoupravnih interesnih skupnosti čimprej pristopiti k dograditvi sistema samoupravnega interesnega povezovanja. Oceniti bo potrebno kaj nam v praksi ta sistem deformira, da izobraževalna sfera in druge dejavnosti združenega dela ne zažive v ustvarjalnejših odnosih skupnega planiranja, programiranja in izvajanja vzgojno izobraževalnih dejavnosti.

Za ZK je vprašanje, ali bo združeno delo sprejelo in uveljavljalo koncept usmerjenega izobraževanja, tudi izrazito razredno vprašanje. Zadeva namreč v samo bistvo izpolnjevanja Titove in Kardeljeve vizije o ustvarjalnem, svobodnem človeku, o osvobojenem delu, o človeku kot subjektu celotne družbene reprodukcije, o delovno in samoupravljalno združenem človeku, ki je interesno samoupravno povezan z drugimi delavci, zmožen obvladovati in razreševati najtežja protislovja časa in družbenozgodovinskega razvoja.

Zato naj vstopa v naša razmišljanja kot ključno in osrednje vprašanje: ali smo v samoupravni praksi združenega dela in v družbenopolitični aktivnosti vseh organiziranih subjektivnih dejavnikov storili dovolj, da bi postala skrb za znanje, torej kadrovske – izobraževalne dejavnosti in odgovornost za uveljavljanje znanstvenoraziskovalnega dela, neločljiva sestavina samoupravnega urejanja odnosov v družbeni reprodukciji? Nič nam ne koristijo posplošeni odgovori na to vprašanje, pa naj bodo trdilni ali nikalni. Bistveno je, da se dogovorimo, kako se bomo v organizacijah združenega dela čim hitreje znebili zavesti in logike, ki pojmujeta kadrovske izobraževalne dejavnosti kot neko posebno, od človekovih nalog v procesu dela in samoupravljanja odmaknjeno dejavnost, ki pride na dnevni red šele za ekonomsko in poslovno problematiko in ima bolj socialni kot pa ekonomski pomen. V delu in praksi naših samoupravnih, poslovnih in drugih organov v OZD naj bi postali kadrovske izobraževalne politike in dejavnosti neločljivi sestavini gospodarjenja in poslovanja, tako da se bodo vzroki gospodarske (ne)učinkovitosti iskali predvsem

pri sebi, v lastni kadrovski bazi, v njenem odnosu do znanja, strokovnosti, inventivnosti in znanosti.

V sedanjih družbeno-gospodarskih stabilizacijskih usmeritvah je še vse premalo elementov boja za novo kvaliteto življenja, za sproščanje proizvodne in druge delovne ustvarjalnosti človeka. Namesto standardnih rešitev za oživljanje gospodarske rasti, kot jih vidijo še v pretežnem delu gospodarskih OZD in kamor uvrščajo tudi razpolaganje z takoimenovanimi presežki samoupravnih interesnih skupnosti, bi kazalo poseči po drugih ukrepih. Namesto pričakovanj stimulacij za izvoz, s katerimi bi si OZD – izvoznice pokrivala razlike v dejanski in izvozno doseženi ceni proizvodov, bi bila učinkovitejša stabilizacijska pot k novi kvaliteti gospodarjenja v večjem vlaganju v kadre, njihovo strokovnost, organizacijsko tehnološko, ekonomsko in samoupravno usposobljenost za doseganje višje produktivnosti dela, nižjih proizvodnih stroškov in sistem konkurenčnosti vključevanja v mednarodno menjavo.

V tem kontekstu dobiva vse pomembnejšo vlogo tudi visokošolsko izobraževanje, seveda korenito reformirano, v združeno delo samoupravno in dohodkovno vpeto visoko šolstvo.

Na samoupravno preosnovo visokega šolstva na podlagi novih družbeno-ekonomskih odnosov, vpliva seveda več dejavnikov. Gre med drugim za odnos naših planskih institucij, za njihovo razumevanje pomena znanja in znanosti kot kvalitativnih dejavnikov družbeno gospodarskega razvoja. Še zmeraj se srečujemo z mnenji, da spadata šolstvo in znanost v družbeno porabo. Zato sta bili ti področji načelno sicer izvzeti iz omejitev v zadnjih letih, vendar le v političnih dokumentih, ne pa tudi dejansko. Znano je, koliko pobud na vseh mogočih ravneh sta dajali vodstvu obeh slovenskih univerz, zato da bi se dolgoročneje stabilizirale materialne razmere v viskem šolstvu. Ne le neurejeni OD visokošolskih delavcev, ampak tudi že kar kritično pomanjkanje raziskovalne opreme in reprodukcijskega materiala, ki hromi udeležbo visokošolske in raziskovalne sfere v kvalitativnem prestrukturiranju našega gospodarstva, pričajo, da je treba visoko šolstvo družbeno gospodarsko ovrednotiti že v sedanjem in nato v vseh prihodnjih planskih obdobjih. Če ne bomo postopno zviševali deleža družbenega proizvoda za izobraževanje in znanost, bo teza, da moramo več graditi na lastnem znanju in z njim prodirati na tuje in v mednarodno delitev dela, ostala le lep okrasek naših referatov.

Kje se nam je pri uveljavljanju samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov v bisokem šolstvu doslej najbolj pogosto zatikalo in, kje je v dejavnosti komunistov primanjkovalo idejne in akcijske enotnosti? Na kratko lahko rečemo, da se je to dogajalo povsod, kjer so hoteli ohranjati nesamoupravno, abstraktno akademsko, liberalno in tehnokratsko ozračje v VOZD in zadrževati njihovo negativno tradicijo; te težnje so imele nedvomno razredno obeležje.

Tako so vzbudili nasprotovanja posameznih visokošolskih delavcev, ki so načelno sicer pristaši samoupravljanja, samo če bi le-to ohranjalo

obstoječe stanje delovnih odnosov in odnosov upravljanja znotraj posameznih fakultet – nekateri konkretni predlogi za uveljavitev samoupravnega planiranja, neposredne svobodne menjave dela, realizacije načela skupnega prihodka in dohodka, habilitacije, uveljavljanja delovnih skupin in še nekaterih drugih sprememb. Tudi v zvezi z nadaljnjim oblikovanjem TOZD, kjer so znanje ne le očitne možnosti, ampak jih narekujejo tudi uveljavljanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in povezovanje visokošolske dejavnosti v sistem samoupravno združenega dela, opažamo ponekod celo med komunisti nenačelnost, oportunističnost in formalizacijo TOZD na zgolj organizacijsko vprašanje, brez prave družbenoekonomske vsebine.

Zastaja v razvoju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v visokem šolstvu ne gre pripisovati le nerazvitim in že omenjenim zunanjim dejavnikom. Očitno je določen del visokošolskih delavcev še naklonjen podaljševanju proračunskih odnosov, ki zagotavljajo navidez stabilno financiranje visokošolske dejavnosti. Zato so se celo visokošolske OZD, ki so po svojem predmetu oziroma programu blizu tej nalogi, le malo trudile, da bi razvile v Zakonu o združenem delu jasno opredeljene poti ustvarjanja prihodka in dohodka, ter merila za ugotavljanje kvalitete in ne zgolj kvantitete visokošolskega dela. Nemudoma bi se morali znotraj delegatskih posebnih izobraževalnih skupnosti posloviti od dosedanjih meril, ki so pri pridobivanju dohodka visokošolskih OZD, na podlagi obsežnosti delovnega programa, naravnost vzpodbujala drobljenje študijskih programov, povečevanje števila smeri, podvajanje programov itd. Narobe pa bi morali vgraditi merila, ki bi vplivala na dohodek VTO in DO in jih spodbujala k interdisciplinarnim programskim povezavam, ki organizaciji strokovnega izpopolnjevanja v kurzni in drugih oblikah, ki bi skrajševala faze pridobivanja visokošolske izobrazbe in bi tudi to izobraževanje zasnovala na načelu nenehno učeče se družbe.

Med pomembnimi pogoji, da bodo delavci in študenti v visokošolskih dejavnostih hitreje razvijali samoupravne družbenoekonomske odnose, je zlasti boljše in širše poznavanje zakona o združenem delu. Na nekaterih VTO niso niti postavili vseh materialnih zahtev znotraj PIS, ker ne poznajo načel in poti ustvarjanja prihodka in pridobivanja dohodka. Delavci v visokošolskih dejavnostih še vse prepogosto mislijo, da velja zakon o združenem delu le za proizvodne delavce, da velja le za gospodarstvo. Zato si na vrsti visokošolskih OZD premalo prizadevajo, da bi obdelali samoupravne dohodkovne odnose, uveljavili vse oblike svobodne menjave dela, izdelali merila za vrednotenje kvalitete dela in minulega dela, izdelali elemente strukture cene storitev in uveljavili skupni prihodek in celotni dohodek TOZD na tej podlagi.

Enostranski in površni so komentarji v nekaterih visokošolskih OZD, da govorimo o celovitosti dohodka delavca v TOZD, o odpravi dualizma oziroma večtirnosti, ki vlada v pridobivanju dohodka od izobraževalnega in raziskovalnega ter razvojnega in svetovalnega dela, o pridobivanju in

razporejanju dohodka mimo TOZD, zato, ker bi kdo mislil, da so naši visokošolski delavci danes v povprečju predobro nagrajevani. Ravno narobe, zavzemamo se predvsem za ustrezno in višje vrednotenje temeljnih del in nalog vsakega visokošolskega učitelja in sodelavca v okviru samoupravno sprejete učne in drugih obveznosti, tako da bo zainteresiran, prvič, opravljati to svoje delo čim bolj kvalitetno, drugič pa, v skladu z dogovorom znotraj svoje temeljne ali delovne organizacije in z načelom skupnega prohodka in dohodka združevati svoje delo tudi z delavci v drugih visokošolskih OZD in raziskovalnih inštitutih oziroma OZD v gospodarstvu in družbenih dejavnostih. O celovitosti dohodka govorimo zlasti zato, da bi se povečala ustvarjalnost visokošolskega delavca; ta zdaj ne more biti ustrezna, saj je zaradi svojega materialnega interesa razpet med honorarno in temeljno delo, med pedagoško in raziskovalno delo. Kako sicer združiti ta interes brez ustrezne ekonomske motivacije in mimo nje? Samoupravno združevanje dela in sredstev na omenjenih dohodkovnih principih je tudi za visokošolske delavce edina pot, po kateri si lahko zagotovi enak družbenoekonomski položaj, kot ga imajo drugi delavci v združenem delu.

Pri visokošolskih delavcih moramo izoblikovati tudi pripravljenost za uveljavljanje svobodne menjave dela v odnosih neposrednega združevanja dela in sredstev. Samoupravno določanje nadomestil za opravljanje dejavnosti ali storitev znotraj SIS pa naj bi poleg opredelitev meril, normativov in standardov tekočega dela ovrednotilo tudi minulo delo visokošolskih delavcev ter prispevek visokošolske OZD k produktivnosti družbenega dela in družbenemu napredku. Za ZK so gotovo nesprejemljiva in enostranska mnenja, ki vidijo v odnosih neposredne svobodne menjave dela le nevarnosti progmatizma in padanja kvalitete visokošolskega dela, ne pa tudi sproščanja večje ustvarjalnosti zaradi neposrednega skupnega angažiranja uporabnikov in izvajalcev. Mnoge kršitve sistema samoupravnega interesnega povezovanja v okviru SIS grede še vse preveč v smer popravljanja sistema, namesto spopadanja z vzroki in razmerami, ki ga v praksi pačijo in postavljajo kot drugorazrednega v primerjavi z delegatskimi odnosi v skupščinah družbeno-političnih skupnosti.

Pri tem so glavna težava dileme glede enote storitev ter zastoji v iskanju meril za vrednotenje pedagoškega in raziskovalnega dela, zlasti standardov za objektivizacijo teh meril in elementov strukture cene storitev, ki postaja neizogiben obračunski element sporazumevanja v odnosih svobodne menjave dela, tako v okviru SIS, kot v neposredni menjavi.

Do drugačne kvalitete v delovanju SIS za vzgojo in izobraževanje najbrž ni druge poti kot te, da prenesemo težišče razprav in odločanja delavcev o kadrovske izobraževalni politiki in dejavnosti v temeljne organizacije združenega dela in ostale oblike združevanja dela in sredstev, da bo kadrovske izobraževalna politika postala sestavina poslovne politike v sleherni OZD. Prav tako naj bi v bodoče čimveč strokovnih opravil

v zvezi s svobodno menjavo dela, prenesli v OZD uporabnikov, oziroma v strokovne službe delovnih organizacij in sestavljenih organizacij združenega dela. Po tej poti bi se izognili tudi pojavu dominantnosti strokovne službe SIS pri sporazumevanju in dogovarjanju delegatov.

Neposrednejšo naravo bo tudi svobodna menjava dela v visokem šolstvu dobila tedaj, ko bodo merila in kriteriji njene izpeljave izražali proizvodno naravo vsake naložbe v kadre in izobraževanje. To pomeni, da bo neizogibno treba uveljaviti prakso, ker bodo delavci v TOZD samoupravno dogovorjeno ceno izobraževalnih storitev in programov, ki jih potrebujejo, vkalkulirali v stroške proizvodnje, ne pa sprejemali kot element porabe, izražen skozi prispevno stopnjo v skupni porabi. Prakso enotnih prispevnih stopenj bo treba čimprej preseči, saj se je uravnavala zunaj in mimo dejanskih potreb delavcev v OZD ter njihove pravice namenskega razporejanja sredstev ustvarjenega dohodka. Za uveljavitev dejanske svobodne menjave dela v visokem šolstvu je zelo pomembno tudi, priti čimprej do ustreznih izračunov o prispevku rezultatov visokošolskega pedagoškega in raziskovalnega dela k dvigu družbene produktivnosti dela in večanju družbenega proizvoda. Izenačevanje družbeno-ekonomskega položaja delavcev v visokem šolstvu z delavci v materialni proizvodnji, se najbrž ne bo moglo izogniti temu kriteriju.

Prav tako se je v planiranju nekaterih VOZD pokazala tudi necelovitost upoštevanja vseh funkcij in dejavnosti visokošolskih delavcev v TOZD ali DO, pedagoške, raziskovalne, razvojne, svetovalne in raznih drugih intelektualnih storitev.

V procesu in odnosih planiranja visokošolske dejavnosti ter izpeljavah svobodne menjave dela, mora vladati spoznanje o tem, da sta v okviru te dejavnosti pedagoško in raziskovalno delo nepogrešljivi sestavini enotnega delovnega procesa. Raziskovalno delo, ki v visokem šolstvu služi predvsem izobraževalnemu procesu, je neločljiva sestavina načrtov visokošolskih OZD. To pa narekuje tudi njihovo tesnejše in stalno usklajevanje in povezovanje v programe delegatskih izobraževalnih in raziskovalnih skupnosti.

Iskanje novih poglobitev samoupravne organiziranosti je po začetnih prizadevanjih za oblikovanje visokošolskih TOZD skorajda zamrlo. Premalo je bilo tudi prizadevanj za večjo samoupravno vpetost v družbeno okolje in v združeno delo ter za celovito uresničevanje samoupravne organiziranosti znotraj TOZD, v DO in znotraj univerze. Nesporno je, da so tudi v visokem šolstvu TOZD dokazale svojo prednost pred enovitimi, a programsko heterogenimi DO, in to z odprtejšimi družbenopolitičnimi, samoupravnimi in delovnimi odnosi ter z razkrivanjem in legalizacijo različnih, včasih tudi protislovnih interesov, kar olajšuje njihovo samoupravno obvladovanje. Kjer visokošolski delavci niso doumeli ali hoteli uresničevati ustavne zamisli TOZD, so se znotraj nje izražale številne slabosti, zapiranje, razdvojenost pedagoške in raziskovalne funkcije, parcializacije interesov, grupnolastniško obnašanje, politika pritiskov ter

nepripravljenost za samoupravno združevanje dela, sredstev in znanja na višjih ravneh. Tudi študentje so bili največkrat odmaknjeni od ugotavljanja možnosti in preverjanja meril za ustanavljanje TOZD.

V visokošolski TOZD vidimo temelj za vrednotenje opravljenega dela po obsegu in kvaliteti posameznih storitev in to že ponekod tudi uveljavljajo. Nesporno ostaja TOZD tudi v visokem šolstvu temeljna celica združevanja dela in sredstev in temeljni subjekt sporazumevanja v odnosih svobodne menjave dela tako znotraj posebnih izobraževalnih skupnosti, kot v odnosih neposredne menjave. Tako je opredeljena tudi njihova ustavna in zakonska funkcija. Zato je odveč bojazen, da bi poglobljanje samoupravljanja z delovnimi skupinami in na druge načine razbijalo pristojnosti TOZD in razgrajevalo njeno vlogo.

Zanimivo je pri tem ugotoviti, da samoupravne delovne skupine, obračunske enote, stroškovne enote, itd., v gospodarskih OZD niso nikjer v združenem delu povzročile toliko burnih razprav. Povsod, pa tudi v visokem šolstvu se lahko uveljavijo kot možnost in oblika, prek katere se delavci bolje in bolj tekoče seznanjajo z ustvarjanjem prihodka in pridobivanjem dohodka, sooblikujejo ceno storitve, ugotavljajo prispevek posameznika k obsegu in kvaliteti opravljenih nalog iz programa dela TOZD in tako realizirajo načelo nagrajevanja po delu, ugotavljajo materialne stroške in s tem racionalnost svojega dela, pritegujejo uporabnike in študente k realizaciji sprejetih pedagoških, raziskovalnih in drugih nalog iz enotnega programa TOZD ter dajejo pobude organom TOZD za neposredno svobodno menjavo dela in predloge za samoupravno sporazumevanje in združevanje na ravni delovne organizacije in širše.

Zakon o združenem delu daje vsem delavcem v združenem delu možnost, da tako razširijo in poglobijo svojo samoupravljalno funkcijo, kar je še zlasti pomembno v razmeroma velikih TOZD in enovitih DO. Ne le da OZD omogoča, ampak jim nalaga kot dolžnost, da z ustrezno notranjo organizacijo dela in z odnosi pri razporejanju in delitvi v TOZD spodbujajo delavce k ustvarjalnosti in delovnim pobudam delavcev ter merijo njihov prispevek k uspehu skupnega dela in pridobivanju dohodka.

Kot povsem realno kaže sprejeti oceno, ki izhaja tudi iz političnih analiz obeh naših univerzitetnih organizacij ZK, da se prava mobilizacija za reformo visokošolskega usmerjenega izobraževanja pravzaprav še ni pričela. Srečujemo se šele s parcialnimi spremembami, čeprav imajo nekatere od njih že tudi kvalitativno obeležje. Redkeje kot ob začetnih razpravah se sicer srečujemo z nerazumevanjem bistva reforme in nenaklonjenostjo temeljitejšim odmikom od stare utečene prakse visokošolskega dela. Integracija znanj in preveč razdrobljenih programov, tesnejša povezava s praktičnim delom ter višja raven prepletanja pedagoške in raziskovalne sestavine v procesu visokošolskega dela so zahtevne, a vendar neodložljive naloge izvajalcev, študentov in uporabnikov v reformi visokošolskih dejavnosti.

Posebej neugodno bilanco imamo, ko gre za uveljavljanje izobraževanja iz dela ali ob delu. Komunisti v visokem šolstvu in drugod v združenem delu niso storili dovolj, da bi maksimalno uveljavili zahtevo kar dveh minulih partijskih kongresov, da naj bi bilo izobraževanje iz dela ali ob delu prevladujoča pot vključevanja v visokošolsko izobraževanje. Ob letošnjem vpisu smo v združenem delu realizirali le desetino načrtovanega vpisa v tovrstno visokošolsko izobraževanje, čeprav je očitno, da so zlasti delavci iz združenega dela usmerjeni h kandidiranju za visokošolski študij ter da lahko le oni izrazijo svoje zahteve in pričakovanja glede študijskih programov pa tudi kritične poglede na organizacijo, načine in metode dela znotraj visokošolskih OZD.

Zveza komunistov v visokem šolstvu je predvsem še vse premalo usmerjena v mobilizacijo množic za reformo visokega šolstva, v politično delo med študenti, aktivnost znotraj sindikalnih organizacij, utrjevanje delegatskih odnosov in samoupravnih povezav z uporabniki, neposredno in znotraj posebnih izobraževalnih skupnosti. To pa je tudi temeljna pot do uveljavitve samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v visokem šolstvu.

SONJA KUMP

Položaj študenta v izobraževalnem procesu

Eden od temeljnih ciljev preobrazbe visokega šolstva je oblikovanje študentov v vsestransko široko izobražene, kritične, aktivne in odgovorne strokovnjake. Študent naj bo torej samostojna, aktivna in ustvarjalna osebnost. Ta cilj bo dosežen šele takrat, ko bo študent postal dejansko enakopraven udeleženec v vzgojnoizobraževalnem in raziskovalnem procesu – torej subjekt tega procesa.

Obstoječa vzgojnoizobraževalna praksa sama opozarja, da obstajajo številne ovire za uveljavitev aktivne vloge študenta na univerzi. Študentje so še vedno v neenakopravnem odnosu pri odločanju in vplivanju na življenje in delo svojih visokošolskih delovnih organizacij. Nedemokratski odnosi so posledica celotne organizacije in študijskega režima na univerzi. Kot utečena praksa prevladujejo predavanja ex cathedra; študentje so prepogosto pasivni sprejemniki informacij, ki zgolj reproducirajo določeno znanje; odnosi med študenti in profesorji so hierarhični in neosebni; ohranja se neprimeren način ocenjevanja s pomočjo izpitnega sistema; vključenost študentov v raziskovalno delo je minimalna. Naštete

so najpogostejše kritike neučinkovitosti, zastarelosti in neustreznosti vzgojnoizobraževalnih oblik dela na univerzi, ki so posledica kadrovskih, materialnih, prostorskih in drugih težav.

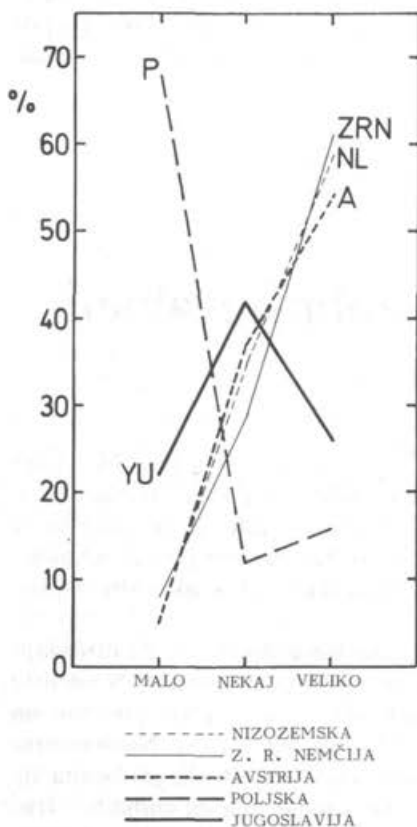
Namen pričujočega teksta pa je predstaviti mnenja študentov o organizaciji študija in njihovem položaju v izobraževalnem procesu. Podatki so vzeti iz obsežne, večletne mednarodne raziskave o vrednosti usmerjenosti študentov.¹

Mnenja študentov o organizaciji študija

Slika 1: Pričakovanja študentov (opis)

Kaj pričakujejo od študenta na tvoji študijski usmeritvi?

– učenje velikega števila podatkov

Pomembna zahteva preobrazbe visokega šolstva je spajanje izobraževalnega dela z raziskovalnim in drugim ustvarjalnim delom, kar je tudi eno od načel svobodne visokošolske didaktike: študent se mora naučiti, kako se je treba učiti, naučiti se mora raziskovati in pridobljeno znanje tudi uporabljati. V študijskem delu naj bi se uveljavila kritično-ustvarjalna metoda. Potrebno je ukiniti sistem »polnjenja glave« s številkami, datumi, formulami in drugimi podatki. Sistem študija, ki temelji na memoriranju množice nepovezanih podatkov, je neustrezen tudi zaradi skokovitega razvoja znanosti in so podatki tedaj, ko pride diplomant v službo, lahko že zdavnaj zastareli.

Prvi podatki FORM-raziskave kažejo, da je pridobivanje znanja po mnenju študentov 1. letnika še vedno precej usmerjeno v učenje velikega števila podatkov, vendar se od študentov pričakuje manj navajanja citatov in virov. Tudi v drugih dveh fazah raziskovanja se mnenja študentov niso spremenila. V visokoškolskem pouku se očitno še ni dovolj uzavestilo dejstvo, da

¹ Mednarodna raziskava FORM-Panel (University Graduates: Their Training and Conceptions of Life) predstavlja proučevanje dolgotrajnih učinkov visokošolskega izobraževanja na oblikovanje odnosa študentov do izobraževanja in izobrazbe, poznejšega poklicnega udejstvovanja ter do širših družbenih pojavov, hkrati pa spremlja splošni spoznavni in

se količina in oblike znanja v sodobni znanosti izredno hitro množijo; posledica tega je naglo zastarevanje naučenega.

Zanimiva je diferenciacija teh odgovorov po študijskih smereh. Tako je po mnenju študentov učenje velikega števila podatkov pogostejša značilnost študija medicine in prava, medtem ko manj faktografskega znanja zahtevajo od študentov tehnike in naravoslovja. Citate in vire morajo navajati predvsem študentje humanističnih ved ter delno tudi prava in ekonomije. Če primerjamo odgovore študentov drugih držav, vidimo, da je zastarelega načina poučevanja še več na nekaterih zahodnoevropskih univerzah.² (Slika 1)

Podatki raziskave, ki se nanašajo na deklarirano zahtevo o oblikovanju študentov v vsestransko široko izobražene, kritične in aktivne strokovnjake, izražajo dokaj pozitivne trende v smislu širše izobraženosti (družbenopolitična seznanjenost in ozaveščenost) študentov. Kritičnosti v okviru študijskih predmetov se ne spodbuja v tolikšni meri, mnenje študentov pa je, da bi kritično zavešt morali veliko bolj razvijati. Po dveh letih študija je še manj tistih študentov, ki smatrajo, da se na njihovih oddelkih spodbuja kritičnost študentov do vsebine študijskih predmetov. (Slika 2)

Študenti naj ne bi bili zgolj pasivni sprejemniki informacij, le pasivni objekti, temveč naj bi bili aktivni udeleženci, subjekti pedagoškega in raziskovalnega procesa. V vprašanju raziskave, ki se nanaša na ta vidik, je postavka, ali je dobrodošlo sodelovanje študentov pri oblikovanju vsebine predavanj. Četrtnina študentov je mnenja, da takšno sodelovanje ni zaželeno pri nobenem predmetu. Še močneje je to izraženo pri študentih fizike, kemije in medicine. Po dveh letih študija je mnenje študentov še bolj pesimistično. (Slika 2)

Navedena mnenja ne govorijo v prid zahtevi, naj bo študent aktiven sodelavec v izobraževalnem procesu. Predvidevamo lahko, da so razlogi za tako izražen položaj študenta gotovo v še vedno hierarhičnem odnosu v

socialni razvoj študentov. Zastavljena je tako, da spremlja razvoj posameznih študentov od njihovega vstopa na univerzo do zgodnjih obdobjih življenja po diplomi. Raziskava bo potekala predvidoma osem let, empirične faze pa se izvajajo vsako drugo leto. V projektu sodelujejo raziskovalne skupine iz Avstrije, Zvezne republike Nemčije, Velike Britanije, Nizozemske, Poljske, Švedske in Jugoslavije. Koordinator projekta je Evropski koordinativni center za raziskovanje in dokumentacijo v družboslovnih znanostih na Dunaju. V okviru Jugoslavije (oz. Slovenije) ima raziskava delovni naslov »Izobraževalna pot in sistem vrednot študentov«, izvaja se na Centru za razvoj univerze. Raziskava spremlja vzorec študentov ljubljanske univerze, ki so se vpisali v prvi letnik v študijskem letu 1977/78.

Področja študija so bila v interesu mednarodne raziskave izbrana enotno za vse sodelujoče države, in sicer po mednarodnem standardu klasifikacije izobraževanja (UNESCO):

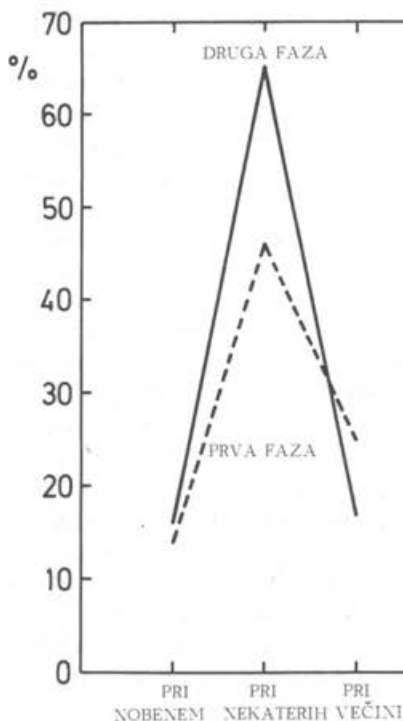
1. humanistične vede (filozofska fakulteta – lingvistika)
2. naravoslovne vede (fakulteta za naravoslovje in tehnologijo – kemija in fizika; biotehniška fakulteta – biologija)
3. ekonomija (ekonomska fakulteta)
4. medicina (medicinska fakulteta)
5. tehnika (fakulteta za elektrotehniko, strojna fakulteta, fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo – gradbeništvo)
6. pravo (pravna fakulteta)

² Slikovni prikazi vključujejo podatke iz 1. faze (1. semester študija); 2. faze (5. semester študija) in 3. faze (9. semester študija) empiričnega raziskovanja na ljubljanski univerzi in mednarodne podatke iz 2. faze (5. semester raziskovanja).

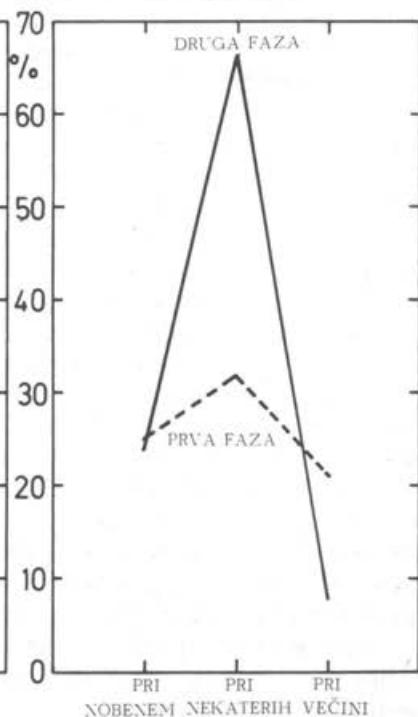
Programiranje in slike: Zdenko Lapajne

Slika 2: Značilnosti predavanj (opis)

spodbuja se kritičnost študentov do vsebine študijskih predmetov

dobrodošlo je sodelovanje študentov pri oblikovanju vsebine predavanj

izobraževalnem procesu, delno tudi v pasivnosti samih študentov, kar pa je lahko večkrat le posledica teh odnosov, ki jih doživljajo v celotnem procesu izobraževanja.

Pomemben vidik preobrazbe visokega šolstva je preoblikovanje vsebine in oblike predavanj, ki so prepogosto »predavateljska«, osredotočena le na narekovanje izpitne snovi in branje iz skript. Ukiniti bi bilo potrebno sistem »ex cathedra« in preiti k »živi besedi«, v vzpostavitve dialoga z avditorijem (dosedanjim poslušalstvom). Na vprašanje, ali se sodelovanje pri razpravah spodbuja, so študenti v glavnem odgovarjali pozitivno. Opazne so razlike med odgovori študentov različnih študijskih smeri: največ sodelujejo v razpravah študenti ekonomije in najmanj študenti medicine.

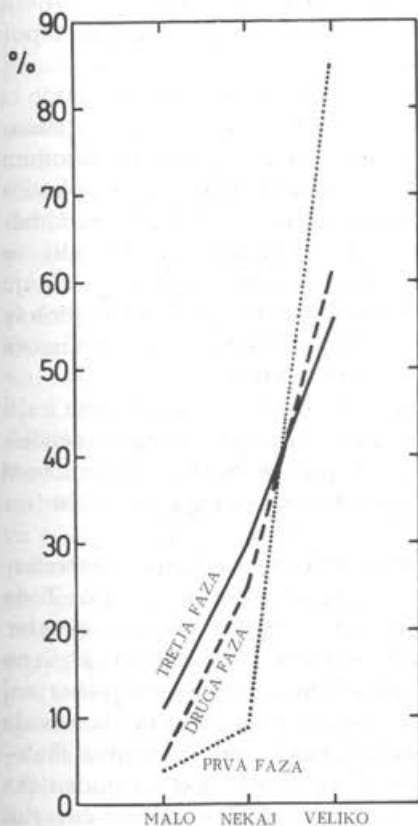
Zanimiva je ocena študentov o tem, koliko bi morali pričakovati takšno sodelovanje, saj jih manj kot polovica smatra, da bi bilo potrebno več takšnega sodelovanja, več študentov pa je mnenja, da je dovolj le nekoliko razpravljanja ali pa sploh nič. Vprašamo se lahko, kaj je razlog takšnega odnosa študentov – zgolj indiferentnost ali mogoče kaj drugega? Delen odgovor je verjetno v tem, da je to težja oblika študijskega dela, ki

ga – zlasti v začetku študija – mnogi še ne obvladajo. Sploh pa ni spodbuden močan interes študentov, da dobijo dobre ocene; saj bi morali izpit in s tem izpitna ocena v novih okoliščinah (če seveda obstajajo) izobraževanja izgubiti stari pomen, kajti delo vsakega študenta naj bi se preverjalo med celotnim procesom – med razpravami, delom v manjših skupinah, pri raziskovanju in strokovnem delu.

Študij, ki naj bo strokovna in znanstvena priprava za bodoče delo, naj bi študenta usposabljal za samostojno delo v stroki. V začetku študija je bila večina povprašanih študentov mnenja, da v njihovem študiju obstaja mična težnja po samostojnem in poglobljenem delu, kar se še zlasti spodbuja pri študiju tehnike in medicine, veliko manj pa pri študiju ekonomije in humanističnih ved. Zato v drugem delu vprašanja ravno študentje ekonomije in humanističnih ved menijo, da bi profesorji morali

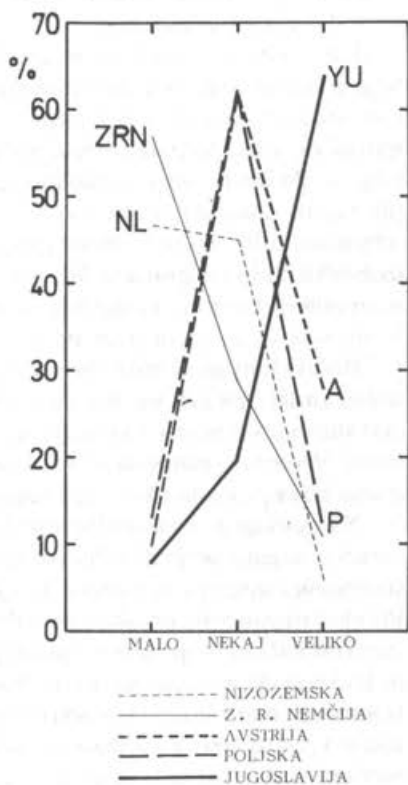
Slika 3: Pričakovanja študentov: (opis)

Kaj pričakujejo od študenta na tvoji študijski smeri? – sprotin in samostojen študij

Slika 4: Pričakovanja študentov: (opis)

Kaj pričakujejo od študenta na tvoji študijski smeri? – uporabo teoretičnega znanja pri praktičnih problemih

zahtevati več sprotnega in samostojnega študija, medtem ko študentje medicine sodijo, da je pri njih tega študija celo preveč. Z leti študija se je mnenje študentov o tej trditvi močno spremenilo, saj je veliko manj tistih, ki so mnenja, da se na njihovih oddelkih spodbuja sproten in samostojen študij. (Slika 3).

Študenta naj se poleg spoznavanja temeljev (osnov) določenega predmeta aktivno uvaja v znanstveno-raziskovalno in praktično-strokovno delo. Večina študentov (zlasti študentov biologije, kemije, fizike in medicine) izjavlja, da teoretično znanje pri študijskih predmetih uporabljajo tudi v zvezi s praktičnimi problemi. Njihovo mnenje ostaja nespremenjeno med celotnim študijem. Iz mednarodne primerjave podatkov lahko vidimo, da je pri nas veliko več povezanosti teoretičnega in praktičnega dela kot v drugih državah, ki sodelujejo v FORM-projektu. (Slika 4).

V našem visokem šolstvu manjka samostojnega, ustvarjalnega vidika študentovega dela. Možnosti za samostojno izvajanje manjših raziskav so minimalne, saj so odgovori na to vprašanje zelo negativni (z izjemo študentov medicine). Velikokrat je razlog za to pomanjkanje kadrov, ki bi lahko delali s posameznimi oz. manjšimi skupinami študentov. Pri tem se še vedno očitno pozablja, da se tovrstne probleme lahko razrešuje s pritegnitvijo znanstvenikov in uveljavljenih strokovnjakov, ki niso zaposleni na določeni fakulteti.

Interdisciplinarnost, ki je zaradi izredno hitrega razvoja znanosti in iz tega izvirajoče delitve dela postala izobraževalna nujnost – je povprašanim študentom dokaj tuj pojem, saj smo večini že med anketiranjem morali razložiti pomen besede. Kljub temu jih je še vedno skoraj polovica odgovorila, da ne vedo, ali so interdisciplinarni vidiki v študijskih predmetih zajeti. Tudi na to ali naj bi bili takšni vidiki vključeni v študij, so odgovori zelo nejasni. Prav gotovo je to posledica dejanskega stanja izobraževalnih programov. Na srednjih šolah interdisciplinarnosti sploh še ni, medtem ko na posameznih fakultetah oz. med njimi interdisciplinarni študij šele uvajajo, in sicer predvsem v višjih letnikih.

Radikalnih sprememb prizadevanja v tej smeri niso spodbudila, kajti oblikovani bi morali biti novi učni programi, ki naj bi vsebovali diferenciacijo starih predmetov, vključitev novih ter najrazličnejše kombinacije med njimi. Pri tem je pomembna možnost svobodnejšega izbora predmetov ter s tem lažja preusmeritev med študijem.

Na podlagi nekaterih študentskih ocen lahko ugotavljamo, da modernizacija organizacije študija na ljubljanski univerzi še ni zaživela. Toda študentska mnenja so samo del osvetlitve ciljev visokošolske preobrazbe. Pregled uresničitve preobrazbe bi moral potekati na različnih nivojih in na različne načine, kajti šele na podlagi številnih in mnogovrstnih preverjanj se lahko poda objektivno oceno razmer. Takšna obsežna analiza bi morala biti temelj nadaljnjega razpravljanja o preobrazbi visokega šolstva. Delovanja v tej smeri zaenkrat ne poznamo. Če se povrnemo na študentska mnenja o organizaciji študija, s katerimi smo želeli vsaj delno osvetliti

morebitne spremembe, lahko (seveda z zgoraj omenjenimi zadržki) napišemo, da v naših visokošolskih delovnih organizacijah še vedno prevladujejo stare oblike in vsebine študijskega dela in v okviru tega se še vedno reproducirajo stari odnosi.

Mnenja študentov o odnosih s profesorji

Sodobni koncept vzgojnoizobraževalnega dela v visokem šolstvu izhaja iz odnosa sodelovanja enakopravnih sodelavcev in ne iz direktivnega odnosa. Ta odnos naj bi bil utemeljen v ustvarjalnem, skupnem delu sedanjega in bodočega strokovnjaka. Njun medsebojni odnos naj bi postal odnos svobodnih sodelavcev. Na podlagi študentskih mnenj lahko ugotovimo, da sta študent in profesor še vedno v neenakopravnem, hierarhičnem odnosu. Elementi represije in odtujenosti še niso preseženi. Na vprašanje, kolikokrat razpravljajo s predavatelji iz oddelka o študijskih zadevah, je večina študentov v vseh treh fazah odgovorila, da imajo takšne stike le redko ali nikoli. Zanimiva je diferenciacija odgovorov po študijskih smereh, saj imajo takšne stike najpogosteje študentje naravoslovja, najmanj pa študentje prava. V mednarodni primerjavi skoraj ni razlik v pogostosti komuniciranja študentov s predavatelji. (Slika 5)

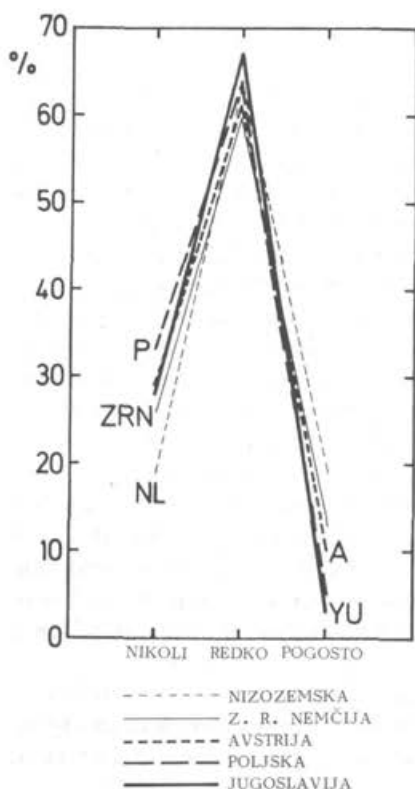
Z možnostmi družabnih stikov s svojimi profesorji so bili študentje enako nezadovoljni v vsem času študija. Nekoliko bolj kot drugi so zadovoljni študentje naravoslovnih ved, izrazito nezadovoljni pa študentje ekonomije in humanističnih ved. Tudi v primerjavi s študenti iz drugih držav naši študentje izstopajo v nezadovoljstvu glede socialnih stikov s predavateljskim osebjem. (Slika 6).

Študentom smo postavili tudi »odprto« vprašanje o tem, kaj bi bilo potrebno storiti, da bi se odnosi med študenti in učnim osebjem izboljšali. Odgovore smo vsebinsko združili v nekaj sklopov, v katerih navajamo najpogostejše in najzanimivejše ocene oz. predloge:

Dostopnost profesorjev in njihov odnos do študentov, njihova psihološko-pedagoška usposobljenost: razbiti »kult« profesorja in tudi študenta; odpraviti subjektivnost profesorjev; uvesti več dialoga, bolj prijateljske in sproščene odnose; vse je odvisno od profesorja – študente imajo za manjvredne – mogoče bi morali profesorji obiskati kakšen seminar iz psihologije in pedagogike; menim, da je študent še vedno preveč podrejen profesorju; obstaja ovira (bojazen pred maščevanjem), ki preprečuje tesnejše stike; večja časovna dostopnost učnega osebja; zamenjati profesorje, ki še vedno vztrajajo pri hierarhičnih odnosih; anonimni predlogi oz. pritožbe nad posameznim profesorjem; profesorji ne bodo hoteli spremeniti odnosa; profesorji naj ne bi bili več »gospodje«, ki še na redna predavanja pošiljajo asistente, namesto, da bi sami predavali in ocenjevali izpite; zelo veliko bi pomenilo, če pedagog med odmorom ne bi pobegnil iz predavalnice, ampak bi se pogovarjal s študenti; učno osebje naj bi se

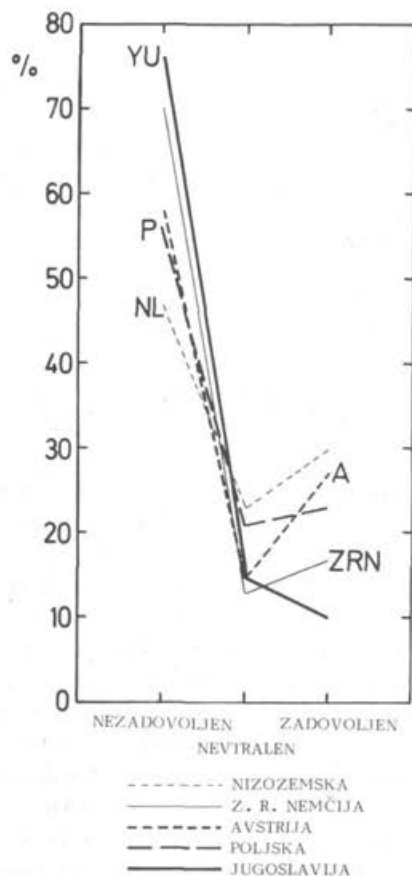
Slika 5: Razprava o študijskih zadevah

– Kako pogosto razpravljaš s predavatelji s tvojega oddelka o študijskih zadevah?

Slika 6: Zadovoljstvo s socialnimi stiki

– Ali si zadovoljen z možnostmi družabnih stikov s predavatelji na tvojem oddelku?

zavedalo, da vzgaja, ne pa samo predava; nekaterim profesorjem bi bilo treba »pomladiti« mišljenje; pedagogi bi morali biti ne le ljudje, ki vedo, ampak tudi osebnosti, ki premorejo nekaj pedagoškega znanja in splošne človeške prijaznosti, razumevanja.

Skupno poglobljanje študentov in profesorjev v aktualna vprašanja stroke in družbe: več skupnega dela; tesnejši delovni stiki med posameznim študentom in profesorjem; sodelovanje v razpravah o morebitnih problemih zunaj obveznega študija; javne tribune; okrogle mize; debatni krožki; sestanki letnikov s predavatelji; več skupnih sestankov in razpravljanj.

Študijsko delo v manjših skupinah: na predavanjih in vajah bi bilo potrebno formirati manjše skupine; zmanjšati število študentov, da bi jih lahko profesorji poznali; večje število učnega osebja; uvesti bi bilo

potrebno več študijskih smeri, da bi bilo v oddelkih manj študentov; organizirati manjše skupine (do štiri študente), ki bi imeli svojega mentorja.

Razne izboljšave v organizaciji študijskega procesa: več praktičnega dela, ne pa čitanje učbenikov; manj natrpan urnik, več vaj; izboljšati (uresničiti) oblike skupnega odločanja študentov in profesorjev o organizaciji študija; vpeljati skupno – teamsko delo (raziskave itd.); negativni odnosi izhajajo iz nerešenih študijskih vprašanj, zato so potrebne skupne razprave o vseh problemih študija, kjer bi lahko oboji govorili in tudi poslušali ter upoštevali pozitivne predloge in mnenja »nasprotnega tabora«; ukiniti je potrebno predavanje »ex cathedra«; morali bi nekoliko skrócić učni program (obseg enega predmeta), tako bi bilo več časa za razgovor; študentom omogočiti samostojno delo.

Spremeniti študente same, njihov interes in odnos do študija, stroke dela in profesorjev: kvaliteta stikov je odvisna od posameznika in njegovih prizadevanj na tem področju; študentje naj bi se bolj zresnili in dozoreli; bolj discipliniran študij; študentje sami bi morali pristopati k učnemu osebju; študentje sami bi morali biti bolj aktivni in mladostno zagnani, pa bi predavatelji bili osvojeni; študentje naj bi se znebili strahu pred predavatelji; možnosti za stike so dane, od samih študentov pa je odvisno, koliko jih izrabijo.

Poživiti družabno življenje profesorjev in študentov: številnejša zunajšolska srečanja; morda bi bilo dovolj, če bi ohranjali stare tradicije »zapatja vaj« in podobno, iz česar sledi poznejše boljše sodelovanje; organizirati skupne piknike, plese, čajanke, izlete.

Drugo: rešitev teh odnosov vidim v času, ko bo cela družba »naredila korak naprej«; potrebno je več samokritičnosti, odprtosti in sproščenosti z obeh strani; mislim, da so stiki kar v redu, sicer pa smatram, da ti je lahko profesor predvsem svetovalec (kako študirati...), ne pa osebni prijatelj (ker je precej starejši!); potreben je prehod iz klasičnega na fleksibilno ocenjevanje; zreducirati vpis – strožji vpisni pogoji.

Študentje najpogosteje vidijo prepreko za boljše stike v profesorjih samih, in sicer jih ali popolnoma negativno predstavijo (kot avtoritativne, »male bogove«, nedostopne itd.) ali pa skušajo poiskati bolj objektivne vzroke za njihovo nezainteresiranost (pomanjkanje časa, delovna preobremenjenost). Precej študentov je tudi samokritičnih, nekaj jih smatra, da problemi nepovezanosti študentov in učnega osebja izhajajo iz neprimerne organizacije študijskega procesa in neustreznih prostorskih razmer. Torej največ študentov celotno »krivdo« zvrne na profesorje, nekaj jih je mnenja, da ni nobenih možnosti za kakšne stike, toda spodbudno je, da jih kljub temu o problemih visokošolskega študija veliko razmišlja in da so dali zanimive in vsestranske predloge.

Beležke k ocenjevanju pri predmetu STM

Vse od uvedbe predmeta Samoupravljanje s temelji marksizma (v nadaljevanju STM), v vse srednje šole pa do današnjih dni se v našem družbenem prostoru zastavljajo, čeprav ne zmeraj z enako ostrino, vprašanja, kot so:

1. kaj učiti in vzgajati,
2. kako učiti in vzgajati ter
3. kako ugotavljati in vrednotiti vzgojnoizobraževalne rezultate.

Ves čas je prav zadnje vprašanje imelo in še ima največji odmev. To nam dokazujejo celo konfliktna situacije, do katerih je prihajalo oziroma še občasno prihaja in ki so pritegovale oziroma še vedno pritegujejo pozornost tudi širše družbe k problemu ocenjevanja pri tako zahtevnem predmetu, kot je STM. Takšne konfliktna situacije sta v veliki meri povzročili oziroma jih še vedno povzročata dve skrajni, diametralno si nesprotujoči mnenji. »Nekateri poudarjajo nujnost številčnega ocenjevanja, enako kot pri vseh drugih predmetih v naših srednjih šolah, razen pri telesni vzgoji, drugi pa so za odpravo ocenjevanja, ker ta predmet ni ne ‚socialistični katekizem‘ niti ne tak kot drugi predmeti v naših šolah. Zagovorniki enega ali drugega grade trditve na improviziranih anketah in vprašanjih, ki so postavljena v takšna okolja in imajo takšno vsebino, da dajo njihovi tezi popolno podporo. Pri tem gre, pa če to še tako grobo zveni, za manipulacijo, ki je v našem šolskem in družbenem prostoru ne bi smeli dopustiti. Pri tem prerekanju pozabljamo na iskanje izvirnih oblik ocenjevanja. Nekaj idej in poskusov na tem področju se je že pojavilo. Velika škoda je, da to področje zanemarjamo, zlasti še zato, ker se demokratični odnosi lahko in se tudi morajo širiti od tu navzven v celoten šolski prostor.«¹

Namen pričujočega zapisa je osvetliti nekatere predloge za (uspešnejše) ocenjevanje vzgojnoizobraževalnih rezultatov pri predmetnem področju STM, ki lahko kot izhodiščne smernice služijo učiteljem pri opravljanju ocenjevalnega vzgojnoizobraževalnega dela. Z obravnavo tako konceptualizirane tematike pa naj pričujoči zapis pomeni tudi prispevek k iskanju že omenjenih potrebnih izvirnih ocenjevalnih oblik, ki jih zahteva vsebinsko specifično, zasnovano predmetno področje STM.

¹ Jože Zupančič, »Ocenjevanje pri predmetu Samoupravljanje s temelji marksizma«, *Vzgoja in izobraževanje*, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, let. 1980, št. 1, str. 28.

Predlog za (uspešnejše) ocenjevanje vzgojnoizobraževalnih rezultatov pri STM

Če razmišljamo o tem, kako ocenjevati in kako izboljšati ocenjevanje zahtevnega predmeta STM, potem je smotrno poudariti, da je za učitelja pomemben že njegov prvi stik z razredom, ki mu mora predstaviti vzgojnoizobraževalno področje, njegove smotre, naloge in vsebine. Že od prvega srečanja s predmetom STM dalje mora učenec spoznavati, da je ta specifično zasnovani predmet nastal tako iz družbenih kakor tudi iz individualnih potreb ali drugače povedano: da je to predmet, ki mora zadovoljevati tako potrebe naše družbe kakor tudi njegove, torej individualne potrebe. Učitelj STM naj že ob prvem srečanju z učencem poudari predvsem to, da si je skoraj nemogoče predstavljati življenje človeka, še posebej mladega, ki ne bi spoznaval družbe, v kateri živi in dela. In ravno takšno spoznavanje družbe omogoča učencu predmet STM, katerega vzgojnoizobraževalno delo z vključevanjem tako imenovane samoupravljaljske prakse ima posebno naravo in prav zaradi te svoje posebnosti tudi zahteva od njega poleg določenih znanj še družbenopolitično aktivnost.

To pa seveda pomeni, da je tudi ocenjevanje tega relativno novega predmeta novo, kompleksno, enakopravna sestavina te kompleksnosti pa je tudi učenčeva družbenopolitična oziroma samoupravna agažiranost. Ali povedano še drugače: prvi pol temeljnega problema ocenjevanja učencev, ki se nasploh izraža na relaciji učna zahtevnost – učna storilnost, je pri predmetu STM ravno zahteva po učenčevem kar najbolj aktivnem sodelovanju v celotnem vzgojnoizobraževalnem delu (katerega glavni smoter ni učenčevo poznavanje reproduktivnih dejstev, še predvsem nepomembnih), zlasti pa v samoupravljaljski praksi.² Takšno ocenjevanje pri predmetu STM ima še neko posebno lastnost, prav zaradi te svoje posebne lastnosti pa je dejansko tisto torišče, kjer lahko učenci še posebej resnično občutijo, da se odnosi med učiteljem in učencem v naši šoli močno spreminjajo oziroma da se bodo morali postopno spremeniti. Zahteva namreč učenčevo aktivno, ustvarjalno sodelovanje, in to tako pri vrednotenju njegovega lastnega znanja in aktivnosti kakor tudi pri vrednotenju znanja in aktivnosti njegovih sošolcev. To pa tudi pomeni, da je javno, rečemo lahko celo, nemistificirano, saj je sleherna učiteljeva ocenjevalna mistifikacija onemogočena prav zaradi demokratičnega poteka ocenjevalnega postopka, prav zaradi oblikovanja ocene v razrednem kolektivu.

Kot naslednji ocenjevalni predlog omenimo dejstvo, da ni univerzalne metode, ki bi jo pri STM lahko uporabljali za ocenjevanje učenčevih vzgojnoizobraževalnih rezultatov. Tudi pri tem delu je potrebna učiteljeva kombinacija med seboj povezanih, raznovrstnih in dinamičnih ocenjevalnih metod. Le s kombinacijo ocenjevalnih metod je (in bo) namreč možno

² Že pri prvem srečanju naj učitelj STM tudi pove učencem, da učni načrt celo zahteva njihovo samostojno vsebinsko oblikovanje tako imenovanih ur samoupravljaljske prakse, pač glede na njihove interese in na aktualno družbeno dogajanje doma in v svetu.

odpraviti »še sedaj nič kaj rožnato stanje na tem področju, ki se kaže v izrazitem subjektivizmu posameznih učiteljev, pa tudi v njihovi pretirani zahtevnosti, ki meji že marsikje na star in dokaj preživel akademizem, ki s sodobno vzgojo in izobraževanjem nima veliko skupnega.«³ Če klasično, tradicionalno, monotono »spraševanje« učenca, ki dosega svoj absurdni vrh v učiteljevi zahtevi po učenčevi kar najhitrejši reprodukciji edino pravilnega odgovora (mogoče celo takšnega, kot ga ima učenec zapisanega v knjigi ali v zvezku, čeprav ga ne razume!), pri predmetu STM ni dopustno, si moramo v nadaljevanju ogledati nekaj poglobljenih ocenjevalnih metod, ki jih lahko učitelj STM medsebojno ustvarjalno kombinira in s tem dosega, da postaja pri predmetu STM ocenjevanje nova pedagoška kvaliteta.

Kot eno izmed takšnih ocenjevalnih metod omenimo učiteljevo sistematično opazovanje učencev. Pri predmetu STM lahko pomen učiteljeve uporabe sistematične opazovalne ocenjevalne metode vrednotimo z različnih, med seboj povezanih vidikov. Ti vidiki so sledeči:

1. Razvojni vidik – uporaba takšne metode ponuja učitelju STM možnosti za kontinuirano, poglobljeno spremljanje učenčevega socialnega in osebno intelektualnega, idejnega razvoja.

2. Motivacijski vidik – uporaba takšne metode omogoča učitelju STM tudi odkrivanje učenčeve motivacijske baze.

3. Evidenčni vidik – uporaba takšne metode omogoča učitelju STM vodenje evidence o učenčevem sodelovanju v šolski samoupravi, v organizaciji ZSMS, v KS, skratka vodenje evidence o učenčevi celotni samoupravni angažiranosti.

*V tesni, skoraj neločljivi povezavi s sistematično opazovalno ocenjevalno metodo pa je tudi v naših srednjih šolah pri predmetu STM že najbolj razširjena ocenjevalna metoda, imenovana ustno preverjanje.*⁴ Kljub že razširjeni uporabi te ocenjevalne metode pa žal še vedno lahko ugotavljamo njeno izrazito neusklajenost s smotri predmeta STM. To pa pomeni, da ta metoda še vedno prvenstveno služi mnogim učiteljem STM kot orodje za hitro, avtomatično ugotavljanje bodisi učenčevega znanja ali neznanja reproduktivne narave, ne pa kot orodje za njegovo temeljito problematiziranje. Vemo pa, da je na potrebo po nenehnem uveljavljanju problemskega pristopa v marksistični znanosti oziroma po temeljitim problematiziranjem znanja, še posebej znanja marksistične narave v pedagoškem delu opozarjal že tovariš Tito, saj je večkrat govoril: »Velika naloga naše mladine je, da se vzgaja v duhu naše stvarnosti, v duhu socializma. Toda to ne pomeni, da je potrebno samo abstraktno proučevati dela velikih mislecev Marxa, Engelsa in Lenina. Marksistično znanost je potrebno proučevati tudi problemsko, ustvarjalno, v povezavi z našo

³ Jože Zupančič, »Nekateri vidiki ocenjevanja pri predmetu STM«, Vzgoja in izobraževanje, Zavod za šolstvo, Ljubljana, let. 1976, št. 3, str. 27.

⁴ To trditev postavljam na podlagi lastnega spoznanja, ki sem si ga pridobila z opazovanjem vzgojnoizobraževalnega dela mnogih učiteljev STM na naših srednjih šolah.

vsakodnevno prakso in s pozitivnimi izkustvi, doseženimi v drugih socialističnih deželah.«⁵

Ustno preverjanje pri predmetu STM mora torej učitelj uporabljati ne kot izpraševalec, ki ni niti aktiven niti pasiven,⁶ temveč kot ustvarjalen izpraševalec. Ustvarjalen pa naj bi bil takšen tip izpraševalca, ki zna postaviti v središče dinamičnega, demokratičnega in humanega razgovora z učencem tip logične poti, ki izhaja iz problema, ki zna, kljub temu da od učenca zahteva rešitev abstraktnega problema, v pogovoru z učencevim in s svojim sodelovanjem abstraktni problem čim bolj konkretizirati, skratka, ki zna učencu postavljati vprašanja, ki so kratka, jasna in kar najtesneje problemsko povezana z obravnavano snovjo.

Do spoznanj o učenčevih doseženih rezultatih pri vzgojnoizobraževalnem delu pa lahko prihaja učitelj STM tudi z uporabo pismenega preverjanja. Tudi pri predmetu STM lahko »udomači« učitelj pisanje tako imenovanih kontrolnih nalog, katerih vsebina in čas pisanja sta seveda lahko zelo različna. Tako je lahko vsebinski vidik kontrolne naloge učenčeva deskripcija konkretnih problemov našega družbenega razvoja, ocena konkretnega filma, TV oddaje, časopisnega zapisa o družbeni problematiki, interpretacija bodisi samostojno zbranih ali že objavljenih podatkov, ki so relevantni za proučevanje določene družboslovne problemske situacije, izdelava skic, diagramov, tabel, povzetkov, sklepov, posplošitev, primerjav, konkretizacij, razčlenitev in podobno. Res je, da tudi pri predmetu STM tako raznorodno zasnovane kontrolne naloge ne morejo biti imune pred negativnimi lastnostmi, toda kljub temu lahko imajo za učitelja STM veliko informativno in tudi diagnostično vrednost. Prav z njimi lahko namreč učitelj spoznava učenčevo osebnostno strukturo, pa tudi stopnjo uresničevanja svojih lastnih vzgojnih prizadevanj.

Že prej smo opozorili na to, da mora biti pomemben dejavnik pri oblikovanju ocene iz STM tudi preverjanje učenčeve praktične dejavnosti. Tudi za ugotavljanje te komponente celotne učenčeve ocene se učitelju STM ponujajo številne in raznolike možnosti, katerih uresničevanje še prav posebej lahko prispeva k temu, da se bo predmet STM kot »reformni srednješolski predmet« postopoma le prenehal dušiti pod šol-

⁵ Tito o vaspitanju i obrazovanju, Revija obrazovanja, Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja SR Srbije, Beograd, 1977, str. 67.

⁶ »Aktivni izpraševalci so tisti, ki postavljajo učencem veliko vprašanj in jim s svojo razlago odgovore sugerirajo ter v mnogih primerih na svoja vprašanja tudi sami odgovarjajo. Taki učitelji ne morejo presoditi vrednosti učenčevih odgovorov in pravilno ugotoviti, kaj učenec obvlada in česa ne zna. Pri takem načinu izpraševanja igra pomembno vlogo učenčeva sposobnost prepoznavanja, ki temelji na mehničnem pomnjenju, pogosto pa tudi njegova iznajdljivost.

Pasivni izpraševalci pa preverjajo znanje učencev tako, da jim zastavijo vprašanje, potem pa bolj ali manj ravnodušno čakajo na odgovor. Taki ocenjevalci se ne vmešavajo v odgovore učencev, ne dajejo dodatnih vprašanj in pri izpraševanju ne pomagajo. Tudi iz njihovih izrazov in vedenja ni mogoče ugotoviti, ali so z odgovori učenca zadovoljni ali pa ne. Pri takem načinu preverjanja ocena ni odvisna samo od učenčevega znanja, ampak tudi od sposobnosti njegovega izražanja. Tisti učenci, ki se bolj spretno izražajo, dajejo vtis, da več znajo kakor tisti, ki se težje izražajo. Zato je treba nekatere učence dalj časa izpraševati, da dobimo iz njih tisto, kar v resnici znajo. Pomembno vlogo pri pasivnem preverjanju igra tudi čustvena odpornost učenca. Tisti, ki so čustveno odpornejši, dobivajo pri takih učiteljih tudi boljše ocene kot čustveno manj odporni učenci.« (Dr. Leon Zorman, *Preverjanje in ocenjevanje znanja ter opazovanje učencev v šoli*, DZS, Ljubljana, 1968, str. 40, 41)

skimi usedlinami klasične narave. Še predvsem se takšne številne in raznolike možnosti ponujajo učitelju STM v okviru samoupravljaljske prakse. Tako lahko, na primer, učenec v okviru samoupravljaljske prakse, ko spoznava celoto samoupravnih odnosov v šoli, v družbenopolitičnih organizacijah in širšem družbenem okolju ter se v njem tudi že sam angažira, samostojno pripravlja kratka predavanja, referate, koreferate, diskusijske prispevke itd. Seveda pa moramo takoj poudariti, da zahteva kvalitetno izvajanje samoupravljaljske prakse od učitelja STM temeljito poznavanje aktualnih dogajanj doma, pa tudi na mednarodnem prizorišču. Toda žal še vedno lahko ugotavljamo naslednje:

Mnogi učitelji STM so za opravljanje svojega odgovornega pedagoškega dela le ozko profesionalno usposobljeni, manjka pa jim širša družbena razgledanost. Ti učitelji STM pri svojem pedagoškem delu velikokrat le v okrnjeni meri izvajajo z učnim načrtom predvideno samoupravljaljsko prakso ali pa jo sploh zanemarjajo. Njihov neživljenjski odnos do celotnega pedagoškega dela, še posebej pa do samoupravljaljske prakse se kaže tudi pri ocenjevanju: tudi tu jih zanima le kvantiteta učenčevega faktografskega, pozitivističnega znanja, ne pa kvaliteta, ki se brez dvoma izraža tudi v učenčevi sposobnosti kritičnega presojanja vsakodnevnih aktualnih dogajanj doma in v svetu.

Poudarimo lahko še to, da izkoriščanje številnih možnosti za preverjanje učenčeve praktične dejavnosti učitelju STM omogoča, da razvija pestre oblike samoocenjevanja in kolektivnega ocenjevanja učencev.

Dosedanja smerna predloga, ki naj služita učiteljem STM pri opravljanju tako zapletenega vzgojnoizobraževalnega dela, kot je ocenjevanje učenca, dopolnimo še z zahtevo, *da morajo učitelji STM odločno zavreči tradicionalni koncept ocenjevanja vzgojnoizobraževalnih rezultatov*. To pa pomeni naslednje: medtem ko tradicionalni koncept ocenjevanja vzgojnoizobraževalnih rezultatov usmerja pozornost predvsem k ugotavljanju učenčevega neznanja, mora koncept ocenjevanja vzgojnoizobraževalnih rezultatov pri predmetu STM usmerjati pozornost predvsem k ugotavljanju učenčevega znanja. Celo med nepopolnostmi ali neustreznostmi v učenčevem vzgojnoizobraževalnem delu mora učitelj STM odkrivati elemente, ki so pravilni in ga usmerjati na podlagi teh pravilnih elementov. Zaradi takšnega motivacijskega, stimulativnega ocenjevalnega ravnanja pa učitelj STM seveda nikakor ne sme spregledovati učenčevih napak in pomanjkljivosti. Dejstvo, da lahko napake strokovno ustrezno in enakovredno analizira edinole učitelj sam, je namreč veljavno tudi pri predmetu STM.

Predloge za ocenjevanje učenca je smotrno dopolniti tudi s predlogom, da *naj bo učiteljevo načrtno ocenjevanje vedno čim bolj vključeno v proces obdelave nove učne tematike*. Če učitelj vključuje ocenjevanje (kot zelo skrbno načrtovano fazo v izvajanju celotnega pedagoškega procesa) v proces obdelave nove učne tematike, ima lahko to za učenca veliko večjo didaktično in vzgojno vrednost, kot pa če ocenjuje nenačrtno,

brez ustrezne priprave. Kaj rado se v naših šolah namreč dogaja, da učitelji ocenjujejo učence precej poredko, nenačrtovano, dostikrat tik pred redovalnimi konferencami, to pa je zelo napačno. Takšno ocenjevanje prav gotovo ne more delovati na učenca spodbudno, temveč ga predvsem sili h kampanjskemu izpolnjevanju učnih obveznosti. Kampanjsko izpolnjevanje učnih obveznosti pa ima, razumljivo, za učenca majhno vzgojno vrednost. Na učenca deluje negativno, saj njegovih sposobnosti za kritično presojanje in vrednotenje, pa tudi njegovih delovnih navad, ki pomembno sodelujejo pri opravljanju vsake njegove intelektualne dejavnosti in imajo prav zato tudi pozitivno korelacijsko zvezo z njegovimi učnimi uspehi, ne krepi kontinuirano. Omenimo pa lahko tudi številne druge argumente, ki podpirajo tezo, da je nedopustno, če učitelj pri premetu STM učenca ne ocenjuje sprotno⁷ in predvsem načrtno. Ti argumenti so sledeči:

1. Občasno nenačrtno, pretirano dolgo potekajoče ocenjevanje učenca (v mnogih primerih poteka takšno ocenjevanje pred tablo), zlasti še v primeru, ko želi učitelj izvedeti nekatere nepomembne podatke, ki nimajo večjega ali sploh nobenega pomena za učenčevo razumevanje bistvenih vsebin učnega načrta, nikakor ne more biti temelj za oblikovanje učenčevih idejnih vrednostnih stališč.

2. Takšno ocenjevanje dopušča zelo majhne operativne možnosti za uveljavljanje učenčevega samoocenjevanja in kolektivnega ocenjevanja.

3. Ocenjevanje te vrste lahko povzroči pri učencu tudi čustveno vznemirjenost.

4. To ocenjevanje dobiva svoj negativni izraz celo v dvomu v pravilnost ocene kot eni izmed njenih merskih karakteristik,⁸ ki jih dobi učenec. Znanstveni izsledki namreč kažejo, da z morebitnimi novimi informacijami, ki jih dobi učitelj od učenca pri časovno pretirano dolgo potekajočem ocenjevanju, učitelj ničesar ne pridobi, ampak se pravilnost njegove ocene celo zmanjša. Učitelj, ki namreč zelo poredko ocenjuje učenca, navadno predolgo časa ocenjuje, ker poizkuša na ta način dobiti vse tiste informacije, do katerih bi moral priti na podlagi sprotnega oziroma večkratnega krajšega ocenjevanja. Čim manj ocen ima učitelj o posameznem učencu, tem večja je tudi verjetnost, da njegova končna ocena ne bo pravilna, ne bo realno merilo učenčevega dejanskega znanja, temveč bolj posledica golega naključja, koliko predelane snovi zna učenec obnoviti.

5. In nenazadnje: takšno ocenjevanje učitelju tudi ne omogoča, da bi

⁷ Tako namreč imenujejo nekateri avtorji (npr. dr. Ivan Furlan v delu: *Upoznavanje, ispitivanje i ocenjivanje učenika*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1964, na strani 82) učiteljevo nepogosto ter časovno pretirano dolgo potekajoče ocenjevanje učenca.

⁸ Obstajajo pa še druge merske karakteristike ocene, ki jih lahko operacionaliziramo takole:

Objektivnost ocene: ocena je objektivna, če je res odvisna samo od predmeta merjenja, to je, od učenčevega znanja, sposobnosti itd., ne pa od lastnosti tistega, ki učenca ocenjuje. Zanesljivost ocene: ocena je zanesljiva, če da isti učitelj pri ponovnem ocenjevanju isti pisni nalogi ali ustnemu odgovoru učenca enako oceno (ob predpostavki seveda, da se v vmesnem času učenčevo znanje ni spremenilo). Občutljivost ocene: ocena je občutljiva, če ustrezno registrira tudi manjše razlike v znanju.

stalno dobival povratno informacijo o učinkovitosti ali neučinkovitosti svojega pedagoškega dela.

Dopolnimo sklop predlogov za učiteljevo uspešnejše izvajanje STM-jevskega ocenjevalnega dela še z naslednjo zahtevo: *sleherni učitelj STM mora biti čim temeljiteje seznanjen z različnimi napakami, ki jih lahko dela kot učenčev (so)-ocenjevalec, z napakami, ki lahko pomembno vplivajo na to, da postaja ocenjevanje učenca izrazito subjektivno, krivično. Res je, da je pri predmetu STM možnost učiteljevih subjektivnih ocenjevalnih napak bistveno manjša kot pri drugih vzgojnoizobražbenih predmetih prav zaradi novega kompleksnega, javnega, kolektivnega ocenjevanja in samoocenjevanja učenca, ki naj bi se uresničevalo pri tem predmetnem področju. Žal nam pedagoška praksa kaže, da se marsikdaj tako ocenjevanje še vedno uveljavlja zgolj na normativni ravni, dejansko pa se še uveljavlja tradicionalno ocenjevanje, ocenjevanje, ki v še večji meri dopušča učiteljeve subjektivne ocenjevalne napake, ali pa, kar je še absurdnejše, celo mehanično prenašanje teh napak na učenca kot morebitnega učiteljevega občasnega soocenjevalca.*

Najpomembnejše subjektivne ocenjevalne napake, ki jih lahko delajo tudi učitelji STM, so:

- a) osebna enačba,
- b) halo učinek,
- c) učinek kontrasta,
- č) logična napaka,
- d) prilagajanje kriterija ocenjevanja splošni vrednosti razreda ter
- e) vpliv učiteljeve utrujenosti, zdravstvenega stanja, osebnega zadovoljstva, zanimanja za predmetno področje STM itd. na ocenjevanje.

Ad a) Osebna enačba učiteljev STM kot ocenjevalcev se lahko izraža tako, da so nekateri učitelji STM kot ocenjevalci ne glede na to, koga ali kaj ocenjujejo, stalno razmeroma strogi, drugi pa blagi. Pri izvajanju vzgojnoizobraževalnega dela si ustvarijo svojstvene kriterije, kaj je »odlična« ali »še zadovoljljiva« ocena. To se kaže tudi v njihovi zelo nesimetrični distribuciji ocen, ki jih dajejo učencem, saj močno prevladujejo bodisi nadpovprečne ali podpovprečne ocene.

Ad b) O halo učinku učiteljev STM kot ocenjevalcev govorimo, kadar na učenčevo oceno iz STM ne vplivajo toliko učenčevo znanje, sposobnosti, samoupravna angažiranost itd., temveč bolj splošno mnenje, ki ga ima učitelj STM o učencu (ali mu je učenec simpatičen, ker je miren, ker ne moti vzgojnoizobraževalnega dela, ali ne...), pa tudi učenčeve prejšnje ocene tako iz predmeta STM kot tudi iz drugih predmetov.

Ad c) Učinek kontrasta učiteljev STM kot ocenjevalcev deluje prav v nasprotno smer kot njihov halo učinek in prihaja redkeje do izraza. Izraža pa se takole: če učenec – odličnjak pri predmetu STM enkrat nekoliko slabše kot sicer opravi svojo vzgojnoizobraževalno obveznost, ga učitelj STM zelo strogo oceni, in narobe, če sicer zelo slab učenec pri predmetu

STM enkrat nekoliko boljše opravi svojo vzgojnoizobraževalno obveznost, ga učitelj STM oceni pretirano visoko.

Ad č) Logična napaka učiteljev STM kot ocenjevalcev se izraža tako, da učitelji STM podobno ocenjujejo učenčevo razumevanje vzgojnoizobraževalnega gradiva, ki nekako »po logiki« spada skupaj. Konkretizirajmo postavljeno trditev! Npr., če ima učenec zelo dobro oceno iz filozofije, tudi učitelj STM lahko podobno oceni njegovo razumevanje STM-jevskega vzgojnoizobraževalnega gradiva filozofske narave, čeprav učenčevo dejansko razumevanje tega gradiva morda ne ustreza niti zadovoljivi ocenjevalni ravni.

Ad d) Prilagajanje kriterija ocenjevanja splošni vrednosti razreda. Tudi učitelji STM lahko učencev dostikrat ne ocenjujejo po nekih splošno veljavnih kriterijih, temveč tako, da jih v okviru vsakega razreda posebej razvrščajo, pač glede na njihovo znanje, sposobnosti, samoupravno angažiranost itd., od najboljšega do najslabšega. To pa pomeni, da dobivajo iz STM najboljši učenci v razredu tudi najboljše ocene, slabi učenci pa slabe ocene, ne glede na to ali te ocene tudi dejansko ustrezajo znanju, sposobnostim, samoupravni angažiranosti itd. učencev v drugih razredih oziroma srednjih šolah. Obstaja torej možnost, da imajo lahko učenci iz različnih razredov in različnih srednjih šol iz predmeta STM številčno enake ocene, čeprav se njihovo znanje, sposobnosti, samoupravna angažiranost itd. močno razlikujejo. Ali drugače, obstaja možnost (če parafraziram besede Nikole Rota in Zorana Bujasa iz dela: *Distribucija šolskih ocen v primerjavi z distribucijami uspehov v testih znanja*, Prispjevki k psihologiji, DZS, Ljubljana, 1960, str. 183), da ispričujejo tudi ocene iz STM bolj učiteljevo subjektivno razvrstitev znotraj posameznega razreda kakor pa resnično mero učenčevega znanja, sposobnosti, samoupravne angažiranosti itd., po katerih bi upravičeno mogli primerjati učence, ki pripadajo različnim razredom iste stopnje.

Ad e) Končno pa na učiteljevo ocenjevanje lahko vplivajo še razni drugi subjektivni dejavniki, kot so: utrujenost, zdravstveno stanje, osebno zadovoljstvo, zanimanje za interdisciplinarno predmetno področje STM itd. Tudi ti dejavniki lahko učenčevo oceno krepko izmaličijo, zato jih pri ocenjevanju predmetnega področja STM nikakor ne gre podcenjevati.

Sklepna ugotovitev

Tako prikaz najpomembnejših subjektivnih ocenjevalnih napak, ki jih lahko delajo tudi učitelji STM, predvsem tisti, ki jih še vedno bremenijo tradicionalni ocenjevalni okovi, kakor tudi prikaz vseh predlogov, ki naj služijo učiteljem STM za (uspešnejše) ocenjevanje vzgojnoizobraževalnih rezultatov, torej kažeta, da je konkretna STM-jevska učna storilnost srednješolskega dijaka kompleks izredno kompliciranih, v absolutnem smislu (sploh) neugotovljivih, nemerljivih, neocenljivih elementov. To so

kompleksi elementov, ki jih je možno ocenjevati samo relativno, to pomeni, samo na podlagi nekaterih splošnih (in še to doslej skromno poznanih) indikatorjev za sklepanje in za ocenjevanje učenčeve učne storilnosti. Da pa bodo postali v prihodnje ti kompleksi elementov čim bolj objektivno ocenljivi, čeprav seveda v že omenjenem, zgolj relativnem smislu, bo potrebno za njihovo merjenje še naprej tako v teoriji kakor v praksi iskati njihove specifične ocenjevalne indikatorje. To pa tudi pomeni, da si bo morala metodika STM v prihodnje tudi na ocenjevalnem področju še nenehno utirati svojo lastno, specifično pot.

LITERATURA:

1. Furlan Ivan: Upoznavanje, ispitivanje i ocenjivanje učenika, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1964.
2. Informacija o uveljavljanju predmetnega področja Samoupravljanje s temelji marksizma v usmerjenem izobraževanju, Marksistični center CK ZKS, Sekcija za vzgojo in izobraževanje, Ljubljana, 25. junij 1980.
3. Informacija o uveljavljanju in uresničevanju predmetnega področja Samoupravljanje s temelji marksizma, ki je bila obravnavana na 7. seji komisije predsedstva CK ZKS Slovenije za idejno in teoretično delo v zvezi komunistov dne 23. septembra 1980.
4. Krajnc Ana: Preverjanje in ocenjevanje znanja, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1979, št. 3-4.
5. Mejak Renata: O nekaterih vprašanih preverjanja in ocenjevanja vzgojnoizobraževalnih rezultatov pri STM, Vzgoja in izobraževanje, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, let. 1979, št. 2.
6. Pongrac S.: Ispitivanje i ocenjivanje u obrazovanju, Školska knjiga Zagreb, 1980.
7. Pravilnik o preverjanju in o ocenjevanju znanja v usmerjenem izobraževanju, Uradni list SRS, dne 13/2 1981, št. 5.
8. Predlog elementov za preverjanje in ocenjevanje vzgojnoizobraževalnih rezultatov pri predmetu STM, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, 1978.
9. Prodanović Tihomir, Ničković Radoslav: Didaktika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1974.
10. Rot Nikola, Bujas Zoran: Distribucija šolskih ocen v primerjavi z distribucijami uspehov v testih znanja, Prispevki k psihologiji, DZS, Ljubljana, 1960.
11. Širec Jože: Ali je opisno učnostorilnostno ocenjevanje učencev aktualno, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1978, št. 5-6.
12. Tito o vaspitanju i obrazovanju, Revija obrazovanja, Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja SR Srbije, Beograd, 1977.
13. Zorman Leon: Preverjanje in ocenjevanje znanja ter opazovanje učencev v šoli, DZS, Ljubljana, 1968.
14. Zupančič Jože: Nekateri vidiki ocenjevanja pri predmetu STM, Vzgoja in izobraževanje, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, let. 1976, št. 3.
15. Zupančič Jože: Ocenjevanje pri predmetu Samoupravljanje s temelji marksizma, Vzgoja in izobraževanje, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, let. 1980, št. 1.

FRANCI POLAK

Zaposlovanje mladih

Uresničevanje pravic do dela je med mladimi zagotovo eno najpomembnejših vprašanj. Pri tem je že res, da je pomemben njihov interes, še pomembnejši pa je interes družbe, v kateri živijo, da obnavlja svoje sile na vseh področjih družbenopolitičnega in gospodarskega življenja ter razvoja. Zato je cilj naše družbe, da ustvarja podlage in možnosti za uresničevanje pravice do dela. Z zaposlovanjem sta hkrati zagotovljena tako družbeni interes kot interes posameznika, da uresniči svojo pravico na delo. Res je tudi, da se pravica do dela v naši družbi uresničuje in povezuje s pravico dela z družbenimi sredstvi in pravico samoupravljanja.

V Jugoslaviji je sedaj v proces dela z družbenimi sredstvi in v samoupravljanje v združenem delu vključenih okrog 6 milijonov, v Sloveniji pa okrog osemsto tisoč delavcev. Dosedanja prizadevanja so bila usmerjena v zagotavljanje tako družbenih kot materialnih možnosti za doseg čim večje stopnje zaposlovanja prirasta delovno sposobnega prebivalstva, mladih šolanih kadrov, dela delavcev iz kmetijskega sektorja in dela vračajočih se delavcev z začasnega dela v tujini. V vsem preteklem obdobju so bile stopnje zaposlovanje v Jugoslaviji različne tako po posameznih letih, kot tudi po posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah. Letne stopnje zaposlovanja so bile visoke in so se začele zmanjševati šele v zadnjih letih, ko so se pojavile neugodne gospodarske razmere in so se zaostrieli pogoji gospodarjenja.

Ugotovljiv je hiter razvoj zaposlovanja v industriji, gradbeništvu, prometu, pa tudi v storitvenih in družbenih dejavnostih. Značilno pa je tudi to, da se je v strukturi prebivalstva delež kmetijskega skrčil v Jugoslaviji na okoli 25 odstotkov, v Sloveniji pa celo na manj kot 10 odstotkov. To je povzročilo tudi velike premike prebivalstva iz vasi v mesta oziroma industrijske centre in premike prebivalstva iz manj razvitih delov naše države v razvitejša gospodarska področja.

Ob zmanjšani stopnji gospodarske rasti pa spremenjena socialna in ekonomska struktura delavcev in delovnih ljudi vplivata na to, da je zaradi zaostrenih razmer in zmanjšane možnosti za zaposlovanje novih delavcev potrebno izdelati in izvajati uspešnejšo politiko zaposlovanja.

Po razpoložljivih podatkih je v Jugoslaviji osemsto tisoč nezaposlenih, v Sloveniji pa okrog trinajst tisoč. Naraščanje nezaposlenosti je mogoče

ugotoviti povsod. Visoko stopnjo nezaposlenih imajo Kosovo in Makedonija (20 %), Srbija (15,7%), Črna gora (14,7%), Bosna in Hercegovina (14,1%), mnogo nižja stopnja nezaposlenih pa je na Hrvaškem (5,2%) in v Sloveniji (1,3%).¹ Slovenija je dosegla eno od najnižjih stopenj nezaposlenosti v svetu in se praktično približala polni zaposlenosti, kar je nedvomno najpomembnejši cilj razvoja in uresničevanja politike zaposlovanja. Nezaposlenost je tudi v Sloveniji velika v severovzhodnem delu republike in v nekaterih manj razvitih občinah. Zato je razumljiva že sprejeta opredelitev, da je v okviru skladnejšega regionalnega razvoja Slovenije potrebna hitrejša rast zaposlenosti na manj razvitih območjih. Poleg tega je bilo v letu 1981 v naši republiki narejenih 123 programov za skupna vlaganja za povečevanje materialne podlage združenega dela in tudi z namenom, da se ustvarijo možnosti za zaposlovanje na tistih območjih Jugoslavije, kjer so razpoložljivi delavci.

Združeno delo potrebuje v začetku leta 1982 enajst tisoč delavcev, vendar v večini primerov ne takšnih, kakršni so prijavljeni med nezaposlenimi. Večina tistih, ki iščejo zaposlitev, je kvalificiranih in strokovnih delavcev, večina je mlajših od 30 let in velika večina doslej še ni bila v delovnem razmerju (mnogi čakajo na zaposlitev šest oz. več kot 12 mesecev). Šele v zadnjem času je mogoče na podlagi usklajevanj letnih načrtov zaposlovanja v organizacijah združenega dela ugotoviti, da dajejo večji poudarek izboljševanju izobrazbene in kvalifikacijske sestave, tudi zaposlovanju pripravnikov – seveda ob upoštevanju ekonomskih zakonitosti in povečevanja produktivnosti dela.

Skupščina zveze skupnosti za zaposlovanje Slovenije je sprejela za leto 1982 načrt zaposlovanja, po katerem naj bi se zaposlilo okoli 25.000 delavcev, s čimer bi se število zaposlenih povečalo za 12.500 oziroma za 1,7 odstotka od vseh zaposlenih. Načrt zaposlovanja temelji na samoupravnih sporazumih o letnih načrtih zaposlovanja, ki so jih sprejele organizacije združenega dela v okviru občinskih skupnosti za zaposlovanje. Letos naj bi naredili tudi pomemben premik pri zaposlovanju pripravnikov (za določen in nedoločen čas). Ob razpravah o problemih nezaposlenih so se pogosto pojavljala tudi razmišljanja o vplivu nezaposlenih na določanje in zadovoljevanje skupnih potreb v zaposlovanju, še posebej o učinkovitejšem razreševanju obveznosti organizacij in skupnosti, pa tudi nezaposlenih oseb. Njihova razmišljanja vodijo k temu, da naj bi v delegatska telesa skupnosti za zaposlovanje bili vključeni tudi nezaposleni, oziroma da bi se prek organizacij Zveze socialistične mladine vključevali v urejanje vprašanj politike zaposlovanja. Ta razmišljanja so oprta predvsem na to, da so med nezaposlenimi predvsem mladi, ki bi skupaj z drugimi odgovornimi družbenimi dejavniki tudi z večjo aktivnostjo v svoji organizaciji pripomogli k razčiščevanju dilem in vprašanj zaposlovanja mladih.

¹ »Politika«, 31. 1. 1982.

Na eno od takih dilem želim samo opozoriti, ker nanjo pogosto naletimo pri iskanju možnosti za večje zaposlovanje mladih. Mislim na administrativno prepoved vsakršnega nadurnega in pogodbenega dela, pa tudi to, da bi starejšim delavcem prepovedali delati, ko izpolnijo pogoje za upokojitev. Tudi pri tem bomo morali upoštevati družbene in ekonomske zakonitosti, pa tudi interese tako mladih kot starejših delavcev. Slabo bi ravnali, če ne bi upoštevali in uporabili znanja, izkušenj in izrabili vsakokratne pripravljenosti starejše generacije za premagovanje protislovij ter razreševanje odprtih vprašanj. Vsekakor pa bi morali tudi strokovno preveriti, kdaj in pri katerih delih je za organizacijo bolj smotrno takšno zaposlovanje, kdaj pa je nujno izvesti pomladitev z novimi, mladimi delavci.

V Sloveniji smo dosegli stopnjo družbene in gospodarske razvitosti, ki v politiki zaposlovanja narekuje spremembe pri vrednotenju živega dela kot proizvodnega dejavnika. Za nami je obdobje, ko smo dosegli razmeroma hitro rast proizvodnje in družbenega proizvoda z naglo rastjo zaposlenih ob razmeroma nizki vrednosti delovnih sredstev in poprečno nizkih osebnih dohodkih zaposlenih. Uveljavilo se je spoznanje, da se moramo hitreje preusmerjati od delovno intenzivnih in dohodkovno manj donosnih dejavnosti na tehnološke zahtevnejše proizvodnje in storitvene dejavnosti, ki ob večjem znanju in ustvarjalnosti delavcev ter boljši opremljenosti dela omogočajo večjo produktivnost dela, s tem pa tudi večji dohodek in večjo akumulacijo na delavca. V politiko zaposlovanja moramo zato vključevati prizadevanja za večjo izrabo delovnega časa, usmerjati mladino v pripravo za proizvodne dejavnosti ter nenehno usklajevati potrebe proizvodnih dejavnosti.

Delavci v temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih morajo pri zaposlovanju izhajati iz planov, ki jih sami pripravijo in usklajujejo v skupnostih za zaposlovanje, seveda skladno z možnostmi in glede na potrebe po lastnem in širšem družbenem razvoju. Pri načrtovanju in izvajanju zaposlovanja ni mogoče pristajati na zapiranje v lastne okvire organiziranosti, kot tudi ne na teritorialne okvire zgolj posamezne občine. Ustvarjati možnosti za čim celovitejšo uveljavljanje politike načrtnega zaposlovanja je nujna stalna, organizirana in usklajena družbena akcija vseh dejavnikov. S tem bo planiranje kadrov in zaposlovanje pospeševalo spreminjanje obstoječih odnosov (ki zadržujejo neugodna razmerja ter ohranjajo položaj, ki so si ga pridobili že zaposleni) ob uveljavljanju dejavnikov, ki bodo omogočali povečevanje gospodarske rasti, povečevanje produktivnosti dela in ustvarjanje večjega dohodka ter stabilnejši razvoj.

Izdelane analize kažejo, da ima Slovenija razmeroma neugodno industrijsko strukturo (prevelik je delež delovno intenzivnih in tehnološko nezahtevnih proizvodenj). Temu ustreza tudi kadrovska struktura. Delež zaposlenih z višjo in visoko izobrazbo je zadovoljiv, vendar je njihov prispevek k dosedanjem gospodarskem razvoju premajhen. Razlogov za

to je več: neugodna struktura industrijske proizvodnje, beg strokovnih kadrov iz gospodarstva v negospodarstvo, dosedanji pogoji gospodarjenja, v katerih strokovnost, znanje in razvoj nimajo vidne, kaj šele odločilne vloge. Zelo neugoden je tudi podatek, da ima ravno industrijska proizvodnja Slovenije najslabšo strukturo zaposlenih, čeprav ima visoko stopnjo zaposlenosti prebivalstva.

Dosedanja gibanja kažejo, da se delež zaposlenih z višjo in visoko izobrazbo v gospodarstvu v zadnjih 15-tih letih ni zvišal in da se je delež zaposlenih brez kvalifikacije le malo znižal. Tudi primerjava industrijske strukture med Slovenijo, Jugoslavijo in nekaterimi razvitimi državami kaže, da ima Slovenija v primerjavi s celotno Jugoslavijo občutno večji delež proizvođenj s pretežno nekvalificirano delovno silo, še večji zaostanek za razvitimi gospodarstvi pa je v tehnološko zahtevnih proizvođenjih. Hkrati nima niti naravnih niti energetskih virov (razen vodne energije in premoga za nekaj desetletij). To pomeni, da moramo v bode računati samo na delo in naše znanje.

Po drugi strani pa se je Slovenija najbolj približala izpolnitvi tistih splošnih gospodarskih in družbenih pogojev (narodni dohodek na prebivalca, obseg proizvodnih zmogljivosti, splošna delovna usposobljenost, tehnološke in razvojne podlage, nizka brezposelnost itd.), ki omogočajo in terjajo kvalitativno razvojno preobrazbo. Vendar gospodarska barvitost ne pomeni samo količinske spremembe v višini narodnega dohodka na prebivalca ter boljše in vsestranske zadovoljitve življenjskih potreb, temveč omogoča tudi samostojnejše razvojne odločitve, enakopravnejši položaj v mednarodni menjavi in v svetu sploh, bogatejši splošni družbeni razvoj in podobno. Teh ciljev ni mogoče dosežati s tehnološko zastarelimi proizvođenji in nekvalificiranim delom, marveč z znanjem in proizvođenji, ki so najbolj potrebne razvoju našega gospodarstva in s katerimi se bomo lahko uveljavili v svetu ter vse bolj zmanjševali našo sedanjo tehnološko, uvozno in proizvodno odvisnost. Razlike med našimi in tujimi organizacijami glede dosežene ravni produktivnosti so bolj ali manj znane, veliko bolj pa presenečajo velike razlike med našimi delovnimi organizacijami. Še najbolj pa presenečajo velike razlike v doseženi produktivnosti posameznih organizacij znotraj posameznih panog v elektrotehnični, tekstilni, kovinski industriji, v elektrogospodarstvu in drugod.

Produktivnost v Sloveniji le malenkostno presega produktivnost v Jugoslaviji, čeprav se ne moremo pohvaliti z bistveno boljšo racionalnostjo in učinkovitostjo sredstev. Tudi naša industrijska struktura je v primerjavi z jugoslovansko slabša, saj večji narodni dohodek ustvarjamo predvsem z bistveno večjim številom zaposlenih v celotnem aktivnem prebivalstvu.

Navedeni razlogi potrjujejo upravičenost zahteve, da moramo doseči vsestransko mobilizacijo delavcev za hitrejšo uveljavljanje politike zaposlovanja v razmerah gospodarske stabilizacije (uvajanje novih proizvođenj, sodobne organizacije dela, doseganje večjih ekonomskih učinkov

poslovanja, smotrne izrabe osnovnih sredstev, varčevanje, izpolnjevanje kriterijev upravičenosti investicij itd.). Pri tem bomo potrebovali tudi študije in analize, na katere bi se lahko oprli pri sprejemanju rešitev. Zgolj opozorila so premalo. Tako, na primer, hočemo doseči polno zaposlitev, vendar ne za vsako ceno. Tam, kjer imajo notranje rezerve med že zaposlenimi, morajo najprej bolj izrabiti le-te. Bolj se moramo zavedati dejstva, da lahko dosežemo tudi z mladimi, strokovno usposobljenimi kadri velike premike.

Velike rezerve za večje zaposlovanje novih delavcev se v nekaterih dejavnostih in organizacijah pokažejo takoj, ko se s povečanjem obsega proizvodnje odločijo za uvajanje dvo ali večizmenskega dela (sedaj dela večina zaposlenih v Sloveniji v eni izmeni). Te možnosti v nekaterih organizacijah niti ne želijo izrabiti, kar po svoje potrjuje misel o zaprtosti v lastne okvire ter prepričanje, da naj zaposlovanje mladih rešujejo »drugi«.

Prav tako so odprte možnosti za večje zaposlovanje v storitvenih dejavnostih. Kljub temu, da imamo načrtovan skladen razvoj drobnega gospodarstva, je očitno, da razvoj drobnega gospodarstva ter razvoj samostojnega osebnega dela s sredstvi v lasti občanov tako glede na možnosti in potrebe zaostaja. Zato bi morali tudi v okviru politike zaposlovanja spodbujati in usmerjati izobraževanje mladine in delavcev ob delu in iz dela, zlasti v deficitarne dejavnosti drobnega gospodarstva.

Ob zmanjšanju možnosti ter obsega sredstev za nove investicije bo mnogo bolj prišla v ospredje zahteva, da moramo z boljšo izrabo proizvodnih sredstev, z razporejanjem delovnega časa v izmenah in z večjo uporabo znanja iskati rešitve v perspektivi večjega zaposlovanja. Z izobraževanjem ob delu in iz dela je zato nujno potrebno omogočiti prekvalifikacijo in prerazporejanje delavcev k produktivnejšim delom in nalogam. S skupno akcijo moramo doseči, da se bo v vseh okoljih novo zaposlovanje podredilo dejanskim potrebam. Zaposlovali bomo nove delavce le tam, kjer bodo lahko z visoko produktivnim delom ustvarjali sredstva, potrebna za razrešitev svoje materialne podlage in za zagotovitev družbeno dogovorjene ravni osebne, skupne in splošne porabe. Dosludno bomo morali nasprotovati povečevanju zaposlovanja pri vseh režijskih in administrativnih dejavnostih in delih, ki niso dovolj konkretno vključeni v povečevanje dohodka in v večjo produktivnost dela v materialni proizvodnji.

Opozoriti kaže še na naslednje. Uveljavljanje delitve po delu in rezultatih dela je ena najpomembnejših nalog. S hitrejšim uveljavljanjem delitve po delu in rezultatih dela pospešujemo hitrejšo uveljavljanje družbenoekonomskega položaja delavcev v združenem delu. Z uveljavljanjem delitve po delu in rezultatih dela spodbujamo smotrno organiziranje del in nalog, razporejanje delavcev na tista dela in naloge, ki jih lahko uspešno opravljajo, zagotavljamo smotrno izrabo in urejanje delovnega časa, spodbujamo delavce k večji učinkovitosti pri delu ter z osebnimi

dohodki kot sestavino dohodkovnih odnosov prispevamo k večji odgovornosti delavcev za ustvarjanje dohodka, za njegovo smotrno razporejanje za vse namene porabe ter za združevanje dela in sredstev.

Hitrejše uveljavljanje delitve po delu in rezultatih dela pa vpliva tudi na politiko zaposlovanja, saj bomo z ustreznijšim nagrajevanjem proizvodnih delavcev odpravili tudi vse večji pritisk delavcev za zaposlitev zunaj proizvodnje. Neproizvodnemu delu je pogosto še v veliki meri zagotovljen avtomatizem pridobivanja višjega osebnega dohodka – pogosto brez prave vzročne povezanosti z dejanskim delovnim prispevkom delavca in njegovim prispevkom k poslovnemu uspehu pri poslovanju in k dohodku, ki ga ustvarja temeljna organizacija oziroma delovna skupnost skupnih služb.

Naš cilj, pa tudi odgovornost je, da izoblikujemo in sprejmemo čim boljše usmeritve in čim bolj jasno in konkretno izoblikujemo naloge v zvezi z uveljavljanjem načrtnega zaposlovanja in smotrno izrabo delovnega časa. Med njimi zaslužijo večjo pozornost naslednja področja:

- oblikovanje dogovorov in sporazumov o vseh bistvenih vprašanjih s področja zaposlovanja in kadrovske politike, ki jih usklajujejo v družbenopolitičnih skupnostih in skupnostih za zaposlovanje;

- povečanje vpliva delavcev na odločanje v samoupravnih organih, samoupravnih interesnih skupnostih za zaposlovanje ter prizadevanje za ustrežnejšo vlogo strokovnih služb v organizacijah združenega dela, samoupravnih in družbenopolitičnih skupnosti;

- preprečevanje povečevanja zaposlovanja pri administrativnih in režijskih delih ter prizadevanje za produktivno izrabo delovnega časa teh delavcev;

- razporejanje in produktivna izraba delovnega časa v temeljnih organizacijah in v delovnih skupnostih, prilagajanje delovnega časa potrebam delovnega procesa in življenjskim razmeram delavcev ter uveljavljanje različnih oblik razporeditve delovnega časa ter s tem v zvezi večje odgovornosti do dela;

- uveljavljanje enakopravnega družbenoekonomskega položaja naših delavcev, zaposlenih v obratih v tujini ter ustvarjanje možnosti za hitrejše vračanje naših delavcev, ki so začasno zaposleni v tujini;

- urejanje družbenoekonomskega položaja vseh delavcev na področju samostojnega osebnega dela in odprava vseh oblik izkoriščanja delavcev ter sklepanja pogodb, katerih namen je posredovanje oziroma pridobivanje delovne sile na nezakoniti podlagi.

Delo in ustvarjalnost sta naši pglavitni vrednoti. Zato si moramo kar najbolj prizadevati, da bomo boljše delali in več naredili. Hitreje mora priti v ospredje avtoriteta dela tako pri moralnem kot tudi pri materialnem spodbujanju delavcev, saj moramo vrednotenju dela na vseh družbenih ravneh dati potrebno in upravičeno veljavo. Večja motiviranost za delo in urejeni medsebojni odnosi delavcev v temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih bodo v veliki meri prispevali tudi k večji storilnosti

ter izrabi in urejanju delovnega časa. V »Izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije«, ki jih je objavila Komisija zveznih družbenih svetov za vprašanja gospodarske stabilizacije², pa je o zaposlenosti izoblikovana naslednja usmeritev: »Dolgoročni program stabilizacije potemtakem ne more biti zasnovan na restrikcijah in nezadostni dinamiki gospodarske rasti. Pri optimalni izbiri zasnove in strategije razvoja, ustrezni razvojni politiki, sistemskih rešitvah in ukrepih bo treba upoštevati problem zaposlovanja tudi v teh njegovih aspektih«.

JADRANKA VESEL

Nezaposlenost in kadrovska politika

Dosedanje planiranje kadrov je povzročilo nekatera neskladja, zaradi katerih prihaja do pojava brezposelnosti mladih (zapisujem mladih predvsem zato, ker je to pravzaprav naš pomemben potencial pri spreminjanju družbe). Moramo pa tudi zapisati, da smo pri planiranju kadrov prepogosto pozabljali na pomen kadrovskega potenciala nasploh, kot nosilca znanja. Pogosto pa smo tudi prepuščali to področje stihiji (neznanju in neusposobljenosti kadrovske službe v združenem delu in družbenih skupnostih). Kadrovskemu potencialu nismo znali dati prave teže pri vplivu na rast družbenega proizvoda. Naj navedem nekatere podatke o vplivu znanja, izobrazbe, kapitala in zaposlenosti na rast družbenega proizvoda:

– V Jugoslaviji je v obdobju 1963 do 1970 povečano znanje prispevalo k povečanju družbenega proizvoda 27%, izobrazba 12%, kapital 42% in zaposlenost 19%; za Združene države Amerike pa so za obdobje 1929 do 1957 izračunali naslednji vpliv: znanje je vplivalo na rast družbenega proizvoda s 29%, izobrazba s 23%, kapital s 15% in zaposlenost s 34%; podatki sicer niso absolutno primerljivi, vendar lahko kljub temu razberemo pomemben vpliv znanja in izobrazbe na rast družbenega proizvoda. V Sloveniji smo še pred letom 1979 naleteli tudi na primere, ko so planirali relativno več administrativnega kadra, kot pa tistega kadra, ki bi lahko bistveno prispeval k razvoju delovne organizacije, torej kadra, ki je nosilec produktivnega znanja. Med drugim sestavlja sedaj ta kader krepak del brezposelnih mladih.

Da bi zagotovili spreminjanje (torej zmanjševanje) vpliva kapitalnih vlaganj na rast družbenega proizvoda, bomo morali spremeniti predvsem svoj odnos do znanja in izobraževanja v združenem delu. Tak proces pa lahko zagotovimo le z bistvenimi premiki na področju nagrajevanja po

² Izhodišča dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, »Delo«, Ljubljana, dne 19. 5. 1982.

delu in rezultatih dela. Le-to pa naj postaja vse bolj odvisno od vloženega znanja (torej spreminjanja sredstev za proizvodnjo), ne pa samo od vloženega živega dela.

Glede na to, da zadnje čase pre pogosto govorimo o strukturi brezposelnosti, je potrebno tudi zapisati, da le-ta ne nastaja zaradi posameznikove izbire, temveč zato, ker smo tega posameznika motivirali za tako odločitev na različne načine: z nagrajevanjem po delu, s pogoji zaposlovanja, s pogoji dela..., s tem pa je določen tudi njegov socialni status v družbi. Mislim, da je še posebej zaskrbljujoča strukturalna nezaposlenost (ki se kaže predvsem v nezaposlenosti mladih s srednjo, višjo in visoko izobrazbo, kot tudi tako imenovanih proizvodnih poklicev), saj smo kapital, vložen v znanje teh mladih, spremenili v neproduktivno znanje, s tem pa tudi pogojili odnos do izobraževanja in znanja. Še vedno je izobraževanje pravzaprav usposabljanje za poklicno delo, kar pomeni, da izobraževanje zaostaja za spremembami v družbi in zato tudi procese prestrukturiranja bolj zavira kot omogoča.

Če bomo skušali v bodoče dosežati nekatere cilje, ki smo si jih zastavili v srednjeročnem obdobju, oziroma uresničiti nekatere dolgoročne cilje razvoja, se bodo pojavljale nove oblike brezposelnosti, prav zato pa tudi mislim, da pojavi, ki mu sedaj pravimo strukturalna brezposelnost, moramo pravzaprav reči kar brezposelnost, saj bo ostala številčno nespremenjena oziroma se bo večala, če ne bomo predvideli potrebnih ukrepov. Vsebinsko, torej po strukturi, se bo spreminjala z obratno dinamiko razvoja proizvodjalnih sredstev. Če pa se to zgodi, moramo tudi vedeti, da je mobilnost delavcev z nižjo izobrazbo dosti slabša kot mobilnost tistih z višjo. Prestrukturiranje gospodarstva kljub vsemu pomeni tudi prestrukturiranje kadrovskega potenciala, kar pa lahko dosežemo le z nekaterimi spremembami sistema izobraževanja. Nekateri možnosti za tako spreminjanje že nudi usmerjeno izobraževanje. Razmišljanja, ki so nam še zelo blizu, da izobražujemo za delo, moramo presegati in prenesti usposabljanje za delo v organizacije združenega dela ter ga vsebinsko razviti kot izobraževanje iz dela.

Problem brezposelnosti moramo sicer razreševati tudi z omejevanjem honorarnega, pa tudi pogodbenega dela, kar pa bo pogojevalo novo zaposlovanje samo takrat, ko bomo omogočili prožnejše oblike zaposlovanja (potrebno je prilagajanje institucionalno-pravnih norm). Drugi vidik razreševanja tega problema pa je zaposlovanje štipendistov in pripravnikov. Moramo se namreč zavedati, da tudi znanje zastara, kar pomeni, da s tem, da nismo zaposlili dijaka ali študenta, nismo izrabili tudi znanja, ki si ga je pridobil z dolgoletnim izobraževanjem. Ob tem se pojavlja še drug problem. Zaposlujemo štipendiste ali pripravnike in pri tem pre pogosto mislimo, da je dovolj, da posameznika zaposlimo, ne pa, da je dosti bolj pomembno, da ga usposobimo za delo (česar šola ne more storiti) in motiviramo za nadaljnje izpopolnjevanje.

V tako problematičnem obdobju, kot je današnje, sicer ne občutimo

takojšnjih vplivov takega »investiranja« v kadre, vendar lahko rečemo, da je tako investiranje glede na rastoči vpliv znanja in izobrazbe na družbeni proizvod trenutno relativno poceni, čeprav vemo, da je izobraževanje pravzaprav ogromno investiranje.

Pomembno je, da tudi pri tem, ko govorimo o zaposlovanju, ostanemo na realnih tleh. Pri tem je posebej pomembno načelo soodvisnosti zaposlovanja in dohodka, kar tudi pomeni, da je zaposlovanje novih delavcev odvisno od dohodka, seveda pa je tudi dohodek vse bolj odvisen od zaposlovanja, predvsem pa od strukture novozaposlenih. Če novozaposleni ne bodo mogli bistveno prispevati k povečevanju dohodka, pomeni, da še vedno zaposluje iz »socialnih ali podobnih motivov«, ne pa zato, da bi z intenzivnejšo proizvodnjo dosegali večji dohodek. Pomeni, da zaposluje ekstenzivno, kar pogojuje upočasnitev razvoja.

ZSMS bo morala kot organizirana fronta mladih bistveno prispevati ne le k razreševanju problema brezposelnosti kot posledice dosedanjega odnosa do celotnega spleta vprašanj (planiranje, usmerjanje mladih, izobraževanje, štipendiranje, zaposlovanje in usposabljanje v združenem delu), temveč bo morala kot subjektivna sila dosti pomembneje prispevati po eni strani k spreminjanju miselnosti na teh področjih, predvsem pa k iskanju in opredeljevanju rešitev, ki jih bomo morali kot družba predvideti, da bomo lahko uresničevali cilje, ki smo si jih zastavili v zvezi z razvojem ekonomskih temeljev družbe, kakor tudi njene nadgradnje, predvsem pa družbenega sistema socialističnega samoupravljanja. Pri oblikovanju rešitev bi morali upoštevati nekatere rešitve oziroma sugestije, ki jih navajajo avtorji projekta Slovenija 2000.¹

Zveza socialistične mladine se mora kot družbenopolitična organizacija mladih zavzemati za čim hitrejšo razreševanje brezposelnosti, saj bomo le tako lahko zagotovili odločilni vpliv mladih kot dela delovnih ljudi in občanov na razreševanje kompleksnega položaja naše družbe. Samoupravna socialistična družba pušča namreč sedaj brezposelnega delavca zunaj procesa odločanja o družbeni reprodukciji, kar pomeni, da je bistveno prikrajšan. Prav tako se moramo zavzemati za oblikovanje kadrovskih kriterijev, ki bodo stimulirali ne le raziskovalno delo, temveč tudi nasploh motivirali za povečevanje inventivnosti pri delu, s tem pa tudi za zagotavljanje takih delovnih razmer, ki bodo to omogočale. Tega ne moremo zagotavljati le v okviru izobraževalnega sistema, temveč predvsem v združenem delu, skupaj z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami. Kakor je zapisano, mislim, da je to predvsem odvisno od načina proizvodnje in v veliki meri od nagrajevanja po delu in rezultatih dela. Zato se bomo morali zavzemati za spreminjanje pogojev dela, kakor tudi za spreminjanje nagrajevanja po delu in rezultatih delavčevega dela.

¹ Zapis nima pretenzij v tem smislu, da bi celovito ponazoril problematiko zaposlovanja in brezposelnosti. Predvsem skuša pokazati na nekatere smeri razmišljanja pri razpletu te problematike in opozoriti na nekatere vidike, ki smo jih doslej zanemarjali. Pri oblikovanju članka sem uporabila nekatere ugotovitve in podatke iz Revije za planiranje IB, št. 6-7, letnik XV (julij 1981).

CIRIL RIBIČIČ

Vprašljivi predlogi

(Iz razprav na XII. kongresu ZKJ)

Preden spregovorim o nekaterih stališčih, ki jih je v komisiji za družbenoekonomske odnose in na sklepni plenarni seji XII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije podal Rade Končar, delegat občinske organizacije zveze komunistov Srbije Novi Beograd, je potrebno kratko oceniti vsebino razprave na XII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije. V tej razpravi so delegati in gostje izredno odkrito, kritično in jasno spregovorili o trenutnih gospodarskih in drugih družbenih problemih. Kritičnost in sproščenost razprav na XII. kongresu ZKJ v glavnem zelo pozitivno ocenjujejo tudi tuja sredstva javnega obveščanja, in sicer kot znak večje demokratizacije, odprtosti in svobode mnenj v Zvezi komunistov Jugoslavije. Seveda pa tudi tokrat nekateri spretno manipulirajo z iztrganimi kritičnimi ocenami najvidnejših funkcionarjev in gradijo mozaik izredno kritičnih razmer v Jugoslaviji oziroma nekorektno potencirajo razlike v ocenah znotraj Zveze komunistov Jugoslavije. K temu so s svojimi enostranskimi ocenami in predlogi prispevali tudi nekateri »veterani« med gosti na kongresu.

Velika večina razprav delegatov na XII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije je izhajala iz programa Zveze komunistov Jugoslavije, ustave in zakona o združenem delu ter na teh temeljih iskala predloge in usmeritve za aktivnost komunistov v prihodnje. V razpravah je bilo precej manj domislic in demagoških izjav, kot pa bi to lahko sklepali iz poročil sredstev javnega obveščanja. Relativno malo je bilo tudi formalnega poročanja oziroma prikazovanja stanja v lastni temeljni organizaciji združenega dela, krajevni skupnosti ali občini, ki ne bi bilo povezano z najbolj aktualnimi vprašanji razvoja celotne jugoslovanske družbe. Kljub temu pa velja ugotoviti, da se je v razpravah, zlasti tistih o političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, čutilo, da predlogi kongresnih dokumentov kot izhodišča za razpravo niso enakovredni Kardeljevi študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, ki je bila idejno-teoretični temelj razprav na XI. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije. Čutiti je bilo, da med delegati na XII. kongresu ni Tita, Kardelja in Bakarića. Zlasti glede razmišljanj o tem, kaj je potrebno spremeniti v

sistemu, so šli predlogi včasih mimo ali celo proti temeljni naravnosti Kardeljeve študije, programa Zveze komunistov Jugoslavije, ustave in zakona o združenem delu.

Takšne nesprijemljive predloge in skrajne ocene smo lahko zasledili zlasti v razpravah o aktualnem položaju na Kosovu, v razpravah o mednacionalnih odnosih in vlogi republik in avtonomnih pokrajin v našem sistemu ter v razpravah o organiziranosti Zveze komunistov Jugoslavije. Vseh teh vprašanj se na določen način dotikata razpravi, ki ju je imel Rade Končar v komisiji za družbenoekonomske odnose in na sklepni plenarni seji XII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije. O tem velja spregovoriti zaradi velikega odmeva in različnih ocen njegovih nastopov v sredstvih javnega obveščanja, še zlasti, ker sta bili v ospredju njegovi stališči, da v Jugoslaviji nihče za nič ne odgovarja, on pa namerava odstopiti od funkcij, ki jih ima, če njegovi predlogi ne bodo sprejeti, ne pa druga, pomembnejša vsebinska vprašanja, ki jih je postavil.

Prav gotovo se je mogoče strinjati z vrsto posameznih Končarjevih stališč in ocen, zlasti tistih, ki se nanašajo na resnost in kritičnost aktualnega gospodarskega in družbenega položaja. Mislim na Končarjevo kritiko nerealnega načrtovanja razvoja, na njegovo stališče o tem, da je treba zaostri odgovornost tistih, ki dejansko odločajo oziroma imajo največji vpliv na odločitve tako v poslovodni strukturi kot v državnih organih, da je treba zaostri odgovornost tistih, ki so najbolj odgovorni za to, da se ustvarjajo ustrezne možnosti za gospodarjenje, in ki pogosto nekorektno in pavšalno kritizirajo nosilce poslovodnih funkcij itd.

Nedvomno je mogoče razpravljati tudi o tem, ali ne bi bilo potrebno s statutom Zveze komunistov Jugoslavije nekoliko bolj zavezati komuniste v osnovnih organizacijah zveze komunistov, da trajno in intenzivno sodelujejo z drugimi osnovnimi organizacijami znotraj delovnih in sestavljenih organizacij združenega dela in podobno. Menim, da je tudi po XI. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije še vedno aktualna razprava o bolj ali manj zavezujočih organizacijskih oblikah povezovanja osnovnih organizacij v združenem delu, kljub temu, da se moramo strinjati z ocenami, da takšne ali drugačne organizacijske rešitve same po sebi aktivnosti zveze komunistov ne morejo bistveno razširiti in poglobiti. Seveda pa se ta problematika kaže v drugačni luči, če se jo postavi v obliki dileme, ali razvijati v Zvezi komunistov Jugoslavije proizvodno ali teritorialno načelo, pri čemer naj bi prvo pomenilo organiziranje zveze komunistov od temeljnih organizacij združenega dela prek delovnih in sestavljenih organizacij združenega dela in tako imenovanih reprodukcijskih celot oziroma sistemov, drugo pa organiziranje zveze komunistov v okviru občine, pokrajine, republike in federacije. V obrazložitvi je Končar svoje predloge sprememb statuta usmeril proti teritorialnemu načelu v organiziranosti Zveze komunistov Jugoslavije in proti takoimenovani federalizaciji Zveze komunistov Jugoslavije.

Po Končarjevem mnenju je kontrarevolucija na Kosovu najbolj evi-

dentna oblika federalizacije v Zvezi komunistov Jugoslavije. S tega vidika, to je z vidika mednacionalnih odnosov in federativnega načela, je še bolj sporna Končarjeva misel v razpravi v komisiji za družbenoekonomske odnose, kjer je rekel, da nam je bila v sedemdesetih letih vsiljena teza, da se moramo razdružiti zato, da bi se ponovno združili. Gre verjetno za nestrinjanje z ustavno zamisljivo federacije oziroma s Kardeljevim pojmovanjem te zamisli. Kardelj namreč v vseh svojih številnih delih o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji poudarja največkrat ravno misel, da so samostojnost, svoboda in neodvisnost narodov pogoj, ne pa ovira za njihovo povezovanje in združevanje. Kot enakopravni subjekt v federaciji se lahko povezuje samo tisti narod, ki je resnično samostojen in neodvisen.

V sedemdesetih letih Kardelj dejansko poudarja kot eno temeljnih značilnosti naše federacije, da je v njej samostojnost narodov večja kot v klasičnih federacijah in konfederacijah, da pa so hkrati širše kot v njih odprti procesi integracije na vseh tistih področjih, kjer se kažejo skupni interesi narodov in delovnih ljudi. Po Kardelju je svoboda narodov pogoj za njihovo zedinjevanje. Koncem sedemdesetih let Kardelj posebej poudari ekonomsko samostojnost narodov, ki izhaja iz samoupravnega položaja delavcev in vseh delovnih ljudi. Takšna samoupravna samostojnost narodov in narodnosti se je po Kardeljevem mnenju dokazala v Jugoslaviji »kot pogoj in najpomembnejša gibalna sila njihovega zблиževanja, združevanja in krepitev medsebojne enakopravne odgovornosti pri reševanju skupnih problemov in ciljev«. Samoupravljanje je po Kardelju najpomembnejši dejavnik preseganja mednacionalnih konfliktov in nasprotij. Teza o samostojnosti in enakopravnosti kot temelju povezovanja in združevanja torej ne more biti v ničemer sporna. Sporno pa je seveda lahko praktično (ne)uresničevanje takšne teze, in sicer v vseh tistih primerih, kadar se to tezo enostransko razlaga. Bodisi kot osamosvajanje in zapiranje narodov oziroma republik bodisi kot zanikanje enakopravnosti in samostojnosti republik in pokrajin v federaciji.

Končarjevi pogledi na organiziranost Zveze komunistov Jugoslavije so nedvomno enostranski. V svojih predlogih poudarja proizvodno načelo, ki bi – dosledno izvedeno – nedvomno samo še okrepilo pritisk tehnokratskih struktur na politiko in aktivnost Zveze komunistov Jugoslavije. Končar pri tem ponavlja predloge, ki so bili argumentirano zavrženi na XI. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije, kjer je o njih rekel Edvard Kardelj tudi naslednje: »Če bi sprejeli logiko organiziranja zveze komunistov, po kateri bi se vertikalno povezovalе osnovne organizacije v delovnih, sestavljenih organizacijah in reprodukcijskih celotah, bi zveza komunistov na koncu pristala v bankah. S tem bi se Zveza komunistov Jugoslavije kajpada spremenila iz idejne in politične organizacije v neke vrste federacijo poslovnih organizacij«. Tako bi osnovne organizacije po Kardeljevem mnenju izgubile stik z občinskimi, republiškim organizacijami in vodstvom Zveze komunistov Jugoslavije, pa tudi z družbenim

dogajanjem kot celoto. Namesto da bi postala idejna gonilna sila revolucije, bi zveza komunistov postala privesek tehnokracije.

Končar ne skriva, da govori tudi v imenu poslovnih struktur (sam je predsednik poslovnega odbora sestavljene organizacije združenega dela »Jugobrod« v Beogradu), ki se ne morejo strinjati s pretirano podrejenostjo zveze komunistov birokratskim strukturam. S tega vidika je zanimivo njegovo opozorilo, da ob nevarnosti podrejanja zveze komunistov poslovnih strukturam obstoji vzporedno tudi nevarnost podrejanja zveze komunistov politično-birokratskim skupinam v okviru takoimenovanega teritorialnega načela organiziranja. Tako kot postavlja problem Rade Končar, gre pravzaprav za borbo za moč in prevlado med birokracijo v okviru državne organizacije in tehnokracijo v okviru organizacij združenega dela, pri čemer se pozablja na vodilno vlogo delavskega razreda, na vlogi osnovnih organizacij zveze komunistov in vseh članov.

Končarjev predlog tudi v tem pogledu pomeni vračanje na lažno dilemo: ali v zvezi komunistov zagotoviti prevlado birokracije ali tehnokracije. Tudi o tej dilemi je na XI. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije govoril Edvard Kardelj, ko je povzel po Marxu misel, da temeljna nevarnost socialistični revoluciji grozi od njene lastne birokracije in tehnokracije, in da je treba socializem graditi kot svobodno skupnost proizvajalcev: »Kajti samo to je tista smer, ki lahko socialistično družbo obrani pred restavracijo tistih ostankov stare družbe, ki se pojavljajo v obliki birokratizma in tehnokratizma...«. To je po Kardelju boj, ki bo trajal celo zgodovinsko obdobje.

Ali današnja organiziranost Zveze komunistov Jugoslavije resnično temelji na teritorialnem načelu in zavrača proizvodno načelo? Ne, proizvodno načelo je v Zvezi komunistov Jugoslavije uveljavljeno in pomeni, da je temeljna oblika organiziranja članov zveze komunistov v njihovih temeljnih organizacijah združenega dela. Glede na ustavni položaj temeljnih organizacij združenega dela je naloga članov in osnovnih organizacij zveze komunistov, da predvsem v temeljnih organizacijah združenega dela uresničujejo svojo vodilno vlogo. TOZD je temeljna celica združevanja dela in sredstev ter temelj celotnega delegatskega skupščinskega sistema. S tega vidika je aktivnost zveze komunistov v združenem delu posebnega pomena. Toda rešitev ne gre iskati v zavračanju takoimenovanega teritorialnega načela, temveč v angažiranju komunistov in osnovnih organizacij zveze komunistov med delavci v temeljni organizaciji, v delavskih svetih in delegacijah ter konferencah delegacij. To je prava pot vplivanja združenega dela in delavcev v njem na vse družbene odločitve. Tudi kadar v delovnih in sestavljenih organizacijah združenega dela ni trdnejših organizacijskih oblik povezovanja komunistov, to še ne pomeni, da v njih ni potrebna, zaželena in mogoča vodilna vloga zveze komunistov. Ta mora prihajati do izraza prek osnovnih organizacij in prek delegatov delavcev temeljnih organizacij v delavskih svetih ter organizacij, z aktivnostjo komunistov v zvezi sindikatov itd.

Teritorialnega načela organiziranja zveze komunistov ne gre zanikati, ker bi to pomenilo, da zožujemo samoupravljanje na združeno delo, in da zanikamo odločanje združenega dela o političnih odločitvah. Končar je v svoji razpravi v komisiji za družbenoekonomske odnose izrecno dejal, da je samoupravljanje pri nas uveljavljeno samo v delovnih organizacijah, in da zunaj njih samoupravljanja sploh ni. Kaj to pomeni z vidika uresničevanja ustavne zamisli občine kot komune (ki je po Marxu končno odkrita politična oblika za osvoboditev dela), republike in federacije? To je enostranski pogled nosilca poslovodne strukture, ki vidi napredek le v okolju, kjer dela (tu naj bi delavci povsem samoupravno odločali), nevarnosti pa samo na drugi strani, v birokratskih pojavih v državni organizaciji.

Končar se zavzema za enotnost, za krepitev razrednega na račun preveč poudarjenega nacionalnega, za enotnost na račun preveč poudarjene teritorializacije. Delavskemu razredu in združenemu delu Jugoslavije je potrebna enotnost: če je to unitarizem, potem sem sam unitarist, zaključuje Končar. Ni sporno, da je danes v Jugoslaviji nujno potrebno razvijati enotnost delavskega razreda, enotnost narodov in narodnosti. Sporno je le, na kakšne načine je to mogoče dosegati in krepiti. Prav gotovo tega ni mogoče dosegati na podlagi nekakšne idilične enotnosti interesov združenega dela, pač pa le v okviru ustavne zamisli političnega sistema, ki temelji na pluralizmu samoupravnih interesov in v katerem se enotnost dosega ob vsakodnevem angažiranju celotnih subjektivnih sil na podlagi usklajevanja interesov med organizacijami združenega dela in ob spoštovanju samoupravnosti komun ter samoupravnosti in državnosti republik v federaciji. S tega vidika je zaskrbljujoče, da sta se na kongresu najmanj dva delegata v svojih razpravah zavzemala za unitaristično zamišljal jugoslovanstva.

Končarjev amandma ni bil sprejet, dileme pa so ostale, je bil eden od novinarskih komentarjev zadnje plenarne seje XII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije. Dileme o takšnem ali drugačnem organiziranju zveze komunistov, bolj ali manj tesnem povezovanju osnovnih organizacij zveze komunistov, bodo verjetno res še naprej aktualne. Ni in ne sme pa biti znotraj Zveze komunistov Jugoslavije dilem o nekaterih temeljnih načelih veljavne ustavne ureditve, z izgovorom, da to narekuje težak ekonomski položaj in tako imenovana federalizacija Zveze komunistov Jugoslavije. Takšna stališča, ki zanikajo ustavno vlogo narodov in narodnosti, republik in pokrajin ter idealizirajo dosežke v združenem delu in vlogo poslovodnih struktur v njem, pa je potrebno odločno in argumentirano zavračati, ker preusmerjajo pozornost s temeljnih problemov delovanja in dograjevanja sistema na lažne in vsaj načelno in znotraj Zveze komunistov Jugoslavije presežene dileme. Ti predlogi so bili na XII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije jasno in odločno zavrženi. Ni se mogoče strinjati s Končarjevo oceno po kongresu, ko je izjavil, da so bili delegati preutrujeni, da bi lahko razumeli bistvo njegovih predlogov, niti z

ocenami tistih, ki so dejali, da so delegati pritrjevali tako Končarjevimi predlogom kot tudi protipredlogom, Ugotoviti velja, da je bilo vsaj glasovanje na sklepni plenarni seji XII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije (samo Končar je glasoval proti sprejemu sprememb Statuta ZKJ) zelo jasen in prepričljiv znak enotnega prepričanja ogromne večine delegatov XII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, da predloženi amandmaji, zlasti pa njihova obrazložitev, ne pomenijo ustrezne poti za preseganje aktualnih gospodarskih in drugih družbenih problemov.

JANEZ PERŠIČ

Problem potrošništva

Maca Jogan v svojem članku *Potrošniška miselnost in emancipacija* (Teorija in praksa XVIII., 10) zanimivo obravnava problem manipulacije potrošnika s pomočjo ženskega telesa, te »gladke živalice« ali pa senzualne beštije. Feministke pri obsojanju tega pojava navadno govorijo o nekakšnem zgolj abstraktnem izkoriščanem ženskem telesu, ki ga neki abstraktni business uporablja za manipulacijo z nekim zopet abstraktnim potrošnikom. Dejansko pa gre za povsem konkretne ljudi, od dobro plačanih fotomodelov in reklamnega agenta, prek producenta, ki baje samo s tovrstno reklamo dobro prodaja svoje izdelke, do potrošnika, ki skupaj s proizvodom kupi nekaj reklamnih iluzij o lepoti ali čutnosti. Torej *circulus vitiosus* vsesplošnega zadovoljstva tistih, ki sodelujejo v tej igri, čemur bo feministična doktrina najbrž težko kos. Kot osrednji problem bom sedaj postavil nekaj sklepnih misli M. Joganove o odpravljanju potrošniške odtujenosti v naši družbi. Po njenem mnenju bi bilo treba, poleg spreminjanja miselnih vzorcev v glavah ljudi, spreminjati tudi proizvodnjo, »ki bistveno opredeljuje tudi način potrošnje« (str. 1223). Tu se mi postavljata dve vprašanji, in sicer 1) ali je potrošništvo samo logična deviacija postindustrijske kapitalistične družbe in ga je moč odpraviti z uvedbo socialistične proizvodnje, ali pa je sestavni del življenja vsake v obilju živeče družbe, naroda, razreda, sloja ali grupe?, in 2) ali bi bila naša družba (pa tudi katerakoli druga) dejansko sposobna spraviti proizvodnjo v nepotrošniške okvire in kakšne posledice bi to prineslo?

Ad 1) Kot vemo, je sodobno množično potrošništvo splet vrste samih po sebi gotovo pozitivnih okoliščin v družbah obilja, čeprav so njegove posledice za človekovo osebnost dostikrat zelo uničujoče. Kljub temu je bilo potrošništvo vsaj do sedaj stalna spremljevalka obilja; propad rimskega imperija pa nam lahko služi kot ekselenten primer za njegovo pogubnost.

Ad 2) Odpraviti potrošniške proizvodnje in potrošniške mentalitete bi bilo skoraj nemogoče iz sledečih razlogov: 1. ker je težko definirati, kaj je nepotreben, potrošniški predmet; 2. ker so tovrstni proizvodi postali nekako del vsakdanjega življenja večine ljudi v bogatih družbah, spreminjanje ukoreninjenih navad pa je težavno delo (spomnimo se samo slabih uspehov v boju proti kajenju, ki je gotovo ena od najbolj nesmiselnih potrošniških navad); 3. ker bi državna blagajna s tem izgubila del dohodkov, poleg tega pa bi se pojavil problem, kam z delavci, zaposlenimi v potrošniški proizvodnji (ravno v SFRJ je nepotreben tobak ena izmed zelo pomembnih industrijskih rastlin); 4. ker ni jasno, kdo bi bil nosilec boja proti potrošništvu, saj so tako politični kot gospodarski funkcionarji, ki bi bili za vodenje takšnega boja najbolj primerni, zaradi relativno visokih osebnih dohodkov zelo motivirani za potrošništvo (v zvezi s tem problemom je zelo poučen članek H. Dürra, Wiener Tagebuch 1971); 5. ker bi odpravljeno potrošništvo po vsej verjetnosti postalo »mit o izgubljenem raju« in bi se ohranilo v svoji najbolj odtujeni obliki, ob razbohotenju črnih poslov vsake vrste (spomnimo se časov ameriške prohibicije, naše sedanje »kavne historije« in mita o zahodnem potrošniškem raju v državah realnega socializma); 6. ker so sredstva javnega obveščanja in mnoge druge družbene institucije prvovrsten propagator potrošniške mentalitete. Seveda pa ne moremo izključiti možnosti, da bi kakšna hujša gospodarska kriza ali pa vojna avtomatično odpravili potrošništvo, vendar samo do naslednje konjunkturne situacije.

M. Joganova gotovo pretirava, ko postavlja družbeni standard nasproti osebnemu, ki je po njenem mnenju vzrok potrošniških deviacij (str. 1223). Ali nista obe obliki življenjskega standarda v dialektičnem odnosu? Visok družbeni standard določene družbe pomeni dober osebni standard vseh ali večine njenih članov, in narobe. Najbrž ni zelo smiselno dajati osebnemu standardu že a priori etiketo z napisom »egoizem in partikularizem«, pač pa je treba pretehtati primer za primerom posebej; nekdo lahko svoj denar troši bolj, drugi pa manj pametno. Določen osebni standard, ustvarjen iz osebnih dohodkov, ki jih je posameznik potrošil po lastni presoji, daje le-temu občutek neodvisnosti in ga rešuje pred uniformiranostjo; prav nekatera feministična gibanja zato postavljajo tudi zahteve po ekonomski neodvisnosti ženske od moža. Poleg tega pa družbeni standard ni vedno smislen: planiška skakalnica npr. nedvomno spada v njegov okvir, pa vendar je (kljub velikim vsotam, ki jih je družba porabila zanjo) njena družbena vloga zelo vprašljiva, saj v glavnem motivira ljudi za posedanje pred TV sprejemniki. Oba, osebni in družbeni standard, najbrž morata biti del življenja razvitih sodobnih družb, seveda v primeren razmerju in pod določeno kontrolo, saj oba lahko pripeljeta do deviacij.

M. Joganova v svoji posrečeni analizi pride do sklepa: »Za polnejšo emancipacijo žensk je še kako pomembno razvijanje družbenega standarda, ki naj bi omogočil nastajanje nove kvalitete življenja in polnejši

razvoj vsakega posameznika.« (str. 1223) Po mojem mnenju pa visoko razvit družbeni standard sam po sebi ni nujno v zvezi z večjo emancipacijo žensk, tako kot tudi visok osebni standard ne. Poznamo namreč, v preteklosti in sedanosti, matriarhalne družbe na zelo nizki stopnji življenjskega standarda in patriarhalne na zelo visoki.¹ Standard in emancipacija torej nista v kakšni nujni zvezi. Z omenjenim sklepom avtorica morda izraža predvsem vero v nek oddaljeni idealni »Sollen« v okoliščinah ne posebno sijočega realnega »Sein«.

¹ Družbenopolitična situacija žensk npr. v arabskih emiratih je lahko zelo poučen primer.

Raziskovanje socialističnega samoupravljanja

(kot dejanje kritičnega znanstvenega angažiranja)

»Ipsa consuetudo assentiendi
periculosa esse videtur et lubrica«

(Cicero)

Tudi pri nas je čutiti potrebo, da se neprestano premišlja *in genere* ter *species* o strukturalnih spremembah v svetu in o razvoju socialističnega samoupravljanja. O tem se precej piše. Včasih nastajajo ponekod ob tem tudi nesporazumi. Tudi kritičnega razbora (v zgodovinskem smislu te besede), ustvarjalnosti in trajne teoretične kontemplacije ni bilo vedno dovolj in prav tako ne strpnosti v polemiki med znanstvenimi delavci.¹ Zato so umestne, tako se zdi, nekatere pripombe v tej zvezi. Če bo sestavek spodbudil razpravo o tem, bi bil po mojem mnenju vloženi trud upravičen.

I

1. Znanost kot dejanje kritičnega angažiranja je nedeljiva od družbenega napredka. To ni sporno. Sporno pa je vprašanje, ali je njeno vlogo mogoče (bolj ali manj) reducirati na uspešno transmisijo dnevnih zahtev. Kajti če je tako, tedaj znanost prevzema nase prerogative, ki navajajo k razmišljanju o njeni družbeni smotnosti. S tem se znanost v resnici identificira s samo dnevno prakso politike ne glede na to, ali obstaja (ali ne) ustvarjalna integriteta. Na ta način postane znanost nujno jalova, saj bi tovrstno prilagajanje kazalo, da se znanost umika pred strahom vrednostne selekcije, da popušča inerciji. Če pa se znanost po drugi strani zateče k neprizanesljivi kritiki prakse v imenu nekega levega radikalizma,

¹ Resda velja pripomniti, da se je del znanosti kdaj pa kdaj konfrontiral ne samo z resničnostjo težav pri graditvi naše samoupravne družbe, ampak tudi z njenimi osnovnimi opredelitvami. V tem primeru seveda sploh ni vprašanje, da bi se upirali tem stališčem. Toda če ni tako, potlej je za odstranjevanje teh nesporazumov čez vse potreben dialog.

ločuje prakso od zgodovinske resničnosti in njenih zakonitosti. Tedaj si znanost prizadeva prevzeti prav tisto vlogo, katero odreka politični sferi.² Tako v prvem kakor drugem primeru bi se znanost znašla za zakonitostni družbenega razvoja.³

Priče smo tudi poskusom, da bi tudi dogmatskemu tolmačenju resničnosti pripisovali znanstvenost. Toda črta, ki deli znanost od dogme, ni toliko v iracionalnosti dogem kolikor v njihovih izhodiščih. Vtem ko se namreč ob dogmatskem pristopu praviloma ne sme dvomiti o izhodiščnih stališčih, pa ima znanost nalogo dokazati upravičenost izhodiščnih hipotez z znanosti ustreznimi metodičnimi postopki. Resda se tudi znanost loteva problematike (v nekem smislu) aksiomatično. Vendar je podrejena zakonom logičnega in zgodovinskega premišljanja, kar služi samo kot metoda za preverjanje izhodiščnih hipotez. Dogmatski pristop pa zametuje vsakršen kritičen razbor. Dogme si prilaščajo pravico, da so enkrat proklamirane »resnice« neovrgljive za vse čase. Ali se ne zožuje s tem človeški misli prostor vzleta? Zato je razumljivo, zakaj je ustvarjalna kritika eden od bistvenih pogojev, da se iz marksizma izkoreninina dogmatski duh in vulgarizacija marksizma.

Če je že tako, potlej mora tudi marksistično teoretično-metodološko izhodišče iti v korak z novimi spoznanji in zgodovinsko resničnostjo,⁴ sicer se marksistična misel reducira na uradniško-religiozno dejanje, s tem pa zanika tudi revolucionarnost svojega nauka. Drugače povedano, same resničnosti ni mogoče enoznačno tolmačiti in uporabiti pri tem zgolj izvajanje opredelitev iz del klasikov v tolmačenju resničnosti. Utemeljenosti teoretičnega stališča namreč vendarle ne moremo ocenjevati po tem, ali je v skladu (ali ne) z ustrezno tezo klasikov, marveč po tem, koliko je pripomogla k razvoju marksističnega premišljanja. Zlasti še, ker se vedno najde možnost, da se s primernimi citati podpre »utemeljenost« zaželenega stališča, s tem pa se marksizem reducira na svojevrstno obliko sholastične razvrstitve klasikov. Marksistična misel se v tem primeru ne bo mogla teoretično uspešno postaviti nasproti kritiki in tudi ne prepričljivo dokazovati življenjskosti svojih idej in prav tako ne more dati teoretično utemeljenih premišljanj resničnosti v vsej njeni zapletenosti. Tedaj bodo njeni rezultati podobni rezultatom t. i. tomistične šole v Belgiji (XVI. st.). Misel klasikov potemtakem ne sme in ne more postati izhodišče dogem, ampak mora biti izvor premišljanja novega, kar resničnost vsebuje. Zakaj če je že marksizem znanost, ki nenehoma potrjuje samo sebe in se definira v interakciji s prakso, tedaj mora nepretrgoma izhajati iz prakse in se k njej vračati, odkrivajoč tako njene slojevite in čedalje bolj zapletene

² Kardelj je upravičeno kritiziral nesmiselnost tez tistih, ki zastopajo stališče, da sta blagovna proizvodnja in trg izvor socialnih neenakosti in možne restavracije kapitalističnega družbenega reda, poudarjajoč pri tem, da trg ne določa narave proizvodnih odnosov, marveč proizvodni odnosi določajo naravo trga.

³ E. Kardelj, »Kritika i samokritika«, objavljeno v »Izbor iz dela«, V. knjiga, Komunist, Beograd 1979, str. 201–206; Problemi naše socialistične graditve, VII. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1968, str. 21–25, idr.

⁴ Več avtorjev, *Marksistička politička ekonomija i marksistička kritika političke ekonomije*, Školska knjiga, Zagreb 1978.

razsežnosti. To kajpada ne pomeni, da bi znanost izključevala potrebo (ali možnost) po ideološki angažiranosti.⁵ Toda v tem ko znanost premišlja resničnost, uporabljajoč njej ustrezne metode in moč argumentov, pa ideologija kaže na njene idejne korenine in daje tako znanosti smer, kako naj se loti raziskovanja. Znanost in ideologija tako torej participirata vsaktera na svojem področju v bitki za napredek. V tem primeru tudi znanost ne bo razpeta med notranja protislovja, kar je lahko samo v pomoč pri iskanju optimalnih solucij. Če pa pride do njih stapljanja (ali večjega prepletanja), znanost stopi iz območja svoje dejavnosti, postane nefunkcionalna in (v nekem smislu) tudi nepotrebna.⁶ A če se za sleherni problem, s katerim se družba konfrontira v svojem razvoju, išče znanstveno mišljenje, utegne to samo diskreditirati znanost (dasi ne samo njo). Drugače povedano, »... naša marksistična misel se mora v prvi vrsti ukvarjati z zakonitostmi, problemi in perspektivami naše lastne in sodobne socialistične prakse nasploh,« in sicer v »realnih razmerjih družbenih sil sodobnega sveta. Dalje mora biti naša marksistična misel kritična, in to ne samo do prakse kapitalistične družbe, ampak tudi do naše lastne prakse in do socialistične prakse nasploh.«⁷

2. Včasih so ponekod skeptični zastran prispevka znanosti k družbenemu razvoju. Pri tem puščajo vnemar vse, kar je znanost že dala in koliko lahko dá. Nastane sicer vprašanje, kako sintetizirati vse te dosežke in jih uporabiti (seveda ob kritični presoji) pri uresničevanju ciljev, ki si jih je naša družba postavila, zastavlja pa se tudi vprašanje, kako mobilizirati znanost (bolj kakor doslej) pri takem raziskovanju.⁸ Rešitev moramo iskati tako v usmerjanju teoretičnih in empiričnih raziskovanj na orientacijske točke naše zgodovinske resničnosti kakor tudi v nenehnem dialogu med znanstvenimi delavci in drugimi organizmi, pa tudi v bolj tolerantnem dialogu med znanstvenimi delavci samimi. Kajti če vsakdo (kjer se to dogaja) pri sebi začne in s sabo konča, se s tem samo zožuje področje ustvarjalnosti. Bistveno pri tem je, »da mi v naši socialistični samoupravni družbi razvijamo znanost kot moč združenih delavcev, ne pa kot sredstvo nekih od njih odtujenih sil. S tem da delujemo za razvijanje enotnosti znanosti, proizvodnje, izobraževanja in družbene prakse sploh, se bojujemo za znanost, ki bo tem plodonosnejša, kolikor tesneje bo povezana z delovnim človekom in organizirana na njegovi osvoboditvi...« (Tito).

Težko se otresemo tudi predstav, na primer, o ekonomski znanosti kot pretežno eni obliki sociološke znanosti (kar v resnici sploh ni), tj. kot neki

⁵ S pojmom »ideologija« razumemo v tem kontekstu vse ideje, s katerimi neki razred izraža svoj pogled na svet, s tem pa tudi svoje interese, cilje in način delovanja, s pojmom »znanost« pa koherentnost raziskovanj in razlag, odkritij in dokazov, metod in sistemov (M. Marković, *Filozofski osnovi nauke*, Srpska akademija nauka, Beograd 1981; *Wörterbuch der Soziologie*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1972, idr.).

⁶ Tu sploh ne gre za to, da bi znanost konstituirali v aktivnost, ki normira okvire razvoja, marveč za to, da se pobudi v njej vsebinska ustvarjalna potencia.

⁷ E. Kardelj, »Revolucionarna praksa i marksističko obrazovanje«, objavljeno v *Izboru iz dela*, V. knjiga, Komunist, Beograd 1979, str. 195.

⁸ Sicer pa, ali ni E. Kardelj v svoji študiji o političnem sistemu nekajkrat podčrtal, da morata znanost in kultura, perspektivno gledano, postopoma dobivati mesto, vlogo in vpliv, kakršna ima danes politika.

dobro znani varianti ideologiziranja in pragmatistično-funktionalističnega pojmovanja znanosti. Zategadelj se tudi ekonomska znanost ne tako redko opredeljuje za interpretacije brez ocene, s čimer siromaši svojo ustvarjalno komponento. Morda je to tudi razlog, zakaj dobimo včasih vtis, da naša ekonomska znanost zaostaja za živimi tokovi ustvarjalnosti. Problem je resda mogoče postaviti tudi obratno, namreč ali je družba dovolj in na primeren način angažirala znanost. Zdi se, da gre pri nas tako za prvo kot za drugo.

Dalje, včasih marsikje pozabijo na to, da pri teoretičnem premišljanju o socialističnem samoupravljanju ni mogoče mimo teoretičnih dosežkov. Kajti če bi tudi Marx (ali katerikoli drug znanstveni delavec v katerikoli znanstveni disciplini) začel od začetka, bi težko sploh kaj napisal. Prav tako ni mogoče abstrahirati dejstva, da se tudi samoupravna družba sooča (in tudi spopada) v procesu svoje graditve s »starim«. In prav v tem spopadu novega s starim raste samoupravnosocialistični odnos proizvodnje. To včasih pušča v nemar znanstvena misel s tem, da izkorišča na premalo ustvarjalen način rezultata znanosti, ali iz prejšnjih razdobij človeške družbe ali iz drugačnih družbenih odnosov.

Nazadnje je mesto znanosti v družbi odvisno tudi od znanosti same. Nastane namreč vprašanje, ali je znanost vse, kar se za znanost razglaša. Če se že dogaja kaj takega, tedaj mora znanost braniti *znotraj same sebe* znanstvenost svojega premišljanja, korektni in argumentirani kritiki pa prepustiti tista dela, ki so po obliki podobna znanstvenim delom, čeprav to po svojem bistvu niso. Kajti znanost mora biti, kakor je povedano v programu ZKJ, sama sebi sodnik. Na drugi strani pa tudi naročniki ne bi smeli favorizirati (kolikor je to le mogoče) improvizacij, spisov na osnovi osebnih vtisov, obnavljanja že znanih spoznanj, kompilacij ali glorifikacij nekaterih samo na videz uresničenih rezultatov. Tako v prvem kakor v drugem primeru mora biti znanost odgovorna družbi in sami sebi. Ravno zavoljo tega se praviloma ne bi smelo dovoliti, da bi bila znanost (tj. znanstveni delavec) izvzeta od sodbe javnosti.

3. Kakor je znano, je vsako raziskovanje sestavljeno iz več določenih metodoloških postopkov, s katerih pomočjo se neznani elementi povezujejo z znanimi, se posplošujejo in pojasnjujejo. Rezultati raziskovanja so seveda odvisni (v veliki meri) od konceptualnih in metodskih okvirov, predvsem pa od teoretičnih izhodišč.⁹ A raziskovanje samo mora biti tako strukturirano, da je preiskovanje posebnih, pazljivo klasificiranih pojavov in njihovih korelacij celostno in usmerjeno k zahtevam družbe in v skladu s konceptom raziskovanja. Parcialni kvantitativni ali kvalitativni rezultati dobijo svoj pravi pomen in svoje mesto šele v celoti, v katere središču so osnovne samoupravne socialistične premise. V zaprtem modelu je te vrednostne premise mogoče na vsaki etapi raziskovanja in za vsak po-

⁹ Pogosto se spregleda, da so nekatere raziskave samo na videz analitično korektne. Gre za tista raziskovanja, kjer se mozaik istih dejstev kaže samo navidezno na nov način (model t. i. »čiste znanosti«).

membnejši pojav dokaj enostavno odkriti, ker so tudi izhodišče pri organiziranju dejstev. Toda vrednostne premise, čeprav so nujne, morajo biti v znanstvenih raziskovanjih bolj ali manj odprte in teoretično opravičene. Družbena praksa, zapletena in protislovna, izpolnjuje vrednostne zahteve (z večjim ali manjšim uspehom) s tem, da se jih približuje asimptotično – postopoma in nenehoma.

Druga stran raziskovanja je, da je odprto za nove empirične pojave in da je le-te mogoče večpomensko interpretirati (»logika dejstev«). Zdi se, da to stran včasih ponekod zanemarjajo (vsaj nekoliko). Zgodovinske vrednosti pa ne prihajajo navzkriž (v pravem pomenu te besede) s tem ali drugimi divergentnimi tokovi v družbeni resničnosti, ampak jih oplajajo in ponovno konstituirajo v takem, resnično obstoječem spopadu na višjih ravneh. K svojemu uresničenju težijo prav z negacijo teh divergentnosti. In kolikor teže jih je opaziti v teh ali drugih družbenih pojavih, ki se razvijajo na razmeroma avtonomen način, toliko večja je tudi potreba po njihovem uresničenju. Raziskovanja dajejo možnost, da se te zgodovinske vrednosti razčlenijo, razvijejo in teoretično uspešneje utemelje. Zdi se, da se je prav tako treba lotiti raziskovanj družbenih fenomenov v socialističnem samoupravljanju.¹⁰ Pri tem bi bilo smotrno kritično razmerje tako z razčlenjeno družbeno prakso kakor tudi z ozko pragmatičnimi smotri »dnevni potreb«. ¹¹ Nič manj zgrešen metodološki postopek je tudi, da se razpoložljiva tvarina (bodisi kvantitativne bodisi kvalitativne narave prezentira kot goli skupek dejstev. Smoter raziskovanja bi očitno bil zgrešen (v prvem in drugem primeru) ne glede na to, ali je (ali ni) nadomeščen s kakšnimi ideološkimi razlagami ali pragmatškimi potrebami.

Prav tako ponekod ločujejo statično in dinamično, empirično in čisto teoretično itd. Seveda je razloček med prvimi in drugimi pristopi, toda celovit odgovor na zastavljeno vprašanje lahko dajo šele vsi skupaj. Sicer pa je znano, da Marx v svojem spisu ni delal nobenih tovrstnih ločitev. Zakaj statično je hkrati tudi dinamično in vice versa. Drugo vprašanje pa je, ali že doslej preverjeni metodski postopki lahko (in v kolikšni meri) eksaktno ugotove dinamičnost tega ali drugega pojava in njegovo mero. Ker to ni vedno tako, se mora dana znanstvena disciplina obrniti za pomoč k drugim disciplinam pri raziskovanju tega ali drugega družbenega pojava. Ali pa ni tudi Marx opravil številnih empiričnih raziskav, preden je začel analizirati vzroke kakšnega pojava?¹²

4. In naposled je dejstvo, da čakajo naše znanstvene delavce številni

¹⁰ Na primer obstoječe družbene oblike in tendence njihovega razvoja; različnost neposrednih ciljev glede na pluralizem interesov v njihovi konkretni obliki manifestiranja, kar je (in kolikor je) mogoče empirično ugotoviti obenem z notranjo (ne)skladnostjo družbenega razvoja; odnose med obstoječimi potmi in ideološkimi ter vrednostnimi normami oziroma zahtevami, s katerimi se racionalizira obstoječa praksa; odnose med družbeno prakso in temeljnimi humanističnimi vrednotami samoupravnega socializma in delovnega človeka sploh itd.

¹¹ Vsekakor je zaželeno, da se bolj upoštevajo nevarnosti, ki groze, če se sprejme potopek, ki naj – z uporabljanjem poljubno izbranega gradiva – govori le v prid avtorjeve že izoblikovane podobe družbenih gibanj.

¹² Ni nam tuje, da urejamo življenjske probleme v proizvodnji in družbi z opiranjem na naravno bistrost ali na praktičnega duha. Smo pa seveda daleč od tega, da bi oporekali, da ni potrebe reševati probleme tudi na ta način. To pa bi vendarle moralo biti prej akcidenčno kakor pravilo.

in prav nič lahki problemi teoretično-metodološkega premišljanja tako o posameznih segmentih samoupravnih proizvodnih odnosov (na primer minulo delo, svobodna menjava dela, družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje, neuvrščенost, detant itd.) kakor tudi celota teh odnosov. Politika je nakazala smer raziskovanja. Toda znanost, bi rekel, tega še vedno ni dovolj podprla. Zato so tudi potrebne nekoliko drugačne komunikacije na relaciji znanosti – naročnik (vseeno na kateri ravni) in tudi med javnostjo in znanstvenimi delavci.¹³ Kakor se zdi, se je velikokrat primerilo (vsaj v ekonomski znanosti), da sta ostala nezadovoljna oba, naročnik in izvajalec. Še več, dogajalo se je, da so tudi dobljeni rezultati končali v kakšnem predalu. Kdaj pa kdaj so to tudi ugotovili. Taka praksa se pogosto ponavlja. To govori za to, da je treba opozarjati na nekatera vprašanja, ki so lahko pomembna, da dobimo čim boljše rezultate znanstvenih raziskovanj. Tu gre tako za samo tehnologijo sodelovanja kakor tudi za vsebino.

Naj v tej zvezi povemo nekaj tudi o razmerju med naročnikom projektne naloge in izvajalcem. Predvsem ne bi smel naročnik sestaviti projektne naloge, marveč naj bo to rezultat sodelovanja z znanostjo. Dalje, pri izvajanju projektne naloge mora biti tudi naročnik nenehno aktiven. Ne bi smeli namreč čakati, da bi znanost opravila zastavljeno nalogo, in šele nato ugotoviti, ali je (ali ni) opravljeno to, kar se je zahtevalo, že med izvajanjem je nenehno potreben dialog med znanostjo in tistimi, ki postavljajo naloge, respektirati pa seveda avtonomnost znanstvenega mišljenja.

Dalje, znanost je čedalje bolj razvejena, čedalje večje je število specializiranih znanstvenih dejavnosti. Zato znanosti ni mogoče preučevati, če ni multidisciplinarna in interdisciplinarna in tudi intradisciplinarna.¹⁴ To velja za vse znanstvene discipline, še posebno pa za družbene znanosti (kompleksnost in medsebojna pogojenost notranjih zvez). To je splošno znano in zato že neštetokrat ugotovljeno. Toda kljub vsemu stvari vendarle počasi napredujejo. Vzroki za to so bržkone na eni in na drugi strani. Eni namreč pri raziskovanju ne izhajajo vedno od resničnosti *tel-quel*, marveč iz prekrojavanja resničnosti, drugi pa spet pogosto ne znajo izkoristiti rezultatov znanstvenih raziskovanj.

In naposled je rezultat raziskovanja, če gledamo nanj s stališča pristopa raziskovanja, odvisen tudi od tega, ali je izpolnjenih pet zahtev: a) celovitost in določenost koncepta raziskovanja (smoter raziskovanja, predmet raziskovanja in časovna zaporednost raziskovanja); b) obstoj

¹³ Lahko rečem, da še vedno ni dovolj komunikacije med znanostjo in prakso. Spomnim se samo na grenke besede predsednika Srbske akademije znanosti in umetnosti P. Savića, ki jih je izrekel v intervjuju »Politiki« (D. Milivojević, *Gnev profesora Savića*, Politika, 12. julija 1978).

¹⁴ Naj navedem primer, dasi stopa iz območja neposrednega zanimanja družbenih ved. Po časopisnih poročilih pred kakšnim letom je bilo več potresov kakor pred nekako dvajsetimi leti. Njihove vzroke raziskujejo geologi, geofiziki in tisti, ki se ukvarjajo z nebesno mehaniko, vendar vsak samo s stališča svoje discipline. Po vsem sodeč pa to ni dovolj. Da bi se namreč človeška misel čimbolj približala odkrivanju vzrokov za dani pojav (to je vsekakor prvi pogoj predvidevanja), morajo najtesneje medsebojno sodelovati, kakor pravi neki profesor, znanstveni delavci iz sorodnih disciplin in tudi širše.

določene metodološke sorodnosti avtorjev; c) procesna delitev raziskovalnega dela glede na individualna nagnjenja avtorjev, da bi se zagotovila enoten metodološki postopek in enotnost idejnega koncepta; č) obstoj vodje projekta in nazadnje d) določenost raziskovalnih faz.¹⁵

II

»Običajna usoda povsem novih tvorb je, da jih zmotno imajo za kopijo starih in celo preživelih oblik družbenega življenja, katerim so nemara podobne.«

(Marx)

Nastane tudi vprašanje, ali je mogoče jugoslovanske izkušnje pri graditvi samoupravnega socializma teoretično posplošiti. Oglejmo si to. Toda tokrat ne bomo govorili o argumentih protagonistov, ki to spodbijajo, ampak se bomo omejili le na tisto, kar govori z marksističnega metodološkega stališča posploševanju v prid.

Predvsem ni, načelno rečeno nobene ovire, za takšno posploševanje. Kajti tudi Marx je začel, ko je raziskoval notranjo logiko kapitala, pri kapitalizmu v Angliji, takrat najbolj razviti kapitalistični deželi. Vendar pri tem ni zanemarjal niti ekstremitete (glej na primer njegovo delo »Državljanska vojna v Franciji«). Dalje je znano, da se ne tako redko pojmovanje socializma istoveti z uporabo lastninskih razmerij (tj. ekspropriira se razred kapitalistov in nacionalizira privatno lastnino). Tako se dejansko identificira (v prehodnem obdobju) odnos lastnine z odnosom proizvodnje, socializem pa se reducira na revolucijo v nadgradnji. Seveda smo daleč od trditve, da osvojitve oblasti ne bi bila nadvse pomembna za graditev socializma, s tem se pospešuje proces graditve socializma. Ne spodbijamo tudi pomena, ki ga ima razvoj proizvodjalnih sil za socializem. Vendar bo vse dotlej, dokler ne pride do sprememb v samem tkivu proizvodnih odnosov, težko govoriti o socializmu kot izdelanem procesu. Resda lastnina izraža določene značilnosti proizvodnih odnosov, vendar ne vseh. Vsebinsko proizvodnih odnosov pomeni celotna družbena organizacija dela. Določajo jo družbeni odnosi v zvezi z dejavniki proizvodnje, z upravljanjem proizvodnih procesov, z razpolaganjem s proizvodi, z njihovo delitvijo, menjavo in potrošnjo, skratka – z družbeno strukturo gospodarstva in z metodami povezovanja ekonomskih subjektov (M. Samardžija), vendar tudi z vlogo in mestom človeka v procesu proizvodnje svojega življenja. Tu gre dejansko za proces, da se socializira proizvodnja življenja znotraj samega dela. Zakaj šele tako lahko najdemo, po mojem, zvezo med razvojem proizvodjalnih sil in spremembami v proizvodnih

¹⁵ V prvi etapi bi bilo treba po našem mnenju čim določneje formulirati predmet in smoter raziskovanja, strukturo raziskovalnega projekta, načrt in sredstva konkretne realizacije pa tudi meddisciplinarno omejevanje posebnih pristopov.

odnosih. Zatorej se proces odpravljanja odnosa kapitala ne more ustaviti le na ravni odnosov lastnine, pa tudi zgolj na razvoj proizvodnih sil ga ni mogoče reducirati, ampak mora stopiti prav v tkivo proizvodnih odnosov, v njegovo celico. Tu v resnici poteka proces odpravljanja odnosa kapitala. Kajti če se proces socializiranja proizvodnje življenja razvija znotraj samega dela, tedaj to predpostavlja (to je pravzaprav prvi pogoj) pravico delavca tudi do celote dohodka od dela (živega in prenesenega) in pravico upravljati proces proizvodnje. Se pravi, proces socializacije dela se ne končuje s podružbljanjem proizvodjalnih sredstev, ampak je podružbljanje predpostavka za podružbljanje dela znotraj samega dela.¹⁶ To dalje pomeni, da proces socializacije proizvodnje življenja ni nič drugega kakor ukinitvev kapitalističnega proizvodnega odnosa (kjer je »družbena proizvodnja *privatna* zadeva posameznikov«) znotraj samega dela in vzpostavljanje takega odnosa proizvodnje, v kateri je ta proces stvar vseh. Družbenost tega procesa pa se ne reducira samo na golo tehnološko medsebojno odvisnost udeležencev v procesu dela (to je v funkciji tehnologije, zato tudi v nekem smislu neodvisno od proizvodnega odnosa), marveč se družbenost dela izraža kot pravica in možnost udeležencev v procesu proizvodnje vrednosti, da razpolagajo s seboj (tj. s svojim delom) in z rezultati svojega dela. S podružbljanjem dela znotraj samega dela se sicer odpre proces odpravljanja temeljnega protislovja odnosa kapitala (tj. protislovja med družbenim značajem procesa proizvodnje življenja in privatnega prisvajanja) znotraj *neposrednega* procesa proizvodnje vrednosti, vendar ne istočasno (vsaj ne nujno) tudi v odnosih med posameznimi entitetami proizvodnje oziroma med temi entitetami in državo.¹⁷ Zato je tudi (še vedno) nujno relativizirati protislovja med posameznimi segmenti celote ravno z blagovno proizvodnjo in njenimi zakonitostmi, ne pa vztrajati, da bi zgodovinsko resničnost na silo porinili v Prokrustovo posteljo splošnega interesa, vendar tudi obratno ne, vsaj v prvih etapah.¹⁸

Če izhajamo iz teh splošnih teoretično-metodoloških določil (to se mi zdi tudi edino mogoče glede na prakso zgodovine), potlej je samoupravni socializem prav to. Kajti tu gre za odnos dela, znotraj katerega poteka proces odpravljanja odnosa eksploatacije (proces dela vsebuje v sebi vsa dialektika teh odnosov). Če pa je tako, potem je tudi to, da so proizvodjalci neločljivi od objektivnih pogojev dela, njegovo bistveno določilo. Spreminjanje odnosov dela (tj. ukinitvev mezdne karakteristike dela) namreč predpostavlja spreminjanje odnosov dela do samega sebe in do drugih. To pa spet pomeni, da proizvodjalec lahko odpravi sebe kot proizvodjalca, ki

¹⁶ S podružbljenjem proizvodjalnih sredstev se razlastijo posamezni kapitalisti, vendar ne v prid samega dela (seveda če se ne ustavi vse samo pri tem), marveč v prid družbenih delodajalcev (družbenopolitične skupnosti). Mezdno razmerje znotraj samega procesa proizvodjanja vrednosti, tj. znotraj delovnega procesa, pa se s tem (v bistvu) ni spremenilo.

¹⁷ M. Kasapović, »Industrijska demokratija kao model uredenja društva«, Pogledi 1981, 4, str. 88.

¹⁸ »... Zato si postavlja človeštvo vedno le take naloge, ki jih lahko reši, zakaj če pogledamo natančneje, bomo vselej videli, da se poraja naloga šele tedaj, ko že obstoje materiali pogoji za njeno rešitev ali pa so le-ti vsaj v procesu svojega nastajanja.« (K. Marx, Predgovor k Prispvku h kritiki politične ekonomije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968, str. 105–106)

dela za mezdo le, če reprodukcija njega kot proizvajalca ni odvisna od te mezde. Imamo sicer še vedno mezдно razmerje, najsi prejema to mezdo (s stališča, s katerega gledamo na problem) od kapitalista ali od države. Da pa proizvajalec ne bo v mezdnem razmerju, mora razpolagati s celotnim dohodkom. To je tudi notranji smisel dohodka. Od tod izhaja tudi logika ekonomije v teh okoliščinah. Razkriva se tako, da dobi delo posameznih samoupravnih celot svoje družbeno priznanje v sami menjavi (in ne zunaj nje). Če je tako, potlej tudi ta menjava prinaša s seboj znotraj ekonomije, znotraj samega dela, enakost subjektov, s tem pa tudi določene svobode za subjekte menjave v skladu s celoto danih odnosov. Sicer pa se ne postavlja le problem enakosti in svobode, temveč tudi problem racionalnega dela. »Spodbuda« razvoja v tem primeru ne izhaja iz samega dela, marveč je zunaj njega. Resda sta enakost in svoboda (še vedno) tržna enakost in svoboda (dasiravno vzporedno s procesom menjave potekajo tudi procesi, ki odpravljajo takšno enakost in svobodo). Vendar sta reducirana samo na formalno raven (kar pomeni, da omogočata njeno uresničenje samo na ravni pojavnosti), kolikor je sam proces proizvodnje vrednosti obenem tudi proces proizvodnje presežne vrednosti (kar je poglavitna značilnost odnosa kapitala). Če pa neposredni proizvajalec hkrati uporablja tudi podružbljena proizvodna sredstva (tj. sredstva v družbeni lasti) in kjer od njega uresničeni dohodek ni razdeljen na presežno vrednost in mezdo, marveč se nanaša na celoto dohodka, katerega delitev je odvisna naj predpostavimo tako na tej ravni presojanja) samo od njega, tedaj ni mogoče, bi rekli, postaviti vprašanja, ali je (ali ni) prav svoboda in enakost subjektov gospodarjenja nujna predpostavka za delovanje socialističnega samoupravljanja, s tem pa tudi njegove reprodukcije znotraj samega dela. To je spet predpostavka za ukinitvev klasičnega pojmovanja dela oziroma preraščanja dela v ne-delo.

Če smo dokazali *quod erat demonstrandum*, potlej je umestno teoretično posploševanje, kajpada ob največjem spoštovanju vsega, kar sta človeška misel in zgodovina dali doslej. V kolikšni meri, s kakšno intenzivnostjo in v katerih oblikah naj zaživi samoupravni koncept – to je dejansko vprašanje.

Beograd, 9. aprila 1982

Družbene neenakosti v socializmu

Število in pestrost raziskovalnih problemov, ki jih dopušča pričujoči naslov, nas silita, da podrobneje določimo predmet obravnave. Iz kroga možnih problemov kaže najprej izključiti tiste, ki so povezani z vprašanjem obstoja oziroma neobstoja družbenih neenakosti v socializmu. V literaturi namreč ni nesoglasij o tem, da »je očitno obstoj družbene neenakosti kot pomembnega dejstva v družbenem življenju vseh socialističnih družb« (Vrcan, 1974: 163). To soglasje o »očitnosti« neenakosti v socialističnih družbah (pri čemer družbeno neenakost pojmuje kot diferencialno porazdelitev družbenih dobrin med posamezne družbene enote) je samo po sebi postavilo v ospredje tiste raziskovalne probleme, ki se nanašajo na klasifikacijo in merjenje oziroma deskripcijo družbenih neenakosti. Možno bi bilo navesti dokaj številno literaturo, ki se spopriema s temi raziskovalnimi problemi (glej npr. Golubović, 1977; Wesolowski, 1979). Hkrati pa ne bi bilo težko dokazati, da so – vsaj jugoslovanske – raziskave neenakosti bolj ali manj fragmentarne in nepovezane ter da še zdaleč nimamo sistematične in precizne deskripcije neenakosti v naši družbi.

Drugi sklop raziskovalnih problemov je moč identificirati le tedaj, če upoštevamo, da niti precizni opisi neenakosti, kaj šele njihova »očitnost« sama po sebi, ne povedo ničesar o mestu in vlogi družbenih neenakosti v strukturi socialističnih družb. Vprašanja, ki jih implicira ta trditev, zahtevajo, da družbene neenakosti jemljemo kot element reprodukcije in spreminjanja socialističnih družb, torej v njihovi povezanosti z drugimi strukturnimi elementi. Gre potemtakem za vprašanja, ki so izrazito teoretske narave in ki jih ni mogoče izvesti iz empiričnih ugotovitev, čeprav brez njihovega upoštevanja nanje ni mogoče odgovoriti.

Neutemeljena bi bila trditev, da v dosedanjih raziskavah (tako jugoslovanskih kot tujih) ta vprašanja niso bila upoštevana. Še več – tudi na tem področju se, vsaj na prvi pogled, razkriva precejšnje soglasje, katerega vsebino dobro ilustrira naslednje stališče: »Vsaka razprava o problemih družbene neenakosti ali delitve v socializmu je hkrati vedno razprava o organizaciji proizvodnje in o samem bistvu socializma kot takega« (Brkljačić, 1977: 187). Trditev eksplicitno pripisuje raziskovanju družbenih neenakosti privilegiran teoretični status, saj naj bi bilo prav z raziskovanjem neenakosti in z njimi povezanih strukturnih elementov mogoče razkriti »bistvo socializma«. Skratka – družbene neenakosti naj bi bile ključno področje za razumevanje strukture socialističnih družb; če že ne zaradi tega, ker bi se v njih neposredno razodevalo »bistvo« socialistične družbe, pa vsaj zato, ker so najustreznejše mesto za vstop v raziskovanje take družbe.

Čeprav stališča o izjemnem teoretskem pomenu raziskovanja družbenih neenakosti prevladujejo, vendarle niso edina. Med stališči, ki vnašajo disonance v navidezno soglasje, so zlasti ilustrativna in zanimiva stališča S. Šuvarja. Ta namreč poudarja, da je treba pri obravnavi delitve (in s tem neenakosti) v socializmu posebej upoštevati dejstvo, da problemov socializma ni mogoče skrčiti na probleme delitve. Ne zadostno uspoštevanje tega dejstva vodi po njegovem mnenju v to, »da se prav pri zastavljanju vprašanja delitve v socializmu največ mistificira in da je to hvaležno področje za socialno demagogijo vseh vrst in motivov« (Šuvar, 1978: 150). O nekaterih pomembnih teoretskih konsekvencah tega stališča bomo govorili še kasneje, za zdaj pa nam zadostuje ugotovitev, da to stališče odreka raziskovanju delitve oziroma družbene neenakosti večji pomen za razumevanje socialističnih družb. S tem da opozarja na potencialne nevarnosti tistih raziskav, ki tega ne upoštevajo, jasno začrtuje razliko do stališč, ki smo jih obravnavali v prejšnjem odstavku.

Razlike med stališči so takšne narave, da nujno zahtevajo premislek. Premislek je posebno utemeljen zato, ker oboja stališča pretendirajo na marksističnost in se vsaj posredno opirajo na tiste klasične marksistične tekste, ki se podrobneje ukvarjajo z značilnostmi družbe »prehodnega obdobja«. Ker ima med temi deli Marxova Kritika Gothskega programa (v nadaljevanju Kritika) osrednji pomen, si bomo v nadaljevanju podrobneje ogledali tisti del teksta, ki se nanaša na vprašanje distribucije materialnih dobrin v »prvi fazi komunistične družbe«, pri čemer nas bodo še posebej zanimala tista mesta, ki – vsaj posredno – dopuščajo različna stališča o pomenu raziskovanja družbene neenakosti v socializmu.

Omenjeno besedilo iz Kritike ima vsaj na prvi pogled izrazito dihotočno strukturo. V prvem delu so podrobneje orisane temeljne značilnosti distribucije »potrošnih sredstev« (torej tistega dela družbenega proizvoda, ki se razdeli med individualne producente), ki jo usmerja načelo: »Pravica producentov je sorazmerna njihovim delovnim prispevkom; enakost je v tem, da se meri z istim merilom, delom« (Marx, 1968: 492). Enaka pravica, poudarja Marx, pa zaradi različne nadarjenosti in zmogljivosti producentov ter zaradi različnih družbenih okoliščin, v katerih se producenti nahajajo, nujno vodi k neenakosti v distribuciji. Marx zato posebej podčrtuje, da je takšna enaka pravica še vedno buržoazna pravica, saj skriva v sebi isti princip kot menjava blagovnih ekvivalentov. Šele »višja faza komunistične družbe« naj bi uveljavila radikalno drugačno delitev – delitev po potrebah.

Drugi del uvaja stavek, ki izrazito potrjuje vtis o dihotoemiji: »Ne glede na vse doslej povedano je bilo sploh napačno delati iz t. i. razdelitve nekaj bistvenega in ji dajati glavni poudarek« (Marx, 1968: 494). To trditev Marx utemeljuje s kratkim povzetkom svojih analiz odnosa med produkcijo in distribucijo iz Uvoda v Očrte in Kapitala, pri čemer ga vodi splošna ugotovitev, da je »vsakokratna razdelitev potrošnih sredstev... le posledica razdelitve produkcijskih pogojev« (Marx, 1968: 494).

Nakazana dihotomnost Marxovega teksta (o utemeljenosti takšnega branja bomo spregovorili kasneje) je – kot bomo skušali dokazati – imela za posledico njegove različne (celo nasprotujoče si) interpretacije. Domnevamo, da je bil njen vpliv še zlasti izrazit zaradi tega, ker gre v drugem delu za povzetek »starih« analiz, ki so bolj ali manj vključene v Marxovo preučevanje kapitalistične družbene formacije, tako da resnično »novost« predstavlja le model distribucije materialnih dobrin v prvi fazi komunizma, torej prvi del. To razlikovanje, pa tudi praktične potrebe pri usmerjanju družbene distribucije v socializmu so prispevali k temu, da je bila odločilna pozornost posvečena prvemu delu Marxovega teksta. Pri tem so bile često zanemarjene tudi Marxove opombe o »pomanjkljivostih« tega modela in o njegovem prehodnem značaju, tako da je Marxov »buržoazni zakon« postal nesporno »socialistično načelo delitve po delu«. Operacionalizacije tega načela pa močno spominjajo, kot ugotavlja W. Wesolowski, na sodobna meritokratska načela o distribuciji družbenih dobrin (Wesolowski, 1979: 58).

Ta primerjava je utemeljena zlasti tedaj, ko imamo v mislih antiegalitarnostno interpretacijo »delitve po delu«, ki obstoječe neenakosti pojasnjuje (oziroma opravičuje) z neenakimi sposobnostmi in prizadevnostjo ali pa v imenu razvoja sposobnosti zahteva povečanje neenakosti. Ta interpretacija se more neposredno sklicevati na Marxov model (neenaka individualna nadarjenost in neenaka zmogljivost kot »naravna privilegija«), hkrati pa se njene formulacije skoraj dobesedno ujemajo s formulacijami iz, npr. Davisove in Mooreove razlage neenakosti. Kot zanimivo ilustracijo moremo navesti stališče poljskega marksista M. Fritzhand, ki dilemo, ali več enakosti ali ugodnejše razmere za razvoj talentov, razreši v prid slednjega z naslednjo utemeljitvijo: »Nadarjenost je sama po sebi zasluga (merit), toda gotovo moremo upoštevati kot zaslugo vztrajno in naporno delo, povezano z razvojem in izražanjem posameznikove nadarjenosti, ki prinaša materialne in duhovne koristi drugim ljudem in celotni družbi« (Fritzhand, 1974: 42).

Marxov model pa more biti izhodišče in inspiracija tudi za izrazito egalitarno razumevanje »delitve po delu«. To razumevanje se opira na trditev, da razlike v delovnih sposobnostih in nadarjenosti niso tolikšne, da bi dovoljevale in opravičevale znatne neenakosti v dohodkih in drugih družbenih dobrinah, hkrati pa opozarja tudi na to, da so razlike v nadarjenosti in delovnih sposobnostih v znatni meri strukturalno in kulturno determinirane (Bolčić, 1975: 604). V prid tej interpretaciji je poleg obravnavanega modela mogoče navesti tudi nekatera Marxova eksplicitna stališča v zgodnjih delih.¹

Kratek oris teh nasprotujočih si interpretacij Marxovega modela distribucije dobrin v socialističnih družbah omogoča sklepanje, da ne gre

¹ »Raznovrstnost človeških talentov je bolj učinkovit vzrok delitve dela, tj. menjave ... Posebne lastnosti različnih ras kakšne živalske vrste so po naravi izrazitejšje kot različnost človeške zmožnosti in dejavnosti« (Marx, 1969: 363).

le za akademski disput, ampak da sta ti dve interpretaciji tesno povezani s težnjami po legitimizaciji dveh nasprotujočih si interesov na področju distribucije družbenih dobrin. Seveda pa nam družbena determiniranost interpretacij sama po sebi še ničesar ne pove o njunem teoretskem pomenu. Zato se bomo k temu vprašanju še vrnili.

Zdaj se moramo najprej osredotočiti na drugi del Marxovega teksta, ki ga navedeni interpretaciji bolj ali manj v celoti puščata ob strani. Implicitni argument, ki ga vsebujeta obravnavani interpretaciji, da gre v obravnavanem delu Kritike za dva ločena dela, od katerih se eden nanaša na socialistično družbo, drugi pa naj bi zadeval kapitalistično družbo oziroma vse razredne družbe, ne more vzdržati kritike. Ne samo zaradi tega, ker ne more pojasniti, zakaj se v Kritiki obe vsebini pojavljata hkrati, ampak tudi zato, ker je iz drugih Marxovih del (zlasti iz Uvoda v Očrte) razvidno, da ugotovitev o »prevladovanju« produkcije nad distribucijo velja za vse zgodovinske oblike produkcije. Bilo bi napak, če bi v splošni ugotovitvi o razmerju med produkcijo in distribucijo videli poglavito vsebino obravnavanega Marxovega teksta. Ne gre namreč spregledati, da Marx to ugotovitev na istem mestu precizira v tem smislu, da razdelitve ni mogoče obravnavati neodvisno od načina produkcije. S tem pa nas Kritika usmerja na prejšnje Marxove tekste in ugotovitve, med njimi tudi naslednjo: »Tako imenovani odnosi razdelitve torej ustrezajo zgodovinsko določenim, specifično družbenim oblikam produkcijskega procesa in odnosov, ki nastajajo med ljudmi v procesu reprodukcije človeškega življenja, jim ustrezajo in iz njih izhajajo« (Marx, 1973: 983).

V tej teoretski perspektivi je razdelitev družbenega proizvoda (in znotraj nje potrošnih sredstev) mogoče pojmovati le kot element reprodukcije nekega načina produkcije oziroma celotne družbe, ki temelji na nekem načinu produkcije. S tem se tudi – vsaj v obrisih – nakazuje povezanost vprašanja razdelitve in družbene neenakosti kot njene posledice z Marxovim osrednjim teoretskim problemom, z razredno analizo.

Kolikor je namreč v sleherni obliko distribucije »vpisana« neka distribucija produkcijskih pogojev, toliko je vprašanje distribucije (in neenakosti) tudi vprašanje razrednosti.

Čeprav smo se omejili na najsplošnejše oznake, se vendarle skoraj samo po sebi postavlja vprašanje, kakšen pomen ima takšno teoretsko situiranje problematike razdelitve za razumevanje družbenih neenakosti v socializmu. Kakšna je specifična socialistična oblika neenakosti? Kakšna je njena vloga pri konstituiranju in reprodukciji novega načina proizvodnje?

Pri razmišljanju o možnih odgovorih kaže posebej upoštevati Marxov poudarek, da je za socializem značilno med drugim tudi to, da se »še le poraja iz kapitalistične družbe« (Marx, 1968: 492). To pa pomeni, da je prvo vprašanje, ki si ga mora zastaviti raziskovanje neenakosti v socialistični družbi, vprašanje, koliko se distribucija produkcijskih pogojev v družbah, ki jih označujemo kot socialistične, razlikuje od take distribucije

v kapitalistični družbi oziroma ali je razdelitev rezultatov produkcije takšna, da prispeva k reprodukciji kvalitativno drugačne distribucije produkcijskih pogojev. To preučevanje nam olajšuje dejstvo, da temeljna vprašanja za preučevanje neenakosti v socializmu že vključuje Marxova analiza kapitalistične družbene formacije. Če je mogoče uporabiti vprašanja, ki »veljajo« za kapitalizem, to še ne pomeni, da so odgovori preprosti, še manj pa, da so nujno identični z odgovori, ki jih je dalo preučevanje kapitalistične družbe.

Raziskovanje, ki se giblje v navedenih vsebinskih okvirih, je pravzaprav raziskovanje pogojev za novi »model« distribucije rezultatov proizvodnje. Pogoji za socialistično razdelitev pa so izpolnjeni šele tedaj, ko je odpravljen način produkcije, ki »temelji na tem, da so stvarni produkcijski pogoji dodeljeni nedelavcem v obliki lastnine kapitala in lastnine zemlje, medtem ko je množica samo lastnik osebnega produkcijskega pogoja, delovne sile« (Marx, 1968: 494). Brez upoštevanja teh pogojev je sleherna razprava o neenakosti v socializmu, še zlasti pa o modelih distribucije prazna spekulacija.

Poudarjanje pomena pogojev za novi način distribucije rezultatov produkcije ima pomembne implikacije za razumevanje celotnega obravnavanega teksta iz Kritike. To razumevanje izključuje dihotomno branje Kritike (dihotomno v tem smislu, da obravnavani tekst razpade v dva medsebojno nepovezana dela), hkrati pa precizira razmerje med obema deloma. Bistvo tega razmerja je v tem, da je treba obravnavo Marxovega modela distribucije v prvi fazi komunizma podrediti obravnavi drugega dela teksta iz Kritike, ki je – kot smo ugotovili – posvečen obravnavi pogojev za novo (socialistično) zgodovinsko obliko razdelitve rezultatov produkcije. S tega vidika je v Marxovem tekstu ključnega pomena naslednja ugotovitev oziroma hipoteza: »Če bodo stvarni pogoji produkcije kolektivna lastnina delavcev samih, bo posledica tudi drugačna razdelitev potrošnih sredstev, kakor je sedanja« (Marx, 1968: 494). Vsebina in oblika tega stavka jasno kažeta, da Kritika Gothskega programa opredeljuje predvsem temeljne teoretske okvire in vprašanja, ta se nanašajo na raziskovanje strukture socialističnih družb in ne zgolj na raziskovanje neenakosti v socialistični družbi. Njen pomen in aktualnost sta utemeljena prav raziskovalnim programom, ki ga implicira, in ne – kot je pogosto slišati – v neki dokončni »znanstveni analizi načel razdelitve in življenskih razmer v socializmu in komunizmu« (Britovšek, 1975: 17).

Te ugotovitve razpirajo širše možnosti za ovrednotenje tistih interpretacij, ki se opirajo izključno na prvi del Kritike. Pravzaprav bi bilo težko govoriti o znanstvenem pomenu in funkcijah teh interpretacij, več pa bi bilo mogoče povedati o njihovih ideoloških funkcijah. Predvsem kaže omeniti dve. Prva je v tem, da poudarjanje oziroma ločeno obravnavanje odnosov delitve ter omejevanje vseh protislovij v socialistični družbi na »neuresničevanje načela delitve po delu«, implicitno predpostavlja, da so vprašanja distribucije pogojev produkcije, torej vprašanja razrednosti, za

raziskovanje socialistične družbe že načeloma irelevantna. Nerazrednost socialistične družbe je v tem primeru predpostavljena ne pa dokazana, »motnje« v delitvi po delu pa se nujno kažejo zgolj kot tehnične. Drugo funkcijo smo že omenili: obe interpretaciji (egalitarna in neegalitarna) sta neposredno povezani z nasprotujočima si interesoma na področju neenakosti. V zvezi s tem so zanimive ugotovitve, da v večini socialističnih družb prevladuje interes, ki vodi k reproduciranju obstoječih neenakosti (glej, npr., Kerševan, 1980: 54; Vrcan, 1974: 171). Zaradi tega ne kaže podcenjevati družbenega pomena kritike obstoječih neenakosti, ki se opira na egalitarno interpretacijo Marxovega modela. Njeno morebitno delovanje na zmanjševanje neenakosti pa ne more zakriti dejstva, da se ta kritika v celoti giblje na terenu ideologije, saj je ne podpira ustrezna znanstvena analiza. Znanstvena kritika neenakosti v socialističnih družbah je načeloma možna le tedaj, kadar razkriva, da delo ni edino merilo razdelitve potrošnih sredstev; kadar torej opozarja, da obstoječe neenakosti temelje na takšni razdelitvi pogojev produkcije, v kateri stvarni pogoji niso »kolektivna lastnina delavcev samih«.

Dosedanja obravnava nam daje tudi osnovne elemente za opredelitev ob dilemi o teoretičnem statusu preučevanja družbenih neenakosti v socializmu, torej ob dilemi, ki smo jo orisali na začetku. Očitno je, da so opombe na račun potencialnih teoretskih napak in nevarnosti pri raziskovanju družbene neenakosti utemeljene, če se neenakost obravnava ločeno od drugih elementov in nivojev strukture socialističnih družb. Takšno raziskovanje prej ali slej učinkuje – kot smo skušali dokazati – kot ideologija o neenakosti v socializmu. Zaradi tega ni odveč poudariti nevarnosti, ki grozijo takrat, kadar neenakosti »dojemamo... kot osamljene stvari in procese, izven velike celotne zveze« (Engels, 1958: 25), in nujnost, da se vprašanja o družbeni neenakosti postavljajo in raziskujejo le kot vprašanja strukture socialističnih družb.

Ker je pglavitni smoter pričujočega teksta opozoriti na relevantnost nekaterih klasičnih marksističnih tekstov (zlasti za Kritike Gothskega programa) za preučevanje družbenih neenakosti v socializmu, smo se nujno morali zateči k nekaterim poenostavitvam. Ko smo govorili o neenakostih, smo imeli pred očmi predvsem distribucijo potrošnih sredstev, ob strani pa smo puščali, npr., vprašanje tako imenovane »družbene porabe«, ki prav gotovo ni nepomembna za razumevanje materialne neenakosti. Prav tako smo pustili ob strani vprašanje »nematerialnih dimenzij« družbene neenakosti v socializmu, torej neenakosti, ki se kažejo v sferi politike in v sferi »ideološkega nagrajevanja«. Če teh vprašanj nismo obravnavali, to ne pomeni, da Kritika in dela, ki so z njo povezana, ne dajejo izhodišč za njihovo razvijanje. Samo kot primer omenimo, da Marx v Kritiki postavlja tudi vprašanje zadovoljevanja »splošnih potreb«, ter da njegova obravnava vsaj posredno nakazuje tudi problematiko neenakosti v politični moči, saj uveljavitev novega (socialističnega) načina produkcije očitno implicira tudi »upravljanje z gospodar-

skimi in družbenimi procesi s strani tistih, ki proizvajajo oziroma opravljajo druge dejavnosti» (Vacić, 1975: 188).

Zdi se, da ta vprašanja (katerih razvijanje bi sicer zahtevalo še mnogo dela) dodatno potrjujejo našo ugotovitev, da Kritika Gothskega programa – s svojo povezanostjo z drugimi Marxovimi deli – daje pomembna teoretska izhodišča za preučevanje družbenih neenakosti v socialističnih družbah. Prav zaradi tega, ker gre za izhodišča raziskovanja (pojmovani aparat, hipoteze, itd.) in ne za neka (do)končna znanstvena spoznanja oziroma modele, je relevantnost teh del za sociološko raziskovanje socialističnih družb več kot očitna.

Citirana literatura

- Boličić S.; Neadekvatna raspodela je največji povod društvenih sukobljavanja, v: Marks i savremenost (šesti naučni skup), Beograd 1975.
- Brkljačić I.; Teorije o raspodjeli u socijalizmu, Zagreb, 1977.
- Britovšek M.; Uvodna beseda, v: Marx, Engels; Kritika Gothskega in Erfurtskega programa, Ljubljana, 1975.
- Engels, F.; Anti-Dühring, Ljubljana, 1958.
- Fritzhand M.; Marxism and the Idea of Equality, Dialectics and Humanism, No. 2, 1974.
- Golubović Z. in sod.; Analiza studija o strukturi jugoslovenskog društva; Klase i slojevi, Zagreb, 1977.
- Kerševan M.; Razredna analiza in marksistična družbena teorija, Ljubljana, 1980.
- Marx K.; Kritika Gothskega programa; v: Marx, Engels, Izbrana dela, 4. zv., Ljubljana, 1968.
- Marx K.; Ekonomsko-filozofski rokopisi; v: Marx, Engels, Izbrana dela, 1. zv., Ljubljana, 1969.
- Karx K.; Kapital, tretji zvezek, Ljubljana, 1973.
- Šušar S.; Samoupravljanje i alternative, Zagreb, 1978.
- Vacić A.M.; Raspodela prema radu i robna privreda, v: Marx i savremenost (šesti naučni skup), Beograd, 1975.
- Vrcan S.; Društvene nejednakosti i moderno društvo, Zagreb, 1974.
- Wesołowski W., Slomczyński K. M.; Empirična raziskovanja socialne strukture poljske družbe, Teorija in praksa, XVI (4), 1979.
- Wesołowski W.; Stratification, Equality and Justice, Dialectics and Humanism, No. 4, 1979.

ERNEST PETRIČ

Spoznanja po Falklandih

(razčlenitev konflikta)

Ko pišem ta zapis (konec junija 1982), je falklandski spopad končan. To ne glede na še vedno bojovite izjave argentinskih generalov, ki se jim očitno prav zaradi falklandske polomije majejo tla pod nogami. Falklandsko vprašanje se bo, kot vse kaže, iz domene generalov preselilo v domeno diplomatov. Vojna – nekateri so jo imenovali »operetna« – za te odročne otoke, na katerih živi le malo več prebivalcev, kot jih je v njej padlo, je končana. Seveda za tiste, ki so svoje kosti pustili na teh mrzlih otokih, ki so izginili v ledenih valovih južnega Atlantika ali pa se vrnili domov bodisi v krstah bodisi pohabljeni, falklandska vojna ni bila čisto nič operetna. In seveda tudi za finančni ministrstvi obeh vanjo zapletenih držav ne!

Falklandski spopad se je sicer vseskozi kazal kot nekaj obrobnega, nekaj, kjer tveganja za razširitev konflikta v medblokovski spopad niso posebej velika. To seveda ne pomeni, da taka tveganja ne bi postala večja, če bi spopad še dolgo trajal, ali še posebej, če bi se stopnjeval v spopad širših razsežnosti med Britanijo in Argentino. V tem primeru bi mogel tudi ta resda obrobni spopad prerasti v skrajno resno medblokovsko krizo in s tem postati skrajno nevaren za svetovni mir in varnost. Vendar pa je tudi iz te male in odročne vojne moč potegniti nakatere, za sodobne mednarodne odnose zanimive ugotovitve in utrditi nekatera pomembna spoznanja.

Skica stališč strank, zapletenih v spor

Falklandski spor kot tipičen mednarodni konflikt je star dobrih 17 let. Že pred tem je resda Argentina tako rekoč vseskozi po letu 1833, ko so se na Falklandih utrdili Britanci, sicer zatrjevala, da je to otočje argentinsko in tudi ohranjala med svojim prebivalstvom z vsemi možnimi sredstvi predstavo o tem, da so Falklandi del Argentine. Vendarle je Argentina svoj zahtevek po Falklandskem otočju v mednarodni areni in v OZN dejansko pričela uveljavljati tisti trenutek, ko se je v kontekstu splošnega

procesa dekolonizacije zastavilo tudi vprašanje usode te britanske kolonije.

Argentina je svoj zahtevek po suverenosti nad Falklandskim otočjem, vključno z otoki Sandwich in Novo Georgijo, opirala na zgodovinske argumente.¹ Predvsem zatrjuje, da je takrat, ko je Argentina postajala neodvisna od španske kolonialne dominacije (v dvajsetih letih prejšnjega stoletja), to otočje bilo del ozemlja Argentine pod špansko krono. S tem, ko je Argentina postala neodvisna, pa je tudi to otočje, ta del bivše španske kolonije, postalo del neodvisne Argentine. Britanci, ki so se prav v obdobju osvobajanja Argentine utrdili na otočju, naj bi torej vseskozi bili na Falklandskih otokih – ki so bili dotlej nenaseljeni – navzoči kot tuja kolonialna oblast na delu argentinskega ozemlja. Te dokaj tehtne zgodovinske razloge so Argentinci dopolnjevali tudi s tehtnimi geografskimi (in celo geopolitičnimi razlogi), češ da geografsko Falklandsko otočje sodi k Argentini. Res je namreč Argentina, čeprav tudi oddaljena nekaj sto kilometrov, temu otočju najbližja. V zadnjem času, ko so se strasti razvnele, pa je argentinska stran nastopala tudi s tako dvomljivimi argumenti, kakršen je, na primer tale, da je argentinska oblast nad Falklandskimi otoki pogoj za argentinsko »veličino«, pogoj za njeno dominacijo na južnem Atlantiku in podobno.

Priznati je treba, da je argentinski zahtevek po Falklandih, ki je bil predmet dogajanj med Argentino in Britanijo dolgih 17 let, pogajanj, ki so bila pogosto prekinjena, in za katera je očitno, da jih je Velika Britanija na vse načine zavlačevala, dobil podporo v velikem, lahko bi celo rekli pretežnem številu držav. Predvsem zaradi dejstva, da je nekoč to otočje res bilo del tistega ozemlja, ki je postalo nova neodvisna država Argentina, zaradi nesporne geografske povezanosti tega, za vzpostavitev lastne neodvisne državnosti gotovo nezmožnega otočja, z argentinskim kopnim in seveda zato, ker smo priče splošni težnji po odpravi zadnjih ostankov kolonializma. Tako velja posebej pibiti, da je tudi gibanje neuvrščenih podpiralo argentinski zahtevek in je ta podpora bila izražena tudi s posebnim odstavkom v sklepnem dokumentu havanske konference na vrhu.² Naj omenim, da so tudi mnogi pravniki, npr. Medameriški komite pravnikov leta 1976³, priznali Argentini pravico do suverenosti nad otočjem in kot odprto pravno vprašanje označili le še vprašanje, kako na najbolj smotrni način zagotoviti reintegracijo tega ozemlja v okviru argentinske države.

Opirajoč se na svoj zahtevek po Falklandskih otokih ter sklicujoč se na dejstvo, da sedemnajstletna prizadevanja in pogajanja z Veliko Brita-

¹ Mimogrede naj omenimo, da so otoke l. 1592 odkrili Britanci.

² 168. točka havanske politične deklaracije: »V zvezi s posebnim izjemnim primerom Malvinskih otokov so voditelji držav ali vlad trdno podprli pravico republike Argentine, da si povrne to ozemlje in suverenost nad njim, in zahtevali, da se pospešijo pogajanja v zvezi s tem«.

³ Interamerican Juridical Committee, 18. 1. 1976; citirano po H.Espiell: *The Right to Self-Determination. Implementation of the Un Resolutions*, E/CN.4/ Sub. 2 /405/Rew. 1, str. 60.

nijo o dekolonizaciji Falklandskih otokov niso obrodila nobenega sadu, je Argentina aprila letos posegla po orožju ter izkrcala svoje vojaške enote na Falklandih. Začel se je oborožen spopad.

Tudi britansko stališče je moč strniti v nekaj kratkih ugotovitvah. Britanija se opira predvsem na dejstvo, da je nad tem otočjem imela suvereno oblast ali vsaj oblast v smislu kolonialne oblasti, kolonialne uprave, skoraj 150 let. Vse to obdobje je torej to otočje bilo ločeno od Argentine, posebna enota torej, pa tudi že prej, v relativno kratkem obdobju, ko je bilo špansko, ni bilo nikoli povezano z ozemljem, ki danes sestavlja Argentino. Bilo je nenaseljeno, dokler se na njem ni naselilo prebivalstvo škotskega, valižanskega in angleškega porekla. Argentina je pričela to otočje zahtevati zase šele v trenutku, ko je bila Organizacija združenih narodov Veliko Britanijo postavila pred zahtevo, da tudi glede Falklandov izvede dekolonizacijo. Britanci so Falklandsko otočje vseskozi smatrali za posebno kolonialno enoto, za posebno kolonialno ozemlje in so v tem smislu, kot kolonialno oblast, odboru OZN za dekolonizacijo tudi pošiljali poročila in ustrezne informacije o položaju na otočju in o poteku dekolonizacije. Trdili so in še trde, da so spor z Argentino glede bodoče usode tega otočja voljni rešiti s pogajanjem, pri čemer pa naj bi se upoštevalo tudi voljo prebivalstva tega otočja. Po britanskem mnenju gre torej temu prebivalstvu – kot vsakemu prebivalstvu kateregakoli kolonialnega ozemlja – načeloma pravica do samoodločbe, vsaj kot pravica, da se mnenje tega prebivalstva v procesu dekolonizacije upošteva.

Po argentinskem mnenju, ker gre za del argentinskega ozemlja, seveda ni mogoče govoriti o pravici prebivalstva tega ozemlja do samoodločbe, ki gre samo argentinski naciji kot celoti. Torej ni relevantno mnenje tega prebivalstva o usodi tega teritorija, ki je bilo in je argentinsko in ga je Argentinci, katere del to ozemlje je in nad katerim Argentina ima vsaj *de iure*, če že ne *de facto* suverenost, potrebno vrniti.

Ko se je oborožen spopad začel, se je seveda Velika Britanija sklicevala zlasti na pravico do samoobrambe v smislu 51. člena Ustanovne listine OZN, ki vsaki državi, ki je napadena, daje pravico, da se brani. Po tem, ko je Varnostni svet OZN sprejel resolucijo 502, s katero je Argentino pozval, naj se umakne z otočja, obe strani pa, naj ustavita spopad, je Britanija seveda stala na stališču, da se je pripravljena pogajati z Argentino o bodočnosti otočja, in da je pripravljena ustaviti sovražnosti, vendarle šele tisti trenutek, ko se bodo Argentinci umaknili z otočja.

Argentina pa je v obdobju po začetku oboroženega spopada in soočena z vedno večjim britanskim vojaškim pritiskom skušala pridobiti simpatije mednarodne javnosti, zlasti še Latinske Amerike, s sklicevanjem na to, da je njen boj v bistvu boj za odpravo ostanka kolonializma na južnoameriških tleh, torej del protikolonialne revolucije.

Predno kritično razčlenimo stališča ene in druge strani, si velja vsaj v grobih obrisih ogledati, za kaj pri sporu sploh gre in kaj je v njegovem ozadju. Sporni otoki obsegajo kakih dvesto otokov s skupno površino 11.961 km². Na njih je leta 1972. živel 1957, 1979. leta pa 1852 prebivalcev; torej že tako izjemno skromno prebivalstvo številčno upada. Pač pa je otočje gosto naseljeno z ovcami. Teh je pred začetkom falklandskega spopada – med spopadom jih je očitno precej končalo v vojaških loncih – bilo na otočju skoraj 700.000. Prebivalstvo Falklandov se je torej v glavnem ukvarjalo z ovčerejo in z ribolovom.⁴

Pred nekaj leti pa so se začele širiti govorice o velikih nahajališčih nafte v morju ob otočju, ki pa so bile občasno spet demantirane. Optimističnejše cenitve so omenjale približno takšna nahajališča in zaloge nafte, kakršne so v Venezueli. Koliko je pri falklandskem spopadu dejansko bila v ozadju nafta – osebno menim, da zelo – bi težko presodili. Vsekakor pa je neizpodbitno dejstvo, da se je spor med Argentino in Veliko Britanijo po tem, ko se je pričelo govoriti o zalogah nafte, in ko je Velika Britanija pričela z resnimi raziskavami v morju okrog Falklandov in na njih, spor med obema stranema bistveno zaostрил.⁵ Značilno je, da je Argentina že pred tem opozarjala vse tiste, ki bi v zvezi z iskanjem ali uporabo nafte na območju Falklandov sklenili kakršnekoli aranžmaje ali sprejeli kakršnekoli koncesije od Velike Britanije, da vse to Argentina smatra kot neveljavno in nasprotno njenim pravicam, ki izhajajo iz njene suverenosti nad otočjem.

Gotovo so med razlogi za argentinsko vojaško avanturo bili tudi tehtni notranjepolitični razlogi. »Vrnitev« Falklandov bi utrdila majavi režim in pozornost odvrnila od zaostrenih notranjih protislovij. Koliko je to preračunavanje konkretno vplivalo na odločitev argentinskih generalov, pa je seveda teže govoriti.

Posebej pa velja opozoriti še na eno od dejstev, ki je očitno v zvezi z falklandskim spopadom, in ki je bilo premalo omenjano. Namreč, vprašanje Antarktike. Dejstvo namreč je – ne glede na to, da poseben mednarodni sporazum, ki velja do leta 1991, ureja vprašanje Antarktike –, da prav med Veliko Britanijo na eni strani in Argentino in Čilom na drugi strani obstoji spor o delu kopna in morja Antarktike. Prav tisti del Antarktike, ki si ga lasti Velika Britanija, si namreč lasti tudi Argentina. Nekoliko poenostavljeno rečeno bi zato v zvezi z falklandskim sporom lahko rekli, da pot na Antarktiko vodi prek Falklandov (v geografskem smislu je res tako), kar so mnogi v Argentini posebej poudarjali. V Argentini namreč vseskozi (še bolj izrazito, kot za Falklande) vzdržujejo pravno fikcijo, da

⁴ Vsi podatki so po poročilu A/AC.109/615, ki ga je pripravil specialni odbor generalne skupščine OZN za dekolonizacijo.

⁵ Npr. Pismo Argentine Generalnemu sekretarju OZN in odboru OZN za dekolonizacijo z dne 25. 3. 1975, A/AC.109/482.

je tisti del Antarktike, ki si ga, kot rečeno, lasti Velika Britanija, in ki si ga je ta lastila še prej, preden je Argentina postavila svoj zahtevek po njem, del argentinskega teritorija. To svojo zahtevo Argentinci vzdržujejo in skušajo podkrepiti na razne načine. Kot zanimivost naj npr. omenim, da tudi s tem, da osebe, ki iz tega dela Antarktike vstopajo v Argentino, ne gredo skozi kontrolo potnih dokumentov. Kajti po argentinskem stališču prihajajo iz iste države, torej iz Argentine, v isto državo, torej v Argentino, in je seveda potni list pri tem odveč. Omenim naj tudi, da so Argentinci vozili porodnice na Antarktiko zato, da bi tako dobili argentinske državljane, rojene na Antarktiki.

Tudi iz naše nedavne zgodovine lahko omenimo podobne primere, ko je, npr., naša soseda Italija pred sklenitvijo osimskih sporazumov uveljavljala pravno fikcijo, da Italija še vedno suvereno razpolaga z bivšo cono B STO,⁶ in je to skušala uveljavljati oziroma dokazovati na različne načine, npr. s tem, da so osebam, rojenim na tem območju, brez kakršnihkoli komplikacij izdajali italijanske potne liste, da so za telefonske usluge iz Trsta na to območje obračunavali interno italijansko in ne mednarodno PTT tarifo in podobno. Vse zato, da bi se ustvarilo in ohranjalo vtis, da s tem območjem, torej območjem bivše cone B STO, še vedno suvereno razpolaga Italija, čeprav je na tem območju nedvomno izvajala suverenost Jugoslavija.

Naj na kratko še omenim, da so po ustavni ureditvi iz leta 1949 uživali Falklandi nekakšno lokalno samoupravo. Ta ureditev je bila nekoliko spremenjena in samouprava še razširjena leta 1977. Glavni organ oblasti na otočju je bil sicer britanski guverner, ob katerem pa so delovali lokalni izvršni svet in pa zakonodajni svet in sodišče, kar je seveda glede na število prebivalstva na otočju bilo vse v dokaj rudimentarni obliki.

Dosedanji potek dekolonizacije Falklandov

Kot že rečeno, so v okviru splošnega procesa dekolonizacije tudi Falklandski otoki bili eno od še odprtih vprašanj dekolonizacije. Z njihovo usodo se je ukvarjal specialni odbor Generalne skupščine OZN za dekolonizacijo,⁷ nekajkrat pa tudi Generalna skupščina OZN, ki je sprejela o Falklandskih otokih vrsto resolucij.⁸ Te resolucije, zlasti slednja, so pomembne, ker je bil z njimi izoblikovan splošni pogled, kakršen se je v OZN uveljavil v zvezi s problemom dekolonizacije Falklandskega otočja. Resolucija Generalne skupščine št. 31/49 z dne 1. 12. 1976 zahteva, da

⁶ Več o tem glej: I. Tomšič: Dali suverenitet nad STO zaista još pripada Italiji. *Mednarodni problemi* 1950, št. 2-3, str. 3-21; E. Petrić: Sence preteklosti. *Teorija in praksa*, št. 4/1974, str. 360-373.

⁷ Special Committee on the Situation with regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples.

⁸ Npr. G. S. resolucija 2056/XX (1966); G. S. resolucija 3160/XXVII (1974); GS resolucija 31/49 (1976).

pride do dekolonizacije Falklandskih otokov s pogajanjem med Veliko Britanijo in Argentino. S to resolucijo je torej, kot že z vrsto resolucij, sprejetih v OZN prej, argentinski interes do Falklandov vendarle priznan. Obe strani se s to resolucijo poziva, naj pohitita s pogajanjem in naj ne uveljavita nobenega unilateralnega, enostranskega ukrepa. Obe sta dolžni OZN poročati o poteku pogajanj o usodi otočja.

Kmalu po tej resoluciji sta Velika Britanija in Argentina dosegli sporazum,⁹ ki bi ga lahko označili kot nekakšen preliminarni sporazum o bodočih pogajanjih. Sporazumeli sta se, da bosta s pogajanjem odločili o suverenosti oziroma o bodočem političnem statusu Falklandskih otokov; da se bosta dogovorili o ekonomski kooperaciji v zvezi z izrabo naravnih bogastev otočja in njegove morske okolice (očitno je bila mišljena nafta); da bosta za razrešitev spora uporabili le mirna sredstva; in da bo v postopku pogajanj Velika Britanija konzultirala prebivalstvo otočja in ugotovila tudi njegovo voljo.

S sklenitvijo tega sporazuma je tudi Velika Britanija nedvomno priznala obstoj in relevantnost argentinskega zahtevka. Priznala je, da ima tudi Argentina interes glede bodoče usode otočja. Volja prebivalstva pa je bila postavljena v nekakšen konzultativni okvir in nikakor ne kot pravica do samoodločbe narodov, vključno s pravico do lastne državnosti.

Na temelju povedanega lahko strnemo nekatere ugotovitve. Najprej, da je Falklandsko otočje nedvomno bilo posebno ozemlje, posebna kolonialna entiteta, in kot posebna enota vključeno v proces dekolonizacije v okviru OZN. Velika Britanija je bila kot kolonialna sila dolžna svojo kolonialno oblast nad otočjem ukiniti. V skladu z uveljavljeno prakso v OZN je bilo mod dekolonizacijo uveljaviti na dva načina. Bodisi priznati prebivalstvu te kolonialne enote pravico do samoodločbe, ki jo praksa v OZN in mednarodno pravo priznavata prebivalstvu, ljudstvu (peoples) kateregakoli kolonialnega teritorija. Temu načinu dekolonizacije stoji kot ovira nasproti dejstvo, da je dejansko prek vseh normalnih okvirov majhno prebivalstvo (niti ne 2000 oseb) te kolonialne enote, kar zanesljivo postavlja pod vprašaj možnost, sposobnost tega otočja, da kot posebna neodvisna država, kot posebna članica OZN sploh obstoji. Drugi možni način dekolonizacije izhaja iz dejstva, da je Falklandsko otočje nekoč vendarle bilo del tistega ozemlja, ki se je oblikovalo v državo Argentino. V več takih primerih so v praksi OZN dekolonizacijo izvedli tako, da so se taka območja vrnila k tistim državnim enotam, ki so jim v procesu evropske kolonialne ekspanzije bila odtrgana, odvzeta. Taki tipični primeri so npr. Infni, Cevta, tudi Gibraltar, ki sicer še ni dekoloniziran, glede katerega pa je v OZN sprejeto stališče, da je to vprašanje, ki ga je potrebno razrešiti v pogajanjih med Britanijo in Španijo. Tak primer sta bila Goa in Aden, in še bi jih lahko navajali.

⁹ Skupni komunikate z dne 26. 4. 1977.

Ravno zaradi take prakse, ki se je uveljavila v podobnih primerih v OZN, ni težko razumeti, da je stališče Argentine, njen zahtevek, poudarjam, njen zahtevek, užival dokaj široko mednarodno podporo, podporo v OZN in tudi podporo v gibanju neuvrščeni. Seveda to ne pomeni, da je uživala enako podporo Argentina, ko je, da bi uredila ta spor in uveljavila svoj zahtevek, posegla po orožju. Takoj velja namreč poudariti, da sodobno mednarodno pravo. Ustanovna listina OZN, katerikoli relevantni sodobni mednarodni dokument v nobenem primeru ne dopušča, temveč prav narobe, prepoveduje uporabo oborožene sile za uveljavljanje kateregakoli zahtevka, najsi bo ta še tako utemeljen, ki ga katera od držav ima zoper drugo državo ali države. Po obstoječem mednarodnem redu, temelječem na Ustanovni listini OZN, smejo države uporabiti oboroženo silo samo v dveh primerih: bodisi, da gre za samoobrambo v smislu čl. 51 Ustanovne listine OZN, kadar je nanje izveden napad, bodisi, da države uporabijo oboroženo silo v okviru akcije same OZN, torej pod zastavo OZN (zlasti t. i. *peace keeping* operacije). V vseh drugih primerih je uporaba oborožene sile ali celo grožnja z oboroženo silo prepovedana.

Argentina je s svojo oboroženo akcijo na Falklande, ne glede na upravičenost svojega zahtevka, to mendarodno prepoved, to temeljno določilo Ustanovne listine OZN, to temeljno načelo sodobnega mednarodnega prava o prepovedi uporabe oborožene sile v mednarodnih odnosih in temeljno načelo mednarodnega prava o obveznosti držav, da razrešujejo vse medsebojne spore na miren način, očitno grobo prekršila. Zato ni težko razumeti, da je takoj po argentinski akciji varnostni svet OZN vendarle enkrat uspel oblikovati in sprejeti ustrezen dokument, ne da bi katera od njegovih stalnih članic uporabila pravico, da dá veto. Sprejel je znano in že spredaj omenjeno resolucijo 502. Ta resolucija je pozivala Argentino, naj se z Falklandskega otočja umakne, Veliko Britanijo in Argentino pa, naj se vzdržita sovražnosti, oziroma ukineta sovražnosti.

Pravo ali pravica močnejšega kot temelj mednarodnih odnosov

Tako redko enovito stališče v varnostnem svetu OZN je kaj lahko razumeti, če vemo, da tako rekoč ni države, do katere ne bi kakšna druga država imela bolj ali manj določene ozemeljske zahteve. Kot sem že omenil, je, npr., Italija še vse obdobje po sklenitvi londonskega memoranduma o soglasju l. 1954 uradno vzdrževala pravno fikcijo o tem, da je na ozemlju bivše cone B STO, t. j. v Koprščini in Bujščini, še vedno suverena Italija.¹⁰ Šele Osimo je pomenil konec te bolj ali manj prikrite ozemeljske zahteve Italije. Seveda ni potrebno klicati v spomin bolj ali manj prikritih

¹⁰ Glej opombo 6.

albanskih pretenzij po Kosovu, bolgarskih po Makedoniji¹¹ ipd. Torej je tudi naša domovina bila in je še predmet tujih ozemeljskih pretenzij. V sodobnem mednarodnem življenju pa imamo tudi celo vrsto takih situacij, ko so ozemeljski zahtevki določene države zoper kakšno drugo državo popolnoma jasni in javni. Omenimo naj le zahtevek Španije po Gibraltarju, zahtevek Somalije po Ogadenu, zahtevek Venezuele po Guahiri, zahtevek Japonske po Južnem Sahalinu in Kurilskem otočju, zahtevek Kitajske po vrsti območij Sovjetske zveze, ki so nekoč pripadala Kitajski, pa Kitajske zahtevke nasproti Indiji in tako dalje. Še bi lahko naštevali. Predaleč bi nas odvedlo razglabljanje o tem, koliko so ti zahtevki upravičeni. To za naš namen tudi ni potrebno. Zavedati pa se moramo, da če pristanemo na to, da ima Argentina pravico, da je svoj zahtevek, sicer res da po 17 letih neuspešnih pogajanj, uveljavila s silo, da s tem pristajamo na pravico katerekoli, torej vsake države, ki ima kakšen ozemeljski, lahko pa tudi drugačen zahtevek, nasproti kaki drugi državi, da sme uporabiti silo, da svojo pravico uveljavi.

Da bi se s tem vrnili v obdobje mednarodnih odnosov, kakršni so bili pred nastankom OZN in celo v obdobje pred Društvom narodov, ni potrebno posebej poudariti. Odobriti ravnanje Argentine pomeni, da preprosto razglasimo, da ima vsaka država, ki ima kakšen zahtevek zoper drugo državo, če je ta sposobna zahtevek zoper drugo državo uveljaviti tudi z uporabo oborožene sile. Da bi to bil konec že tako krhkega sodobnega mednarodnega reda, seveda tudi ni potrebno posebej dokazovati. Načela Ustanovne listine OZN in mednarodno pravo sploh bi zamenjala pravica močnejšega.

Žal moramo ugotoviti, da je kriza sodobnih mednarodnih odnosov tako globoka (npr. samovoljno, brutalno in nekaznovano ravnanje Izraela), da smo skorajda že v takšnem položaju.

Najpomembnejše, lahko bi tudi rekli: najvznemirljivejše spoznanje, ki izhaja iz falklandskega spopada, pa je prav v zvezi s tem, kar smo pravkar povedali. Namreč, četudi je bila argentinska uporaba sile, vdor njihove vojske na Falklande, tako rekoč kristalno čista agresija, čeprav je bilo moč o tem doseči celo soglasje v varnostnem svetu OZN in oblikovati jasen poziv Argentini, da naj se takoj umakne z otočja, je presenetljivo veliko število držav, pa tudi vrsta uglednih državnikov iz takšnih ali drugačnih kratkoročnih interesov, simpatij, pristranosti ali kdo ve česa bilo vendarle pripravljenih dati podporo argentinski vojaški avanturi. Med njimi sam predsedujoči gibanja neuvrčenih Fidel Castro! Spoznanje torej, ki očitno kaže, kako malo načelnosti in kako veliko kratkoročnosti, pristranosti, pragmatizma in oportunitizma je v sodobnih mednarodnih odnosih.

Seveda v tem pogledu ni falklandska zadeva nič posebnega. Ob njej se zadržujemo le zato, ker je po svojih značilnostih izjemno primerna za analizo. Sicer pa smo se včeraj soočili z vdorom v Kampučijo in s podporo

¹¹ Npr. obujanje sanstefanskega miru.

vrste držav temu vdoru. Včeraj smo se tudi soočili s sicer prikritim vdorom sovjetskih čet v Afganistan in z nenačelnim odnosom mnogih držav do tega vojaškega posega. Soočili smo se z napadom Iraka na Iran in prav tako s skrajno nenačelnim ravnanjem vrste držav. Danes se soočamo s skrajno brutalno agresijo Izraela v Južni Libanon, Južne Afrike v Namibijo in celo Angolo, z vmešavanjem ZDA v Salvador itd. Primerov od »predvčerajšnjim« sploh ni vredno omenjati. Pa vendar, številne države, ki se soočajo s temi ravnanji, ne oblikujejo svojih stališč do teh kriznih žarišč z vidika načel Ustanovne listine OZN, lahko bi tudi rekli z vidika njihovega lastnega dolgoročnega interesa, da bi živele v mednarodni skupnosti, v kateri bi urejala odnose tista načela, ki jih je mednarodna skupnost sama sprejela kot obvezujoča!

Opazovalcu se ob vsem tem žalostnem dogajanju, v katerega so se »vključile« celo socialistične države, ob falklandskih dogodkih pa še posebej zastavlja preprosto, a skrajno daljnosežno vprašanje: ali sploh še kdo jemlje resno in se je dejansko pripravljen ravnati po načelih Ustanovne listine OZN, načelih aktivne miroljubne koeksistence, načelih neuvrščenosti, načelih helsinške sklepne listine, po mednarodnem pravu? Ali presenetljivo velikemu številu držav ta načela služijo res samo takrat, kadar so v njihovem konkretnem trenutnem interesu?

Samopomoč – edino varstvo pred agresijo?

Velika Britanija je z resnimi človeškimi, pa tudi ogromnimi materialnimi žrtvami Argentino sicer vrgla z Falklandskih otokov. V okviru pričujočega razmišljanja lahko opustimo razglabljanje o tem, ali je britansko ravnanje bili smotno, prenagljeno, žrtve sploh nepotrebne itd. Opozorimo naj le, da vojaška zmaga seveda ni v ničemer, pravno gledano, ne okrepila ne oslabilila argentinskega zahtevka po suverenosti na tem otočju. Lahko bi rekli le, da je vzpostavljeno prejšnje pravno stanje, stanje torej, kakršno je bilo pred argentinskim posegom na otočje. Tu pa smo pri naslednjem pomembnem, lahko bi rekli srhljivem spoznanju o položaju sodobnih mednarodnih odnosov. Če bi namreč Velika Britanija vojaško ne uspela (pri tem znova poudarjam, da tu ne gre za vprašanje, kdo ima pravico do otokov), potem je jasno, da bi se argentinska invazija na otočje izplačala. Mednarodna skupnost bi se kljub resoluciji 502 Varnostnega sveta OZN kaj hitro sprijaznila z na novo nastalimi razmerami, z nasilno uveljavitvijo argentinske suverenosti na otočju. In še zlasti bi seveda bilo zelo donkihotsko, če bi se kdo skliceval na voljo ali vpraševal za usodo tistih borih dva tisoč prebivalcev Falklandskih otokov.

Če smo zapisali, da je to spoznanje žalostno in srhljivo, je to zato, ker je danes vse bolj očitno, da če se žrtev agresije sama ni sposobna upreti agresiji, se agresija v sodobni mednarodni skupnosti (konec 20. stoletja!) še vedno izplača. Danes, konec junija 1982, namreč celo kaže, da bo

Izrael s svojo brutalno agresijo in flagrantnim kršenjem načel in norm mednarodnega pravnega reda uspel izsiliti zanj ugodne politične posledice. Izplača pa se agresija prav zaradi skrajne nenačelnosti, zaradi pragmatizma, zaradi neverjetne kratkovidnosti sodobnega mednarodnega življenja.

Značilno pa je tudi naslednje! Potem, ko je falklandska kriza izbruhnila in je britanska flota plula proti Južnemu Atlantiku, da bi »rešil čast« Britanije, potem, ko je Varnostni svet OZN z resolucijo 502 pozval Argentino, naj zapuste Falklande, se praktično nihče ni resno in odločno zavzel za to, da bi se sklep Varnostnega sveta spoštovalo, in da bi konflikt preprečili. Sovjetska zveza, ki bi sicer mogla preprečiti sprejem resolucije 502 – kako bi to upravičila, je drugo vprašanje –, je počasi vse bolj izražala verbalno podporo Argentini. ZDA so reševale predvsem svoje interese v konfliktu med svojo najbolj zvesto zaveznico v NATO in svojo najbolj čvrsto oporo v Južni Ameriki. Tudi drugi niso bili dosti bolj načelni in odločni. Neuvrščeni argentinskega vojaškega posega sicer niso podprli, niso pa ga tudi posebej odločno obsodili. Južna Amerika se je v glavnem opredelila po regionalnih občutkih, ne pa po veljavnih načelih mednarodne skupnosti. Celo zahodna Evropa je s stališči Španije, pa tudi Italije in Irske pokazala, da je politično preračunavanje s takimi ali drugačnimi nagibi daleč od načel ustanovne listine OZN.

Zgovorno je, da je sam generalni sekretar OZN, De Culliar, namesto da bi razvil odločno dejavnost za spoštovanje in izponitev sprejete resolucije Varnostnega sveta 502, prepustil pobudo dvomljivemu posredovanju A. Haiga, ki je potem, ko je že bila sprejeta jasna resolucija Varnostnega sveta, iskal novo kompromisno rešitev in s tem v bistvu takoj razvrednotil resolucijo 502 in avtoriteto OZN.

Potem, ko očitno nihče ni resno vzel sklepa Varnostnega sveta, je bilo seveda težko pričakovati, da ga bo spoštovala Argentina. Tako, kot je težko pričakovati, da bo Izrael vzel resno blede izraze nezadovoljstva na Zahodu, bolj verbalne kot resne grožnje razdvojenih Arabcev in kvečjemu prijateljsko Reaganovo karanje! Tudi tokrat, ko je bila libanonska suverenost očitno kršena z agresijo, ko je bil izveden očitni akt agresije, ko bi edino načelno ravnanje držav moral biti pritisk na Izrael, naj ne krši temeljnih načel mednarodnega reda, Ustanovne listine OZN še posebej, posredovalci, med njimi tokrat ne Haig, temveč Habib, iščejo kompromis med žrtvijo in zločincem! Kako drugače bi ravnala Argentina včeraj in danes Izrael, če bi mednarodna skupnost resneje vzela načela, na katera sicer prisega, če bi se agresor soočil z enodušno obsodbo, z notnimi diplomatskimi, ekonomskimi in drugimi sankcijami! Tako pa se lahko le vprašamo: quo vadis, communitas civitatis!?

Razplet falklandskega konflikta sovпада s potekom drugega posebnega zasedanja generalne skupščine OZN o razorožitvi.¹² Povezano s Falklandi in Libanonom se seveda za vse male države, kakršna je tudi Jugoslavija, problem razorožitve kaže v še kakšni zvezi z zagotavljanjem njihove lastne varnosti. Kajti falklandska izkušnja potrjuje, da če bi včeraj, danes ali jutri kdorkoli od naših sosedov, ki ima kakšen bolj ali manj prikrit zahtevek zoper našo državo, ocenil, da je napočil trenutek, ko ga z oboroženo silo lahko uveljavi, je popolnoma jasno, da je edino resno zagotovilo za to, da do takega posega ne bo prišlo, da ne bo uspešen, naša lastna oborožena sila. Kako veljavna je torej (žal) za države, kot je naša, misel: če hočeš mir, se pripravljaj na vojno! Če hočeš varnost v mednarodni skupnosti, kjer je načelnost očitno vse bolj poslednji kriterij ravnanja, bódi torej oborožen do zob!

Ni seveda smótrno spregledati tudi spoznanje, ki izhaja iz falklandske zadeve, da namreč tudi v sodobnem svetu še obstoje ideje, pretenzije po nacionalni veličini, po »združitvi«, po »vrnitvi odtrganih delov«, po »veliki« Argentini, »veliki« Albaniji, »veliki« kdo ve kaj. Zato ni pretiran pesimizem, če zapišemo, da si ni treba delati prav nobenih iluzij, da se kjerkoli na svetu, tudi na naših mejah, vsak trenutek lahko pojavijo sile, ki bodo skušale uveljaviti bodisi etnične bodisi zgodovinske, strateške, naravne itd. meje, ali kako drugače poseči po tujem (t. i. našem) teritoriju. Skratka, tudi najbolj klasične oblike agresije so tudi v našem času, v našem svetu, še možne!

Sklep

Treba je priznati, da se je Sovjetska zveza ob falklandskem konfliktu držala izjemoma zadržano. Kljub propagandnim obtožbam in verbalnim deklaracijam v prid Argentini sovjetskega ravnanja v zvezi s to krizo ni moč oceniti drugače, kot da Sovjetska zveza Latinsko Ameriko – z izjemo Kube in morda Nikaragve – seveda tiho priznava v okvir interesne domene, da ne rečemo interesne sfere Združenih držav Amerike. ZDA pa so z vrsto »znamenj« in opozoril dale Sovjetski zvezi jasno vedeti, da je ta del sveta ekskluzivno območje ZDA. Falklandska epizoda, točneje: ravnanje obeh supersil ob njej, potrjuje, če ga razčlenimo, nič več in nič manj, da med obema supersilama vendarle obstoji nekakšen tihi dogovor, kaj sodi v domeno ene in kaj sodi v domeno druge. To pa je spoznanje, ki seveda ni niti najmanj prijetno. Zlasti ne za vse tiste, ki morda sodijo v te, med supersilama medsebojno priznane domene.

Zaključek falklandske vojne nas lahko seveda, navdaja tudi z optimi-

¹² II. specialno zasedanje Generalne skupščine OZN o razorožitvi.

zmom. Eno od svetovnih kriznih žarišč je, vsaj začasno, likvidirano. Ena od sodobnih agresij se vendarle ni izplačala.

Seveda pa spoznanja, ki nam jih utrjuje razčlenitev falklandskega konflikta, in ki smo jih omenili, porajajo prej pesimizem kot optimizem. Pesimizem predvsem zato, ker kažejo, da v sodobnih mednarodnih odnosih ravnanje držav slejkoprej opredeljuje nekakšen kratkoročni »sveti egoizem« (sacro egoismo). Le zelo zelo postopoma, če sploh ne hodimo rakovo pot, se v mednarodnem življenju utrjuje spoznanje, da je temeljne občečloveške vrednote, kamor zanesljivo sodita mir in varnost v mednarodnih odnosih, moč dolgoročno razvijati in utrjevati le na podlagi doslednega boja za spoštovanje temeljnih načel sodobnega mednarodnega reda. Mednje kot eno najpomembnejših sodi prav prepoved uporabe oborožene sile in grožnje s silo v mednarodnih odnosih.

Zato lahko zapišemo: odnos mednarodne skupnosti do falklandskega spopada, enako kot do vrste drugih sodobnih mednarodnih konfliktov in primerov uporabe oborožene sile v odnosih med državami, primerov grobega vmešavanja, aktov agresije in podobno, čemur smo žal priča, opozarja, da je sodobna mednarodna skupnost prav v 80 letih na usodnem razpotju. Gre namreč za to, ali se bodo v mednarodni praksi le uveljavila univerzalna načela, po katerih bodo države na prehodu v »atomski vek« novemu času primerno urejale svoje odnose po mirni poti in vse svoje spore razreševale le in samo na miren način, ali pa se vračamo v obdobje Hobbovega homo homini lupus v mednarodnih odnosih? Slednje bi na današnji stopnji oboroženosti človeštva in na današnji stopnji integriranosti našega planeta mogla pomeniti le zanesljivo pot k planetarni apokalipsi!

Apartheid v Južnoafriški republiki

Veliki kolonialni imperiji so se sesuli in verjetno tega dejstva svetovnozgodovinskega pomena ne bo mogoče tako zlahka doumeti v vseh njegovih posledicah. Ostala so pravzaprav le majhna in osamljena kolonialna oporišča kot oblika neposredne oblasti kolonialnih metropol nad odvisnimi ozemlji. Ne more biti dvoma, da je dekolonizacija spodbudila optimistični pogled na tok svetovne zgodovine, tako kot so mnoga nadobudna pričakovanja vzniknila, ko so v Evropi po prvi svetovni vojni razpadla mnogonacionalna cesarstva.

Očitno pa pričakovanja take in podobne vrste prejkoslej zadenejo ob globljo stvarnost, ob takšno stvarnost, ki je ne more razrešiti deklarativnost neodvisnosti, prav gotovo pa tudi takšno, ki v svojem bistvu preprečuje neodvisnost tistim delom človeštva, ki nimajo moči za dejansko upiranje tistim oblikam dominacije, v katerih se je kolonializem nadaljeval in močno zasidral kot neokolonializem. Asimetričnost svetovnega gospodarskega sistema je prav gotovo steber »nove« odvisnosti in gospodarska razvitost je danes vir gospodovanja nad gospodarsko nerazvitimi.

Evropski kolonializem pa ni le vzpostavil izhodišča za odvisnosti te vrste, katere žrtve so formalno dekolonizirane države. Prav posebno okrutno obliko dominacije je vzpostavil z *neposredno kolonizacijo*, s poseljevanjem ne-evropskih ozemelj, ki so že bila poseljena z drugorodnimi ljudstvi, prirejena za človeško bivanje z drugačnimi kulturami in uokvirjena z drugačnimi načini proizvodnje. Dve poti sta bili na voljo evropski kolonizaciji:

- uničiti (eksterminirati) prejšnje prebivalstvo in narediti »prazen« prostor za poseljevanje;
- dopustiti nekaj prostora za staroselce (vendar kar se da slabega), prejšnje posestnike spraviti v neposredno odvisnost ter jih postaviti v trajno podrejen položaj.

Tam, kjer so »novi posestniki« izvedli prvo formulo kolonizacije, je bila zadeva kmalu rešena. Anglosaksonska kolonizacija v Ameriki je bila tako rekoč totalna operacija in preživeli v rezervatih zmorejo le čakati na milost asimilacije. Avstralija je bila prizorišče še večje popolnosti te vrste. To so idealne okoliščine za upravičevanje genocida: skorajda ni možnosti za priziv. Podobno izginjanje možnosti za priziv se danes objestno širi v Braziliji, kjer naglo izginjajo indijanske populacije, pa še marsikje drugje. Turškega etnocida nad Armenci »ni«, ker ga uradna Turčija ne prizna. Še manj ga bo moč zaslediti tam, kjer ne bo nobenega potomca trebljenih ljudstev, ki bi lahko opozoril na dejstva totalnih uničenj ljudi, ki so bili krivi le tega, da se niso mogli braniti. »Drugi« pa imajo vedno pametnejša

opravila kot skrb za nemočne in tiste brez obrambe. V našem današnjem svetu pa je vsaka obramba ali neobramba do skrajnosti ideologizirana in postavljena v kolesje »splošnejših« interesov.

Evropska kolonizacija, ki ni zmogla, ni utegnila, ali pa ni imela takojšnjega interesa za to, da bi uničila staroselce, pa ni mogla tako enostavno uiti presoji zgodovine. Še zlasti se je to dogajalo tedaj, kadar so bili domorodci preveč žilavi in uporni, ali pa jih je enostavno bilo preveč glede na peščico prihajajočih Evropejcev. Kolonialni odnos je v takem soočenju vsekakor dobil neko povsem specifično podobo: postopoma se je oblikoval v *razredni odnos* in se obdal z izjemno elaborirano ideologijo, ki je izhajala iz *rasizma* – zbirke predsodkov skrajnega etnocentrizma. Kolonisti so bili belci in svoji rasi so pripisali vse možne vzvišene lastnosti, s katerimi so prikrili in ideološko prav imenitno odeli prednosti, ki so jih izsilili s tehnično premočjo svoje civilizacije in ob podpori bolje organiziranih evropskih kolonialnih metropol.

Ni bolj eklatantnega primera kolonialnega odnosa, vraščenega v strukturo določene globalne družbe, kot je to mogoče reči danes za *Južnoafriško republiko*. Sicer pa je bila že poselitev Južne Afrike z evropskimi kolonisti nekaj posebnega.

V času holandske pomorske prevlade so okoli leta 1652 na skrajnem afriškem jugu, tam, kjer je Rt dobre nade, ustanovili nekakšne »morske krčme«. Pot do Indije je bila namreč dolga in tu je kazalo narediti veliko postajo. Na njej naj bi stalni naseljenci skrbeli za mornarsko dobro počutje – imeli naj bi na zalogi svežo vodo, hrano in zlasti zelenjavo, pa tudi kaj alkohola in morda – za lajšanje mornarskega življenja – še kako žensko. Take naselbine so se pomnožile s francoskimi hugenoti, pa še kak drugačen Evropejec se je tu ustavil; etnična zasnova pa so bili prvi holandski naseljenci in v njih je jedro bodočega naroda Burov (Boerov), ki sebi rečejo Afrikaanderji, kar pomeni, da so že z imenom sprejeli svojo afriško usodo.

Niso je pa sprejeli kot tisti Afrikanci, ki so bili v Afriki zakoreninjeni kot staroselci. Potomci Burov so bili takoj po naselitvi podaljšana roka kolonializma in takoj so postali ne le posebna rasna skupnost, marveč gospodujoče ljudstvo. Stopili so tudi na pota osvajanja in tako imenovani Trekkboeri so širili zlasti svojo zemljiško posest s pohodi, ki so bili podobni tistim, kakršne so uprizarjali ameriški osvajalci »divjega zahoda«. Razlika pa je bila v tem, da so Buri imeli opravka z odpornejšim ljudstvom, s plemeni, ki govorijo bantu jezike, vendar pa jim je uspelo uničiti le šibkejše Bušmane in Hotentote.

Buri kot narod v nastajanju so imeli vse prednosti, ki jih je nudila višja evropska tehnologija, zlasti prednosti strelnega orožja. Ohranjali pa so tudi občutke izjemne etnične solidarnosti, kar je porodilo enega od najbolj ekstremnih nacionalizmov vseh časov, katerega del je občutek rasne in moralne superiornosti. Ideološki okvir tega nacionalizma je nudila reformirana holandska cerkev in zlasti kalvinistični duh, ki je

prežemal Bure; utemeljili so etiko »izvoljenega ljudstva«, ki ga je božja previdnost postavila v srce poganstva in barbarstva, da bi oznanjalo božjo slavo in krščansko moč.

Še dodatni elementi te etike so prišli z zamenjavo kolonialne oblasti. Matična domovina Burov, Nizozemska, je izgubila južnoafriško oporišče; prišli so Angleži (1806). Do stare kolonialne sile niso zmogli veliko simpatij; bila jim je tuja in Buri so se jim dozdevali bolj kot eno od afriških plemen kot pa primerni branilci britanskih kolonialnih interesov. Nasprotja se se množila, ko je prišlo do nove bele kolonizacije, ki se ni ozirala na burske težnje po zemljiški posesti in na njej sloneči proizvodnji, marveč se je usmerila k velikim rudarskim bogastvom (diamanti so bili odkriti leta 1867 in zlato leta 1886), za njihovo eksploatacijo pa burska, v bistvu kmečka družbena organizacija ni bila zrela.

Buri so se dokaj vztrajno izmikali britanski kolonialni oblasti. Končno so ustanovili dve neodvisni republiki – svobodno državo Oranje in Transvaal, katerih ozemlje so otehi plemenom bantu. Britanska kolonialna oblast pa jim je sledila in prišlo je do dokaj čudnih vojn, ki jim rečemo burske (1899–1902). Bilo je potrebnih veliko prizadevanj največje imperialne sile, da bi zmagala, pa še potem ta zmaga sploh ni mogla biti popolna. Afrikaanderji so imeli v belem prebivalstvu večino (tri proti dva), prišlo pa je končno tudi do razrednega sožitja med dvema skupnostmi belih kolonistov, ki so neposredno po burskih vojnah v odnosu do proletarizirane množice iz plemen bantu že izoblikovali enoten razredni blok; črnci so postali cenena delovna sila ne le na velikih burskih posestih, marveč tudi v velikih rudnikih zlata in diamantov, pa še na drugih področjih kapitalističnega gospodarstva, ki ga je britanska oblast v Južni Afriki utemeljila.

Kompromis nad kolonizatorji je pomenila ustanovitev Južnoafriške unije (1910) s statusom dominiona; vključeni sta bili britanska kolonija Kap (Cape) in Natal, pa še burski tvorbi Transvaal in Oranje. Buri so privolili v gospodarsko nadmoč britanskega kapitala, le-ta je privolil v bursko politično oblast, ki je postala neizbežna. Postopoma se je ta oblast utrjevala in sicer v ideologiji burskega nacionalizma in neupogljivosti popolnega gospodujočega položaja belega prebivalstva.

Leta 1948, ko je dekolonizacija postala ne le možnost, marveč nezaustavljivo dejstvo, je burski nacionalizem uspel z ofenzivo. Z volilno zmago Nacionalne stranke je bila tudi zakonsko utemeljena politika apartheida, kar naj bi pomenilo »ločeni razvoj« ras. Ta politika je že obstajala v praksi; zanjo je bilo v burski etiki, gospodarski strukturi in družbeni praksi že vse pripravljeno. Zlasti celotna gospodarska struktura, v kateri je masna pripadnost že jasno označevala proizvodne odnose, je bila za tako politiko povsem ustrezna.

Ta zmaga burskega nacionalizma je povsem razumljivo pripeljala do spremembe državnopravnega položaja, ki se kaže v kompromisni ustanovitvi britanskega dominiona. Južnoafriška unija je izstopila iz britanskega

Commonwealtha in z referendumom je bila leta 1961 razglašena republika. V dekolonizirani skupnosti apartheid namreč ni bil mogoč, saj ga večina ne bi mogla podpirati, zlasti še ne njene članice, ki so pretežno iz vrst dekoloniziranih nekdanjih britanskih posesti, ki ne poznajo več internega kolonializma, temelječega na rasizmu.

Tako je nastala »prosta pot« za celovito oblikovanje apartheida kot politike »ločenega razvoja«, s katero naj bi večinsko črnsko prebivalstvo ne bilo omejeno zgolj na rasno definirano razredno inferiornost, pač pa tudi izločeno iz vseh področij državljskih pravic.

Pravzaprav je šlo le za dograjevanje *legalnega sistema*, ki je bil utemeljen že leta 1911, takoj po ustanovitvi dominiona in s tem tudi samostojne zakonodaje v Južni Afriki. Gre za zakon o reguliranju bantu delovne sile (Bantu Labour Regulation Act). Po tem zakonu so bili afriški črni delavci dolžni sprejeti zaposlitev, sicer jim je grozilo kazensko preganjanje. Temu zakonu je bil dodan zakon o rasni ločenosti (Colour Bar), kakor je primerno imenovan dopolnilni zakon o rudnikih in kopanju rude (Mines and Works Amendment Act) iz leta 1927. S tem zakonom so bila vsa strokovna dela rezervirana za belce, prepovedano je bilo izdajanje kakršnihkoli spričeval o strokovnosti Afričanom in Azijcem, kakor so imenovali indijski del prebivalstva. Še bolj jasno je vsako možnost, da bi ne-beli ljudje postali kaj več kot nekvalificirana delovna sila, zatrl Zakon o vajeništvu (Apprenticeship Act No. 37), iz leta 1944, ki je Afričanom črne polti izrecno prepovedal izobraževanje. Razultat je očiten: beli učenci sestavljajo 90,9% vseh, ki končajo ciklus srednješolske izobrazbe; v industriji je minimalno število afriških vajencev, sploh jih ni v metalurgiji in strojogradnji, kjer se beli sindikati tudi upirajo sprejemanju črnih učencev.

Leta 1945 je sledil nekakšen »utrditveni zakon« o položaju črnkega prebivalstva, ki ga je bela manjšina vztrajno nazivala bantu (Bantu Consolidation Act); ta zakon je inšpektorjem dela prinesel pravico, da so Afričanom izdajali ali odvzemali dovoljenje za delo. Nadalje je Zakon o domorodcih (Native Act No. 67) iz leta 1952 nalagal vsem črnim prebivalcem, da so morali stalno nositi pri sebi propustnico (pass book), ki ni bila le osebna izkaznica; v njej je moralo biti obvezno navedeno lastnikovo plemensko poreklo, ne glede na to, ali je posameznik čutil določeno plemensko pripadnost ali ne, torej posebno »nacionalnost«, ki nikakor ni mogla in smela biti poimenovana kot južnoafriško državljanstvo.

Bela manjšina se je pred povsem logičnim uporom črnske večine še posebej zavarovala s celo vrsto omejitev in prepovedi organiziranja. V prvi vrsti se je seveda bala organiziranja delavstva in tako je leta 1953 izšel zakon, ki je Afričanom prepovedal stavke in sindikalno organizacijo (Bantu Labour Act). Kot da bi ta zakon še ne bil dovolj učinkovit, so bili leta 1956 prepovedani »mešani« sindikati (Industrial Conciliation Act), kar pomeni, da je vlada smela razpustiti vsak sindikat, ki bi v svoje članstvo sprejel črnega delavca. Sicer pa so beli sindikati tudi v večini sami

táko članstvo odklanjali, kajti – in to je verjetno eden od tragičnih vidikov rasizma v Južni Afriki – večina belega delavstva podpira politiko vlade zoper črnsko večino, ker ji ta politika omogoča položaj specifične vrste delavske aristokracije. Vlada in razred kapitalistov ravnata z belim delavstvom zelo pozorno in v tem je kaj lahko zaslediti *razredni kompromis na račun ne-bele večine*. V tem je končno trdnost južnoafriškega rasizma oziroma uspeh politike transfera razrednega boja na področje rasnega konflikta.

Prav tá temeljni razredni vidik apartheida je vsekakor treba posebej poudariti. Drugi vidiki so iz njega izvedeni. Večinsko črnsko prebivalstvo je doseglo okoli 70% celotnega prebivalstva Južnoafriške republike, ki je po ocenah leta 1980 štel 29,290.000. Tako očitna je ta številčna premoč, da je uradne statistike niti ne navajajo več. Ta večina pa je poklicno omejena, usmerjena k zaposlitvam, ki jo dejansko opredeljujejo kot južnoafriški proletarijat. S tem seveda ni rečeno, da črnska večina ne zmore vsaj delno prebijati razrednih meja, ki jih apartheid določa; delno je tak preboj celo stimuliran z daljnoročno politično igro bele oblasti, ki si zlasti – kot bomo še ugotovili – v bantustanih išče razrednega zaveznitva s črnsko buržoazijo, kar silno lajša manipulacijo vladanja.

Bela oblast je torej utemeljena v popolnem ločevanju *političnih pravic* glede na rasno pripadnost. Predstaviška demokracija je rezervirana za belce, samo belci imajo volilno pravico in le oni so organizirani kot »politični narod«. Celo t. i. obarvanim (9,4%) potomcem rasnega mešanja, ki je kljub ostrim prepovedim tovrstnega početja obstajalo, so vzete nekatere politične pravice. Prav tako Indijcem, potomcem indijskih priseljencev, ki so jih za časa britanske kolonialne oblasti pripeljali za delo na plantažah (2,9%). Obstaja le »Posvetovalni indijski svet«, ki je le delno neposredno voljen in tak svet je podeljen tudi obarvanim. Najstrože je z zakonom prepovedano vsako »rasno druženje«, zlasti medrasni zakoni in seveda spolni odnosi. Mnoge ločenosti so skorajda nekaj absurdnega: prevoz, pošta itd. itd.

Pravzaprav si je gospodujoča bela manjšina (17,5% prebivalstva s politiko apartheida dokončno prilastila državo. In kot rešitev za nadležno večino si je izmislila t. i. *bantustanizacijo*. Belci so si že odrezali vsaj tretjino vseh dohodkov in neprimerno večji del bogastva države in skušajo to stanje utrditi. Črncem prejema od šestine do desetine plače belca, kar je odvisno od panoge zaposlenosti. Bantustani naj bi vidno označili »ločen razvoj« ras, vendar tako, da bi bila črni rasi dodeljena najbolj nerazvita področja, kjer tudi ni posebnega naravnega bogastva. Zakon, ki je to najavil že leta 1959, pa mu nekako ni bilo moč verjeti, ker se je zdel preveč monstrozen, se je začel uresničevati z utemeljitvijo prvih bantustanov, državic, ki naj bi bile »domovine« posameznim plemenom bantu. Plemenska pripadnost pa je postala relevantna v državi, kjer je proces detribalizacije najbolj napredoval, ker je to zahtevala potreba po ceneni črnski delovni sili. Bantustani pa bi sicer imeli le fragmente ozemlja

Južnoafriške republike. Tako so predvideni: Transkei – 3 nepovezani ozemeljski otoki (dobil »neodvisnost« 1976), Bophuthatswana – tudi geografsko razpršena (1977), Lebowa, Ndebele, Gazankulu, Venda (1976) – 2 nepovezana ozemeljska otoka Swazi, Basotho, Qwaqwa, Swazulu, Ciskei. Vseh naj bi jih bilo deset.

Utemeljevanje bantustanov je bilo pravzaprav nadaljevanje skrbno grajenega zakonskega omejevanja rezidencialnih pravic ne-bele večine. Zakon o zemljišču domorodcev (Native Land Act) je Južnoafriško unijo že leta 1913, ko je postala dominion, razdelil na dva neenaka dela: afriški črnski večini je pustil le 7,3% ozemlja, vse ostalo naj bi bilo v posesti belcev. To sorazmerje, so blago korigirali leta 1936, vendar je za črnsko večino ostalo le 12,7% zemljišča in to je pravzaprav že popolna najava bantustanizacije.

Beli večini je bil potreben le še čas in še temeljitejša obdelava zadeve v političnem smislu, pa je bil apartheid v teritorialnem smislu izveden. Zakon o skupinskih področjih (Group Areas Act, No. 41) je leta 1950 prisilil pripadnike različnih ras bivati ločeno, v natančno določenih conah. Dopolnilo zakona o »bantu zakonodaji« (Bantu Law Amendment Act) pa je leta 1964 vzel črnim Afričanom vsako pravico do bivanja zunaj bantustanov. Če so bile dopuščene izjeme, se je to dogajalo pod izredno strogim nadzorom in je bilo vsekakor razumljeno kot povsem začasen ukrep.

Sistematična zakonodaja je po eni strani gradila državnopravni sistem, po drugi strani pa sankcionirala že trdno utemeljeno prakso. Politiki »bele moči« ne gre odrekati diabolčnosti v smislu povsem specifičnega izгона večinskega prebivalstva iz njegove lastne države in popolne uzurpacije države od bele manjšine. Večinsko črnsko prebivalstvo naj bi dokončno in neprizivno izgubilo vsako pravico do domovine in to naj bi uveljavljali v raztresenih, izoliranih in nepovezanih bantustanih. Beli gospodarji pa jim bodo še naprej dovoljevali delati za nižje mezde in na nekvalificiranih delovnih mestih, kjer bodo pripadniki črnske večine le tujci.

Rasizem je tu očitno povezan z *razrednostjo*. Ko črni Južnoafričani ne bodo v nobenem smislu več Južnoafričani, bodo črni proletariat, ki poganja kolesje tujega gospodarskega stroja; to bo v pravem pomenu »tvoja delovna sila« brez kakršnekoli zaščite in izročena povsem na milost rasno superiornemu poslodajalcu. Domačini so postali tujci, vsak belec pa, ki lahko pride tudi »naknadno« in se iz katerekoli druge bele države sveta naseli v Južni Afriki, je potencialno enakopraven z drugimi belci. Gre tako rekoč za *mednarodno rasno solidarnost*, ki jo uveljavlja Južnoafriška republika.

Črnici in drugi ne-belci pa ostanejo temeljna delovna sila: črnici sestavljajo 3/4 aktivnega prebivalstva, ki omogoča 90% poljedelske proizvodnje, 90% proizvodnje v rudnikih in 60% v gradbeništvu in v zvezi z energetskega viri. V Južnoafriški republiki naj bi imeli pravico do dela, če se bodo »primerno vedli«, v bantustanih pa naj bi razvijali vse svoje druge

»pravice«. In to v bantustanih, katerih neodvisnost je skrajno dvomljiva – ne le zato, ker so nastali kot bela milost, marveč zato, ker so povsem gospodarsko odvisni od svoje »kolonialne metropole«.

Povsem razumljivo je, da črnska večina ne more sprejeti ne politiko apartheida ne njegove bantustanske realizacije. Sama politika bantustanizacije sicer v njej zaostruje razredne polarizacije, kajti v bantustanih se pod okriljem bele nadoblasti konstituira črnski vladajoči razred, ki se razvija na podlagi prednosti plemenskih poglavarjev. Razredno zaveznitvo med oblastniki, ki jim vlada Južnoafriške republike daje bantustane v politično upravo, in vladajočim razredom bele manjšine je očitno. Tem bolj bo zato zamotan boj za odpravo apartheida.

Na povsem razumljivo vedno večje nasprotovanje večinskega prebivalstva, ki ga pričakuje, se je bela gospodujoča manjšina temeljito pripravila ne le s *krepitvijo represivnega aparata*, glede česar je Južnoafriška republika prav izjemen rekorder. Na podlagi skrbno izvedene zakonodaje je policija dobila silno moč, kar je v skladu z njeno izjemno organiziranostjo in opremljenostjo. Arbitrarnost policijskih postopkov je do vsakega nasprotnika apartheida nezaslišana, do ne-evropejcev pa ima tako rekoč neprizivno oblast. Policija pravzaprav lahko aretirala kogarkoli med črnimi Južnoafričani ob kateremkoli času in s katerokoli pretvezo. Za represivni aparat, vključno s sodstvom, zato ni prav nič težko najti »prekršek«, ki ga je aretirani zagrešil.

Že leta 1950 je bil sprejet skorajda neverjeten zakon, ki so mu dali ime »zakon o zatiranju komunizma« (Suppression of Communism Act No. 44). Z njim je celotni represivni mehanizem dobil izjemna pooblastila v smislu popolnega uničenja vsakršnega odpora politiki apartheida. Učinkovitost pa je bila zagotovljena pač tako, da je bilo vsako ugovarjanje razglašeno za komunizem. S tem pa je režim dobil nekaj, kar se mu je nedvomno zdelo genialno: represija je bila poenostavljena, ker so bili pač vsi *oponenti avtomatično razglašeni za komuniste* in na ta način tudi mednarodno razglašeni za največje sovražnike »svobodnega sveta«. Protikomunistične sile vseh barv in namembnosti so bile priklicane za južnoafriške uradne zaveznice; poleg tega je bilo mogoče trditi, da je Južnoafriška republika eden od temeljnih branikov boja zoper prevratniško, brezbožno in demokraciji sovražno ideologijo. Tudi v tem je diabolčnost apartheida.

Ta splošna protikomunistična dispozicija pa še ni čisto zadoščala. Utemeljen je bil zakon o javni varnosti (Public Safety Act No. 3), ki je leta 1953 pooblastil vlado, da razglasi obsedno stanje in v njem deluje z dekreti. To je že bilo zavarovanje pred možnim splošnim uporom, ko bi bilo treba ukiniti celo delujoče predstavniške ustanove, v katerih smejo sodelovati le belci. Potem je bil leta 1953 dopolnjen tudi zakon o »kriminalu« (Criminal Amendment Act No. 8), ki omogoča učinkovito zatiranje vsake politične opozicije, omejuje svobodo izražanja, ki bi bilo kakorkoli usmerjeno zoper vlado in uradno politiko apartheida. Zakon o

kriminalni proceduri (Criminal Procedure Act No. 56) iz leta 1955, dopolnjen naslednje leto, dovoljuje zapor brez sojenja za 180 dni in tako je dejansko dopolnjena možnost popolne policijske arbitratnosti. Zakon o »uporniškem združevanju« (Riotous Assembly Act No. 17) iz leta 1956 je močno omejil svobodo združevanja in naslednji zakon, zakon o »nelegalnih organizacijah« (Unlawful Organizations Act 34), je leta 1960 dal »šefu države« možnost razglasiti katerokoli organizacijo za nelegalno in jo razpustiti.

Pa še ni bilo dovolj. Zakonodaja v Južnoafriški republiki kot da je ponorela v svoji obsesiji določanja vseh možnih legalnih okvirov apartheida. Zakon o »publikacijah in zabavi« (Publications and Entertainment Act No. 26) je leta 1963 označil kot kriminalno dejanje vsako kritično presojo apartheida. Tudi, denimo, na odru kakšnega humorističnega zabavišča. Zakon o »terorizmu« (Terrorism Act No. 83) iz leta 1967 označuje terorizem tako ohlapno, da ima oblast povsem neomejeno pravico karkoli, kar ji ne bi bilo všeč, razglasiti za teroristično dejanje. Zakon o »notranji varnosti« (Internal Security Act) iz leta 1976 pa že meji na absurd: predsednik republike ali minister za notranje zadeve lahko onemogočita organizacijo, publikacijo ali osebo, za katero le pomišlita, da izpostavlja nevarnosti državno varnost ali javni red.

Da bi izvedla apartheid v vsej njegovi monstroznosti, je torej »bela« vlada res uporabila vsa možna sredstva. Zoper vsakega posameznika, za katerega presodi, da je tej politiki nevaren, sme dati pobudo za celo vrsto represivnih dejanj: prisilna rezidenca je med najblažjimi. Takega postopka ni potrebno posebej upravičevati. Zoper njega ni priziva – formalno je ukrep sicer določen le za dobo petih let.

Skorajda se je moč čuditi, da v režimu tako *popolne in totalne represije* obstaja nasprotovanje.

Nasprotovanje apartheidu pa ni nezaznavno, ampak je v posameznih izbruhih skorajda silovito. Vsaj 600 ljudi je bilo ubitih v protestih leta 1976. Intenzivnejše je nasprotovanje po letu 1980. Črnska večina je vse bolj organizirana.

Zlasti so bila pomembna stavkovna gibanja med letoma 1963 in 1973. Bila so množična in dokaj spontana in kljub represiji so utemeljevala sindikate večinskega prebivalstva. Prav gotovo gre vzroke za ta gibanja iskati na le v celoti represivnosti politike apartheida, marveč tudi v *poslabšanju gospodarskega položaja* v Južnoafriški republiki. Nezaposlenost prizadene zlasti ne-belce in posebej črnce. Vsaj 300.000 novih delovnih rok vsako leto išče zaposlitve in niti polovica je ne najde. *Mednarodne okoliščine* za to borbo pa niso kaj prida ugodne. Čeprav noben od bantustanov ni dobil mednarodnega priznanja, pa je tudi mednarodna podpora boju zoper apartheid vendar premajhna. Tako je zlasti zato, kjer je Južnoafriška republika dobila status pomembnega člana v verigi mednarodnega kapitalističnega sistema, ki ne dopušča njene destabilizacije v

bistvenih zadevah. In temeljna destabilizacija bi bila priznanje pravic nebelim etničnim skupnostim. Poleg tega gre Južnoafriški republiki v prid:

- kriza svetovnega gospodarstva, ki je pripeljala do dviga cen zlata; posebej pa ji je v prid pomen surovin, kot je uran, ter
- strateški položaj branika »zahodnega« vojaškopoličnega bloka, kar je izraelski podobna vloga na prav tako občutljivem delu sveta.

Kljub tem, naj tako rečemo, ugodnim okoliščinam, pa so očitne težave Južnoafriške republike v zvezi z aplikacijo apartheida. Nekaj čez štiri milijone belcev se je odločilo braniti vse svoje prednosti pred dvaindvajsetimi milijoni in več črncev, Indijcev in obarvanih. Je to v današnjem svetu mogoče? Bo to mogoče v pretežno dekolonizirani Afriki? Bodo mednarodne blokovske logike res vztrajno varovale državo, ki je s svojimi pojmovanji človečanskih pravic in z vztrajnimi izzivi zoper vse pozitivne dosežke mednarodnega prava in moralnih norm povsem zunaj našega časa?

»Bela moč« je v zadnjih letih že doživela nekaj usodnih udarcev:

- dekolonizacijo portugalskih kolonij, ki jih je tudi Južnoafriška republika varovala kot zadnji branik pred neodvisnimi državami;
- upor črnkega prebivalstva (1976), ki nima primere z nobenim, odkar je v Afriki zavlada kolonializem;
- gospodarsko stagnacijo, ko jo le delno rešuje konjunktturnost nekaterih strateških mineralov;
- dekolonizacijo Zimbabweja, ki ga je kot Rodezijo Južnoafriška republika skušala ohraniti pod oblastjo bele manjšine, pa so celo južnoafriški zavezniki uvideli, da to ni mogoče;
- pritisk mednarodne javnosti, ki zlasti izstopa v primeru Namibije, kateri Južnoafriška republika odteguje neodvisnost kljub vsem odločbam Organizacije združenih narodov;
- še posebej pa, vse boljšo organiziranost črnke večine in njene nastope, ki napovedujejo oborožen osvobodilni boj.

PAUL KELLERMANN

Kritična teorija družbe

K sociologiji Maxa Horkheimerja in Theodorja W. Adorna

Glede na dano situacijo bi se želel temi, ki sem se je lotil, približati v treh poskusih: prvi poskus meri na relativiranje besede »sociologija«, drugi zadeva mojo nekompetentnost avtentične interpretacije kritične teorije družbe, v tretjem pa skušam z daljšim citatom proizvesti auro, v kateri se je formulirala kritična teorija.

1. Kar zadeva besedo »sociologija«, je treba predvsem opozoriti na razlike: če napada kritična teorija sociološko podjetje, s tem tako upošteva pomen njegovega spoznavnega predmeta, kot se tudi distancira od njegove metode. Pavšalno definiranje sociologije, ki ga lahko danes povsod zasledimo, takšnega razlikovanja ni zmožno videti. Vendar pa je še vedno mogoče razlikovati: med sociologijo, ki se podreja obstoječemu – čeprav na različne načine in v različnih stopnjah – ter jo moramo zato imenovati afirmativno, in med tisto sociologijo, ki vztraja, da spoznanje tega kar je, nemoteno kritično meri ob tem, kar bi glede na tradicionalno kolektivne predstave naj bilo in kar bi na osnovi donosa človeškega dela bilo možno. – Pa vendar: kritična ali dialektična sociologija, kot jo skušam tu referirati, je samo ena – četudi konstitutivna – od dimenzij kritične teorije.

2. Zdaj pa glede moje interpretacije: tudi frankfurtska sociološka izobrazba, ki sem je bil deležen med 1959 in 1963, je le v redkih primerih znala ohraniti to, kar je predpostavka kritične teorije kot razumevanja kompleksne, totalne družbe: živo vedenje, ki ga ne ovirajo mejniki znanosti, organizirane na delitvi dela in učinkovite le v tem omejenotehničnem smislu. Zato, da bi mislili in delovali tako kot kritična teorija, je potrebno več kot gola podučitev glede nakopičenih materialov posebne stroke sociologije ali empiričnega socialnega raziskovanja, in potrebno je več kot dejavnost zbiralca podatkov ali oskrbnika socioloških koncepcij v urniku predpisanega delovnega dne. Kritična teorija ne zahteva le, da se spoznaš na zgodovino in aktualno stanje družbene skupnosti, ki je predvsem zaradi vzrokov administrativnega vladanja razdeljena po področjih, pač pa zadeva tudi ustrezno dejavnost, ki oporeka dihotomiji oziroma shizofreniji odtujenega dela in ravno tako odtujenega prostega časa,

javnega in privatnega, bedastega reagiranja in diferenciranih zahtev. Vendar pa takšnim predpostavkam, ki označujejo hkrati tudi bistvene momente kritične teorije, ne ustrezam. To dejstvo kaže na več kot na zgolj osebno nekompetentnost, kaže na ustroj splošne znanstvene izobrazbe in splošne organizacije dela, ki ga je izsilil družbeno-ekonomski razvoj. Bojim se, da kaže hkrati na dokončni poraz žive kritične teorije; zdi se, da lahko kritična teorija danes preživi zgolj kot fascinirajoči predmet idejne zgodovine, oziroma kot mesto projekcije za slutnje in hrepenenja samorefleksije, ki jih je le mukoma mogoče poimenovati. Le v tem smislu lahko pritrdim Adornovemu uvodnemu stavku v »Negative Dialektik«:

»Filozofija, ki se je zdelo nekoč pretečena, se ohranja pri življenju, ker je bil zamujen trenutek njenega udejanjenja.«

3. Če zdaj končno »preidemo k stvari«, vam bom prebral pičli dve strani iz posvetila »Minima moralia« Theodorja W. Adorna, ki – kot menim – v zelo koncentrirani formi vsebuje zahteve in razumevanje kritične teorije. »Minima moralia« je nastala v treh delih: 1944, 1945 in 1946/47. So, kot se imenujejo, »Reflexionen aus dem beschädigten Leben«, vsakokrat zapisane na eni ali na nekaj straneh:

»Žalostna znanost, iz katere svojim prijateljem marsikaj ponujam, se nanaša na področje, ki je davno tega veljalo kot pravo področje filozofije, ki pa je od njene preobrazbe v metodo dalje zapadlo intelektualnemu neupoštevanju, sentenčni samovolji in na koncu pozabi: na nauk o pravilnem življenju. Kar je nekoč filozofom pomenilo življenje, je postalo sfera privatnega, nato pa le še konsuma, ki jo vlečemo s seboj kot privesek materialnega produkcijskega procesa, brez avtonomnosti in brez lastne substance. Kdor hoče izkusiti resnico neposrednega življenja, mora raziskati njegovo odtujeno podobo, objektivne moči, ki določajo individualno eksistenco vse do najbolj skritega. (...) Pogled na življenje je prešel v ideologijo, ki vara glede tega, da življenja ni več.

Toda razmerje med življenjem in produkcijo, razmerje, ki ponižuje življenje v njen efemerni pojav, je dovršeno nesmiselno. Sredstvo in cilj sta zamenjana. Slutnja smešnega quid pro quo še ni v celoti odstranjena iz življenja. Reducirano in degradirano bistvo se žilavo upira začaranosti v fasado. Sprememba produkcijskih razmerij samih je v veliki meri odvisna od tega, kar se dogaja v »sferi konsuma«, v goli refleksijski formi produkcije in v zmaličeni podobi resničnega življenja: v zavesti in v nezavednem posamezniku. Le s pomočjo nasprotja do produkcije, kot tisti, ki jih red še ni popolnoma zajel, si lahko ljudje ustvarijo produkcijo, vrednejšo človeka. Če bo nekoč docela zatrt videz življenja, ki ga brani konsumna sfera, pa čeprav s še tako slabimi razlogi, bo triumfirala prikazen (Unwesen) absolutne produkcije.

Kljub temu ostaja pri opazovanjih, ki izhajajo iz subjekta, toliko napačnega, kolikor je življenje postalo videz. Ker obstaja namreč v zdajšnji fazi zgodovinskega gibanja njegova prevladujoča objektivnost edino v razkroju subjekta, ne da bi iz njega že izšel novi, se individualna

izkušnja nujno opira na stari, historično obsojeni subjekt, ki je še za sebe, ne pa več na sebi. Gotov je še svoje avtonomnosti, toda ničnost, ki jo je koncentracijsko taborišče demonstriralo subjektom, doleti že samo formo subjektivnosti. Subjektivnega opazovanja, najsi je tudi kritično do samega sebe, se drži nekaj sentimentalnega in anahronističnega: drži se ga nekaj tožbe nad tokom sveta, ki je ne gre zavreči zaradi njegove dobrote, temveč zato, ker grozi, da bo tožeči subjekt okorel v svoji takšnosti in da bo s tem zopet izpolnil zakon o toku sveta.«

4. Adorno in Horkheimer, in edino njuna dela lahko verjetno ovrednotimo kot substancialne, izvirne in avtentične momente kritične ali dialektične sociologije, obravnavata filozofsko refleksijo kot konstitutivno za njuno sociološko delo (prim. Einleitung, 142). Kritična sociologija hoče biti več kot le pretkano opravljeni znanstveni podvzem; v središču njenih naporov je vprašanje po možnosti oziroma po izgubi možnosti umne ureditve družbe. Dialektična teorija družbe se zato zavestno navezuje na politične osnutke Grkov, na zgodnje meščanske socialne filozofije in utopije angleških empiristov ter francoskih razsvetljencev, prav tako pa tudi na ideje revolucije leta 1789 in na filozofske koncepcije od Hegla in Marxa dalje.

Celo nemoč teorije, ki je postala očitna, ko likvidacija tradicionalnega režima ni prinesla zaželjene pravične družbe, temveč slepo delujoči vojaško-ekonomski blok moči, celo takšna nemoč teorije ne more ovirati dialektične sociologije, da bi ne skušala reflektirati celote družbe zato, da bi nanjo vplivala. Preobrazba stare družbene teorije v sociologijo – po mnenju dialektično orientiranih sociologov – sociologije ni osvobodila od naloge, ki jo je nekoč prevzela filozofija: »Teorija hoče poimenovati to, kar skrivaj drži skupaj kolesje. Hrepenenje misli, ki ji je bila nekoč nesmiselnost tega, kar zgolj je, nevzdržna, se je sekularizirala v sli po odčaranju. Rada bi odstranila kamen, pod katerim ždi nebstvo: ohranjena je samo v njegovem spoznanju.« (Sociologica II, 205)

Takšna filozofska intenca, vztrajanje pri teoretski misli, vsebuje posebnost in prebojno moč dialektične sociologije, ki s tem nadaljuje proces razsvetljenstva. Dialektična sociologija posreduje – kot védenje o družbi – duhovno moč odpora, na katero se opira danes, ko družba komaj še čuti v sebi zmožnost, da bi udejanjila znosno stanje med ljudmi, upanje na – rečeno z Adornom – pravilno življenje.

Vendar pa je dialektika razsvetljenstva – Horkheimer in Adorno kažeta to v knjigi z istim naslovom – pripeljala do tega, da je načel kritični proces tudi tiste vrednote, v imenu katerih je potekalo razsvetljenje: svoboda, enakost, pravičnost. Dialektična sociologija stoji pred to dilemo, pred razvrednotenjem tradicionalnega praktičnega pojma uma. Vsaj vprašljivo je, ali je mogoče rešiti problem tako, kot to upa Horkheimer:

»Iz zvestega predajanja znanosti temu, kar je, bo mogoče razumeti kaj je nujno, cilji pa bodo vsebovani, ne da bi bilo potrebno o njih govoriti, v

vsakem koraku prave teorije, kajti v vsem spoznanju tiči kritični moment, ki žene v dejanskost.« (Sociologica, 204)

Takšno mnenje implicira specifični pojem družbe.

5. Dialektična sociologija zapopade družbo kot totaliteto: »... Skupek družbe, ki ne vključuje vase le vsakega tako imenovanega delnega področja, temveč se tudi v vsakem pojavi kot cel, ni niti golo polje bolj ali manj povezanih dejstev niti višji logični razred, do katerega pridemo z napredujočo generalizacijo. Je sam v sebi proces, nekaj, kar proizvaja sebe in svoje delne momente in kar je sovisno v totaliteti v Heglovem smislu.« (Klangfiguren, 9)

Tako družbe v strogem dialektičnem pomenu ne moremo razumeti niti organicistično kot vsote, ki predstavlja več kot le goli seštevek svojih delov, niti kot razred, določen z logičnim obsegom in vsebujoč specifično število elementov. Pač pa vključuje pojem družbe docela posredovan kompleks njenih momentov, njenih možnosti: te konstituirajo – v medsebojem pogojevanju – tisto totaliteto, tako kot jih totaliteta same oblikuje.

Pojem družbe vsebuje njeno zgodovino, njene pričujoče strukture in s tem tendence njenega bodočega razvoja. Tako vsaj se glasi spoznavnoteoretski postulat dialektične sociologije:

»Vpogled v družbo kot totaliteto implicira . . . , da morajo vsi momenti, ki učinkujejo v tej totaliteti in ki še zdaleč niso brez ostanka zvedljivi drug na drugega, vstopiti v izkušnjo.« (Logik der Sozialwissenschaften, 261)

Takšen pojem družbe je mogoče razumeti le kot nastajajoč, kot živ, torej kot pojem, ki se razvije šele v spoprijemu med spoznavajočim subjektom in objektom, ki ga je treba spoznati, takšen pojem vključuje tudi področja, ki so na osnovi obstoječe znanstvene delitve dela pridržane sicer ekonomiji, politologiji in psihologiji.

Prav kot takšen pojem je že Hegel razumel neskončno gibanje, ki ga poganja nasprotje med stvarjo in mislijo, gibanje, katerega protislovje proizvede bistvo stvari, torej to, kar stvar sama iz sebe hoče in mora biti. Heglov pojem s tem ni nič drugega kot nastajanje in minevanje tega, kar subsumira. Heglov uvid, da pojem ni vnanjen temu, kar dojame, je dialektična sociologija ohranila. Tako kot Heglova filozofija, uporablja pojem v dvojnem smislu: prvič, kot oznako za naravo ali bistvo družbe, drugič, kot opozorilo na udejanjenje tega bistva, na njegovo konkretno eksistenco. Naloga dialektike je, da poravna protislovje med obema in da utrdi prikazujočo se diferenco, da torej opravlja svojo kritično funkcijo.

Odločilno vprašanje dialektične sociologije je torej usmerjeno na bistvene zveze družbe. Pri tem ne zapostavlja problema, ali so bistvene zveze »dejanske« ali pa le pojmovne tvorbe. Dialektična sociologija se namreč ne razume kot naslovnik očitka, da ravna idealistično (prim. Negative Dialektik, 139 ff). Pojmovnost, ki jo pripisuje družbeni realiteti, ni konstituirajoča pojmovnost spoznavajočega subjekta, temveč tista, ki sama obstaja v družbi.

6. V Heglovi idealni koncepciji o pojmovni posredovanosti vsega

bivajočega je zametek realno družbenega – načelo menjave, ki je za dialektično sociologijo osrednjega pomena: »Zakon, po katerem se odvija usoda človeka, je zakon menjave.« (Sociologica, 216; prim. Einleitung, 33 ff)

Akt menjave sam ni nič neposrednega, ampak nekaj pojmovnega: zahteva nanos dobrin in storitev, namenjenih menjavi, na nekaj, kar jim je ekvivalentno, kar je abstraktno. Ta posredujoča pojmovnost pa ni dodatek urejujuče znanosti, pač pa se po njej ravnajo družbeni procesi. Ona daje objektivno veljavni, od zavesti ljudi neodvisni model družbenega dogajanja. Nič ne spremeni na stvari, da se navidezna ekvivalentna menjava le redko odvija pošteno; kljub temu pa ekvivalentna menjava ni videz – vse prej je vrednosti imanentna.

Kritika njene nedejanskosti ima razlog svoje upravičenosti le – z Marxovimi besedami – v fetiškem značaju blaga: to se v prvi vrsti ne producira z ozirom na potrebe ljudi, temveč zaradi menjave, ki obljublja profit. V toliko vlada tedaj videz nad resničnostjo, družba nad ljudmi; v toliko postane tedaj družba mit same sebe, videz pa hkrati nekaj najbolj dejanskega, ki ga v njegovi veljavnosti nenehno potrjuje realnost. Le tisti, ki to spozna – tako mislijo dialektično utemeljujoči sociologi – lahko doseže zavest o pogojih, v katerih eksistirajo ljudje v naši družbi. Menjava predstavlja torej model za dialektični pojem družbe – model, ki omogoča vpoglede v totaliteto in s pomočjo totalitete, ker se z njim, Adorno se tukaj navezuje na Hegla, ne nahajamo nad stvarmi, temveč v njih.

7. Seveda zahteva eksaktna definicija družbe v dialektičnem smislu veliko napora; da, takšna definicija je, misel opozarja na Nietzscheja, nemogoča: »Pojmi, v katerih se semiotično povzema celoten proces, se odtegujejo definiciji; definiramo lahko le to, kar nima nobene zgodovine.« (Exkurse, 22; prim. Einleitung, 30 ff) Tako se dialektična sociologija ne zadovoljuje s tem, da interindividualne ter interinstitucionalne kooperacije in konflikte, pa tudi probleme, ki odtod izhajajo, označi za svoja raziskovalna in spoznavna področja. Za sociologe, ki mislijo dialektično, odzvanja v besedi družba še neka druga, bolj bistvena:

»Z družbo v natančnem smislu mislimo neke vrste sklop med ljudmi, v katerem je vse in so vsi odvisni od vsega; v katerem se vse skupaj ohranja le prek enotnosti funkcije, ki jih izpolnjujejo vsi člani, in v katerem vsakemu posamezniku načelno pripada takšna funkcija, hkrati pa je vsak posameznik v veliki meri določen preko svoje pripadnosti k totalnemu sklopu.« (Exkurse, 22; prim. Einleitung, 33)

Družbena totaliteta se producira in reproducira skoz svoje posamezne momente; ne lebdi nad ljudmi, institucijami in socialnimi sektorji, ki so združeni v njej. Niti ne moremo razumeti celote ločene od njenih elementov niti elementov v njihovem bistvu ne moremo razumeti brez pogleda na celoto:

»Sistem in posamičnost sta recipročna in ju je mogoče spoznati le v njuni recipročnosti.« (Logik der Sozialwissenschaften, 251). Tukaj po-

stane dialektični pojem družbe specifični funkcijski pojem. Predmet razprave niso posamezni momenti družbe, ampak vse prej razmerja teh momentov med seboj in zakonitosti teh razmerij.

Takšen emfatičen pojem družbe predpostavlja totalno podružbljanje človeškega življenja – stanje stvari, ki je za dialektično sociologijo v današnji družbi dano. Pojem je utemeljen na spoznanju, da obstaja totaliteta družbe le na osnovi njenega antagonističnega značaja in da morajo v taki družbi ljudje živeti odtujeno od svojih dejanskih možnosti. Na spoznanju, da posamezniki sicer vzdržujejo družbo, da pa se ta kaže ljudem kot tuja moč, ki sledi lastnim zakonom; na spoznanju, da človeško življenje še vedno obvladuje negativiteta – skratka: na spoznanju o moči družbe in o nemoči ljudi.

Dialektična sociologija sledi »globoki slutnji tega, da so eksistencialije zgodovine gospostvo in nesvoboda, in da se glede tega kljub vsemu napredku *ratia* in tehnike še ni nič bistvenega spremenilo« (Exkurse, 30). Totaliteta v demokratično upravljanih državah industrijske družbe sicer ni kategorija neposrednega gospostva in zatiranja, ampak kategorija posredovanja. Zakriva odvisnost ljudi od osebnih in materialnih antagonizmov, ki vztrajajo na trgu in v parlamentu.

8. Ali dialektični sociologiji takšno angažiranje v družbeni situaciji ljudi pači sliko ali pa jo zaostruje, naj ostane zaenkrat odprto. Vendar ne smemo prezreti odločilne vzpodbude za kritiko in spreminjanje družbe, ki jo dialektična sociologija sprejema iz omenjenega pojma družbe. Dialektična teorija s tem predvsem trdi, da tudi sociološko raziskovanje pripada socialni življenjski povezanosti. V tej povezanosti so v enaki meri upoštevani narava, družba in individuum. Bistvena naloga kritične teorije je, da izsledi dinamično konstelacijo treh momentov in da pokaže njihovo medsebojno učinkovanje in spreminjajoče se podobe, ki jih privzamejo narava, družba in posamezne osebe v historičnem procesu. Osrednjega pomena je pri tem polarnost med družbo in naravo, naravo – na tem je vztrajal že Marx – ki enako zaobsega družbene institucije, delovne ljudi in prirodna področja.

»Le kolikor se je sožitje ljudi posredovalo, objektiviralo, institucionaliziralo, je pravzaprav prišlo do podružbljanja. Obratno pa so same institucije epifenomeni živega dela ljudi.« (Exkurse, 28)

Tukaj vidi dialektična sociologija možnost in obvezo za kritiko. Ne želi institucij in socialnih procesov le analizirati; obratno, konfrontirati jih hoče z življenjem tistih, ki te institucije in procese sicer nosijo, hkrati pa so jim izpostavljeni. Toda sociologija, ki ne reflektira napetosti med institucionalnim in živim in ki nemara družbo celo razkraja v nekaj naravnega ali psihičnega, takšna sociologija je nemočna pred prisilo institucij; ne bi dosegla več kot zastrte mitologije, ki takšnim ali drugačnim človeškim prakvalitetam pripiše to, kar gre dejansko na račun družbenih razmerij. Naturaliziranje in psihologiziranje družbe ne vodi k spoznanju, ampak k mitologijam, denimo, k nacionalsocialističnemu rasizmu. Kritika social-

nega sistema, ki je okostenel v institucijah in odtujen ljudem, mora slediti dialektiki družbenega razvoja.

9. Kritični sociologiji ne gre za odpravo družbe in njenih ustanov, ampak za njihovo človeka vrednejšo oblikovanje: »Najvažnejša posledica vpogleda v vzajemno učinkovanje individua in družbe je misel, da se človek doseže le v pravični, človeški družbi.« (Exkurse, 48) Ta družbenofilozofska intenca je prisotna v vsej zahodni metafiziki; in prav ona loči dialektično sociologijo od pozitivistične. Tu postane dialektika azil za vse upanje na boljše čase, ki ga je tok zgodovine zatrl in pustil neuresničnega.

To značilno zastavitev kritične teorije lahko dojamemo z naslednjo hipotezo: glede na možnosti, ki jih je tok zgodovine dal ljudem z nakopičenjem znanja in razvojem tehnike tako za obvladovanje kot za upravljanje družbe, moramo vsakokratno dano socialno situacijo razumeti kot negacijo etičnih idej, vsebovanih v razvojnem procesu uma:

»Razsvetljenski proces, ki ga je um skozi tisočletja vodil proti mitologiji in praznoverju, se je naposled obrnil proti pojmom, ki so še ostali kot 'naravni', to se pravi, kot vsebovani v subjektivnem umu; denimo, proti pojmom svobode in miru, človeške enakosti v njenem najglobljem pomenu, proti svetosti človeškega življenja in pravičnosti, da, proti pojmu subjekta in uma samega. Napredek pušča takorekoč za seboj samega sebe.« (Sociologica II, 196)

Dialektika napredovanja védenja in tehnike se po imanentnih principih razvitja konsekventno obrne proti temu, kar je botrovalo začetkom procesa: ideje humanosti, uma, enakosti in svobode nasproti prisilam narave in družbe. Na ta način je védenje izgubilo svojo navezavo, ki je hkrati označevala njegov cilj, spremenilo se je v samosmoter, v novo ideologijo. Nič drugače ni bilo s tehniko. Sprva namenjena izboljšanju življenjskih možnosti človeka, zagotovitvi njegovega bivanja, se je med svojim razvojem otresla kontrole »uma«; namesto njega je vzela za sebi adekvatno, le imanentno presojojajočo instanco svojega napredka »razum«, smotrno racionalnost Maxa Webra. Tako je proizvedla – v obzorju te sociološke teorije – ravno nasprotje tega, kar naj bi bilo: ogrožanje, obvladovanje in uničenje človeškega življenja na vseh področjih izolirane tehnologije – začevši z v sebi perfektnim vojaškim in morilskim strojem, preko poneumljajoče kulturne industrije do zastrupljenosti osnovnih živil.

Polno razvitje védenja in tehnike je nazadnje temeljilo na svoji navidezni neprotislovnosti, da, na svoji začetni skladnosti s tretjim momentom meščanskega družbenega razvoja: z odkritjem, propagiranjem in podpiranjem individualistične orientacije, ki naj bi hkrati dala energijo za zvišanje splošne blaginje. Ta orientacija, ki je le navidez merila na zadovoljevanje človeških potreb, je izgradila princip maksimiranja profita, polit-ekonomsko delitev dela in s tem permanentno zaostrovanje kapitalistične razredne strukture. Um, pravičnost, človečnost in svoboda so se realno preobrazili v instrumentalizirani razum, liberalistično sa-

moodgovornost, partikularistično človečnost in v brezizhodno svobodo, da se podvržeš represiji desubjektiviranih produkcijskih razmerij.

10. Tako je postalo naposled jasno: sociologi, ki mislijo dialektično-kritično se ne morejo zadovoljiti s tem, da definirajo družbo kot najsplošnejši pojem kompleksa interindividualnih odnosov, kot to počne formalna sociologija. Dialektični sociologi morajo, prav nasprotno, vztrajati na tem, da se pojem družbe nanaša na »enotnost občega in posebnega v reproducirajočem se totalnem sklopu ljudi« (Exkurse, 32). Dialektična sociologija si zagotovi pri spoprijemu z družbenim bistvene zveze družbe tako, da transcendirata njene posameznosti, da jih dvigne iz njihove omejenosti, da jih torej v negaciji njegove posebnosti razume kot dele nekega celotnega procesa. Ker obravnava ta pojem družbe odnose ljudi v okviru celokupne družbene produkcije in reprodukcije življenja, ker jih ne interpretira kot bit, ampak kot dejanje, podaja tudi dinamično strukturo družbe. Ta dinamika se izraža v tendenčnem porastu podružbljanja človeškega življenja; glede na to nastaja, »grobno rečeno, vedno več družbe v svetu« (Exkurse, 32).

Ta problem je videl že Herbert Spencer, britanski sociolog 19. stoletja. Njegov teorem o naraščajoči integraciji in diferenciaciji družbe označuje natanko ta proces. Od teorema je v bistvu potrjena teza o naraščajoči integraciji – ki takorekoč zadeva kvantitativno stran podružbljanja –, čeprav na veliko bolj neprijazen način, kot je to domneval liberalec Spencer. Vendar implicira družbena diferenciacija, ki jo je diagnosticiral, negativni moment, ki ga Spencer ni upošteval, ki pa je odločilnega pomena za kritično pozicijo dialektične sociologije. Napredujoča delitev dela ob rastočem podružbljanju je sicer pripeljala do izoblikovanja kvalitativne diferenciacije; vendar je istočasno proizvedla nasprotno težnjo, težnjo k odstranitvi teh diferenciacij:

»Manjše ko so enote, v katere razpade družbeni produkcijski proces, bolj so si postopki delitve dela podobni in bolj zgublajo svoj specifični kvalitativni moment.« (Exkurse, 34)

Spencerjevo upanje, da bi lahko napredujoča delitev dela in racionalizacija družbe zagotovili samo sebe določujočo individualnost človeka, se ni uresničila. Nasprotno: sodobna družbena situacija kaže, kako se posameznik toliko bolj gladko prilagaja organizaciji delitve, kolikor bolj diferencirana – natančneje, kolikor bolj specializirana – je njegova delovna sila. Vendar ta pojav diferenciacije institucionalnega – nadvse učinkovit za sposobnost družbe, da deluje – ki jo povzroča izguba razvite diferenciacije in kvalificiacije posameznika, ne more slepiti glede svojih negativnih konsekvenc: »Doraščanje barbarstva sredi kulture« (Exkurse, 34), grozeče izbrisanje človeške subjektivnosti, možno kvantificiranje in poljubna zamenljivost človeka v produkcijskem in konsumnem področju. Toda ravno ta proces zakrnitve vseh subjektivnih kvalitete daje dialektični teoriji njeno naraščajočo nujnost. Kajti samo te subjektivne kvalitete bi lahko uresničile in garantirale umno stanje družbe. Zato je noro upanje

kritične teorije – kot to formulira Horkheimer – da bo zaustavila proces diskvalifikacije, tako da ga zapopade.

11. Dialektična sociologija je potemtakem soočena z družbo, ki v vse večji meri vključuje ljudi v svoje funkcijske zveze, tako da se podružbljanje človeškega življenja navidezno bliža popolnosti. Dialektična sociologija pa je tudi soočena z dejstvom, da kljub pospešenemu napredku v podružbljanju svet nikakor ni pomirjen, da nacionalni in internacionalni antagonizmi nikakor niso izginili:

»Kolikor je načelo podružbljanja samo razcepljeno, je vsaj njegov napredek do danes samo reproduciral protislovja na vedno višjo raven.« (Exkurse, 35)

Naraščajoče podružbljanje vodi do tega, da se mreža interindividualnih in interinstitucionalnih odnosov vidno zgoščuje. Družbena kontrola vse manj dovoljuje, da ostajajo ljudje nezajeti; kar je imenovala zahodna filozofija bistvo človeka, se je izkazalo kot skoz in skoz oblikovano z bistvom – ali nebistvom – družbe. Totalno podružbljanje ne zadene ljudi le od zunaj, temveč v njihovem najbolj notranjem jedru. Skorajda nimajo več možnosti, da uredijo družbo po svojih potrebah – prav narobe, postajajo »nomadi družbene totalitete« (Exkurse, 36); ali, formulirano še ostreje: ljudje so vedoči in nevedoči agenti družbe, ki propada, njena zgodovina pa grozi, da se bo sprevrgla v zgodovino narave. Naraščajoča racionalizacija socialnih procesov in standardizacija ljudi sta se povezali z rastočo regresijo načina obnašanja in mišljenja. Tako brezupno ocenjuje dialektična sociologija to stanje zato, ker si morajo ljudje danes »sami še enkrat prizadejati to, kar jim je bilo morda prej le prizadejano« (Exkurse, 36). Tako pride dialektična sociologija do pesimistične diagnoze: »Podružbljanje producira ne le v objektivnem, temveč tudi v subjektivnem področju potencial svojega lastnega uničenja.« (Exkurse, 36)

Dialektična sociologija meni, da mora na teh spoznanjih vztrajati, če noče pasti pod raven lastne koncepcije in se odreči kategoriji družbe, ki je zanj osrednja. Če bi namreč opustila to kategorijo, ki tako imenovana družbena dejstva šele posreduje, da, konstituira, bi se – po svojem samorazumevanju – podredila tisti duhovni regresiji, ki jo očita pozitivizmu in ki jo sama diagnosticira kot deprimirajoči simptom totalnega podružbljanja.

Literatura:

Max Horkheimer/Theodor W. Adorno: Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. Amsterdam 1947.

Theodor W. Adorno/Walter Dirks: Soziologische Exkurse. Frankfurt/M. 1956.

Theodor W. Adorno: Klangfiguren. Musikalische Schriften I. Berlin u. Frankfurt/M. 1959.

Theodor W. Adorno: Minima moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben. Frankfurt/M. 1962.

Theodor W. Adorno: Zur Logik der Sozialwissenschaften; v: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 2/1962, str. 249–263.

Theodor W. Adorno/Walter Dirks: Sociologica II. Frankfurt/M. 1962.

Theodor W. Adorno: Vorlesung zur Einleitung in die Soziologie. Frankfurt/M. 1973.

Theodor W. Adorno: Negative Dialektik, Frankfurt/M. 1975.

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR

Obnova bolonjske družbe in gospodarstva

S posvetovanja v Bologni na temo »Koncepti in cilji obnove bolonjske družbe in gospodarstva – prispevek k demokratizaciji in novemu razvoju države« (Idee e obiettivi di rinnovamento per la società e l'economia bolognese: un contributo alla democrazia e ad uno sviluppo nuovo del paese)

Posvetovanje je 5. in 6. aprila 1982 organizirala bolonjska federacija KP Italije.

Posvetovanje je zajelo širšo problematiko od tiste, ki je bila najavljena v samem naslovu posvetovanja. Razvojna družbenoekonomska gibanja v Bologni so služila predvsem kot podlaga za načelno razčlenitev različnih vidikov družbenoekonomskega razvoja, s katerimi se spoprijemajo v zapletenih razmerah, ki so značilne za sedanjega fazo v razvoju celotne države in vsakega območja posebej.

Izhajajoč iz zapletenih razvojnih razmer, ki jih preživljajo v sedanjem trenutku vse države v svetu, še posebej pa sorazmerno manj razvite države, med katere prištevajo tudi Italijo (ki v sedanjih naglih preobrazbenih strukturnih procesih, ki jim stojijo na čelu najbolj razvite države v svetu, zelo naglo izgubljajo relativni položaj), in izhajajoč iz kritike načinov obravnave, ki so vodilnim strukturam izhodišče za njihovo akcijo za preseiganje nakopičenih razvojnih problemov v kapitalističnih gospodarstvih, je posvetovanje osredotočilo svoja prizadevanja na oblikovanje demokratične alternative uradnim rešitvam na tem področju.

Gre v bistvu za prizadevanja, ki naj bi preprečila uresničitev zastarelih postopkov in konceptov razreševanja družbenoekonomskih problemov, katerih najbolj vidni

zunanji znak je tendenca po krepitvi vloge države in centralizaciji odločanja na vseh ravneh družbenoekonomskega razvoja – od proizvodne enote, storitvenih dejavnosti in družbenih služb, nižjih organov oblasti (katerim se področje samostojnega odločanja vedno bolj zožuje) pa do najvišjih organov oblasti. Konkretno se te tendence kažejo v zoževanju pristojnosti občinskih uprav, pokrajinskih vlad, ki so bile ustanovljene šele pred dobrim desetletjem, pa tudi v zoževanju možnosti za parlamentarno odločanje o bistvenih sestavinah strukturnih sprememb, ki se z vso silo postavljajo kot imperativ v sedanjem trenutku.

Če zanemarimo politične sestavine teh tendenc, ki imajo svoje strankarske učinke, in ki se poskušajo v posameznih primerih uveljaviti kot strankarski monopol pri usmerjanju bistvenih sestavin družbenoekonomskega razvoja države v sedanjem trenutku, veliko zaskrbljenost povzročajo med drugim usmeritve in družbenoekonomska izhodišča, na podlagi katerih vodilne strukture utemeljujejo prizadevanja za tehnično in tehnološko preobrazbo italijanskega gospodarstva.

Veliko zaskrbljenost povzroča že dejstvo, da so se v zadnjem času praktično za polovico skržila sredstva za financiranje znanstveno-raziskovalnega dela, ki je v Italiji s približno eno četrtno locirano v pokrajini Emilia-Romagna, predvsem pa v Bologni. V Bologni, kjer živi okoli 500.000 prebivalcev, se izobražuje 60.000 dijakov in študentov. Poleg tega je v Bologni, ki dosega nadpovprečno raven družbenega proizvoda na prebivalca, veliko raziskovalnih centrov in inštitutov, ki bi lahko ob ustrezni organiziranosti in ob neposrednejšem povezovanju z gospodarstvom, ki je pomanjkljivo, pomembno prispevali k razreševanju razvojnih problemov. Zaskrbljenost povzroča tudi dejstvo, da odločilni dejavniki v Italiji poskušajo izpeljati strukturno preobrazbo italijanskega gospodarstva s izključno oporo na poslovne strukture v tem gospodarstvu, ob izpodrivanju organov industrijske demo-

kracije, ki imajo v Bologni, pa tudi drugod v pokrajini dolgoletno tradicijo.

Leve politične sile v Bologni in v pokrajini Emilii-Romagni, ki so v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni obdržale v svojih rokah vodilne pozicije v tej provinci in pokrajini, si štejejo v svojo zaslugo, da jim je z demokratično usmeritvijo razvoja in z uveljavljanjem raznih ukrepov uspelo preprečiti v tej pokrajini številne strukturne deformacije, ki jih doživlja celotno italijansko gospodarstvo. Med te ukrepe sodi:

– uvajanje planiranja, ki so ga začeli izvajati že leta 1950; odločitev o tem so sprejeli na 3. provincijskem kongresu upravnih svetov (consigli di gestione), katerega funkcija ni bila nadomestiti vloge kateregakoli organa v industriji, ampak zagotoviti demokratičnost industrijskega in sploh gospodarskega razvoja z mobilizacijo tehnike in dela za razvoj proizvodnje in zaposlenosti.

– sprejetje posebnih planov izvajanja javnih del, kar sta na začetku petdesetih let storili občinska in provincijska uprava ob podpori organizacije upravnih svetov, katerim je bila zaupana tudi skrb za usmeritev ekonomske politike in programov razvoja v širšem smislu;

– ustanovitev (po letu 1975) proizvodnih konferenc, ki se v načelu ukvarjajo z organizacijo dela, s sporazumevanjem na ravni podjetniških in sektorskih odločitev glede prestrukturiranja proizvodnih enot nasploh, še posebej pa v proizvodnih enotah in sektorjih gospodarstva v krizi;

– uveljavitev pravice do obveščenosti o razvojnih problemih v proizvodnji, ki si jo je priboril sindikat, še posebej, ko gre za odločanje o prostorski alokaciji in razvoju družbenih služb.

Med najbolj pomembne rezultate subjektivnih prizadevanj odločilni levi dejavniki prištevajo dejstvo, da jim je v Bologni uspelo preprečiti nastajanje velikih javnih in privatnih gospodarskih enot, ki so sedaj v Italiji v globoki krizi, in da so z organizirano razvojno usmeritvijo uspeli obdržati v tem območju srednji in manjši obseg proizvodnih enot, ki v sedanjem trenutku lažje prenašajo udarce kriznih razmer v svetovnem gospodarstvu in so bolj dovzetne za strukturne preusmeritve.

Gre za nekatere industrijske veje med katerimi sta tekstilna industrija in industrija

gospodinjskih aparatov), ki se uspešno uveljavlja na svetovnem trgu. Poleg tega gre za kmetijstvo, ki je doseglo visoko raven razvitosti že v preteklem stoletju in na podlagi katerega se je v najnovejšem času razvila moderna predelovalno-živilska industrija. Ker pa ocenjujejo, da je razvoj kmetijstva dosegel pri sedanji tehnični opremljenosti in pri sedanji posestni strukturi (za katero je značilno, da prevladujejo manjša kmečka mešana gospodarstva) svojo zgornjo mejo razvitosti, menijo, da mora bodoči razvoj tega področja gospodarstva temeljiti na uvajanju najmoderneje tehnike in tehnologije, ki jo bo zagotovil razvoj biokemije in drugih ved, razdrobljenost posestne strukture, ki naj ostane nespremenjena, pa nadomestiti z usklajevanjem programov kultur na velikih agrarnih površinah, ki bodo zagotovile donosnost. Bodoči razvoj kmetijstva in živilske industrije, za kar naj bi se specializirala bolonjska provinca, naj bi temeljil na razvoju storitvenih dejavnosti, s katerimi bi podpirali njun razvoj. Kmetijstvo in živilska industrija naj bi se modernizirala ob podpori univerze, fakultete za kmetijstvo in veterinarstvo, raziskovalnih centrov, živilskega centra, nadaljnje specializacije sejemskega centra, letališke infrastrukture ipd. Od razvoja kmetijstva pričakujejo v Bologni zelo veliko, saj je to področje gospodarstva doseglo že do sedaj najvišjo raven razvitosti v tem območju in bi moralo tudi v prihodnosti pomeniti izhodišče, na katerem bi predvsem temeljil bodoči razvoj ožje province in pokrajine kot celote.

Izredno veliko pozornost namenjajo v Bologni razvoju gradbeništva, ki v tej provinci združuje visoko raven tehnologije, podjetniških izkušenj, veliko industrijskih obratov in raziskovalnih spoznanj. Izhajajoč iz teh dosežkov se v Bologni zavzemajo za ustanovitev državnega gradbeniškega centra, ki naj bi nadalje razvil tehnična znanja s tega področja, tehnologijo gradnje in kulturo stanovanja.

Bologna je še center visoko razvite trgovine in bančništva, ki sta v provinci in v širši pokrajini zasnovana na podlagi omenjenih razvojnih usmeritev.

Izhajajoč iz razvojnih problemov na omenjenih in drugih področjih gospodarstva in negospodarstva in v prizadevanju za uveljavitev demokratične alternative pri razreševanju razvojnih problemov na bolonjski in

širše na pokrajinski ravni je bilo posvetovanju predloženo v obravnavo večje število referatov in posebnih prispevkov. Uvodni referat na posvetovanju je imel sekretar bolonjske federacije KP Renzo Imbeni. Drugi referati pa so obsegali naslednjo problematiko:

razvoj ekonomske demokracije; socialne službe, življenjske razmere in ekonomski razvoj; razvoj kulture v Bologni; razvoj znanosti in tehnike, na katerih temelji proces akumulacije; razvoj kmetijsko-živilskega sektorja; spremembe v politiki usmerjanja trga dela; tehnološke inovacije in gospodarski sistem: splošni del; tehnološke inovacije in gospodarski sistem: posledice za razvoj srednje in majhne industrije ter obrtništva; izobrazbeni sistem in delovna sila; razvoj terciarnih dejavnosti: politika realnih storitev; terciarne gospodarske dejavnosti; naravna bogastva in ambient; reforma in institucionalna reorganizacija javne intervencije v lokalno gospodarstvo; raziskovalno delo v Bologni.

V debati je sodelovalo veliko razpravljalcev, ki so v svojih nastopih obravnavali posamezne vidike omenjene problematike. Posvetovanja se je udeležil bolonjski župan Renato Zangheri, sklepne ugotovitve pa je povzel član Direkcije KP Italije Adalberto Minucci.

FRANC ŽIŽEK

Zapis s posveta »Sociološki in politični vidiki skladnejšega regionalnega razvoja Slovenije«

V vrsti razprav pred 9. kongresom slovenskih komunistov je bil aprila meseca v Lenartu posvet z naslovom »Sociološki in politični vidiki skladnejšega regionalnega raz-

voja Slovenije«. ¹ Udeležili so se ga sociologi, ekonomisti, geografi in družbenopolitični delavci, ki so razčlenjevali problematiko razvoja slovenske družbe v luči odnosov med razvitimi in manj razvitimi območji oz. regijami.

Ugotovili so, da bo treba v prihodnje posvetiti odnosom med posameznimi regijami Slovenije mnogo več pozornosti, pri čemer pa ne bi smeli zanemariti tudi odnosov v samih regijah – med njihovimi središči in zaledji. Pri tem so zlasti poudarili

– da je včasih tudi centralizem regionalnih središč ovira za razvoj manj razvitih občin ali regij kot celote;

– da ima za premagovanje protislovij med razvitimi in manj razvitimi občinami izreden pomen policentrični razvoj;

– da je treba zaustaviti demografsko »praznjenje« posamičnih obmejnih oz. manj razvitih območij;

– da razlike v razvitosti med občinami (negativno) vplivajo na uresničevanje Marxove koncepcije komune;

– da so manj razvita območja v Sloveniji (praviloma) kmetijska območja;

– da prizadevanja za stabilizacijo ne bi smela zavreti razvoja manj razvitih območij; še posebej ne zato, ker morajo svoj delež k stabilizaciji prispevati tudi ta območja. Za to pa bodo sposobna le tedaj, če bodo na vseh področjih bolje izkoriščeni vsi delovni in siceršnji potenciali, če se bosta skladneje razvijala industrija in kmetijstvo – pa tudi vse druge dejavnosti.

Na posvetu so razgrnili dejavnost Raziskovalnega inštituta Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v zvezi s proučevanjem te problematike. Pri tem so poudarili, da vloge subjektivnega faktorja v razvoju družbe ne kaže obravnavati ločeno od objektivnih zakonitosti, ki se kažejo v številnih protislovjih, pri čemer so podčrtali zlasti

– protislovja, ki se porajajo zaradi navzočnosti blagovno-tržnih odnosov;

¹ Posvet je bil sklican na pobudo Raziskovalnega inštituta Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (Center za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij in Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij); organizirala ga je Občinska konferenca Zveze komunistov Lenart pod pokroviteljstvom Medobčinskega sveta Zveze komunistov Slovenije za Po-dravje.

- protislovja, ki jih sproža intervencijska vloga države oz. državnih organov in
- protislovja v zvezi z uveljavljanjem samoupravljanja.

Blagovno-tržni odnosi, ki so izrazito navzoči, nam pojasnjujejo dosedanje razvojne procese tako v Jugoslaviji kot v Sloveniji. Nekoliko presenetljivo deluje celo dejstvo, da znotraj tako majhnega prostora razkrivamo protislovja, ki so značilna za odnose med razvitimi in nerazvitimi državami. Za državne regulativne mehanizme je značilno to, da obravnavajo vsa območja oz. občine uniformno. Zelo počasi se uveljavlja spoznanje, da upoštevanje specifičnosti ne pomeni povečevanja različnosti. Uveljavljanje samoupravljanja kot regulacijskega mehanizma opozarja na dejstvo, da je v manj razvitih občinah koncentracija vpliva in moči posameznikov in skupin relativno večja kot v bolj razvitih občinah, kar bi kazalo natančneje proučevati.

Sledila je razprava o razvoju v preteklosti. Značilno je, da se je razvoj manj razvitih območij preveč opiral na zunanje blagovne in denarne fondе, kar je slabost samega sistema. Zato bi bilo treba spremeniti nekatere elemente ekonomske politike v tem smislu, da bi bolj upoštevala ekonomske zakonitosti, ki se uveljavljajo v svetovnih razsežnih. Glede razvoja manj razvitih območij so ugotovili, da bo treba v prihodnje spremeniti temeljna izhodišča kmetijske politike, kajti v dosedanjem razvoju je bilo kmetijstvo vir za razvoj drugih produkcijskih panog. Te spremembe so nujne tudi zaradi vključevanja kmetijstva v mednarodno delitev dela.

Del razprave je bil namenjen vprašanju delitve, razvrščanja teritorialnih enot na bolj in manj razvite. Tako je bila prikazana razvrstitev slovenskih občin na podlagi nekaterih izbranih razvojnih kazalcev. Analiza nakazuje nekaj značilnih skupin območij oz. občin:

- a) območja s pretežno dominantno strukturo produkcije;
- b) območja s prevladujočo vlogo določnega dela dominantne strukture produkcije;
- c) območja z ustrezno povezavo naravnih pogojev in na njih zasnovano strukturo produkcije;
- d) območja z izrazito funkcijo bivalnega zaledja;

e) območja z izrazito vlogo produkcijskega zaledja;

f) območja s prepletenostjo bivalnega in produkcijskega zaledja;

g) območja, ki so izrazito agrarna in ki s svojo skrukturo produkcije pomenijo zaledje (slovenske) industrije.

Navedene skupine območij osvetljujejo tudi nekatere zakonitosti razvoja. Zastavlja se vprašanje, ali več centrov v republiki pomeni tudi že preseganje razvoja na ravni središča in njemu ustreznega zaledja.

Na posvetu so predstavili nekatere izsledke raziskav slovenskega javnega mnenja; ti rezultati kažejo na nekatere razlike v stališčih in mnenjih prebivalcev razvitih in manj razvitih območij glede razvoja manj razvitih območij.

Analize dosedanjega razvoja poudarjajo, da je kmetijstvo šibka točka razvoja manj razvitih področij; to pa ni posledica razvojne politike posameznih regij, marveč je rezultanta celotnega odnosa do kmetijstva oz. premočnega poudarjanja razvoja industrije. Razpravljalci so opozorili tudi na zaostrovanje razlik med nekaterimi središči manj razvitih območij in njihovim neposrednim zaledjem. Investicijska politika v zadnjem času manj razvitim območjem ni naklonjena, kar opozarja, da bo treba posej pri investicijah dosledneje upoštevati kriterij regionalnosti. To mnenje se opira na podatek, da je od predvidenih 130 naložb v letu 1982 namenjenih manj razvitim območjem le 21. Po predračunski vrednosti je kar 91,5% naložb lociranih na razvitih območjih, čeprav živi na manj razvitih območjih 15,5% prebivalstva Slovenije in tvorijo 30% celotne površine republike.

Geografi so se v svojih prispevkih lotili predvsem vprašanja ustreznosti industrializacije oziroma njenih učinkov na razvoj manj razvitih – posebej obmejnih agrarnih območij, za katera je značilna izrazita deagrizarizacija. Postregli so s podatki o strukturi prebivalstva, o deležu preusmerjenih kmetij, o številu delovnih mest – posebej na območju Severovzhodne Slovenije.

Razprava je posegla tudi na področje razvojne strategije manj razvitih območij: ali upoštevati teorijo komparativnih prednosti ali pa teorijo ekonomske rasti. Razpravljalci so ugotovili, da smo doslej premalo upoštevali komparativne prednosti, kar je še posebej značilno za manj razvita območja.

Dotaknili so se tudi vprašanja koncentracije prebivalstva v manj razvitih občinah, ki – glede na značilnosti dosedanjega razvoja – opozarja na njihovo zaostajanje v razvoju.

V sklepnem delu dopoldanskega posveta se je izoblikovalo stališče, da bi morala resolucija 9. kongresa Zveze komunistov Slovenije vsebovati bolj določne formulacije glede enakomernejšega razvoja območij Slovenije. Ugotovili so, da je v dosedanem razvoju pogosto prihajalo – ob veliki ekspanziji na osnovi kreditov za razvoj – do odstopanja od policentričnega razvoja, in to tudi na račun manj razvitih območij. Posebej so analizirali področje izobraževanja, kjer govorijo podatki o ekstremnih razlikah med posameznimi območji v Sloveniji. Za ilustracijo so navedli nizek delež visokošolskih diplomantov iz občine Lenart; temu je treba dodati še neustreznost smeri njihovega študija, kar oboje povzroča, da ostajajo manj razvita področja brez ustreznih človeških razvojnih potencialov.

Popoldanski del posveta je bil pretežno naravnani k problematiki najmanj razvite

občine v Sloveniji. Iz obsežne razprave naj povzamemo le nekaj ugotovitev. Predstavniki občine Lenart so ugotavljali, da je temelj razvoja njihove občine industrija, govorili so tudi o nekaterih pridobitvah na področju infrastrukture. Poudarili so, da sta središče regije in njegovo zaledje v veliki medsebojni odvisnosti – to pa predvsem v luči razmerja med agrarom in industrijo. Glede koncepcije razvoja lenarske občine so se zaustavili pri vlogi kmetijstva – družbenega in zasebnega – in ugotovili, da na tem področju niso izkoriščeni potenciali, s katerimi razpolagajo.

Razpravljalci so menili, da je še vedno močno zasidrano mnenje, da je kmetijstvo tisto produkcijsko področje, ki ne more postati temelj za načrtovanje razvoja nekaterih območij, kar seveda močno zavira izrabo danih možnosti. Taki nazori se navezujejo na dosedanje obravnavanje kmetijstva in podeželja; zato bo treba v prihodnje mnogo jasneje poudariti, da kmetijstvo ni dopolnilna dejavnost industrije, marveč da je ali mora postati temelj razvoja tistih območij, ki imajo za to ustrezne pogoje.

JANEZ STANOVNIK

Mednarodni gospodarski sistem

Ko je leta 1978 Ivan Bratko vprašal Edvarda Kardelja, kdo bi za Državno založbo Slovenije najbolje napisal knjigo našega časa, analitično delo o svetovnem gospodarstvu in novem svetovnem gospodarskem sistemu, je odgovoril brez premišljevanja: Janez Stanovnik. Kratka tri leta in eno najpomembnejših slovenskih družboslovnih znanstvenih del v zajetnem obsegu prek 600 strani je pri slovenskih bralcih. Te informacije govore o tem, kako se uresničujejo velike zamisli slovenskega založniškega programa, kadar se lahko naslanjajo na velike življenjske entuziaste, na njihovo medsebojno sodelovanje in spodbude. Že zanimanje za tiskovno konferenco ni govorilo le o predstavitvi teme in o pričakovanem delu, ampak tudi o avtorju, ki se je tokrat s svojim temeljnim delom uvrstil med opredeljevalce osrednjega dela jugoslovanske družboslovne misli.

Knjiga Janeza Stanovnika »Mednarodni gospodarski sistem« je razdeljena na tri dele. Zgodovino, Probleme in Politični boj za uresničitev nove mednarodne gospodarske ureditve. V zadnjem delu je avtor strnil praktičnopolitične ugotovitve celotne študije. Delo je bilo večidel napisano v letu 1980, osrednja pozornost je namenjena obdobju 1970–1980 (z nekaterimi podatki iz leta 1981), v celoti pa je plod skoraj štiridesetletnih raziskav in praktičnih izkušenj na obravnavanem področju.

Stanovnik analizira nekatere globalne pojave v mednarodnih odnosih, kot so: množična revščina in lakota, eksplozija prebivalstva, tekma v oboroževanju, propadanje okolja, zapravljanje neobnovljivih energetskih virov, monetarni kaos in past dolgov. To so tudi osrednje teme knjige, ki v bistvu

govori o tem, da sedanji mednarodni gospodarski sistem razkriva problematiko, ki grozi obstoju civilizacije. Podrobna analiza, opremljena s številnimi grafičnimi ponazoritvami, pokaže, da so vsi ti problemi med seboj tesno povezani, in da imajo skupne korenine: pomanjkanje zaokroženega družbenoekonomskega razvoja. S tem, ko je transnacionalni sistem zanikoval organsko resničnost suverenih nacionalnih gospodarstev, je pripeljal do odvisne rasti brez razvoja. To spoznanje avtorja usmerja v zgodovinsko raziskovanje modernih družbenih odnosov, ki od 16. stoletja naprej vodijo do dezintegracijskih procesov v svetu: od merkantilističnega ropanja in »trgovanja« do sistematične kolonizacije in vse do danes vsiljene mednarodne družbene delitve dela – prvi del knjige. Problematika je avtorja najprej vodila k raziskovanju teoretičnih problemov, k mehanizmom svetovnega gospodarskega sistema: k svetovni trgovini, zlati veljavi in bančni mreži. Ob odkriti pomoči sile je ta sistem oblikoval gospodarske strukture, v katerih so se posamezne države oziroma cela nacionalna gospodarstva in širša območja specializirala za nizkoproduktivne dejavnosti in bila zato gospodarskopolično odvisna in prisiljena na neenako menjavo. V trenutku, ko je kapitalizem prevzel zgodovinski proces v obliki zunanijh dominacij, se ni vključeval v krajevne in regionalne družbenoekonomske procese, da bi jih na podlagi njihovih lastnih, svojstvenih možnosti, pognal v dinamičen razvoj, ampak je sistematično rušil tradicionalno gospodarsko strukturo izkoriščanih dežel. ZDA so samo prevzele in nadaljevale proces eksploatacije na temelju uveljavljene ekonomske strukture odnosov. Obstoječa »delitev dela« je že reproducirala odvisnost – s to razliko, da so neposredno vlado tujih sil oz. nekdanjih upravnih oblasti nad tujimi ozemlji po drugi svetovni vojni prevzele »tržne sile«, na katerih temelji sodobni neokolonialni transnacionalni sistem. Tu pa ni prostora za resnično nacionalno suverenost.

Danes izkoriščanje temelji na odnosih, ki

jih vzpostavljajo razvite ekonomije z manj produktivnimi, strukturno podrejenimi ekonomijami. Da bi razumeli sodobne družbene procese, je potrebno najprej analizirati posebne položaje in možnosti posameznih nacionalnih ekonomij, kar zanima avtorja v tretjem delu knjige. Zgodovinska analiza je avtorja pripeljala do sklepa, da je potrebno vzpostaviti mednarodni sistem enakosti nacionalnih ekonomij, česar v zgodovini še nismo imeli. Države v razvoju se morajo vključiti v družbeni razvoj in preseči zgolj ekonomsko rast, ki sicer statistično prikazuje naraščanje narodnega dohodka, revščina in odvisnost pa se povečujeta. To pomeni, da dosednji razvojni impulzi niso bili integrirani v družbeni razvoj doslej podrejenih držav. Ker kapital ni sprejemal tkiva nacionalnih ekonomij, je vodil do permanentne dezintegracije obstoječih družb. Oboroževanje je samo dodatno obremenilo mednarodne odnose, ker ni sposobno razreševati problemov varnosti, ampak vzdržuje odnose monopolne odvisnosti.

Zadržimo se najprej pri nekaterih osnovnih spoznanjih, polemičnih izhodiščih in ocenah.

Alžirsko srečanje neuvrčenih držav leta 1973 je uveljavilo novo pojmovanje razvoja, katerega cilj niso samo neodvisen razvoj in strukturne spremembe v nacionalnih gospodarstvih, ampak tudi sodelovanje množic, enakomernejša razdelitev dohodka, socialni napredek in družbene spremembe, ne pa zgolj rast celotne proizvodnje. Prebujeno je bilo spoznanje, da ni formule, sprejemljive za vse. Razvoj je endogen, izhaja iz osrčja vsake družbe, ki se opira predvsem na svoje sile, vire in suvereno gradi vizijo svoje prihodnosti, sodelujoč z družbami, ki imajo podobne probleme in aspiracije. Hkrati naj mednarodna skupnost jamči vsaki družbi (ob opiranju na lastne sile) pogoje, potrebne za razvoj, vsem naj naredi dostopne plodove izkušenj drugih in pomaga tistim, ki pomoč potrebujejo. To je bistvo novega mednarodnega reda. Pokazalo se je, da je ideologija rasti v bistvu elitistična, da postavlja kot temeljni cilj povečanje proizvodnje – ne glede na svojstva nacionalnih skupnosti in družbene spremembe, in da je sestavni del ideologije transnacionalnega sistema. V novi razvojni strategiji je zaposlovanje v središču nacionalnih politik. Človeško delo je najpomembnejši produkcijski dejavnik, pri

tem pa delo ni samo dejavnost, ki človeku preskrbi sredstva za obstoj; delo daje človeku dostojanstvo in smisel življenja. Ne kapital ne naravni viri ne smejo omejevati produktivne zaposlitve ljudi. Človeška bitja morajo imeti možnost, da delajo in da proizvajajo v vseh razmerah, pravi avtor.

Novo pojmovanje razvoja prinaša s seboj celo vrsto posledic za praktično strategijo razvojne politike. Temeljni cilji in kriteriji investicijske politike ne morejo biti zgolj gospodarska učinkovitost oz. dobiček, ampak težnja k uresničevanju nacionalnih ciljev. Razvoj notranjega trga je bistveni pogoj za družbenoekonomski napredek. Povezanost med dinamičnim modernim sektorjem in tradicionalnim zaledjem znotraj nacionalnih gospodarstev je zato temeljnega pomena. Razvoj mora prežeti celotno družbo. Ustvarjanje domače tehnološke infrastrukture je bistveni dejavnik avtonomnega razvoja. Ustrezna tehnologija nastaja lahko samo na podlagi razvijanja ustvarjalnih sposobnosti zaposlenih, z uveljavljanjem lastnih znanstvenih in tehnoloških kadrov, s kritičnim prisvajanjem uvoženih tehnoloških rešitev in z njihovim prilagajanjem posebnim razmeram, prednostim in tradicijam posamezne dežele. Industrijska preobrazba se mora nasloniti na modernizirano kmetijstvo, pri čemer je osnovni pogoj agrarna reforma – zemljo obdelovalcem. Razvoj kmetijstva zahteva tudi ukrepe na finančnem področju: centre za uvajanje tehnologije, komercializacijo proizvodnje in sploh zaokrožen razvoj vaških območij, všteti razvoj male industrije. Razvoj je potemtakem sproščanje ustvarjalnih sposobnosti ljudskih množic, zato ga mora ves čas usmerjati osrednja težnja po širši razporeditvi dohodka ob hkratni večji enakosti, kar vse krepi notranji trg, višjo produktivno zaposlenost in prispeva k nacionalnemu razvoju. Strategija nacionalnega razvoja postopoma osvobaja države usodno podedovane odvisnosti. V odnosu do tujine mora razvoj voditi do postopne zunanjetrgovinske diverzifikacije in do postopnega zmanjševanja podedovane monokulturne odvisnosti. Trgovina se na tej podlagi vedno bolj podreja razvoju ter izgublja osamosvojeno moč v povezovanju z zunanjimi središči.

Takšna nova razvojna strategija se lahko uveljavi le ob dveh temeljnih zahtevah. Treba je do konca mobilizirati notranje ustvar-

jalne sile, na mednarodni ravni pa doseči ustrezne spremembe »pravil igre« in mehanizmov, ki usmerjajo odnose in razdelitev dohodka med suverenimi državami.

Politika opiranja na lastne sile je temeljna strategija neuvršenih držav in sicer v dveh aspektih: v vzpostavljanju kolektivne pogajalske moči na eni strani in razvijanju razvojne strategije, ki se naslanja na lastne sile, na drugi strani. V tej dvojni naravi, notranji in zunanji, demokratično populistični notranjerasvojni politiki in k ekonomski neodvisnosti usmerjeni zunanjeekonomski strategiji, je treba dojeti globljo utemeljenost politike neuvršenosti. Avtor izrecno poudarja, da se lahko države v razvoju osvobodijo podedovane odvisnosti le, če hkrati spreminjajo svojo lastno strukturo in strukturo mednarodnih gospodarskih odnosov, zato mora potekati bitka na dveh frontah. Potrebno je tudi poudariti, da novo mednarodno ravnotežje, enakopravnost lahko dosežejo države v razvoju le na relaciji jug-jug, ne da bi hkrati pretrgale odnose sever-jug. Ohrabruje je dejstvo, da države v razvoju v zadnjem desetletju močno krepijo medsebojne trgovinske vezi. Pri tem dobiva industrijsko blago čedalje večji pomen. Končni cilj je emancipacija in večanje gospodarske in pogajalske moči držav v razvoju. Avtor pri tem polemizira z zagovorniki teze o trganju vezi s svetovnim trgovom, obenem pa opozarja na pogosto negativne izkušnje z integracijami v državah v razvoju, kjer so ob neavtonomnem nacionalnem razvoju dobile multinacionalne družbe še večji razmah. Prav tako so subregionalne integracije večale diskriminacijo do nevrčanih držav. Najtežji problem v razvojni strategiji držav v razvoju in pri trganju spon gospodarske odvisnosti pa je vprašanje tehnologije. Na nobenem drugem področju odnosov med severom in jugom, pravi avtor, ni roka razvitih centrov tako trda in moč držav v razvoju tako slabotna.

V rastoči mednarodni povezanosti nacionalnih gospodarstev, ki prihaja do izraza zlasti po drugi svetovni vojni, so mnogi videli tudi rastočo medsebojno odvisnost. Ta abstraktni pojem pa je mnoge zavedel in jih še zavaja dejansko pa prikriva obstoječe odnose. Mnogi govore tudi o uravnoveženi in neuravnoveženi, simetrični ali nesimetrični medsebojni odvisnosti. Vsi ti pridevniki ne morejo skriti bistva mednarodnih odno-

sov, v katerih ima koncentrirana gospodarska moč dominantno vlogo pri odločanju. Avtor se upira tezi, da se mednarodni gospodarski odnosi po drugi svetovni vojni razvijajo od odvisnosti do medsebojne odvisnosti. Sprašuje se po skupnem interesu medsebojno odvisnih gospodarstev. Ali so to dolgoročni interesi ljudskih množic v razvitih državah in državah v razvoju, izhajajoči iz nacionalne suverenosti? Celo ideološki, teoretični in politični predstavniki razvitega sveta v zvezi s tem jasno povedo, da ne more biti skupnega interesa med tistimi, ki postavljajo željo po nacionalni ekonomiji na prvo mesto, na mesto »upravljanja odvisnega sveta«, kot korak k »svetovni vladi.« Abstraktni konceptiji »medsebojne odvisnosti« se danes pridružuje druga abstrakcija o »internacionalizaciji« proizvodnje. Obe skupaj izražata ekonomski determinizem, sicer pa dogmatično ideološko shemo tistih, ki žele odpraviti »nacionalne ozkosti in zaprtosti«, da bi ohranili razvoj materialne proizvodnje kot take, ne glede na družbenoekonomski razvoj nacionalnih ekonomij.

Avtor se spopada z goščavo v pojmovanju »medsebojne odvisnosti«, »skupnega interesa«, »svetovnega trga«, »svetovne vlade«. Tu ne gre zgolj za ohlapnosti v pojmi in izrazih. Teoretična javnost je bistvenega pomena za razumevanje poti razvoja socializma kot svetovnega procesa. Knjiga je pomemben prispevek k izdelavi teoretične obravnave svetovnega gospodarstva. Ko avtor govori o »sistemu«, se pravi mehanizmu medsebojno povezanih institucij, pravil in ekonomskih zakonitosti, ki naj obvladujejo celotnost gospodarskih odnosov med državami oz. nacionalnimi gospodarstvi, izhaja prav iz takšnih gospodarstev kot osnovnih celic sistema. To pa pomeni praktično izvedbo nove ureditve. Pri tem se sooča in spopada s koncepcijami in teorijami tehnokratske in hegemonistične narave, enako pa tudi s sodobnim abstraktnim humanizmom, ki išče različne »protiuteži človekovemu egoizmu«. Nove mednarodne ekonomske ureditve pa ne utemeljuje samo s teoretično kritiko transnacionalne in nadnacionalne ureditve, temveč z razpoznavanjem novih prvin, ki so nosilci novih odnosov med nacionalnimi gospodarstvi: te prvine razpoznavajo v delu agencij OZN, v prizadevanjih neuvršenih, v delu skupine 77, v medsebojnem sodelovanju manj razvitih držav na področju trgo-

vine in kooperacije, v prizadevanjih napredne teoretične misli – zlasti tedaj, ko se naslanja na korenito razreševanje nacionalnega vprašanja, na uveljavljanje različnih poti družbenega, zlasti pa socialističnega razvoja, na uveljavljanje socializma kot svetovnega procesa, na uveljavljanje udeležbe delavcev v upravljanju, skratka, na uveljavljanje nemotene pravice vsake države, da oblikuje družbenoekonomsko ureditev po volji in odločitvi družbenih sil, ki se v njej razvijajo. Mednarodna gospodarska skrb pa mora biti le sistem odnosov med suverenimi in neodvisnimi deželami. Nov mednarodni gospodarski sistem ni niti taktična poteza niti prehodno obdobje, niti nerealna marksistična teorija, kot to trde pristaši dveh svetovnih trgov – kapitalističnega in socialističnega. To se je v praksi vse doslej pokazalo kot poskus hegemonije in dominacije z ideološkimi izgovori. Mednarodni odnosi namreč ne morejo biti podaljšanje nacionalnih proizvodnih in družbenih odnosov. To pa ne pomeni, da ti odnosi nimajo vpliva na razvoj nacionalnih gospodarstev.

Knjiga je namenjena strokovnjakom in širokemu krogu družbenih delavcev. Vsakemu lahko da pregledno sliko družbenih procesov in tendenc v sodobnem svetovnem gospodarstvu. Daje pa tudi odgovor na vprašanje, kaj navedeni problemi pomenijo za praktično politično akcijo v vsaki deželi posebej in v mednarodni skupnosti. Namen knjige je, da o vseh teh vprašanih spodbudi diskusije, da pomaga izoblikovati zavest o notranjih tendencah v razvoju mednarodnih odnosov.

IVAN HVALA

Usmerjanje družbenega razvoja

Dopisna delavska univerza UNIVERZUM, Ljubljana 1981

V zborniku družboslovnih razprav z naslovom »Usmerjanje družbenega razvoja« so združena razmišljanja številnih družboslovcev (sociologov, ekonomistov, politologov), ki so sodelovali na dveh posvetovanjih o usmerjanju družbenega razvoja – »Vloga

socioloških in politoloških raziskovanj v usmerjanju razvoja na ravni občine«, ki sta ga 27. in 28. junija 1980 organizirali Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani ter Skupščina občine Nova Gorica v Novi Gorici in »Družboslovno raziskovanje in usmerjanje družbenega razvoja«, tradicionalno družboslovno posvetovanje – Ziherlovi dnevi, Škofja Loka 23.–24. oktober 1980.

Številčnost prispevkov ima tako dobre, kot tudi slabe strani. Tega so se zavedali tudi člani uredniškega odbora (Zdravko Mlinar – predsednik, Bogdan Kavčič, Boris Majer, Boštjan Markič, Viljem Merhar, Zdenko Roter in Marjan Tavčar). Z. Mlinar je v uvodni besedi kritično omejil domet publikacije, hkrati pa predstavil tudi glavni namen tako zbranih in predstavljenih tekstov: »Ta knjiga naj bi predstavljala vsaj skromen prispevek k temu, da bi zapolnili veliko praznino, ki je nastala zaradi dosedanje odsotnosti sociologije in politologije v obravnavanju razvojne problematike v naših konkretnih razmerah.« (str. 6)

Skromnost je vsekakor na mestu, saj je usmerjanje razvoja tako zahteven problem, da bi tudi mnogo obsežnejša in strokovno bolj poglobljena knjiga ne mogla odgovoriti na vsa pereča vprašanja. Zaradi tega knjige ne moremo ocenjevati po tem, koliko odgovorov oz. rešitev ponuja, temveč predvsem po tem, koliko lahko družboslovci različnih usmeritev na sedanji stopnji razvoja družboslovnih znanosti prispevajo k usmerjanju družbenega razvoja, torej koliko je družboslovje preseglo zgolj analitično – pojasnjevalno stopnjo, in koliko je sposobno tudi predvidevati, napovedovati bodoči družbeni razvoj.

Heterogenost prispevkov sama po sebi ni slabost, temveč prej nuja, kajti razpravljanje o družbenem razvoju, ki presega najbolj splošno teoretiziranje, nujno pripelje do zelo raznovrstnih, diferenciranih vprašanj. Takoj naletimo tudi na enega temeljnih nerazrešenih problemov družbenega planiranja – na operacionalizacijo splošnih družbenih ciljev. Postavlja se vprašanje mehanizmov, ki bi posredovali med posplošenim razpravljanjem o temeljnih družbenih usmeritvah in konkretnim, praktičnim, načrtovanjem.

Prav zaradi tega je aktivno usmerjanje družbenega razvoja tako zahtevna naloga, da so še vedno aktualna razmišljanja o tem,

ali je to sploh mogoče. Predvsem pa je aktualno vprašanje, do kolikšne stopnje konkretnosti je to usmerjanje (že oz. še) mogoče.

Zaradi teh glavnih pomislekov oz. opozoril je razmišljanje v tej smeri nedvomno potrebno, še posebej, če naj bi s sistemom samoupravnega družbenega planiranja premagovali stihijskosti oz. nepredvidljivost blagovno-tržnih regulatorjev ter rigidnost centralno-državnih planskih mehanizmov.

Usmerjanje družbenega razvoja, ki ni znanstveno utemeljeno, je vedno pred nezvarnostjo, da postane utopično, da se realizira zgolj v imaginarnem svetu »planerjev«. Prav zaradi tega je nujno soočanje tega sveta s konkretno stvarnostjo, s čimer naj bi se ukvarjala družboslovna znanost in k čemur naj bi prispevali tudi teksti, zbrani v obravnavani knjigi.

Publikacija je razdeljena na štiri poglavja, ki si vsaj po naslovih skušajo slediti po logiki občega, posebnega in posamičnega. V prvem poglavju, z naslovom »Teoretična izhodišča za usmerjanje razvoja«, so zbrana razmišljanja o najsplošnejših problemih usmerjanja družbenega razvoja in nekatere posplošitve dosedanje planerske oz. usmerjevalske prakse pri nas. Glavna rdeča nit tekstov je ugotavljanje nasprotja med edinstvenostjo našega sistema samoupravnega družbenega planiranja, ki normativno pomeni inovacijo v procesih usmerjanja družbenega razvoja in ugotavljanje značilnih problemov, ki nastajajo v konkretni planerski praksi.

Zaradi težavnosti naloge se dobro zamišljeni sistem planiranja velikokrat zreducira na »proceduralno – organizacijska vprašanja« (Z. M., str. 29). Tako izpuščanje vsebine pa nujno privede do negativnih učinkov, ki izničijo prednost dobro zamišljenega sistema.

Sledi poglavje »Ekonomske in sociološke razsežnosti razvoja«, kjer prevladujejo teksti, ki opozarjajo na nujno upoštevanje temeljnih ekonomskih zakonitosti pri usmerjanju družbenega razvoja. Ob tej nedvomno resnični in upravičeni zahtevi pa je umestno pripomniti, da problemi nastajajo že pri identificiranju teh »temeljnih ekonomskih zakonitosti«, ko različna oz. celo nasprotna mnenja o pglavitnih ekonomskih determinantah paralizirajo zeleno usmerjanje družbeno ekonomskega razvoja. V tem poglavju

je v ospredju tudi izredno pomembno vprašanje, ki v dosedanjih razpravah še ni bilo ustrezno obravnavano – t. j., koliko so ekonomske zakonitosti resnično zgolj ekonomsko vprašanje, koliko so tudi predmet sociološkega preučevanja, oz. z drugimi besedami, »zakon vrednosti ni le ekonomski, ampak tudi sociološki zakon« (T. H., str. 117). V ospredju je torej vprašanje, ki je bilo v dosedanjih razpravah o možnostih za ureditev družbenoekonomskih problemov deležno premajhne pozornosti, čeprav je zelo aktualno. Prav tako, kot je nujno raziskovati in pojasnjevati ekonomske zakonitosti družbenega razvoja, pa moramo tudi upoštevati, da imajo ti ekonomski zakoni tudi sociološko dimenzijo in – kar je najvažnejše –, da obstaja vzajemna odvisnost.

Sledi najobširnejše in najheterogenejše poglavje – »Usmerjanje razvoja v družbenopolitičnih skupnostih in združenem delu«. Tu smo že na nivoju konkretne planerske prakse, pri problematiki planiranja na nivoju družbenopolitičnih skupnosti oz. organizacij združenega dela. Glede na dosedanje ne vključenost sociologov v planiranje oz. usmerjanje razvoja tudi na teh najnižjih nivojih, je opazno prizadevanje in poudarjanje pomena in možnosti sociologije v konkretni praksi. To je dokaj aktualno – glede na znane očitke, da so sociološke oz. družboslovne razprave preveč splošne in zaradi tega neuporabne za konkretno planersko prakso. Prav gotovo problem dialektičnega sporazumevanja med teorijo in dejavnostjo, ki naj bi to teorijo udejanila, obstajajo, vendar tudi nekateri teksti v tem poglavju dokazujejo, da splošnost oz. teoretičnost ni zgolj »protokolarni« narave, temveč da je za učinkovito planiranje (usmerjanje) družbenega razvoja nujna dialektična zveza med obema nivojema.

Tudi zadnji sklop – »Sociologija in družbena zavest v razvoju« – povezuje zelo heterogene prispevke, ki pa imajo nekatere skupne poudarke. »Najprej je to razprava o svobodi znanstvenega ustvarjanja, ki se še posebej ostro zastavlja v družboslovju« (Z. R., str. 259). Druga skupna poteza, ki pa ni navzoča le v tem zadnjem delu, temveč je značilna za večino tekstov, je spoznanje o nujnosti znanstvenega revolucioniranja (usmerjanja) družbene stvarnosti.

Prav to spoznanje bi bilo lahko motto celotne knjige, čeprav moramo kritično pri-

pomniti, da objavljeni teksti vsi ne prispevajo k enaki meri k »znanstvenosti« oz. k znanstvenemu usmerjanju družbenega razvoja. Tako kot obstaja heterogenost v vsebini, obstajajo razlike tudi v kvaliteti. Zaradi tega bi se težko strinjali s stališčem, naj bi publikacija bila tudi učbenik, kajti ravno zaradi omenjenih razlik zahteva kritično branje, ki ne priznava »svetosti« tiskane besede, branje, katerega pogoj je določeno poznavanje problematike družbenega planiranja.

Kratka predstavitev glavnih vsebinskih sklopov in poizkus poiskati skupne značilnosti objavljenih tekstov sta seveda pomanjkljiva in je na tej podlagi komaj mogoče dobiti predstavo o knjigi. Tudi pri ocenjevanju in predstavljanju smo pred podobnim problemom kot uredniki, ki so morali sistematizirati zelo raznolike in neizenačene tekste. Nekateri od teh bi zaslužili podrobnejšo obravnavo, nekateri pa tudi ostrejšo kritiko. Vendar pa zaradi omejenega prostora ni bilo mogoče posebej predstaviti tekstov, ki bi to zaslužili.

V mnogočem so nekatere pomanjkljivosti (nejasnosti, nedorečenosti, zgolj nakazovanje problemov itd.) posledice dejstva, da so bili teksti namenjeni razpravam na seminarjih in prvotno niso bili pisani za objavo v zborniku s takim naslovom.

Končna in enotna ocena knjige je zaradi

vsega naštetega težavna. Mislim, da je objektivna ocena v taki kratki obliki nemogoča. Kvalitativna in kvantitativna neizenačenost obravnave posameznih problemov je vsekakor pomanjkljivost, ki pa ni tolikšna, da knjiga ne bi zaslužila pozornosti vsakogar, ki ga družboslovje in še posebej planiranje, usmerjanje družbenega razvoja zanima. Glede na zelo poredko izhajanje aktualnih družboslovnih tekstov pri nas je publikacija pridobitev in prispeva k razjasnjevanju nekaterih splošnih, pa tudi posamičnih problemov družbenega planiranja. Mislim, da bi predvsem aktualnost teme morala pritegniti precej širok krog bralcev – ne samo družboslovcev, ampak tudi vse tiste, ki profesionalno ali kako drugače sodelujejo v samem procesu usmerjanja družbenega razvoja na različnih nivojih.

Ob koncu naj omenim še misel, ki se poraja ob ugotavljanju, kaj v knjigi je in kaj bi še moralo biti. Kljub heterogenosti in številčnosti obravnavanih tem pogrešamo politološke tekste, kajti ni dvoma, da je usmerjanje družbenega razvoja tudi politološka tema. Posebej aktualno je razjasnjevanje položaja in vloge subjektov usmerjanja družbenega razvoja v sistemu samoupravnega družbenega planiranja, k čemur bi politologija lahko prispevala svoj delež.

DRAGO KOS

POLITISCHE VIERTELJAHRESSCHRIFT ŠT. 2/1981

Z naslovom knjige Andreja Gorza, »Abschied vom Proletariat«, »Slovo od proletariata«, je simbolično izražena prevladujoča oblika pojasnjevanja družbene stvarnosti in protestnega potenciala v ZR Nemčiji. Na določen način je nakazano tudi razmerje med delavskim gibanjem in drugimi »novimi« družbenimi gibanji v tej državi. Teoretično jedro tega naslova bi lahko povzeli v naslednjem:

Vse, kar je bilo v marksistični tradiciji in delavskem gibanju rečeno in napisano o delavskem razredu kot zgodovinskem subjektu družbene emancipacije, je neprimerno in se razlikuje le po stopnji dogmatizacije. Kajti, nova družbena gibanja svoj protest utemeljujejo na negaciji dela, ekonomskega pritiska in zahtevajo predvsem razvoj zatre individualnosti, čeprav ne moremo reči, da so politične posledice Gorzove teoretične ugotovitve utemeljene na anarhizmu. Bolj gre za zahtevo po prvenstveni vlogi prihodnosti, ki po njegovem mnenju pripada novim revolucionarnim subjektom bolj kot delavskega razredu. Zagovorniki te teorije celo trdijo, da je v ZR Nemčiji politično lahko uspešna le tista politična sila, ki povezuje različna družbena gibanja ter zahteva njihovo zraščanje na podlagi skupnih ciljev; kjer ena politična skupina daje primat delavskega razredu, druga pa ne. Socialistična opozicija je skeptična do takšnih ugotovitev in jih označuje kot odklone od proletarske tradicije – s sklepom, da se izenačuje jabolka in hruške. Postavlja se vprašanje, ali »zraščanje« rdečih in zelenih v ZR Nemčiji res vodi k enakemu rezultatu, kakršnega dobimo z mešanjem barv, se pravi k sivemu?

Nič presenetljivega ni, da v takšnem položaju nastajajo tako znotraj kot zunaj partij opozicijske, politične skupine, ki zahtevajo novo smer politične akcije. Tako ena izmed tradicionalnih političnih strank Nemčije – liberalci (FDP) – doživlja v zadnjem času preslojevanje znotraj lastnih vrst. To je vi-

dno v pojavu mladinskih političnih skupin. Čeprav je takšno preslojevanje posledica posebnega položaja liberalcev v političnem sistemu ZRN, ki se izraža v koalicijskem nastopanju te stranke skupaj s krščanskimi demokrati (CDU), je ta proces značilen tudi za druge stranke (predvsem za stranke leve) in tudi za medstrankarsko politično življenje. Znotraj SPD (socialdemokracije) že dalj časa obstaja JUSOS (mladinska organizacija s svojim političnim programom), znotraj koalicije FDP-CDU se je ob zadnjih parlamentarnih volitvah že oblikovala mladinska skupina JUDOS; v zadnjem času pa se nasproti njej uveljavlja skupina mladih liberalcev – JULI, ki jo sestavljajo zagreti člani liberalne stranke.

Posebno značilno za strankarsko življenje v ZRN pa je nenehno in močno preslojevanje na strani ti. nemške leve (SPD; KPD) ter pojavljanje novih partij (Demokratische Sozialisten) in alternativnih političnih gibanj z zunajparlamentarno zasnovano (to so mirovna gibanja, meščanska iniciativa [Bürgerinitiative], gibanje zelenih [ekologi] ipd.). Vse to kaže na določeno politično krizo t. i. socialne države ter tudi na politično krizo koalicijske vlade na čelu s socialno demokracijo. Takšna politična kriza pa je seveda voda na mlin konservativnih oziroma desničarskih političnih organizacij, katerih posebljena figura je Franz-Joseph Strauss. Takšen razvoj političnega položaja je spodbudil celo vrsto družboslovnih analiz. Seznanjamo vas z nekaterimi ugotovitvami Karla-Wernerja Branda (PVS, 22(1981)2).

Nova družbena gibanja in leвица v ZRN: perspektive za osemdeseta leta.

Avtor strnjeno prikaže nekatere temeljne rezultate teoretičnih in empiričnih analiz največjih družbenih gibanj ter najprej zariše obzorje problema, v nadaljevanju predstavi splošne notranjepolitične razmere v ZR Nemčiji, v zaključku pa oblikuje kratke sklepe, ki izhajajo iz že objavljenih raziskovalnih del s tega področja. Začenja z ugotovitvijo, da je zahodnonemška leвица – glede

na študentsko gibanje v 60-ih in napredovanje socialne demokracije v 70-ih letih – izgubila zalet, ter da je, komaj pet let kasneje, znova v krizi.

Kakor so to krizo po eni strani povzročile zaostrene svetovne gospodarske razmere, praksa »prepovedi opravljanja poklica« (Berufsverbot), poostrena državno-varnostna kontrola, je ta kriza našla tudi svoj teoretični izraz v razpravah na univerzi, kjer se govori o »krizi marksizma« in postajajo vprašljiva teoretična in praktična izhodišča socialistične politike.

Politično-ekonomska analiza krize se je v praksi politično izražala kot zahteva po diverzantskih leninističnih ali maoističnih kadrovskih organizacijah, ki postavljajo proletarijat kot »revolucionarni subjekt«. Ta usmeritev je v ZR Nemčiji izgubila vse svoje iluzije (spomnimo se teroristične skupine Baader-Meinhoff, RAF ipd. op. p). Tudi socialistična reorganizacija delavstva v ZRN ni uspela, kar je gotovo posledica nemoči Komunistične partije Nemčije, ki nikakor ne more vplivati na politično razmerje sil v državi. Avtor ugotavlja še naslednje družbene tendence:

– mlajša akademska levica postaja »gonilna sila protesta, iniciative in znanstvene obrazložitve stvarnosti«,

– zaostruje se problem ekološke zavesti, kar povzroča zunaj parlamentarna družbena gibanja (Anti-AKW-Bewegung, protijedrsko gibanje);

krepi se potreba po »kulturnorevolucionarnih spremembah«, za katere se zavzema zveza študentskega, ženskega in alternativnega gibanja, ki napada tradicionalna meščanska vrednostna obzorja; v zvezi s tem se razvija ideološko nekonsistenten, praktično pa zelo učinkovit sindrom kritike bogastva, tehnike in birokracije.

»Skupni imenovalec postaja ekološko spodbujena in z vizijo »pristnega« samostojnega življenja prežeta kritika sistema velike industrije.« (str. 158)

Ost te kritike je usmerjena v samo središče politike levice, in sicer postavlja pod vprašaj:

– vero v tehnični napredek (razvoj proizvodjalnih sil),

– izpopolnjevanje organizacije velike industrije in njej ustreznih delovnih oblik kot pogojev za »podružbljanje produkcijskih sredstev«;

– vero v »naravno rast« družbenega razvoja s pomočjo planske, državniobirokratske organizacije ekonomskih procesov;

– nujnost partijskega organiziranja v boju za politično oblast.

Kot posledica takšnih kritik nastajajo nova družbena gibanja, ki so ideološko vzeto konservativno-romantična (kritika civilizacije), neokonservativna (zahteve po decentralizaciji in deetatizaciji) in ki vztrajajo pri zahtevi po »nedognatski levici«.

Iz vsega tega, ugotavlja avtor, nastaja v nemški levici kriza identitete, ki se izraža v vprašanjih po naslednjem:

a) katere spremembe družbenega načina proizvodnje dajejo podlago za zahteve po spreminjanju pogojev proizvodnje in vrednot, razmerja med državo in družbo ter družbenih odnosov v celoti? Posebno še, če se središče družbenih konfliktov, jedro družbene labilnosti in procesov delegitimizacije države, usmerja na probleme nove vrste, kot so energija, okolje, stanovanja, domovina, narava in telo, življenjski stil, identiteta, vprašanje smisla ipd.?

b) kateri socialnopsihološki in sociokulturni mehanizmi zagotavljajo status quo – glede na vse hujsko krizo ekonomske strukture kapitalistične družbe? Ali ni prav sociokulturno področje jedro stalne labilnosti, ki je povezana z rastočo anomijo in s kriznim potencialom v družbi?

c) Ali ni možno sklepati, da je »neokorporativistični« vzorec integracije nemške družbe (Offe) utemeljen z idejo o strukturalnih omejitvah in povzroča rastočo rigidnost političnega sistema, posebno če imajo avtonomna gibanja baze (tu mislimo na meščansko iniciativo, skupine samopomoči, alternativna gibanja, mirovna gibanja etc.) široko podporo v prebivalstvu kljub dognanosti »modela Duetschland«?

Bolj enostavno povedano: ali niso nova gibanja, ki se razvijajo v antietatičnih oblikah samoorganizacije, izhodišče »nove politike« in s tem samo prehodna organizacijska oblika, ki bo prej ali slej prerasla v nove politične stranke? Od tod tudi dilema nemške levice glede tega, ali so moderne politične stranke sploh pravo sredstvo za doseganje avtentičnega socializma – sredstvo za doseganje samoodločanja?

Končno, piše avtor, gre za vprašanje o družbeni (ne)pomembnosti teh političnih gibanj, ki svojo družbeno bazo največkrat

najdejo med mladino (študenti, dijaki, strankarsko mladino ipd.).

V pregledu pomembnejših raziskovalnih dosežkov o mladinskih političnih skupinah v ZRN avtor postavi v ospredje tri nove subjekte družbenih sprememb, ki se pojavljajo kot družbena ali politična sila: meščanska iniciativa, ekološko in alternativno gibanje. Avtor ugotavlja, da vsi soglašajo s tem, da je najmanj pojasnjena subjektivna dimenzija družbenega procesa reprodukcije, ki spreminja psihično podlago teh gibanj. Johannes Schutte v svoji raziskavi razvija tezo o »novem oralnem tipu socializacije«, da bi tako pojasnil spontanistična gibanja. Zastopa mnenje, da se z družbenimi in kulturnimi spremembami ustvarjajo novi družinski odnosi (šibek oče, simbioza med materjo in otroki, konfliktnost materialnega položaja, ohranjanje Ojdipovega kompleksa ipd.), ki razvijajo »narcističen« osebni tip, opredeljen z občutenjem sebe kot slabiča in idealista. Schutte ugotavlja ta osebni tip v analizi življenjskega stila spontanistov ter konstruira »fenomenologijo spontanizma«, katere morfološka struktura sestoji iz:

- odklanjanja trdnosti in ostrosti v zunanjem kot tudi v lastnem notranjem svetu,
- potrebe po družbeni varnosti,
- želje po ohlapnosti (nestanovitnosti), razuzdanosti in pobegu.

Takšno psihično strukturo študentov na nemških univerzah, pojasnjuje z njihovim protislovnim življenjskim položajem, ki jim vsiljuje posebne pogoje socializacije, namreč: na eni strani imajo relativno svoboden prostor, ki jim ga nudi univerza, na drugi strani pa izkušnjo o prepovedi opravljanja poklica (Berufsverbot) s perspektivo nezaposlenosti. Ta protislovni položaj pogloblja v vsaki značajski strukturi krizo lastnih vrednot, ki se izraža v ti. družbenem eskapizmu. Politična pomembnost spontanizma se izteče v »kulturno-inovatorski revolt«, ki kot oblika življenja ni samo sestavni del kapitalističnega sistema, ampak ta sistem pomaga sestavljati. Iz tega se rojeva apolitičnost večine mladega prebivalstva v Nemčiji. Oralni tip osebnosti Schutte označi kot »nemoč-vsemoč-sindrom«. Splošna teza je, da je »oralni« ali »ubežni« vzorec obnašanja razširjen po vsem visoko industrializiranem svetu evropskega Zahoda. Schuttejeva analiza se vendarle izkaže kot psihologistična, ker bi morali po analogiji sklepati, da je

»generacija 68« analna ali čvrsta, »generacija 77« pa oralna ali šibka. Takšne ugotovitve pa seveda ne more sprejeti nobena resna znanstvena kritika.

Nekatere resnejše odgovore poskušajo najti avtorji empirične raziskave o alternativni kulturi, političnih strujah in visokošolskih aktivnostih med študenti (Christian Krause, Detlef Lehnert in Jürgen Scherer – 1980). Študija temelji na reprezentativnem vzorcu 100 študentov petih nemških univerz. Rezultati raziskave zanikajo Schuttejeve ugotovitve, in sicer:

89% študentov izjavlja, da so »načelno za parlamentarno demokracijo« in dve tretjini od teh zahteva predvsem »večji vpliv zunajparlamentarnih sredstev spreminjanja«. Glede na sociobiografsko poreklo je pomemben predvsem razredni položaj očeta, ki najbolj vpliva na razlike v stališčih med študenti. Raziskava je pokazala, da sta se glede na družinsko poreklo študentov izoblikovala dva ekstremna tipa odgovorov: meščanski (konservativni) tip ter delavski (komunisti, socialisti). Raziskava je našla tudi zanimivo zvezo med razredno pripadnostjo in konkretnim angažiranjem študentov v politiki; ugotavlja namreč, da večji del »spontanistov« izhaja iz »tradicionalnih malomeščanskih skupin nižjih uslužbencev in nameščencev, kot tudi svobodnih poklicev.« (str. 120) Vsi rezultati raziskave potrjujejo hipotezo, da je za močne tendence pobegov, povezanih s kritiko kulture in civilizacije, odločilno malomeščansko okolje (milieu) s svojo vrednostno in statusno negotovostjo. V nasprotju s Schuttejem ugotavljajo, da študij v odnosu do preduniverzitetne, predvsem družinske socializacije, »nima odločilnega vpliva na oblikovanje radikalnih političnih stališč.« (str. 127)

Joseph Huber pa razume alternativna gibanja kot »celoto samoorganiziranih projektov« (str. 27). Njegova teza je, da alternativnim projektom ustreza »dualna« struktura gospodarstva v državi, kjer lahko ta gibanja nihajo med »formalnim« in »neformalnim« sistemom organizacije dela, kar se izkaže kot njihova strateška pozicija. Iluzija samostojne protiekonomije, vzpostavljanje »dvojnih trgov dela« ter postmaterialistična vrednostna usmeritev pripadnikov alternativnega gibanja so, po Huberjevem mnenju, tista izhodišča, na podlagi katerih je mogoče najti razrešitev konfliktnega položaja v »in-

termediarni sintezi«, med že ustaljeno večinsko kulturo ter napredujočo subkulturo alternativcev. Podobno ugotavljata tudi Hirsch in Brückner (1980), ko zastopata tezo, da težnja po »dualnem gospodarjenju« izhaja iz proizvodnih odnosov kapitalistične produkcije, ki so ideološko utemeljeni na »kulturniški hegemoniji buržoazije« in meščanski način življenja delajo nevprijetnega.

Avtor prispevka soglaša z gornjo tezo ter poudarja še nekatere druge ugotovitve Detlefa Murphya, Franka Rubarta, Ferdinanda Müllerja in Joachima Raschkeja (1979), namreč:

1. Primerjalna analiza protestnih gibanj med mladino je pokazala, da ni samo njihov nastanek, temveč da je celo verjetnost njihovega političnega organiziranja odvisna od vrste določenega strankarskega sistema oziroma političnega sistema, ki poleg posebnosti nacionalnih konfliktov ter nacionalne politične kulture najbolj vpliva na to, katera politična tema bo na dnevnem redu.

2. Trdi, da je najboljša tista interpretacija pojava mladinskih protestnih gibanj, ki pravi, da je lahko »kulturnorevolucionarni potencial« učinkovit le s posredovanjem »medkulturnih« skupin, torej množice meščanske iniciative (Bürger initiative), na področje večinske kulture v ZR Nemčiji.

3. V perspektivi se nakazuje »partija novega tipa«, ki je utemeljena na zunajparlamentarnih družbenih gibanjih, ki jih bo ideološko poenotila in organizacijsko učvrstila.

Svoj prispevek sklene z ugotovitvijo, da bodo šele volilni rezultati (1982) ter njihova analiza pokazali resnično vrednost njegovih trditev.

Pripravi: Janez Kolenc

SOCIOLOGIČESKIE ISSLEDOVANJA ŠT. 2/1982

Voronov V. V., Smirnov I. P.: Ustalitev mladine v coni BAM

V zadnji številki so Sociologičeskie Issledovanija priobčile tri prispevke s skupnim naslovom »K XIX. kongresu Komsomola«.

Prvi govori o velikem vzgojnem pomenu nedavno objavljenih spominov L. I. Brežnjeva, drugi razpravlja o sociologiji mladine, tretji pa predstavlja empirične izsledke ankete, ki so jo izvedli med mladimi delavci na enem izmed gradbišč v Sibiriji. Odločili smo se za prikaz tega tretjega prispevka, ker na poseben način razkriva empirično sociološko raziskovanje v ZSSR.

Gradnja bajkalsko-amurske magistrale (BAM) in s tem možnost za gospodarsko eksploatacijo tega dela Sibirije sta za Sovjetsko zvezo izrednega pomena. Eden od pomembnih pogojev za uresničenje tega projekta je seveda pritegovanje delovne sile iz drugih področij dežele in seveda njihova ustalitev oz. naselitev za daljše obdobje. »Večina današnjih graditeljev so mladinci do 30 let starosti. Naša naloga ni le adaptacija novih naseljencev, temveč tudi izoblikovanje osebnosti »novega Sibirca«, ki bo pripravljen trajneje povezovati svoja življenjska prizadevanja z dolgoročnimi načrti za osvajanje cone BAM«. (str. 16)

Prikazani članek naj bi bil sociološki prispevek k tem prizadevanjem. Poroča o rezultatih raziskovalnega projekta, ki ga je organiziral in vodil Komsomol. Podatki so zbrani na podlagi vprašalnika, ki so ga razdelili med delavce BAM. Avtorja so zanimala predvsem naslednja področja: motivi za prihod, zadovoljstvo z delom, bivanje in prosti čas ter motivi za morebitni odhod.

Podatki glede prihoda so zanimivi predvsem zato, ker razkrivajo motive pripadnikov različnih skupin: člani partije poudarjajo patriotske motive, pri članih Komsomola prevladuje želja, da bi se preskusili v težavnih življenjskih razmerah, pri drugih so na prvem mestu materialni motivi, npr. nakup avtomobila; pri anketirancih je ta razlog dokaj pogosten (28%) – posebej če ga primerjamo z najbolj pogostnim motivom – željo po udeležbi v osvajanju Sibirije (34%).

Materialne motive ocenjujeta avtorja kot nekaj negativnega in menita, da tisti, ki so prišli v Sibirijo »zaradi avta«, tam ne bodo ostali dlje časa. Razen tega menita, da se privlačnost Sibirije ne bi smela izražati le v priložnosti za pridobivanje deficitarnega blaga, ker to ne prinaša ne pravih ekonomskih, ne družbenih rezultatov.

Zadovoljstvo z delom kot dejavnik ustvarjalne delovne aktivnosti in seveda tudi

kot dejavnik ustalitve, je druga tema raziskave. Rezultati kažejo, da bo treba materialne in moralne sankcije izboljšati. Pa ne samo to. Veliko jih je odgovorilo, da niso zadovoljni s pogoji dela na gradbišču (44,6%) pa tudi ne z organizacijo dela (50,4%); zadovoljnih pa je 30,9% in 21,8%. Mnogi prav dobro organizacijo dela postavljajo kot pogoj za stalnejšo naselitev v Sibiriji. Zato bo treba po mnenju avtorjev posvetiti mnogo večjo pozornost pobudam mladih in njihovim predlogom za izboljšanje organizacije dela.

Anketa se loteva tudi pogojev bivanja in preživljanja prostega časa mladih delavcev. Več kot 50% anketiranih izraža relativno nezadovoljstvo s pogoji bivanja, s preskrbo in drugimi uslugami (izjema so le zdravstvene usluge, nad katerimi ni večjih pritožb). Prosti čas preživljajo na različne načine, kot večina mladih (knjige, TV, obiski itn.). Opozarjajo pa na pomanjkljivost knjižnic, v katerih ni knjig v jezikih neruskih narodov, katerih predstavnikov kar precej sodeluje pri projektu BAM.

Raziskava posveča veliko pozornost zadnji temi – motivom za morebitni odhod – to pa glede na velika prizadevanja, da bi graditelji postali stalni prebivalci tega področja. Večjo željo, da bi tam ostali, izražajo tisti, ki

so že prej živeli v Sibiriji ali na Daljnem Vzhodu, prišleki s podeželja, dalje tisti, ki so prišli v Sibirijo iz patriotičnih nagibov in pa tisti, ki bi si tu radi ustvarili družino. Avtorja trdita, da rezultati potrjujejo hipotezo o skupini mladine, ki se bo uspešno adaptirala in izoblikovala jedro prihodnjega prebivalstva. Drugače povedano: mladina, ki prihaja v ta predel Sovjetske zveze organizirano in iz patriotičnih nagibov, bo tisti del populacije, ki bo omogočil osvojitve Sibirije. Treba jim bo nuditi le več možnosti (omenjeni so tudi spori z administracijo) ter boljše pogoje za organizacijo dela ter prilagajanje novim življenjskim razmeram.

Na koncu naj omenimo nekatere »prednosti«, ki jih ima v sovjetskem družboslovju empirično raziskovanje: odkriva namreč nekatera dejstva, ki jih drugje ni moč zaslediti. Tudi sam vprašalnik je očitno skrbno pripravljen, moti le omejeno število metod (križanja) pri obdelavi podatkov, kar je tudi sicer značilno za večino empiričnih raziskav v ZSSR. Zanimivo je tudi to, da je raziskava potekala v okviru dejavnosti Komsomola in tako poskušala podati tudi nekaj socioloških spoznanj o položaju in vlogi mladine v sovjetski družbi.

(Pripravil P. Južnič)

Marksizam u savremenom svijetu, Zbornik, Izdal Marksistični študijski center CK ZK Bosne in Hercegovine »Veljko Vlahović«, Sarajevo 1982, glavni in odgovorni urednik N. Duraković, str. 540.

Zbornik je sestavljen iz referatov in diskusijskih prispevkov z znanstvenega zborovanja na temo »Marksizem v sodobnem svetu«, ki se ga je udeležila vrsta filozofov, sociologov, politologov in drugih družboslovcev iz vse države. Prispevki v zborniku so tematsko osredotočeni na štiri temeljna poglavja.

Prvo poglavje je posvečeno aktualnim vprašanjem sodobnega marksizma. M. Nikolić piše o temeljnih značilnostih in odprtih problemih razvoja marksizma v novem zgodovinskem položaju, Z. Vidaković o protislovnih marksističnega mišljenja, F. Kožul o socializmu in suverenosti, V. Sultanović o delavskem razredu in družbeni strukturi, A. Kirn o teoretično idejnih razhajanjih v razumevanju sodobne ekološke krize, R. Rizman o Marxovem in Engelsovem razumevanju vprašanja naroda.

Drugo poglavje zbornika obravnava protislovja v razvoju sodobnega marksizma. Tu

so med drugimi prispevki tudi referat F. Muhića Sovjetski marksizem in politična metafizika, L. Paligorića Zgodovinski tokovi in sodobne teme latinskoameriškega marksizma, B. Debenjaka Marginalije na temo: kriza marksizma.

Tretje poglavje se ustavlja ob Titovem prispevku razvoja marksizma. H. Pozderac piše o temi Na Titovi poti, M. Hadžić Prvine Titove zamisli odnosa med socialističnimi državami, S. Flere objavlja Sporočila Titove misli in družbene vede, M. Miljanovića pritegne tema Tito in revolucija, I. Grbo obravnava Titovo humanistično umevanje diktature proletariata kot stvarnosti socializma.

Četrto poglavje zbornika razčlenjuje probleme marksistične politične ekonomije. B. Despot govori o protislovnih socialističnega načina življenja, F. Stanković o marksistični politični ekonomiji danes, L. Kreft priobčuje prispevek z naslovom H kritiki politične ekonomije, D. Popov pa prispevek Sodobna marksistična ekonomska misel in problemi razvoja držav v razvoju. Knjigo sklepajo diskusijski prispevki na posvetovanju (M. Filipović, L. H. Sušić, P. Ralić, D. Tozi, R. Tubić, S. Škarić, B. Markić, B. Ibrahimpasić.) Knjigi je dodana tudi uvodna in sklepna beseda M. Pozderca.

MARKOVIČ dr. Milenko: Centralizem v ZKJ (O nekaterih teoretičnih in idejnopoličnih vprašanjih)
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. 19, št. 7-8, str. 887-899

Avtorja zanimajo izvori birokratizacije in etatizacije revolucionarne partije. Zgodovinska in sodobna izkustva opozarjajo na vzročno povezanost med prilagajanjem partije državi in slabitvijo njenega revolucionarnega potenciala ter njene kritičnosti do države. Dosedanje izkušnje govore o tem, da se demokratizacija v družbi in demokratizacija v zvezi komunistov medsebojno pogojujeta. Na tem temelju se partija iz ustvarjalca oblasti preobraža v oblast delavskega razreda in delovnih ljudi samih. Njena nova uveljavitev je možna samo od spodaj navzgor, v procesu demokratičnega soočanja pluralizma posebnih samoupravnih interesov. V tem procesu se vedno bolj potrjuje kot zveza in vedno manj kot partija v klasičnem smislu. V notrajih odnosih pa ukinja pogoje za razraščanje hierarhičnosti in nadrejenosti. Predvsem pa mora oblikovati prave načine svojega delovanja znotraj oblasti delavskega razreda, znotraj institucij družbenopolitičnega sistema, ki ne bo niti birokratsko »vmešavanje« niti liberalistično »nevmešavanje« v pristojnosti samoupravnih in delegatskih teles.

PIREC, Dušan: Raziskovanje socialističnega samoupravljanja (kot dejanje kritičnega znanstvenega angažiranje)
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št 7-8, str. 992-1000

V prvem delu obravnava prispevek mesto in vlogo v razmerah socialističnega samoupravljanja. Poudarek je na tem, da znanosti ni mogoče spremeniti v transmisijo dnevnih zahtev, prav tako pa se ne bi smela zatekati k brezprizanesljivi kritiki prakse. V prvem primeru postane jalova, v drugem primeru pa si lasti vlogo, ki jo sicer politični sferi odreka. Seveda mora vsebovati znanstveni pristop kritično razmerje do pojavov, ki jih analizira; njeno teoretsko izhodišče mora upoštevati zgodovinsko resničnost in nova spoznanja, sicer se spreminja v uradniško-religiozno dejanje. Znanost tudi ne izključuje potrebnosti ideološke angažiranosti. Znanost proučuje resničnost z njeje ustreznimi metodami in močjo argumentov, ideologija pa ji pri tem nakazuje smer raziskovanja stvarnosti ter njene idejne izvore. Vloga in mesto znanosti v družbi sta odvisni predvsem od znanosti same; znanstvenost svoje misli mora znanosti izbojevati na lastnem terenu; le tako se bo lahko uspešno upirala improvizaciji in impresionističnim spisom. V drugem delu obravnava avtor upravičenost osmišljanja samoupravnega socializma na teoretični ravni. Pri tem navaja, da je Marx v analizi kapitalizma izhajal iz analize teh odnosov v Angliji. Pojmovanja socializma ni moč zoževati na lastninski odnos, kajti sprememba lastninskega odnosa je le podmena za proces socializacije proizvodnje življenja znotraj samega dela. To seveda predpostavlja pravico delavca tudi do celotnega dohodka od dela in pravico do upravljanja s procesom proizvodnje vrednosti – pa tudi enakost in svobodo za subjekte menjave. Kajti prav svoboda in enakost subjektov gospodarjenja sta v razmerah družbene lastnine pogoj za funkcioniranje socialističnega samoupravljanja hic et nunc.

MARKOVIĆ, dr. Milenko: Centralism in the LCY (On some theoretical and ideological questions)
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 7-8, p. 887-899

The sources of bureaucratization and etatization of the revolutionary party present the main interest of the author. Experience, historical as well as contemporary, points to a causal connection between the adapting of the party to the state and the weakening of its revolutionary potential as well as its critical attitude toward the state. The so far acquired experience shows that democratization in society and democratization in the League of Communists are mutually interdependent. On this basis the party is transforming itself from the creator of power into the power of the working class and working people themselves. The assertion of its new transformed function is possible only if the decision-making power flows from the base to the top in the process of democratic confrontation of the pluralism of particular self-management interests. In this process the party increasingly asserts itself as a league and less as a party in the classical sense; in its internal relations it suppresses conditions leading to the spreading of hierarchy and superiority. But above all the party has to shape adequate methods of its activity within the power of the working class as well as within the institutions of the socio-political system, which should be neither bureaucratic "interference" nor liberalist "non-interference" in the competence of the self-management and delegate bodies.

UDK 167:301.076.1

PIREC, Dušan: Research in Socialist Self-Management (as a Form of Critical Scientific Engagement)
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 7-8, p. 992-1000

In the first part of the article the position and role of science in conditions of socialist self-management is dealt with. The author points out that science can not be changed into a transmission of every day demands, nor should it resort to merciless criticism of every day practice. In the former case science becomes futile, in the latter it usurps the role that it denies to the political sphere. The scientific approach must, of course, adopt a critical attitude toward the phenomena it analyses. In its starting point science must consider the historical truth as well as new findings, otherwise it becomes a bureaucratic-religious activity. Science does not exclude the possibility of ideological commitment. Science deals with reality with its own specific methods and by power of argument, while ideology provides research orientation and its ideological source. The position and role of science depend primarily on science itself; science itself must ensure genuine scientific standards and thus avoiding improvisation and superficial treatment. In the second part the author examines the relevance of the rationalisation of self-management socialism on the theoretical level. In this connection he mentions that in his analysis of capitalism Marx proceeded from the analysis of these relations in England. The conception of socialism can not be reduced to property relations only, since the change of property relations is only a precondition for the process of socialisation within the sphere of production. This presupposes the worker's right to the whole of the generated income and the right to manage the process of production as well as equal rights and freedom of all the subjects of exchange. For, it is the freedom and equality of the subjects of management that are, in conditions of social property, the prerequisite for the functioning of socialist self-management *hic et nunc*.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

- Breda Pavlič:** Nova mednarodna informacijsko-komunikacijska ureditev
Milan Štante: Nekateri vidiki indijskega nacionalnega vprašanja
Aktualni intervju: Krizni pojavi v naši družbi in pota njihovega preseganja
Bogdan Kavčič: Sindikati in uresničevanje odgovornosti v družbi
Geza Bačič: Uresničevanje pravic narodnosti
Rudolf Lešnik: Prosti čas kot samoupravna vrednota
Vesna Godina: Šola kot agens socializacije
Zinka Venta-Kolarič: Oris nekaterih težav pri proučevanju »kvalitete življenja«